

KNJIŽEVNA REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

Jurica Pavičić: Patrola na cesti, 3

Vesna Biga: Deset dolazaka, 22

Čedo Prica Plitvički: Povratak autsajdera, 39

OGLEDI, ISTRAŽIVANJA

Vladimir Biti: Gospodar i Rob, 49

Cvjetko Milanja: Hrvatski novosimbolizam, 59

Nikola Batušić: Hrvatski revizori, 82

DNEVNIK IGORA MANDIĆA

Uspomene starog poročnika I., 86

KLOPKA ZA USPOMENE

Jozo Puljizević: Njegov obračun s Thanatosom II., 111

NOVE PJESME

Petko Vojnić Purčar: Pjesme, 141

Zoran Kršul: Pjesme, 144

Ivan Slišurić: Naličje vremena, 156

Biserka Težački Kekić: Zbiljnost iza ogledala, 159

GODIŠTE V

Zagreb, srpanj–rujan 2007. Broj 7–9

POEZIJA U PRIJEVODU

Czesław Miłosz: *To*, 166

Štefica Martić: Wolfgang Eschker, 200

Wolfgang Eschker: *Pjesme*, 201

Darija Žilić: Stanka Hrastelj, 213

Stanka Hrastelj: *Niski tonovi*, 214

POLEMIKA

Per Jacobsen: Otvoreno pismo predsjedništvu HAZU, 220

Snježana Kordić: Kako HAZU pravi jezičnu paniku, 224

IN MEMORIAM

Velimir Visković: Smrt posljednjega hrvatskog pjesničkog barda, 230

KRITIKA

Višnja Bandalo: Ima li ljubav semantičku dimenziju?

(*Dubravko Škiljan: Vježbe iz semantike ljubavi*), 232

Snježana Kordić: Pseudoznanost na djelu

(*Marko Samardžija: Hrvatski kao povijesni jezik*), 234

Jadranka Pintarić: Domišljanje svijeta bez fige u džepu

(*Martina Šur Puhlovski: Trojanska kobila — Antipojmounik u praksi*), 250

Ozren Biti: Kulturalni studiji — odredišta i rješenja

(*Dean Duda: Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*), 252

Leo Rafolt: Dva primjera teorije s ljudskim licem

(*Poetika pitanja: zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solara*;

Gordana Slabinac: Sugovor s literarnim đavlom: eseji o čitateljskoj nesanici),

254

Sanja Roić: Cvetnićev vijenac

(*Milivoj Cvetnić: Lirika*), 257

Nikica Mihaljević: Što je ideologija, a što umjetnost?

(*Ivan J. Bošković: Orjuna — ideologija i književnost*), 260

Darija Žilić: Dekodiranje kulturnih kodova

(*Slomi, sruši, sprži — Camille Paglia tumači 43 najljepše pjesme svijeta*), 262

Jadranka Pintarić: Nevjera vjernog prijatelja

(*C. K. Stead: Zvao sam se Juda*), 264

Jurica Pavičić

Patrola na cesti

*Me and Franky laughin' and drinkin'
nothing feels batter then blood on blood
Takin' turns dancin' with Maria*

(Bruce Springsteen: *Highway Patrolman*, 1982)

3

Neki put, kad sa sjevera zaruše bura a zimske boje postanu jarke i jasne, izidem na verandu naše obiteljske kuće. Obično to bude u kasno popodne, pred sumrak. Tad izidem, gledam zapadne bregove kako ih miluje crvenilo, i dišem ledeni, suhi burni zrak koji mi čisti nosnice i krijeplji glavu.

Stojim tako na odrini i gledam preko polja. Gledam gorje prema Bosni, gledam sparušeno, smrznuto polje i grad Imotski koji leži na rubu kotline. Iz daljine, čuje se zvuk cirkulara koji pili suhe grane. U ruci mi je čaša s očevim vinom koje je boje rde, slatko i loše, kako je vino mog oca uvijek bilo. Stojim tako na verandi, mirišem burni sumrak, i mislim. Mislim kako je moglo biti drukčije.

Moglo je, da nije moga brata Frane, neka ga davo nosi.

....

Zovem se Josip Jonjić, i radim za državu. Zaposlen sam u policijskoj upravi, ured mi je dolje, preko polja, u gradu Imotskom. Vozim modrog i bijelog golfa s rotirajućim svjetlom, privodim pijance i piromane, izlazim na teren kad nas tkogod prizove zbog preglašne glazbe ili pijane tuče. Podvečer dežuram na cesti što ide iz Hercegovine. Tamo presrećemo švercere i zaustavljamo auta. Pronademo tu i tamo tajni boks u autu, pedeset štuka cigara, alkohol, duhan bez markice. Dvaput, triput godišnje dodu iz Splita inspektor, presretnu neki auto, rastave ga na komade i iz njega izvuku par kila heroina ili trave. »Dojava«, tada nam kažu — i odu, a mi ostanemo ovdje, u gluhom neznanju u kakvom smo i dotad bili. Nema ovdje velikih zbivanja, tu i tamo netko tuče ženu

ili previše popije, ništa više od toga. Radim od sedam do tri, pošteno koliko mogu, kao i drugi ljudi, u uniformi i bez nje.

Ali ne moj brat Frane. Jer moj brat Frane, on nije takav. On nije valjan čovjek.

....

Odavde, s verande, gledam krošnje materina vrta, par stabala praski, bajame, redove salate i verzota. Iza vrta gledam dolac, ovalno zaravnjanje žuto i smede od ugažene trave. Gledam dolac i sjećam se vremena kad nije bilo ovačko. U ta vremena ja sam mogao imati dvanaest, Frane deset godina. Bio je tanak i kvrgav kao grabov štap, i bio je materin miljenik. Dolje u dolcu igrali bismo balun sa djecom iz sela, Frane bi stajao na branci i bacao se kao lud. Bacao bi se po kvrgavoj sipini lijevo i desno, razbijao laktove i koljena, glavom išao u noge napadaču u naletu. »Aj Frane, baci se!« zadirkivala bi ga djeca, a Frane bi se krvavih lakata naljutio, zaškarpunio poput ribe. Planuo bi, stao se nabacivati kamenicama, sve dok neka od baba ne bi s terase vidjela belaj i rastjerala nas svakog svojoj kući. »Na kratki je fitilj onaj Frane Jonjić«, govorile bi žene, »ko bi reka kraj tako mirna oca.«

4

I dobro su govorile žene. Frane kao da na nikog od naše race nije bio. Moj i njegov otac bio je mirna, pomirljiva narav. Svakog je jutra u šest otvarao *Razvitkov* dućan u centru sela, odjenuo bi modru kutu i do tri ure prodavao kruh, pive, gnojivo, herbicide i Sportske novosti. Slagao bi robu na drvene police od puntižela, račune bi sporo pisao po registar bloku s modrim rigama, sa starim bi ženama pričao o tom kako je Josi u Mannheimu, kako Braci u Ludwigshafenu i Marijanu u Berlinu. Potkraj smjene prebrojao bi utržak i zaključao dućan. Modru bi kutu objesio o vješalicu, uz policu s rižom i manistrom. Pošao bi s noge na nogu kući, ručao i popio čašu vina (svog vina, boje rde). Uvečer bi stajao na verandi, baš ovdje gdje ja stojim, gledao bi kako se u dolac uvlači magla, a zeleni svijet pokriva noćna rosulja. Pio bi to loše vino s dropa i šutio, vječito šutio, miran kao da je Buda.

....

Bilo je to osamdesetih — još je bio komunizam, ali se vidjelo da će komuniste odnijeti davo. Pop don Andelko govorio je protiv njih javno u crkvi, a Šura Josip ispričao je kako su kod njih u Stuttgartu skupljali novce za atomsku bombu koju će baciti na Beograd. O politici su svi u selu pričali šaptom, navili bi glasnije radio i stali ispod glasa pričati o nekim ljudima koji su se zvali Mika i Savka. Kad bi se počelo pričati o partiji i Titu, nas bi se djecu tjeralo iz sobe, a nama je bilo i draže tako. Frane i ja verali bismo se po smokvama, vucarali po grabovoju šumi na gorici i igrali franje u tratu na nekadašnjem gumnu. Kamenjem bi gadali poslagane konzerve pive, šutirali ljubičasti češki mantelaš i igrali dize–bize sa žutim kovanicama koje je resio socijalistički grb sa žitnim klasjem. A Frane je povrh imao i svoje igre. Kupovao je petarde, presipao iz njih barut u limenke i pravio svoje kućne ručne bombe. Hvatao je gušterice,

ubijao ih i sušio na grani od bajama. Sušene gušttere poslije bi skrio u školsku teku, za školskog bi ih sata djevojčicama ubacivao u kolet, a one bi kričale i ustravljenе svlačile pulover. U sedmom razredu imao je dvadeset četiri neopravdana, bio dvaput izbačen sa sata. Početkom proljeća, direktor je mater zvao u školu. Vratila se smrknuta. Tad sam prvi put čuo tu riječ, pravorijek koji će postati konačan. *Problem.*

»On je problem«, rekla je mater ocu za objedom. Ja sam pognute glave žvakao kaštradinu i kupus, a Frane se smješkao kao da je ponosan na novu titulu. Otac je sjedio bez riječi, pognut pred punim pijatom i čašom smedeg vina.

Idućeg jutra, probudio sam se rano. Ispod jorgana bilo je toplo, nije mi se izlazilo, ali je mjeđur pitao svoje. Prešao sam bosonog hodnik, ušao u zahod i svojski se ispišao. Bilo je šest sati i video sam oca kako se spremaju u dućan. Kuća je bile studena, keramički pod leden, a moj otac lagano je kašljucao i obuvao cipele. Prozorska stakla bila su orošena od vlage, a vani se preko dolca i sela navukla magla. Moj je otac odjenuo vjetrovku, ali se nije zaputio vani. Ušao je u Franinu sobu i prišao krevetu. Gledao je svog mladeg sina kako spa-va poput čeda. Gledao ga je kao da mu se ne može načuditi, kao da u toj maloj glavi postoji misterij koji nikad neće dokučiti. On je gledao Franu, ja sam gledao njega, noge su mi zeble na keramičkim tavelama, a srce mi se paralo.

....

Bilo je to osamdeset i šeste, a osamdeset i sedme Frane je krenuo u srednju školu. Braco, Joso i Marijan za Božić su došli iz Mannheima i Ludwigshafena. U Njemačkoj se, kazivali su, priča da je s Jugoslavijom gotovo. Susjede i mater sjedile su po vas dan uz teve i pratile sve neke beskonačne sjednice, a na zavodu ceste prema Šestanovcu jedan je povratnik sagradio kričavo ovalno čudo. Disko.

Za nas ispod dvadeset počelo je novo vrijeme. Di-dej bi puštao Duran Duran i Billy Idola, gastarabajterska bi se djeca razmahala pokazujući nove rebatinke i jakete, a mi bismo se muški sabili u kut, srkali koktel cole i vina, i gledali cure nepovjerljivo kao da su biološki zarazne. Te osamdeset i sedme u disku smo jedan dan otišli Frane i ja, a on se odvazio i pristupio nekoj curi. Sjećam se bio je to petak, diskop matineja. Cura se zvala Mare.

Mare je bila iz varoši, išla u gimnaziju i znala njemački jer je blagdane provodila u Ulmu gdje joj je otac montirao kotlove. Nosila je šprucani jeans, imala novovalovske šiške i lijepo tamne oči. Te smo večeri plesali naizmjerenice s Marom, malo Frane a malo ja, a di-dej je kao sentiš puštao Dugme, *Ružmarin, snijegovi i šaš*. Nakon Frane, red je došao na mene. Obujmio sam Maru oko leda, osjećao na jagodicama prstiju kako joj drhturi topla koža. Čutio sam njenu ruku oko svoje šije, gledao sam je u oči boje kave. Gledao sam te oči, ljaljao se uz Bebekov vokal, i osjećao kako mi se želudac ljalja od coca cole i vina. Znao sam da mi je lijepo.

Ali drugo nisam znao. Nisam znao da će nam taj dan promijeniti živote, i moj i njezin, od tada zavazda.

....

Tog ljeta, Frane je morao pasti razred. U lipnju je imao šest jedinica, koje je do zaključenja srezao na četiri. Jedne lipanske subote, otac i mater zatvorili su se u spavaću sobu i ispod glasa svadali. Iz sobe je otac izišao šutljiv i mrk. Iduće jutro umjesto na misu pošao je u dućan, uzeo bocu viskija i zapakirao je u bijeli papir. U gepek stojadina gurnuo je viski i pršut, i povezao se u Imotski. Iako su od mene tajili, znao sam da viski i pršut idu profesoru fizike.

U pondjeljak, Franina su se četiri nedovoljna misteriozno pretvorili u tri. Ali, otac nije bio sretan. Pamtim mu lice kad se vratio iz varoši, istim zelenim stojadinom, ali ovaj put praznog gepeka. Šutio je kao što šuti uvijek, ali mu je lice bilo kao da je duša na muci.

Jedne večeri, par dana po završetku škole, izišao sam van i stopirao do varoši. Tumarao sam glavnom ulicom, glavinjao sam od kafića do kafića i u svakom popio po oštricu, štok-kolu, votka-tonik. Po glavnoj ulici stajali su parkirani stari gastarbajterski mercedesi, iz autokazetofona drndale su Divlje jago-de i Prljavci. Provlačio sam se kroz tu ljudsku gomilu, odzdravljaо poznatima, popričao tu i tamo s nekim, ali na umu mi je bila samo jedna stvar: hoću li možda naći na Mariju. Nisam je našao: cijeli je Imotski bio tu, ali Marije nigdje. Negdje oko dvanaest osjetio sam mučninu od pića. Stopirao sam natrag. Kad sam stigao doma, kuhinjsko je svjetlo gorjelo, a vrata su bila otvorena. Uz stol sam zatekao cijeli skup — oca, mater, Franu, ali i dva policajca s crvenom zviježdom na kapi.

Nakratko smo svi šutjeli. A onda je progovorila mater. »Frane je obija trafiku«, rekla je. Policajci su neugodno šutjeli, a Frane se isto onako posprdno smijao kako je to uvijek činio. »Pa di sve ovo rad par stripova?« pitao sam, a murjak me očima prostrijelio. »Ukra je novce, momče. Nije ukra stripove.« Franu je opet zatitroa osmijeh. A otac — otac je bio crven u licu, šutljiv, zaključan u se kao rak u škrapu.

Tog ljeta ja sam maturirao, a Frane nikad nije upisao treći razred. Prebačili su ga u obrtničku školu, ali već se krajem listopada oču javio predradnik i rekao mu kako Frane picaje praksu. Iste večeri izbila je obiteljska svada. Otac je urlao na njega, mislim, posljednji put. Kad se smirilo, Frane se ušuljao u zajedničku sobu i uvukao pod deku. Upitno sam ga pogledao. »Ma pusti ih,« rekao je, »imam ti reć nešto važnije.« »Šta?« pitao sam. »Sićaš se Mare, iz diška?«

»Sićam se«, odgovorio sam.

»Mare i ja hodamo. Od sinoć. Da znaš kakva je, dava je u njoj.«

Pogledao sam ga načas. Imao je dugu, neoprano kosu i rebe s debelim kaišem. Bazdio se kiselo, pivski. Neko sam ga vrijeme gledao bez riječi, a onda sam ugasio noćno svjetlo i okrenuo se prema zidu. Mrzio sam ga, prvi put u životu.

....

Nikad neću saznati bi li Frane dospio zatvora, da nije bilo rata. Ali, te devedesete o ratu se već pričalo kao o gotovoj stvari, a već devedeset i prve barufa je krenula. Po krajini si počeo vidati momke u zelenom maćanom trlišu, žešći su se momci spremali put Slavonije, Zadra i Like. Ja sam počeo pomagati ocu u dućanu. Frane je hodao s Marom, vidoao si ih kako se vozikaju u njenom autu, ili kako u kutu kafića piju, on žesticu a ona tonik. Frani je škola stajala na mjestu, ali su mu zato izvannastavne aktivnosti išle ko bog. Spetljao se s Brunom i Marijanom, nekim varoškim spadalima što su po sav dan igrali fliperere. S njima se klatario po čitavom kraju. Govorili su ljudi da šverciju i usitno kradu, ali ja o tom nisam htio znati ništa, a trudio sam se da ni čaća ne dozna.

Te devedeset i prve, u pola ljeta, otac je sjedio na verandi isto ovako kako sad ja sjedim. Poslije ručka kopao je oko loze, pa je bio sav crven i znojan, a pore na koži crnile su mu se od zemlje. Sjedio je tako i hladio se blagom bezvandom, kad je u dvor ušao veliki modri Audi. Imao je njemačke tablice, grad Ulm. Odmah sam znao tko to mora biti.

Bio je to Marijin otac. Dao je mom ocu ruku, ušli su u kuću i zatvorili se u sobu. Nije bilo ni vike ni svade, ali je moj otac izišao iz sobe mrk. Što se unutra zabilo, doznao sam istu večer. Kroz tanka vrata slušao sam mater i čaću kako pričaju u krevetu. Marijin otac tražio je da se Frane makne od njegove kćeri. »Ona mora ići studirat«, rekao je. Čaća mu je kazao da s tim on nema ništa. »Vaš sin ju je pokvarija«, ponavljaо je Marin otac. Rekao je da je Frane danguba, ološ, švercer. Najgorim ga je riječima ružio, a moj otac je slušao i šutio, jer nije imao što kontra toga reći. Slušao sam tako oca kako materi prepričava razgovor, a onda začuo ključ u ulaznim vratima. Uvukao sam se u krevet i u polumraku gledao Franu kako se rasprema. Bazdrio je na vinjak, lagano je lelujao kako pijanci čine. Raspojasao je kaiš sa zakovicama, i legao preko jorgana, onako u rebama i havajskoj košulji. Zaspao je kao čedo.

Bilo je to u lipnju. Bio je to posljednji mirni mjesec, zatišje pred buru.

....

Do kraja ljeta, rat se već razgorio. Po Slavoniji su tutnjale duge cijevi, a kad si autom išao put Splita čuo si uz cestu plotune tamu od Peruče. Polovicom rujna, Frane je u sitne sate upao u jedan kafić, izvukao van nekog Hercegovca i ubio u njemu boga. Ostavili su ga da prenoći u zatvoru, a otac i ja došli smo ujutro po njega. Policajac nam je rekao da je Frane iznudivao dug, i da ovo sad više nije šala. »Da su druga vrimena, dospija bi do zatvora. Ali, vidite i sami. Di ćemo mladu, vruću krv držat u četri zida. Ima di je potribniji.« Franu su na koncu pustili, uz obećanje da će se javiti u rat. Isto popodne, na kućnim se vratima pojavio u uniformi. Materi se lice smrzlo od straha. Ocu ne: mislim da je u tom času samo želio da mu se Frane makne s očiju.

Drugo jutro, Franu i ostale regrute ukrcali su u limeni bus i odvezli put Sinja. Ispratili smo ga mater, otac, Marija i ja. Kad je bus zašao za okuku, Marija je počela jecati. Ja sam joj dlan položio na zapešće, a ona ga je stisnula.

Mariju smo ostavili u varoši i zaputili se doma. Kad smo stigli, spazili smo ispod zvonca na vratima zakačenu svijetlu kuvertu koja je lelujala na vjetru. Nisam je trebao otvoriti da bih znao sadržaj. Znao sam da i to mora doći — dan kad će i mene dignuti u rat.

....

Spušta se večer. Sjedim na verandi, a čaša bevande davno mi je prazna. Bura je razbistrla nebo, na tamnom dijelu horizonta vide se zvijezde i ušiljeni, prijeteći uštap. Dolje iz sela još se čuje cirkular, čuje se freza, čuju auti koji prolaze niže, magistralom. Ljudi idu svojim putem, prema Bosni ili prema Splitu, a putove im ne znaš i ne znaš što u glavi misle. Pravi i krivi, bogati i siromašni, svatko ima svoj put, pa i dolje u selu svaka kuća ima svoju priču, svoju zavadu, svoju tajnu. Ljudi se tužakaju zbog mede i očevine, ili se svekrva i nevista mrze, ili se ljudi gložе zbog duga, ili zbog politike. Svijet je postao komplikiran, prekomplikiran za mene.

8

A onda nije bilo tako. U to vrijeme, sve je bilo jasno, crno-bijelo i sjećeno kao sjekirom, točno pod devedeset. U ta vremena svi smo se držali za isti štap, znalo se tko su dobri a tko loši, a te je dobre i loše dijelilo pedeset metara makije i rovovi u dva reda. Na jednoj od tih strana stajali su *oni*, koje se nije spominjalo imenom. Na drugoj mi — Frane i ja, svatko iza svoje puške.

Tako je to bilo onda, u prvo vrijeme rata. Ja sam tukao čuku kod Stona, Frane ispred Otišića. Mater i ēaća palili bi svake radijske vijesti, brojali svako primirje i teški topnički napad. Ja sam se vraćao sa čuke svaki treći četvrtak na sedam dana odmora. Blatnu bih uniformu bacio u športku robu, sjeo bih s ocem na verandu, pa bismo oba dugo gledali noćno nebo i šutjeli u miru. Ujutro bi mu pomogao okopati vrt, materi bih naprtio vreću krumpira, oca pohodio u dućan. Dućan je svaki put bio prazniji. »Meka granica«, rekao bi otac, »svi kupuju u Hercegovini, tamo je bez poreza. Ovako neću izdurat dugo.« Uzeo bih stolicu, sjeo bih do njega, gledao bih police od drvenih puntižela na kojima je svaki put bilo manje robe. Sad su na njima ostali tek riža, manistra, leća i davne kante piture i laka.

U zimu devedeset i druge, dobio sam premještaj na Velebit. Prva prosića bura zamela je goru s metar i pol snijega. Vjetar je divljaо vrtačama i slamaо hrastove, promrzli smo čučali u bljuzgavim rovovima, a dolje, tisuću i pol metara ispod, vidio si kočarice kako oru kanal, i modro more kako se pjeni. Jednog jutra ustao sam iz rova, otresao blato i bljuzgu i otišao pišati. Sakrio sam se u neki lug i otkopčao hlače. Osjetio sam ispod trbuha oštru bol. Mokraća mi je bila krvava.

Dva dana poslije, poslali su me kući. »Kronična upala«, rekao je liječnik u Zadru. »Ako oćeš spasit bubrige, moraš se odmah skinit. Zaboravi čuku i vojsku.« Napisao mi je papir i udario pečat. Domovinski rat za mene je bio gotov.

Dva dana poslije, sišao sam sa zadarskog autobusa na magistrali ispod se-la. U džepu uniforme nosio sam otpust iz vojske i liječnički nalaz. Penjaо sam se put vrha sela, pozdravljao starce koji su sjedili pred kućom. »I ti doša, kao i brat«, rekla mi je Bracina mater. Tako sam znao da je i Frane stigao doma.

Spazio sam ga već s vrata. Bio je drukčiji. Nosio je kratku kosu, bio je osunčan, torzo mu je okruglio od fizičkog rada. U očima si mu video neko novo, prepredeno iskustvo. Pohrlio je k meni i bacio mi se oko vrata. »Nisam zna da ti je dopust«, rekao je. »I nije«, odgovorio sam, »imam novosti.« »Ima i u mene novosti«, prekine me, i uvede u kuhinju.

U kuhinji su sjedili mater, otac, Marija i Marijin čača iz Ulma. Na stolu su pred muškima bile travarice, a pred Marijom cedevita. Kad sam ušao na vrata, mater me pogleda s olakšanjem. »Frane i Marija se žene«, rekla je, »eto ti novost.« Pogledao sam Maru. Premda je u tom času bila tri mjeseca trudna, na njoj se to još nije dalo vidjeti. Sjedila je tamo u kužini, vitka i neoprostivo lijepa, a lice joj je sjalo od neizmjerne sreće.

....

Početkom proljeća, i meni i ocu postalo je jasno da dućan više ne može opstati. Prijeko u Bosni divljaо je rat, ali su uz granicu svaki dan nicali duty free zone u aluminiju i kričavom neonu. Ljudi iz krajine odvezli bi se svaka dva tri dana preko prijevoja u Hercegovinu, kupovali tamo meso, konzerve, cigarete, ulje, pokućstvo i elektroniku. Očev dućan spao je na kruh i jogurte, a od toga se više nije dalo živjeti. Tako je u aprilu devet četvrte otac posljednji put zaključao butigu i otišao u penziju, a ja na burzu rada. Pošao sam na općinu i tražio da mi pomognu. Htio sam ponovo na front. Poslali su me liječniku, ali nalaz bubrega nije bio dobar. Umjesto u vojsku, rekli su, mogao bi u policiju.

Franino vjenčanje bilo je ugovoreno za lipanj. Marijin otac ponudio se da vjenčanje sam plati, ali su mater i čača to odbili, prodali stari auto, unajmili dućan i donijeli svoj dio. Za vjenčanje smo iznajmili jednu restoransku salu na pola puta prema Prološcu. Ujutro na dan pira čača me poslao prema Prološcu da vidim je li tamo sve kako spada. Sala je bila golema, betonska, šprucana bavarskom žbukom. Pred restoranom su se na laganoj vatri već vrtjeli janjci, a koža im je, nepečena, ružičasta i zategnuta, izgledala kao ljudska. Gazdu sale sam zatekao kako namješta binu s mikrofonima i zastavom. Uz stijeg i raspelo na glavnom je zidu bila fotografija mladenaca. Na slici je Frane još imao dugu kosu, a Mare istu onu frizuru kao onog dana kad smo prvi put plesali. Gledao sam sliku, i poželio da pir završi što prije.

Kad sam se vratio kući, Frane je već stigao. Stajao je u kuhinji bosonog i u gaćicama, noge su mu se točale u kainu s deterdžentom i vodom, a mater mu je šišala crne, neposlušne vlasi. Pozdravio sam ga i pošao u sobu da se presvućem za posao. Izisao sam iz sobe odjeven u policijsku uniformu. Spazio me u hodniku tako odjevena, a po izrazu lica video si da se zgrozio.

»Šta je, braco, šta se čudiš?« pitao sam ga.

»Ništa«, odgovorio je, »nisam mislio da to stvarno moraš nosit.«

Nisam ništa odgovorio. Opasao sam se i izišao iz kuće, a da sam mogao, najradije bih mu zalijepio trisku.

....

Vjenčanje je bilo onakvo kakva već vjenčanja budu. Na početku himna, svi u stavu mirno, a Marijin otac i sa dlanom na srcu. Konobari su stali dijeliti pršut i ovčji sir, a trio sa sintesajzerom gudio je Mišu Kovača i Magazin. Boce su dolazile jedna za drugom, a do časa kad je mladu morao diti na prvi ples Frane je bio pristojno pripit. Kad su mладenci završili, ustao sam i Mariju zamolio za ples.

Večer mi se činila beskonačno dugom. Negdje bliže ponoći, mладarija je izšla na balkon, momci su pušili i pripito pjevali, cure su pokazivale svečane oprave i glupo se smijuljile. Svatovi su se krcali janjetinom, krumpirom i mlađom kapulom, zalijevali obrok bijelim vinom i gemištom. A Frane i ja plesali smo s Marijom, bez prestanka, malo on, a malo ja. Mari se trbuhi već prilično vidio, ali nosila je bijelu, djevičansku opravu, imala je veo i bila lijepa kao uvi-jek. Kad je trio zasvirao *Ružmarin, snjegovi i šaš*, privio sam je sebi. Činilo mi se da se ništa nije promijenilo od onog davnog dana, od disko matineje na kojoj je di djeđa puštao Duran Duran, meni je dah vonjao na bambus, a ona imala piturane šiške.

10

Činilo mi se načas da je sve opet isto. Ali — promijenilo se sve, i promijenilo se zauvijek.

....

Stojim na verandi. Crvenog zapada više nema. Obzor za planinom sad je posve crn, a selo, tu našu šaku kuću zgurenih oko dolca, rasvjetljuju sad samo žarulje na telegrafskim stupovima. Bura jača. Čuješ je kako prebire po škura-ma, kako lupa prozorima ostavljenim u šveru. Refuli povijaju voćke, mrse grane grabovima i crnoj makiji. Noć će biti hladna i duga, jedna od onih noći kakve bih proveo pod jorganom, uz nečije tople noge. Ali, ja je neću provesti ni uz čije tople noge, ni uz jedno žensko bedro. Umjesto toga, ja sam na odrini, sâm sam i piljim u mrak. Gledam riješke zvjezdze, gledam žuta svjetla na telegraf-skim stupovima, slušam buru kako vitla krajnjom i diže uvis prašinu, smeće, sjećanja.

Potkraj ljeta devedeset pete rat je završio. Frane se vratio iz Bosne i svukao uniformu. Očev dućan našao je zabravljen, oca starijeg i još šutljivijeg, a mene odjevenog u policijsku odoru. U to doba, jedva smo više pričali. Kad smo bili skupa u sobi, šutjeli bismo i kružili pogledom, a mater bi nas gledala mučljivo i zabrinuto, kao da sluti što će ubuduće biti.

Frane i Marija uselili su se u kuću što ju je Marijin čaća sagradio dolje na cesti za Kamenmost. Kuća je bila mala, lijepa katnica s velikim garažnim vratima i nešto sparušene loze koja se povijala preko odrine sačinjene od vodovodnih cijevi. U studenom, Marija je rodila kćer. Idućeg dana, otac, mater i ja sjeli

smo u moj auto i odvezli se vidjeti nevistu i brata. Marija je ležala na kauču, u bijeloj spavaćici, umorna izgleda. Na prsima joj je ležalo žensko djetešće od tri kila i ustrajno sisalo iz bijele, pretile dojke.

— Nije na tebe — rekao je moj otac Mariji. — Više je na našu racu. Na Franu.

— Ne na Franu — odgovorila je Marija — više je na Josipa. Isti nosić, čelo, ova bora ispod nosa.

To je rekla, a ja sam pocrvenio i oborio oči.

Sjedili smo cijelo popodne tako, uz kave i bićerin. Sve to vrijeme, gledao sam Franu. Donio je kavu, potom orahovicu. Kad je donio bićerine, opet se ustao. Čas bi otišao u kamarin po drva, čas izašao u hodnik doložiti cipanicu. Sjeo bi onda na kauč do Marije, pa se opet dizao, gledao kroz prozor ili izlazio u dvor po nekom neodgodivu poslu. Vrtio se kao da se ne može skrasiti, kao da je duša u purgatoriju koju kuhaju na tihoj vatri. Najednom sam shvatio da sve to vrijeme, svih tih po ure koliko smo tamo, malenu nije ni pogledao.

— Kako ćete je zvati? — pitala je moja mater.

— Mislili smo Josipa — odgovorila je Marija — po Josipu, stricu.

Rekla je to i pogledala me, a ja sam sklonio pogled.

Sklonio sam pogled i video Franu. Opet se ustao, izišao na negrijan hodnik i tamo pušio, zamišljeno gledajući u vrh vlastite postole. Onda sam pogled svratio Mariji. Sve to vrijeme ona je sjala od majčinske sreće. Ali, u tom času ulovio sam njen pogled koji je ulovio moj. Gledala je čas Franu u hodniku, čas mene, a preko lica joj je prošla brižna sjena.

Polako se smračivalo, pa smo izišli van. Kad smo izišli u dvor, osvrnuo sam se. Gledao sam Marijin i Franin dvor, gledao kuću, garažu i odrinu. Mogla je to biti lijepa kuća. Malo joj je falilo da bude dom — tek onoliko koliko u kuću muška glava udahne. Oko kuće uvijek ima štogod za raditi. Moraš piturati ogradu, vernižati grilje, podrezat zelen. Možeš betonirat stazicu, nasut šljunka na prilaz, montirat odrinu i satelitsku antenu. Kuća je kao biljka, ako je gladiš ona cvate. Ali, vidilo se da ovdje toga nema. Trava je oko kuće podivljala, škure se ogulile, stazica leži nahero kao zapušteni grob. Sad je i Marija znala ono što sam ja znao otprije: mog brata Franu nije briga ni za kuću ni za kućenje.

»Čudan mi je Frane«, rekla je mater dok smo se vozili doma. »Ka da ga se ovo sve skupa ne tiče.« Rekla je to, a ja sam samo šutio i gledao u šoferšajbu po kojoj se slijevala teška novembarska kiša.

....

U proljeće devedeset sedme, avancao sam na poslu. Premjestili su me u policijsku upravu u grad, dali mi modrog i bijelog golfa, i novi posao. Sad sam bio cestovna ophodnja.

Ja i Dario — mali iz Runovića, taman iz srednje škole stajali bi s golfom na onom dugom zavoju što se s graničnog prijelaza spušta prema varoši. Tu bi

i tamo zaustavili neki bosanski kamion, neki poljoprivredni kombi ili skuplji terenac. Pregledali bismo kamionu vozni list, skupljim autima prečešljali isprave i provjerili brojke na šasiji i motoru. Uhvatili bismo tu i tamo koga u švercu, otkrili u boksu šteke cigara ili ukradeni terenac prekucanih brojeva. Poslije smjene, Dario i ja pošli bismo u Gulama na pivo. Dario mi se divio zato jer sam bio u ratu, a meni je to pomalo godilo. Pričao bih mu o Velebitu i Stonu, a on bi se sav pretvorio u uši, kao da mi budaletina zavidi. Popili bismo tako u Gulama pivu, a slijeva i desna bi šišali šleperi u Bosnu, u Madarsku, Ukrajinu, Italiju. Voze kuhinje, keramiku, gumu — a možda i Kurde ili kokain — sve dok mi tu sjedimo, pijemo piće i piljimo u prazno. Išli su tako dani, lovili smo švercere, privodili piromane i pijanice, a plaća je sjedala prvog, kao svakom tko poštено radi. Život se kotrljao dalje, i sve bi bilo u redu. Bilo bi, da nije u Franu opet ušao davo.

Idućeg ljeta saznao sam ono što jedino ja i čača nismo znali, a cijela krajina jest. Frane se opet povezao s Marijanom i Brunom, i opet počeo švercati usitno. Da stvari nisu čiste, morao sam znati. Od rata je prošlo dosta, skrb je već davno izgubio, a stalno je imao para. Materi je Frane tvrdio da obavi koji poslić za Marijinog oca. Govorio je da posreduje u trgovini. »Na oca je, ide mu trgovina«, rekla je jednom mater dok smo objedovali. Rekla je to, a ja nisam odvratio ništa. Kad mi netko kaže da »posreduje u trgovini«, onda ja lako zbrojim dva i dva.

U studenom devedeset i osme, svi u selu i svi u policiji znali su ono što sam znao i ja. Frane i ekipa švercaju iz Hercegovine viski i duhan bez markice. Duhan i viski držali su u podrumu Marine kuće, a dio u Marijanovoj bravariji u Vinjanima. Svi su to znali i svi su me gledali kao da sam govno. Kad netko šverca, a brat mu je u policiji, zna se što ljudi misle. Do devedeset devete, cijela je krajina mislila kako ga ja pokrivam.

U to doba, u Franinu sam kuću prestao zalažiti. Mater bi me znala za objedom priupitat: »Šta je reć da u brata ne iš. Ne podeš nikad vidit nećakinju?«. Ja bih srkao juhu i premučao odgovor, a otac bi je pogledao kao da će je zgromiti. Mariju sam jedva vidoao. Sreo bih je koji put uz cestu kad bih se golfom vozio za Imotski. Stao bih na pržinu uz cestu, izišao, javio joj se. Koji bih put vidoio i Josipu. Rasla je brzo, izvila se u vitku curicu, a oči su joj bile pametne i sjetne, gledale bi kroz tebe kao da su rendgeni. »Šta ne navratiš?« pitala bi me Marija kad bismo se sreli, a ja bih se vadio kako ne stižem od posla. Rekao bih tu laž, gledao Mariju i pitao se zna li ona za bakse Ballantinea i Teacher'sa koje joj leže u garaži, ispod cerade i vrtnog alata. Kad bih je i sreo, razgovori su nam postajali sve šturići i kraći. A onda se sve promijenilo, tog popodneva devedeset i devete kad sam je sreo na cesti za grad.

Mala Josipa imala je već četiri godine, trčkarala je uokolo po oranici uz cestu, a Marija je hodala uz šljunčani nogostup. Puhalo je februarsko jugo, dan je bio siv i vlažan, a Marija je imala lice zabradeno maramom, pa sam je jedva poznao. Vozio sam se ravnim pravcem preko polja kad sam je spazio i stao da

je povezem. Taman je počelo pljuštat pa je pristala. Kad je sjela, šudar joj je načas spao s lica i u taj sam čas vidio kako joj se obraz ispod oka modri.

— Mare, šta je to? — pitao sam, a ona je brzo šudar navukla natrag.

— Čuješ li me, šta je to? — ponovio sam, i spazio u retrovizoru Josipine oči, ta dva tužna rendgena kako me uzinemireno motre. Mare me gledala molečivo, Josipa sumnjičavno.

»Frane...?« upitao sam, a ona je klimnula potvrđno. Brzo sam je zgrabio za rukav i zasukao ga. Ruka joj je bila sva modra. Otok do otoka, arhipelag plavih bubotaka što ih je utisnula muška šaka.

....

U nas su ljudi onakvi kakvi jesu rado se prte u tuda posla. Vire u tude dvorište, u tude voćke, vinograd i takujin. Zanima ih tko koliko ima, tko je s kim u zavadi, pošto si prodao stari auto i njivu, koliko si u njemačkoj zaradio i kakav ti je novi zet. Gledat će ti preko ramena kako održavaš vrtal, za koga si glasao i što si skuhao. Ali, u jednu se stvar ne prte u to tučeš li ženu.

Otkad sam u policiji, zbog kojećeg su nas ljudi zvali. Zovu nas zbog sorene mede, jer netko pijan viče, jer pušta glasno muziku ili je posjekao smokvu kojoj grane vire preko zida. Ali, nitko te nikad neće zvati jer muž tukao ženu. Ljeti, kad su prozori otvoreni, čuješ iz pokoje kuće ono što ne bi trebao čuti. Čuješ svadu, dreku, čuješ neki put pest ili jauk. Tad se zatvara prozor, stavlja prst na usta. »Nisu to naša posla«, govorila bi mi mater polušaptom, zatvorila bi stakla, da moje djeće uši ne čuju što se ne smije slušati.

Tako je bilo i s Franom i Marijom. Ono što je trpjela ostalo bi u četiri zida, gluho, bez svjedoka. Tko je htio, mogao je znati i čuti. Mogao je vidjeti kako Frane pripit dolazi kući, kako se izdire na ženu i kćer, kako mu ruka poleti na najmanju sitnicu. Mogli su ljudi vidjeti i čuti, da su htjeli. Ali nisu htjeli, nitko osim mene.

Kad sam Mariju drugi put video svu modru, sačekao sam prvu priliku i Franu odveo nasamo. Zatekao sam ga u varoškom kafiću gdje se klatario oko džuboksa s nekom ekipom koja će kad-tad završiti kod mene u stanici. Kafićem se orio Jasmin Stavros, Frane je u ruci držao neku svijetlu žesticu i drkao po aparatu. Kad sam u uniformi ušao u kafić, svi su se sledili. Ja sam samo zazvao Franu i zamolio ga da izide.

Bilo je to za druge martovske bure, i bilo je svježe. Hodali smo prema Topani bez riječi.

— Frane — rekao sam — vidija sam Mariju nekidan. Svu modru ispo oka. Nemoj mislit da svit to ne vidi.

— Šta me briga šta svit vidi!

— A za mene, jel te briga šta ja mislin? — pitao sam.

— Da je tebe bilo briga šta ja mislin, ne bi tu uniformu navuka.

— Oćeš reć da je sramota ovo šta ja radin?

— Drž se dalje od moje žene — odgovorio je — to oću reć.

Okrenuo se i spustio put mjesta, bez pozdrava.

....

Prolazile su godine, vrijeme se vuklo, a stvari se bar neko vrijeme nisu mijenjale. Ja sam i dalje bio samac, radio do tri, oču potom pristavljao objed, a subotom odlazio u varoš po malo samačke zabave. Mariju sam i dalje vidao rijetko, a kad bih je vidio dobro sam gledao ne bi li ispod rukava i skuta spazio modri biljeg bratove ruke. Josipa je rasla kao iz vode, izduljila se u tihu, vitku mudricu koja je svijet gledala filozofski s visoka. Frane i kompanija i dalje su švercali. Bravarjom u Vinjanima i dalje su prolazile rebatinke, duhan i viski. Cijela je krajina znala da mi brat šverca, i vjerovala da meni daje pinku. Stidio sam se, i tjerao dalje.

A onda su u jesen dvije tisućute iz Splita stigli inspektorji u akciju.

Bila je listopadska večer. Digli su nas sve iz kuća i naložili da dodemo u postaju. Okupili su nas sve u sobu za kolegij i najavili zasjedu. Imaju uhodu u narkolancu. Dobili su dojavu da će noćas preći preko Vinjana posiljka makedonske trave. Sve su imali: opis auta, slike kuća, slike učesnika. Kamo sve to vodi shvatio sam kad su na stol izvadili sliku vinjanske bravarije. Na koncu je inspektor na stol bacio i sliku moga brata.

Bacio ju je na stol, skupa s još šest–sedam slika. Bilo je tu nekih Hercegovaca, jedan Albanac, te Marijan i Frane. Slika mu je bila iz doba rata, na njoj je bio mladi, mršaviji i nekako tužniji. Spličani nisu znali da mi je on brat. Ali domaći su svi znali. Kad je slika pala na stol, osjetio sam na svojoj koži desetke pogleda kao sramne ubode. Promotrio sam Darija. I on me gledao, ali drukčije, ogorčeno.

Gledao sam Franinu fotografiju kako leži na velikom konferencijskom stolu. Čekao sam da netko kaže nešto, objasni Spličanima tko sam i tko mi je svojta. Ali nitko nije rekao riječi. Svi su šutjeli i pazili da im se pogled ne ukrstiti s mojim.

Spličani su nam podijelili zadatke. Inspektore su poslali u bravariju i na cestu za Split. Domaće ljude poslali su da okruže švercerske kuće, pa i Franinu kuću. Mene i Darija dopalo je da stražarimo na cesti. Na zavoju ispod granice trebali smo čekati bijeli bosanski Opel i dojaviti kad prođe.

Sjeli smo u golfa i krenuli put graničnog prijelaza. Dario me čitavo vrijeme ustravljenog gledao, ali se ništa nije odvažio pitati. Do početka zasjede falilo je još pola sata. Predložio sam da popijemo kavu u Gulama. Sjeli smo u crveni plišani separe, svaki uz svoju kavu. Dotad sam već donio odluku što ću.

»Moram u klozet«, rekao sam, i ustao. Znao sam da je kod Gulama telefon kod zahodskih vrata, a i Dario je to znao. Gledao me kako odlazim u stražnji dio gostionice. Morao je jasno znati što ću sada učiniti.

Ubacio sam novčić u govornicu i zavrtil Franin broj. On je podigao slušalicu. Dojavio sam mu što se zbiva. Nije odgovorio ništa: kroz slušalicu sam čuo samo kako duboko diše. Zaklopio sam. A onda, kad je slušalica bila na mjestu, pukao sam. »Govno!« viknuo sam, dlanom tresnuo po aparatu i ponavljao »govno!« kao da me netko navio.

Zasjeda je uspjela. Bijeli opel prošao je granicu, a Splićani su ga sačekali. Otkrili su u njemu pet kila trave, a kod Marijana u bravariji kavu, votku i kesice za pizeve. Osam je ljudi uhapšeno, ali ne Frane. Poslušao me: ispraznio je garažu i pošao rano u krpe. Policija mu je pretresla kuću, ali nije našla ništa. Sutra sam zazvao na telefon da vidim što je bilo. Slušalicu je digla Marija, i istog časa briznula u plač. Nisam rekao ništa. Samo sam zaklopio slušalicu i izišao na terasu. Dolje u dolcu bajami su bijelo cvjetali, a djeca su na zavrni igrala male branke.

....

Mater nam je umrla u srpnju dvije tisuće prve. Ljeto je bilo vruće i vlažno, zaludu smo čekali da puhne makar dašak, a srcaši i tlakaši umirali su kao muhe. Dvadeset trećeg srpnja mater je izišla objesit robu, položila je na kono-pac oprane lancune i posegnula za štipunicama. Ruka joj je mlohavo pala u sič. Imala je šezdeset i pet.

Pogreb je bio kakav treba biti. Don Andelko je skrušenim glasom govorio nad grobom, preporučio je Bogu i pohvalio kao pravu majku Hrvaticu. Ćaća, Frane i ja prosuli smo po lijisu prve lopate suhe zemlje, a za pet minuta lijesa se više nije vidjelo. Starije su žene naricale, grobari su humak pokrili vijencima i plastičnim cvijećem, a ja sam samo gledao oca. Stajao je mirno, samo mu je brada drhtala kao da susteže ridanje. Uhvatio sam ga ispod ruke i poveo kući.

Uzvanici su se nakon sprovoda premjestili k nama. Oko kuhinjskog stola zasjelo je dvadesetak ljudi, suseljani, rodaci, don Andelko, Marija i njezin otac. Svi su pušili svojski, pa je soba bila obilno zamagljena. Kućna se vrata nisu zatvarala. Ljudi su ulazili i žalovali se, susjede i rodakinje unosile su i iznosile suhe kolače, tanjure i rakiju. U kući gdje se žaluje, gosti se obično razmašu, razmire posvuda i preuzmu poslove koje obično domaćin čini. Marija se zavukla u kuhinju i kuhala jedan lončić turske kave za drugim. Teta Katica je posluživala kekse, odnosila čaše i brisala spužvom fundač sa stola. Josipa je sjedila u uglu strogo začešljane kose i gledala uokolo. Ja sam sjedio na kauču uz oca, primao žalovanja i mlitavo pružao ruku svakom tko bi mi prišao na rukovanje. U jednom času mi je Katica prišla i šapnula »Dobro može potegnit ovi vaš župnik. A i Frani bi triba reć da manje piće. Nije način.«

Padala je večer, a žalovanje je prešlo u drugu, opušteniju fazu. Nije više bilo naricanja, nitko više nije pričao ispod glasa, onim izvještačenim svečanim tonom kakvim se razgovaralo dosad. Rakija je počela djelovati. Susjedi, ujne i stričevi počeli su raspredati priče iz pokojničina života, spominjati joj mane i šaljive strane. Domalo je razgovor završio na neke opće seoske legende o stričevima, pradidima i precima koje nisam poznavao, niti za njih čuo. Pripovijesti su bile sve mrsnije i punije pikantnih potankosti. Pokušavao sam se isključiti, misliti na pokojnicu, na svoju mater koju više neću vidjeti. Ali nisam mogao. Činilo mi se kao da je nisam ni poznavao.

Gledao sam oca. Četrdeset su godina poživjeli skupa, prošli komunizam, sirotinju, moj rat, Franin rat, propast dućana. Stajao je sad ovdje, star i izgub-

ljen, slušao je mrsne seoske priče i smijao se, ali oči su mu još bile vlažne. Samo sam mu ja sad ostao, znali smo to i on i ja.

Don Andelko je lijevao jednu travaricu za drugom. U boci s grančicom rute i koromača tekućine je bilo sve manje. Kako je više pio, don Andelko je više i pričao, pa se uskoro čulo samo njega kako pripovijeda neke davne zgodbe. Do njega je sjedio Frane. I on je dosta pio, ali na njega je piće drukčije djelovalo. Uvlačio se u sebe, bio sve mračniji. A onda je posve iznenada zgrabio sa stola bićerin i ljutito ga bacio o pod. Staklo je muklo puklo, a svi su zašutjeli. Pogledao sam Josipu. Preko lica joj se navukla mrena, a lice načas postalo ištekan i hladno, kao da je metalno, ne ljudsko. Teta Katica je Franu odvela u veće da se umije i smiri.

Gosti su nastavili žamoriti, a ja sam ustao i pošao u kuhinju. Tamo je stajala Marija uz novi lončić kave. Uhvatio sam je za rame. Pognula je glavu. »Opet?« upitala je, a ja sam potvrđno klimnuo. Ona se još više pogurila, a onda počela plakati. Suze su joj razmazale maskaru, niz obraz su joj tekle, vlažne, ljubičaste prugice. Kratko se sustezala, a onda je najednom počela glasno ridati. Primio sam je u zagrljaj. Počivala mi je na grudima jecajući, sve dok se trzaji ridanja nisu skratili, a disanje smirilo. »Najviše je nju volio«, rekla je, brišući šudarom lice. »Više nego i mene, i tebe, i čer.« »Je li često ovako?« pitao sam. »Svaku večer«, odgovorila je, »ne znaš ti šta ja prolazim.« »A ono u garaži?« »Stalno isto«, rekla je, »samo čekam dan kad će ga doći policija i pokupit.«

Jedna od susjeda ušla je u kuhinju i donijela šalice zamrljane fundačom. »Moram ići«, promrsio sam i izišao. Ipak, i dalje sam je gledao, a i ona je gledala mene.

Gosti su se polako razilazili. Među zadnjima su otišli Frane i Marija. Ona ga je utrpala na stražnji sic, jer nije mogao ni stajati, a kamo li voziti. Odvezli su se put kuće, a ja sam se okrenuo ocu. Stajao je na hodniku, odjeven u staro crno odijelo koje mu je bilo preusko. Gledao me u strahu. Odsad nadalje ostali smo nas dvojica, sami.

Prišao sam mu i saveznički stisnuo zapešće. »Šta bi tija sutra za ručak, oče?« pitao sam, a on je i dalje gledao prema vratima kao da tamо nekог još ima. »Jadna ona mala«, rekao je, »nije joj lako«. Nisam odgovorio ništa, jer ničeg tu nije bilo što bi se moglo reći.

....

Mrak je sve gušći, a bura jača. Duboko u kući, moј otac čvrsto spava. Vjetar baca o zid neku loše prikvačenu škuru. Refuli bure pušu kroz persijane, koje pod vjetrom cvile i zvižde slično nekoj zloslutnoj fruli. Selo je u mraku. Tek se kroz poneki prozor vidi mutna, modra svjetlost televizora. Na cesti i u polju nema krštene duše.

Ustajem, ulazim u kuću i unosim u kuhinju čašu. Vodom iz špine perem čašu i vrč, polažem ih u slivnik. U hodniku odjevam uniformu i preko nje debelu policijsku bundu. Izlazim na verandu. Na verandi stojim par časaka,

kao da se krzmam. Ali, ne krzmam se. Dvojni više nemam. Imao sam ih, prije — ali više ne.

Ako sam se i dvoumio, ne dvoumim se više od tog subotnjeg jutra, točno prije dva tjedna. Bio je vedar vikend, a ja sam, kao pravi samac, sjeo u auto i povezao se u varoš ne bi li ubio vrijeme. Na dnu sam se sela provezao kraj Franine i Marijine kuće. Grilje su im u bračnoj sobi bile navučene. Frane je očito još spavao, a Marija je u stražnjemu dvoru mela pokošenu travu. Trubnuo sam joj i produžio prema gradu, razmišljajući kako da provedem dugu, lijenu, samačku subotu. Prošao sam mostić i povezao se cestom preko polja. A onda sam na šljunčanom obodu ceste opazio curicu. Josipa.

Josipa je vozila bicikl, na ledima joj je visio mlohavi ruksak, a tankim je gnjatima i kvrgavim koljenima svladavala uspon koji vodi prema gradu. Stao sam i ponudio joj prijevoz. Pogledala me skanjujući se. »Ajde, vruće je. Dušu ćeš ostaviti dogori«, rekao sam, a ona je sišla s bicikle. Utovario sam biciklu na krov, a njen ruksak na stražnji sic.

»Di čes?«, pitao sam. »Biće te mater poslala u grad?« Nije odgovorila. Pogledao sam je. Još je uvijek imala obrve i nos na mene. Kako ide starija, video sam u nje i sve više didovog — isto čelo, kosina podbratka, ista šutljiva jo-njićevska narav.

Povezao sam se uzbrdo, i stigao do skretanja za varoš. »Moraš mi reć di ideš«, rekao sam, »reci di te mater šalje, da te znan ostavit.« »Ne šalje me mater«, rekla je, a glas joj je zadrhtao. »Otac me posla nešto odnit.« »A di?« upitao sam. »U Vinjane«, rekla je, a ja nisam rekao ništa. Okrenuo sam auto uljevo, ušao u jednosmjerni tok i provezao se kroz centar.

Šutke smo se vozili Imotskim, riječi nismo rekli ni ona ni ja, a u retrovizoru sam video da me uznenireno gleda. U glavnoj ulici parkirao sam uz nogostup. Pritisnuo sam četiri žmigavca. Izvadio sam iz takujina sto kuna. »Bi li, molim te, mogla poč nešto kupit, u trgovinu? Pak vece papira, kruv i sjeme od konoplje za tiće. Ako nemaju sjeme za tiće, ajde iza kantuna, u Duvnjakovu butigu.«

Uzela je novce i izišla iz auta. Imao sam vremena, jer sam znao da trgovina neće imati konoplju. Uzeo sam sa stražnjeg sica ruksak i hitro ga otvorio. Bio je pun sitnih zavežljaja. Otvorio sam jedan. Slutio sam što bi moglo putovati za Vinjane. Ali, istina je bila gora od mojih sumnji. Za ruksak i ono u njemu, županijski bi ti sud opalio pet godina.

Smotao sam zavežljaj, zatvorio ruksak i vratio ga na stražnji sic. Josipa u taj čas izide iz trgovine. »Nemaju konoplje«, rekla je, i vratila mi ostatak novca. »Nema veze«, rekao sam. »Di si ono rekla da ideš?« »U Vinjane«, rekla je, a ja sam klimnuo gladom. Izišli smo iz grada i povezli se prema selu. Pokusavao sam u retrovizoru uhvatiti njen pogled. U jednom mi je času to uspjelo. Vidio si joj u očima da se boji onog što će biti. Ali — sve joj je bilo jasno, pametnoj curi kao što je ona moralio je biti jasno.

....

Te subote sam odlučio. Došao sam kući, podgrijao čači lešog mesa i suvoga graja, i popio s njim jednu bevandu (od njegova vina, lošeg, boje rde). Tražio sam u njegovom staračkom licu Josipine obrve, oblik nosa i bradu. Već sam tada znao što će učiniti, samo je pitanje bilo koje je pogodno vrijeme.

A to vrijeme stiglo noćas. Večer je pala, selo je utihнуlo, čuju se samo psi i bura koja češlja granje, grilje i oluke. Stojim na terasi, odjeven u policijsku bundu, i čekam točan sat.

Prvi sam dio plana već obavio. U šest i pedeset, nazvao sam svoju vlastitu policijsku stanicu, iskrivio glas i podnio anonimnu dojavu. Dojavio sam im sve: za garažu iza kuće, za viskije i metaxe. Rekao sam im i za makedonsku travu u sandučiću Iskrina borera — travu za koju sam ja naravno znao, ako Marija nije. Sve sam to ispričao, a onda zaklopio slušalicu, pošao kući i čekao.

Znao sam da je noćas Dario u smjeni. Znao sam da je mali vjerniji meni nego uniformi koju nosi. Znao sam da će me odmah zvati ako su dojavu uzeli zaozbiljno. I zvao me. U sedam i pol, sjedio sam na očevoj verandi kad sam dobio poziv s Darijeva broja. Zvonio je dugo, ali nisam odgovorio. Kad je prestaо zvoniti, ugasio sam ga. Sad je bilo vrijeme, više nisam smio čekati.

Ustao sam i ušao u sobu. Zazvao sam Franin broj s fiksнog telefona. Slušalicu je digla Marija. Zamolio sam je da mi dade brata.

Čuo sam njegovo disanje, a onda i glas. Srećom, bio je trijezan. Pazio sam dobro da mi glas ne zadrhti. A onda sam mu rekao. Rekao sam mu da mu policija stiže pred vrata, da su Vinjane već provalili i da mora što prije bježati. Izrekao sam to, a onda slušao dugu, muklu šutnju. Eto, mislio sam — to je bilo to.

Vratio sam se na verandu. Tad me tek obuzeo val panike.

Pustio sam da gušenje prode, a onda sjeo u auto — u modri i bijeli golf s rotirajućim svjetлом. Povezao sam se dolje na dno sela ugašenih farova. Bura je još jačala, a selo je bilo već potpuno mračno. Stao sam na širini uz cestu, podalje od rasvjetnog stupa.

Nisam dugo čekao. Ubrzo sam spazio Franin auto kako se spušta niz kosi prilaz. Projurio je pokraj mene u smjeru granice. Čekao sam da se udalji, a onda krenuo za njim, brzo, ali ugašenih farova. Vozio sam tako naslijepo cestom koju sam i predobro znao. A kad smo prošli grad i prvi zavoj prije granične, upalio sam farove. Franin je auto bio pola kilometra pred mnom.

Vozio sam i dalje za njim. Kad smo stigli u ravninu, zablendao sam dvaput dugim svjetlima, upalio sirenu i rotirku. Sirena je tulila kroz tihu tamnu večer, a svjetlo rotirke u bljeskovima je rasvjetljavalо orahe i smokve uz cestu. Frane je čuo sirenu i video svjetlo. Ubrzao je, baš kako sam i računao.

Gledao sam Franin auto pred sobom, i zamišljao kako mu mora biti. Za četvrt sata, policija će mu upasti u kuću, naći alkohol i makedonsku travu. Gleda iza sebe policijski auto i čuje sirene. Misli da ga gone. Vozi prema granici i broji kilometre do spasenja.

Ušli smo u zadnji zavoj prije granice. Ubrzao sam i ablendao mu farovima. I on je ubrzao. Jurio je ravnicom prema granici sto dvadeset na sat. A ja sam onda stao. Zaustavio sam uz rubnik, ugasio rotirno svjetlo i sirenu. Pustio sam da auto prede u lerus i izišao van. Gledao sam Franin auto kako juri kroz noć sve dok nije postao nevidljiva točka u tamnome polju. Još sam zakratko video repna svjetla kako crveno tinjaju, a onda su i ona zgasnula, i nisam video ništa.

Gotovo je, mislio sam. Gotovo, ovo je kraj.

Okrenuo sam auto i uputio se kući.

....

Noć sam proveo bez sna. Okretao sam se po lancunima i slušao kako se svijet budi. Prije pet čuo sam pivce, oko šest video prve zrake svjetla koje su se probijale kroz krošnju bajama. Oko šest i kvarat, otac je ušao u sobu. Oprezno me dotakao, vjerujući da me budi. Vidjelo se — doznao je.

Nazvao sam postaju i čuo detalje. Policija je našla alkohol i travu, a u Vinnjanima i heroin. Ostatak su društva pohapsili. Frane je utekao. Vrati li se, ne gine mu pet godina. Ali — znao sam Franu kao vlastitu šjolu. Neće se vratiti.

Ocu sam skuhao tursku kavu, a onda pristavio govedu juhu. Dok je pretis šištao iz kuhinje, otac i ja sjedili smo uz stol i pili kavu bez riječi. »Mora bi ići do nje«, rekao je otac, a ja sam potvrđno klimnuo glavom.

Odjenuo sam se u civilnu robu i pješice spustio do podnožja sela. Marina kuća izgledala je posve nevino. Od jučerašnje gužve, ostali su tek tragovi guma u blatu, i ništa više. Kucao sam i ušao.

Zajecala je i pala mi u zagrljaj. Mirno sam je zagrlio. Oči su joj bile crvene od neispavanosti i plača.

Sjeli smo.

— Šta će bit s njim? — upitala je. Nisam odgovorio.

— Šta će bit kad se vrati?

— Ako se vrati. Uhapsiće ga.

— I ne može se tu ništa učinit?

— Ne može. Više ne.

Plakala je.

— Marija, pusti Franu rekoh Frane više nema.

Spazio sam tad Josipu. Sjedila je uz stol nadvijena nad nečim što je izgledalo kao domaći. Kad sam rekao »Frane više nema« podigla je glavu. Promatraла me uporno, sumnjičavo.

»Očeš kafu?« upita Marija, a ja potvrdim. Izišla je iz sobe, a ja sam ostao sam s Josipom. I dalje me ustrajno gledala, i dalje uporno šutke. Nisam znao što bih od neugode.

Na koncu se Mare vratila s vrućom kogomom. Ulila je kavu u šalice i žličicom nadodala pjenice s vrha. Josipa me prestala gledati. Opet je prionula na domaći rad.

— Šta će bit s nama? — upita Marija.

— Ništa neće bit. Imate nas. Imaš mene.
— Di ćeš ti još i nas na pleća... dosta ti je s ocem muke..
— Nikog ja nemam nego njega i vas, Mare.

Marija pruži ruku preko stola i poklopi mi dlan. Ja joj prihvativ ruku, ali je odmah i pustim. Osvrćem se. Prilazim prozoru i pogledam u dvor. Zapušten je, kakav je uvijek bio.

— Triba podricat ovu odrinu — rekoh — sva se savila.
Marija pride prozoru sa šalicom u ruci.
— Tribalo bi macom razbit cementne temelje, i salit ih opet, ali veće.
I dalje je gledala u dvor, bez riječi.
— Imam doma velike prazne limenke — rekao sam. — Taman su za to.
Marija više nije gledala dvorište i nakriviljenu odrinu. Gledala je mene.

— Velike su, od kiselih krastavaca. Ostale su još iz doba dućana. Tačno su promjer kakav triba, ovako, ka dva ljudska dlana. Ako očeš, doniće ih popodne. Okrenuo sam se i pogledao je.

— Ako očeš, moga bi doć popodne i nalit stupiće.

Promatraла me, ovaj put ravno u oči. Oči su joj bile tamne, tako tamne da nisi razaznavao zjenu od rožnice. Gledao sam je u oči i sjetio se one večeri, u diskoteci na okuci. *Ružmarin, snjegovi i šaš*, Bijelo dugme, staklena kugla i Frane koji nam nalijeva vekje-kole iz litrenke. Marija se otad promjenila. Oko uha vidim joj sjedine, ispod usne grešpe bora. Ali, oči su bile iste, isto tamne, samo umornije i bljedeg sjaja.

— Bilo bi lipo ako bi doša — reče Mare, pa pogled svrne kćeri. — Kad završiš s poslom, moga bi ostati na večeri. Založit ćeš štогод s nama, da ne jedemo same. Tužno nam je bit samima.

Ustajem. Ljubim Josipu u čelo. Pozdravljam ih i izlazim. Penjem se gore prema vrhu sela. Prolazim pokraj crkve. Hodam preko dolca. Gledam djecu koja igraju balun na žutoj, izgaženoj travi. Prolazim kraj čaćinog dućana. Davno ima da je zatvoren, pa mu drvenarija polako truli, a police nagriza rda. Prolazim kraj njega bez osvrtanja, i pristižem očevoj kući.

Čeka me napretek posla. Trebam dokuhati i procijediti juhu. Moram skuhati manistru, poparit mulam i raštiku na toploj pari. Trebam postaviti stol i dati ocu objed. Potom moram raspremiti stol, oprati sude i ostatke dati kokosama. Navečer me nakon svega čeka noćna smjena. Odjenut ću se, sjesti u golfa i zaputiti put granice. Opet ćemo Dario i ja na dugački zavoj, na noćnu patrolu na cesti.

Ali — ne mislim ni na što od tog. Na nešto drugo sad mislim. Mislim kako ću popodne otići Mariji i Josipi, kako ću donijeti sa sobom četiri prazna važa od krastavaca, kako ću u njih zamiješati gušćeg cementa i njime pričvrstiti stupove. Mislim na to kako će mi umornom i znojnog Marija otvoriti pivo. A onda će me kad sunce zade pozvati na u kuću, na večeru. Sjesti ću s njom i Josipom za stol. Mare će mi uliti bevandu i izvaditi kacijolu juhe. Josipu ću pitati

što ima u školi. Marija će mi prepričati vijesti. Večerat ćemo tako, mirno i kršćanski, kao prava obitelj.

Nakon večere, poći ću na noćnu patrolu. Sjest ću u svog bijelog i modrog golfa, ukrcat ću putem Darija i uputit se gore, prema prijevoju, prema granici. Noćna patrola duga je i monotona. Piljet ćemo satima u mrak, zaustavljati kamione i luksuzne terence. Provjeravat ćemo brojeve na šasiji i otvarati gepeke. Uzalud ćemo tražiti heroin, viski ili Kurde. Čitavo vrijeme gledat ću tamo prijeko, put granice, u gluhi mrak, u noćno polje. Samo večer prije, gledao sam u isti taj mrak, na istom tom mjestu. Vidio sam crvene stražnje farove kako blijede i gube se u tmni. Ali, večeras neću misliti na taj par crvenih farova. Neću se sjetiti svog brata Frane koji je sada tamo, iza tog gustog mraka, negdje u Bosni, ili u Beču, ili Hamburgu. Gledat ću tamo u gustu noć, gledat ću granicu, ali o Frani neću misliti ni jedine sekunde.

Umjesto toga mislit ću o Mariji i Josipi. O tom kako mi Marija kacijolom lijeva juhu, kako mi otvara pivo, kako se prekrsti pred obrok. Mislit ću o tom kako stolu na terasi valja dati ruku verniža, kako treba poravnati stazicu i dokipati novi šljunak. Mislit ću na Josipu i njen domaći rad. Mislit ću na obitelj, onako kako misle čestiti ljudi, što rade od sedam do tri i poštено zarađuju za kruh što ga s bližnjima dijele.

Vesna Biga

Deset dolazaka

22

1. dolazak

Cesta uz more bila je s obadvije strane načićkana tezgama s robom. Tu su se prodavale majice, gumene lopte, kutije od školjki, sladoled, okviri za slike, ogrlice, drveni križevi svih veličina... Sjećam se da je dan bio poluoblačan i da, koračajući prostorima Slovenske plaže, nisam bila sigurna u to da je ono što gledam i slušam zaista tu. Na trenutke mi se činilo da je sve to što mi nanosi mimohod, i što se po inerciji odražava u mojim očima, samo šaroliki privid nastao pukim gomilanjem stvari, onako kako njihova imena padnu čovjeku na pamet pri košmarnom nabrajanju u nekom prenapučenom snu.

Uz jedan stol sjedio je prosijed, bradat čovjek, star šezdesetak godina i nešto pomno rezbario na vratu gusala... Onda je, više kao za sebe, uzviknuo:
— Evo ga! Tu je! Uskrsao.

Momak koji je malo podalje prodavao gipsane figure pasa dalmatinaca u skoku mu je prišao i zagledao se u lice koje se pomaljalo iz drveta. To je lice podsjećalo na retuširana lica knezova ovdašnjih ili upravo lica guslara, a ti guslari, u pravilu, kao da su baš nastojali nalikovati junacima o kojima su pjevali... Ukratko, bilo je to lice koje se sretalo u ovim krajevima, imalo je na glavi izdignutu, okruglu kapicu, i dva debela luka brkova iznad usana.

Čovjek pod čijim je prstima uskrsao lik, uzbudeno je ponavljaо: — Dolazi, dolazi...

— Bogami, dolazi — rekao je zadivljeno momak, klimajući glavom.

To sam čula u jedanaest sati i osam minuta prije podne, prolazeći cestom uz more, i jedino mi se to nadolazeće lice, koje je izranjalo iz drveta i izazvalo uzbudenje mladića i starca, učinilo stvarnim, uvjerilo me da sam tu i da ga zaista vidim.

2. dolazak

Igličasta figura čovjeka bila je daleko, toliko daleko da se nije moglo utvrditi ni da li se taj čovjek kreće ili stoji nepomično. Stajala sam uz obalu i strpljivo pokušavala odgonetnuti što se s njim zbiva, da li se on to sve više udaljava od mene ili mi, možda polako, vrlo polako prilazi. To se dugo nije moglo razabrat i ja sam napisljetu krenula prema njemu, pokušavajući vlastitim koračanjem stvoriti jasnije obrise njegovog tijela.... Ali njegovo tijelo nije pokazivalo nikakvu promjenu, bilo je uvijek jednako igličasto! Kao da je u času kad sam ja krenula prema njemu i on krenuo od mene?... Ili je on bio samo mrlja, koja se zalijepila za paučinu oka, dolazeći odnekud iznutra, kao neka igla–udica koju je moje oko izbacilo u daljinu, pokušavajući njome dosegnuti svoju čežnju za nečim ljudskim, pronaći čovjeka, bilo kojeg čovjeka, na pustoj obali, uz rijeku, među drvećem i pticama, u svemu onom što u tom velikom zelenom prostoru nije bio čovjek?... Taj čovjek nije dolazio. Nije odlazio. Taj se čovjek zadovoljavao time da bude samo sitni čvor u mreži moga oka, iz kojeg se u daljini nije dalo uočiti ništa više od iglice.

23

3. dolazak

Stajali smo već gotovo sat u mjestu i čekali... Djeca su bila nemirna, igrala su neke svoje igre ili se tukla zastavicama koje su nam podijelili već na izlasku iz škole.

I razred koji sam ja vodila već se bio prilično raštrkao. Bilo je nemoguće tako dugo držati razred na okupu i u mjestu... Nekoliko redova djece, koja su u početku bila tako rasporedena da sačinjavaju uredan špalir, sad je bilo razbijeno u manje ili veće grupice koje su stajale po cesti.

Ulica, obrubljena drvećem, kojom je trebao proći predsjednik, bila je prično uska na mjestu na kojem su rasporedili školsku djecu i činilo se da će zahvaljujući tome djeca barem moći vidjeti predsjednika. Školska knjižničarka, koja je stajala do mene, neprestano se bavila nagadanjima kojom će brzinom voziti njegov automobil, da li će biti zatamnjena stakla ili će biti obična, pa čemo ga u tom slučaju vidjeti, da li će to biti automobil s krovom ili bez njega... Nekoliko puta je ponovila i kako je sve to, zapravo, opasno po njega i kako nije lako osigurati ovoliki prostor.

— A gle ovo! — pokazala sam joj dječaka koji se bio popeo na drvo i odatle gadao kamenčićima drugu djecu.

— Eto vidiš, eto vidiš... Pazi ti koliko hoćeš, a on na drvetu... Silazi dolje! Odmah da si sišao — dreknula je.

Dječak se cerekao odozgo. Da je to bila njegova nastavnica, možda bi još bio i poslušao. Ovako, samo je doviknuo, kroz veseli smijeh — Živio predsjednik!

Knjižničarka je zavrtjela glavom, priprijetila mu prstom, a onda taj prst okrenula prema meni i rekla: — Ti mu reci, ti mu predaješ, to je tvoj dak, pa će poslušati.

— Ovo mi je dijete nepoznato, škola je velika, znaš i sama... A taj ionako ne bi poslušao — rekla sam, a onda dodala, kao da opravdavam dječaka: — Osim toga, nije u redu ostaviti djecu da toliko čekaju, i još gube i od nastave. Nije u redu!

Knjižničarka me pogledala zatečeno, a onda je, poslije kraće šutnje, rekla da se slaže i da sve to skupa možda i nema neki smisao. I još je dodala, s uzdahom: — Nek' sve ide k vragu. Svega mi je dosta, dosta više i tog predsjednika, pa dokle ćemo mi ovako? Svaki dolazak diže grad na noge! Muče djecu i prave trošak, samo da njemu ugode... Noge me baš bole. Samo da se već jednom završi pa da se ja dokopam stolice. Dode mi da tu sjednem, na pločnik.

Izgledala je zaista blijedo i ispijeno u tom času.

— Prije svega, ne bi trebalo ovako s djecom. Mi još kako-tako, ali oni! — rekla sam.

— A i što će tu dječurlija? — prihvatala je s nekom gorčinom u glasu. — Tko će izići na kraj s tolikom djecom. Opet sve na naša leda! A djeci veselo, njima je samo da odu s nastave! Što drugo!

Onda je, poput vala, prostruorio među djecom neki poseban žagor, koji je dopirao iz pravca odakle je trebao doći predsjednik. Djeca su se odjednom stala sabijati u redove. Čulo se: — Dolazi....

Knjižničarka mi je prošaptala na uho: — On je, on je... — Lice joj više nije bilo blijedo već odjednom zarumenjeno i vidno uzbudeno.

Za nekoliko trenutaka sve je izgledalo kao na početku, uredni redovi, uzdrhtale zastavice podignute u zrak i neka tišina kojom vlada samo riječ dolazi.

Kad sam bacila pogled na drvo, dječaka tamo više nije bilo.

Stajali smo i čekali, povremeno bi sve gotovo zamuklo, tek pokoji dječji šapati uokolo... I upravo kad mi se učinilo da je ovo lažna uzbuna i da bi se za nekoliko trenutaka sve moglo opet vratiti neredu, začuo se šum motora, pa automobila... Zastavice su se zatresle i kao po komandi zaigrale gore-dolje, jer su djeca bila sabijena i bilo je mjesta samo za pokrete rukom gore-dolje... Povjavili su se prvo motori, a onda crna, otvorena limuzina... Predsjednik je stajao i mahao rukom gore-dolje, kao djeca zastavicama... Pokreti njegove ruke bili su jednoliki i nekako isuviše mehanički, kao pokreti lutke. Na licu, koje je djelovalo uvošteno, kao na slikama koje su visile u učionicama, lebdio je uvijek isti, odavno urezani osmijeh.

Knjižničarka se okrenula prema meni, ustreptalih kapaka, kao da ne može izdržati pogled na predsjednika, i čvrsto me zagrlila. Na trenutak mi se učinilo kao da traži zaštitu u mom zagrljaju. Tijelo joj je drhtalo, začula sam i nešto nalik jecajima.

Predsjednik je već bio nestao s vidika kad je njen zagrljaj popustio i kad smo se konačno razdvojile. Gledala me ravno u oči i rekla prigušeno: — Jesi li vidjela? A?

— Što? — Nisam znala na što točno misli.

— U otvorenom automobilu!

— A, to — rekla sam i slegla ramenima.

— To! To! Ne boji se svoga naroda! — rekla je prkosno, malo povišena glasa. Niz njeno lice klizile su suze.

4. dolazak

Bila sam dijete i čuvala me jedna starija žena dok je majka bila na poslu. Majka se vraćala kasno i taj sat kad bi počelo isčekivanje da se ona vrati, predavala sam se osluškivanju lifta koji se u stanu jasno mogao čuti. Njegovo drndavo poskakivanje oglašavalо se svakih nekoliko minuta. Ako bi zastao na našem katu, četvrtom, zaustavlao se s britkom oštrinom zvuka, koja je bila puno jača od one koja se mogla čuti kad bi stao na katu ispod ili iznad. Osluškivala sam lift već od prizemlja i svaki put kad bih ga čula, krenula sam prema hodniku. Žena koja me čuvala, podigla bi glavu s novina i rekla: — Kuda?

Ja sam odgovarala: — Dolazi mama.

Ona bi na to rekla: — Ne dolazi mama... Nije to mama. Kako možeš znati da je to ona?

Lift bi onda prošao pokraj našeg kata i ja bih se vraćala u sobu u kojoj je ona nešto čitala, a ja listala slikovnica ili crtala. I onda ponovo lift, moje skakanje na noge, njen — Kuda? — moje — Mama dolazi!, njen odsječeno i nestrpljivo — Ne dolazi! — i tako unedogled. Ili se njoj činilo da je unedogled. Glas joj je postajao sve srditiji što se dolazak majke više približavao, jer sam ja dotle barem desetak puta skakala na noge i trčala na hodnik. U sobu sam se vraćala pogružena i neraspoložena. Majka se po deseti put nije pojavljivala. I nerijetko sam se zbog toga znala i rasplakati.

Jednom, kad se majka zaista zadržala duže nego obično na poslu i ja na koncu počela plakati, žena se bijesno osovila na noge i izderala: — Dosta s tim! Doći će! Svaki dan dolazi, pa će i danas! — No, kako se moj plač pojačao, ona je malo utišala glas i rekla: — Što s tobom čovjek da radi? Svaki dan isto? A?

— Ja bi'... Ja bi'... — počela sam kroz suze, bojeći se da bih je još jače mogla naljutiti jecajima. S druge strane, uzdala sam se baš u suze, jer ona nije voljela da ja plačem i da me majka nade u suzama, pa sam je povremeno tako mogla i pridobiti za neke svoje želje. Zato sam nastavila plakati i kroz jecaje uspjela protisnuti: — Ja bi' htjela...

— Što bi ti? Hajde, reci, reci mi — glas joj je vidno počeo omekšavati i to me ohrabriло da joj kažem ono što sam već odavno željela.

— Ja bi' da mi kažeš da mama dolazi.

— Što?

— Da mama ide.
— Kako da ti kažem? Svaki put kad čujemo lift, ti bi da ti kažem da dolazi?
— Da.
— Ali otkud znam da ide? Kako da znamo da je to ona? Neki put dode malo kasnije, neki put ranije, to se nikad ne zna!
— Ja bi' da mi kažeš.
— A što ako to nije ona?
— Ništa. Samo da kažeš.
— O, ljudi moji — rekla je žena i odložila novine. — Ti si baš neko zanovjetno dijete... Tebi bi onda bilo bolje, ako ja to kažem?
— Da. — Prestala sam plakati i glas mi je bio smiren.
— Jesi sigurna?
— Da.
— U redu — rekla je i uzela ponovo u ruke novine.

26

Kad se začuo lift, ja sam po običaju pošla prema hodniku, zastala na vratima i viknula: — Dolazi mama!

Žena je podigla glavu s novina i pogledala me neodlučno. Uzvratila sam joj pogledom punim iščekivanja, ali i opomene koja je proizlazila iz našeg maloprijašnjeg dogovora. Ona se prvo nakašljala, kao da joj nije sasvim ugodno da kaže to što je obećala, a onda malko otegnuto, kao da se ruga, rekla: — Ahaaa! Dolazi mama.

Lift se škripavo zateturao na našem katu, a onda produžio dalje... Kad sam se vratila u sobu i rekla: — Nije ona, nema je još — žena me pogledala ispitivački i utvrdila da na mom licu nema tragova suza. Onda je dodala: — Doći će.

I ja sam joj, utješena, odmah povjerovala. Ona je nastavila u miru čitati novine, ja listati slikovnicu.

5. dolazak

Dolazili su najčešće noću i na pustim ulicama tada ne bi bilo gotovo nikakve rasvjete, naročito prvih dana kad se još mislilo da tama, kao nekad, može nešto sakriti. Na pročeljima zgrada nazirala bi se tek poneka malo svjetlijia kockica, iza roleta i zavjesa koje su bile spuštene... Uz to, vladala je posvuda tišina. I osjećaj potpune nezaštićenosti tijela. Svi ti zidovi, zavjese, rolete, krpe kojima ljudski strah nije mogao odoljeti, pa se tijelo njima obavijalo u čežnji za zaštitom, sve bi se to na trenutke pokazalo sasvim jasno u svojoj golotinji... U takvim trenucima, zadnji pokrov koji je preostajao bila je koža, bolan i tanak pokrov u kojem je čučala, na mahove, samo praznina, a onda bi se u djeliću sekunde pojavila, ispod nje, još jedna, tanja koža, pa još jedna... Sve te kože strah je vješto gulio svojim hladnim prstima, kao ljuske luka, i taman kad bi se po-

mislilo da je izjeo sve ono unutra i da tamo ničeg više nema osim pokoje nje-gove preostale čestice, koja, tako usamljena, i sama kopni i gubi svijest o sebi, zatitrala bi još jedna opna.

Čekalo se... Na trenutke bi zapucketao namještaj, kao da i on čeka i daje na znanje da je tu, s ljudima... Potom bi se, sitnim grgoljenjem, oglasila voda u cijevima, pa bi zacvilio pas, kratko i potuljeno. Pas je, u stvari, za razliku od gospodara, čekao da ta igra među ljudima konačno prestane, da se ljudi već jednom pokrenu, ostave se te čudne zgrčenosti, pa da sve krene po starom, ali ljudi su uporno, satima, bili nepomični i tihi.

Ponekad bi se neki od tih pasa, koji su dijelili prostor s ljudima, odjednom uznemirio i počeo nenadano i bučno lajati.

— On zna — prošaptao bi netko. — On ih već čuje.

Nitko nije pokušavao smiriti i ušutkati psa. A i zašto?... Nije to bilo pravo skrovište, jama u kojoj se možeš ukopati i pritajiti dah dok njenim rubom bubrežaju vojničke čizme, niti se moglo zaći u šaš ili visoku travu i tamo se sakriti, kao nekad, kad su zrakom letjele velike i golim okom vidljive čelične ptice... Svi su znali da se nitko ne može sakriti od onog što dolazi odozgo... To je imalo snažne oči i uši koje su prodirale do svake pukotine u zidu... To odozgo sve je znalo, znalo je i gdje su ljudi i znalo je da ga čekaju... Pa ipak, mnogi su i dalje nastojali da se pribiju uz kakav stub, stanu pod okvir vrata, pokriju se plahom preko glave, ili su po navici odlazili u skloništa pod zemljom, u nadi da će se bar malo zaštititi... Drugi su jednostavno ostajali sjediti u svojim sobama, sklupčani, i čekali da snažni skalpel odozgo zasiječe njihovo disanje... Zar ne bi mnogi od njih, ionako, da je sve kako treba i da se ovo ne dogada, baš u svojim sobama čekali svoj posljednji trenutak?... Samo što je u ovim okolnostima ležanje isuviše podsjećalo na bolest i na pristanak da ovo bude kraj, pa je većina sjedila na podu, stolici, neki i na rubu kreveta, i pritom buljila u nešto neodredeno, izbjegavajući da se predugo zagleda u oči drugih. Dobacivali su jedni drugima samo kratke poglede, upravljenе nekako postrance, kao da se stide straha na svom i na licu drugih... Nije to bilo nešto što se može razmijeniti ili ponuditi nekom drugom, taj strah i stid koji su osjećali.

A onda, snažan zvuk, nalik bušilici, koja kao da dolazi odozdo, izbjija iz zemlje, premda je bilo jasno da dolazi odozgo, iz dubine neba.

— Evo ih, dolaze — rekao bi netko.

— Vraga dolaze, tu su oni već, treba im minuta da se stvore... — rekao bi drugi.

Zaista, bio je to obično vrlo brz i nagao dolazak, kao da se ono odozgo prikralo obavijeno tišinom, a onda, iznad same glave, riknulo razjareno... Moćan, roštan zvuk nevidljivih mašina sve bi prekrio u sekundi, oljuštio i posljednju opnu s tijela, izbijajući u graškama znoja na čelu, u stisku zubiju ili u drhtajima udova... Jedni su mu odgovarali krikom, drugi jaucima, treći tišinom.

Onda bi netko viknuo — Odlaze... — a drugi netko dodao: — Vraga odlaže... Dolaze!

— Malo se igraju — dobacio bi netko.

6. dolazak

Sjedila sam u vlaku i s vremena na vrijeme predavala se čitanju knjige, koju sam držala na krilu, vadeći iz nje poneku rečenicu i prenoseći je iza kapaka, kako bih je tamo čula još jednom, u spokoju koji je bio nalik poludrijemežu. Pokoji ulomak sam i prenosila napolje, zagledajući se kroz prozor vlaka, u pokušaju da ga smjestim u zimski krajolik koji se upornom jednolikošću sterao pred očima, kao da se radi uvijek o jednom te istom prostoru... Onda je netko od suputnika uzviknuo: — Dolazi!

Pročitala sam ime stanice na pročelju stanične zgrade i shvatila da sam svega dvadesetak minuta udaljena od cilja. Sljedeća je stanica bila ona na kojoj će sići.

Zatvorila sam knjigu i užurbano je spremila u torbu. Krajolik kao da se odjednom zatvorio, zajedno s ulomcima iz knjige po kojima sam dosad prebirala. Odjednom, bila sam u tjesnom prostoru kupea, u kutiji koju ću uskoro napustiti i učinilo mi se da će tih dvadesetak minuta biti prekratko vrijeme da se pretvorim iz putnice koja spokojno čita, otvara i zatvara očne kapke pred krajolicima koji se nude kroz prozor, u putnicu koja je stigla na cilj i predaje se nekim drugim, užurbanim i krupnim pokretima.

28

Zar neću morati izvoditi pokrete od kojih sad, u ovom času, dok sjedim, još nijedan ne postoji? Zar neću morati ustati, osoviti se na noge i na pravi način upraviti mišiće tijela kako bi ispunili ono što od njih očekujem? Zar neću ove iste ruke, koje sad mirno počivaju u mome krilu, premda se u njima možda već začinje sitna mišićna igra koja im predstoji, zar ih neću morati ispružiti i onda skupiti njihovu snagu kako bih prihvatile kofer i zatim ga spustila? I zar neću, usput, u ogledalu iznad sjedala, ugledati lice koje upravo gledam u mislima, lice u kojem ću se prepoznati, ili se bar nadam da će biti tako, premda će to lice tada pripadati putnici koja je stigla na cilj, a ne ovoj putnici koja sam sad, i stoga će biti preobraženo bržim pokretima kapaka, drukčijim zategnućem usana i obrva, ukratko, jednom sasvim novom napetošću koje zasad na mome licu još nema?

Budući, naizgled sitni pokreti, koji su čekali na moje tijelo, iskrslji su neочекivano preda mnom, zajedno s pitanjem da li će se svi oni zaista pokoriti tome što od njih očekujem?

U mom tijelu odjednom je zaigrao strah i ocertalo se neko novo lice koje me čeka u ogledalu. Bio je to strah pred nahrupjelom izvjesnošću pokreta koji su predstojali tijelu, i istovremeno strah od pomisli da bi se poneki od tih pokreta mogao slučajno zamrsiti, ili iskočiti iz redoslijeda i tako povući i sve druge pokrete za sobom, čak me možda i spriječiti da napustim vlak! U tom trenutku nisam više bila sigurna u to da li me je više strah od te izvjesnosti, koja me čeka, ili od toga da bi se nešto moglo odjednom izmijeniti u toj izvjesnosti i pretvoriti u nešto sasvim drugo. Ako se sve to ne bude odvijalo uredno, po svojoj uobičajenoj putanji, moglo bi na koncu doći i do toga da jednostavno produžim putovanje, ili čak zametnem, izgubim iz oka cilj kojem sam putovala!...

Bila sam uklještena između dva komadića vremena, obadva buduća, obadva puna neizvjesnosti.

Palo mi je na pamet da bih sve to možda mogla i preduhitriti istog trena. Mogla bih jednostavno odmah ustati, skinuti kofer, obući kaput, baciti časkom oko na svoje lice u ogledalu i pozdraviti se tako s putnicom koja napušta kupe, a onda se zaputiti hodnikom prema izlazu, stati pored vrata i gledati napolje. Veliki dio neizvjesnosti tada bi ostao iza mene. Postala bih, ako sve to uradim, samo još ona koja mora, kad se vlak zaustavi, pritisnuti dugme da se otvore vrata, i potom, ona koja će sići strnim stepenicama.

Umjesto toga posegnula sam za bilježnicom i brzim pokretima stala ispisivati nedoumice koje su me obuzele. U mojoj ruci začeli su se pokreti na koje kao da nisam računala trenutak ranije, prepustena strahu, premda su tragovi na papiru i dalje sličili crtežu straha pred očima su se rasuto ispisivala usplahirena slova, nalik na neki tudi rukopis, slova pomalo iskrzana i često nejednake veličine, kad bi drmusanje vlaka povuklo ruku koja piše prema rubu stranice, iza kojeg je nastajao neki drugi prostor. No, ruka bi se opet uporno vraćala prostoru stranice, kao da juri za riječima koje su joj izmicale, ili pak hrilate da se pretjerano zaliže jedna za drugu, i tako je crtež straha polako počeо uzmicati i dobivati sve krotkije oblike. Izgledalo je da moja bojazan, razotkrivena i došapnuta papiru, sve više uzmiće pred izdajničkom umješnošću prstiju.

Pred ovim sitnim pokretima uzmicalo je i vrijeme, koje se još maločas bilo izgrudvalo u puko iščekivanje, i ja sam ubrzo osjetila kako sjedim u svome tijelu sve spokojnije, kao u nekoj svojoj sobi–rukopisu, zapravo, u nekoj vrsti ispovjedaonice u kojoj umirujući glas s druge strane kaže Da, bit će jedno ili drugo. Jedno i drugo može biti, i što onda? Što onda?

Ono što me čekalo, dolazak vlaka u stanicu na kojoj trebam sići, više nije izgledalo tako prijeteće kao maločas. Gotovo je sigurno da ću ustati, skinuti kofer, obući kaput, sresti svoje lice u ogledalu i potom krenuti hodnikom prema izlazu. Zašto ne bi i ovaj put to pronošenje tijela od jedne do druge točke uspjelo? Zašto? Zar samo zato što pokrete znam napamet i izvodim ih ne pitajući se o njima? A ako i ne uspije ovaj put, što onda?

Ostala sam sjediti na svome mjestu gotovo do posljednje minute. Poslije je sve, kao i obično, krenulo svojom zacrtanom putanjom.

7. dolazak

Hodala je dugo tom cestom, koja se pružala ravno pred njom, toliko dugo da je sa svakim korakom sve više iz njenog tijela iščezavao osjećaj da se udaljava od mesta s kojeg je krenula, a sve više rastao osjećaj da se njen koračanje pretvara u dolazak, pristizanje u mjesto kojem je krenula... Nije poznavala mjesto na koje će stići, ali to je nije isuviše zabrinjavalo. Znala je da to mjesto postoji i da će se kad–tad pojaviti pred njom nešto po čemu će znati da je stigla. Možda će se cesta tu saviti udesno ili ulijevo, zaokrenuti i onda se proširiti, ili će

se razgranati u nekoliko staza pa će se put, koji se sad ravno pruža pred njom, pretvoriti u čvorište, šaku ispod koje snažno kuca bilo zemlje i mami je da tu stane, a možda i u šaku iz koje se granaju prsti koji zovu na dalji put... Ili će se jednostavno pojavitи kuće, crkvica, nekakav spomenik i zidovi, stijene, more koje o njih udara, strmi obronak s borovima, možda čak i ljudsko lice? Svakako nešto nalik na pristignuće u točku na kojoj se treba zaustaviti i donijeti novu odluku, u miru promisliti da li je stigla ili mora dalje, da li je taj dolazak samo kratak predah ili je to jedan veliki dolazak koji će potrajati i koji zahtijeva drukčije pokrete tijela od jednostavnog koračanja... Bilo kako bilo, osjećala je kako Dolazak u njoj raste, otkucava sve jače i kako će u jednom trenutku prsnuti, napustiti njeni tijelo i pojaviti se pred njom kao neko novorodeno mjesto, koje će lako prepoznati... Ili će joj netko pomoći da ga prepozna? Taj će netko možda izići na cestu, stati pred nju i reći: — Dobro došla!... Možda će taj netko imati i suze u očima, ili širok osmijeh na licu, kao da je dobro pozna i kao da je baš nju čekao!

30

Pred očima su joj se nizale, dok je zamišljala Dolazak, sve same pitome slike, brežuljci i krajolici s nakupinama drveća, ili pokoje lice kojem se crte još nisu mogle razaznati... Tek tu i tamo pojavila bi se, kratko kao bljesak, slika nekakvog drukčijeg dolaska, pobješnjelog lica koje kaže: — Gubi se! Ovo je moje mjesto! — slika Dolaska koji bi mogao biti zastrašujući. Postoje i takva mjesta, ona nalik na beskrajne močvare, stjenovite nedodije, vatrene grotla prema kojima čovjek hrli i ne znajući što ga čeka. Ili mjesta nalik na rub iza kojeg zjapi ponor, u slučaju da je tlo po kojem korača ona stara, pusta ploča koja završava britkim rubom, rubom koji izgleda kao da je odrezan nožem. Takvu je ploču zamišljala u djetinjstvu i trebalo je vremena da se u njenoj mašti rubovi te ploče počnu polako savijati, putovati jedan drugom i približavati se sve više, da bi na koncu srasli i zaoblili se u loptu... Ipak, toga se nije plašila. Ta je lopta već godinama bila ispod njenih nogu, kao što je i njen djetinjstvo i njegova preboljena čuda bilo iza nje, svakim korakom sve dalje, svakim korakom sve nemoćnije da oživi ponovo i ponudi joj nekakvo iznenada uskršlo ništavilo... Pouzdavala se pritom i u svoje tijelo koje ne bi moglo istrpjeti nešto što ne može dotaći, tijelo naprsto nije prihvaćalo da bude okruženo prazninom, takva mu je bila priroda i zato je znala da će se nešto opipljivo, nalik dolasku, kad-tad pojaviti na vidiku.

Ono što nije znala i za čim je žalila, bio je trenutak na ovom putu u kojem je Odlazak prestajao, a Dolazak tek počeo otkucavati u njoj. Jednostavno, zanesena koračanjem, nije primijetila taj trenutak u kojem se odlazak ugasio, a dolazak začeo. Može biti da to i nije bio trenutak nego jedan velik, dugačak komad puta na kojem se taj prijelaz odigrao. Isprva je sve bilo čisti odlazak, i to je trajalo jedno vrijeme, pa su se onda polako i neprimjetno, na nekom dijelu puta, koraci odlaska pomiješali s koracima dolaska, da bi se na koncu sve pretvorilo u dolazak koji je sasvim prevladao tlom... A to je prošlo nekako mimo nje, neprimjetno, premda je to bila jedna od važnih točaka na njenom putu!... U jednom se trenutku čak bila i zaustavila, neodlučna da li da se vrati i po-

traži izgubljeni dio puta, to mjesto prijelaza koje joj je izmaklo na cesti, ali tijelo nije bilo na to spremno, tijelo je bilo umorno i opiralo se svakom novom podvigu, sad kad se već dolazak u njemu sasvim zapatio... Tješila se time da od umora sad više ne bi ni prepoznala to mjesto i na koncu bi se našla u početnoj točki, u mjestu Odlaska koje je odavno napustila... I onda bi bilo kao da nije ni krenula!... A i da se ne radi o umoru, tko kaže da bi i drugi put mogla prepoznati taj ponovni odlazak–dolazak? I da je sasvim čila, možda bi je ponovo zavarali jedni te isti koraci, nevidljiv sraz njenih nogu i tla, koji ne ostavlja nikakav zapis iza sebe, nikakav trag!

Nije joj preostalo drugo nego da krene dalje, bez osrvanja. I premda je bila umorna od hodanja, dugo se nije htjela zaustaviti. Kao da bi joj Dolazak, koji je čeka tamo negdje, mogao to zamjeriti, ili se za kaznu nekako sakriti od nje... Tek kad je umor postao zaista nasrtljiv, zastala je pored jednog ovećeg stabla na rubu puta. Zastati, to da, ali ne i stati, tako je rekla sebi kad se oslonila na drvo.

Zatvorila je oči. Tijelom uz tijelo, stajali su ona i drvo, priljubljeni, gotovo srasli... Kroz dodir njegove hrapave kore, učinilo joj se nakratko kao da je ipak stigla negdje, taj je dodir bljesnuo u njoj kao jedan mali dolazak, tjelesna ugoda koja se nije mogla izbjegći... Kad je otvorila oči, pred njom su se prostirala polja unedogled, i njeno tijelo poručivalo je čitavim svojim umorom da taj nedogled zapravo i nije stvoren za sitno ljudsko tijelo i njegove korake. Tijelo je čeznulo za tim da stigne do kakvog skrovitog mjesta koje zaklanja sve ono uokolo, do mjesta koje gasi pogled i svaku novu namjeru. Doduše, bilo je tijelu dobro i uz ovo drvo i bilo je spremno da bilo što na putu pretvoriti u kakav–takav dolazak, samo da počine i da ne ide dalje. Eto na što je sve bilo spremno tijelo! Da se ne odvaja od drveta, kao da je s njim u bogzna kakvoj ljubavi... Jasno, nije mogla tu ostati, a nije mogla ni okrilatiti i preći put do nekog drugog, boljeg mjesta za tijelo, u hipu!

Nije bilo lako smoći snage i odvojiti se od drveta, vratiti se na cestu i krenuti dalje, a zaludljivo drvo pretvoriti u mjesto malog, prolaznog dolaska–odlaska, koje treba ostaviti iza sebe bez osrvanja... Itekako je osjećala, poslije ovog zastanka, koliko je svako skretanje s puta opasno. Svaki zastanak, makar i kratak, to je sad bilo jasno, mogao se lako prevoriti u veliki i trajan prekid puta, u puko stajanje u mjestu. A možda čak i u neki lažan, konačni Dolazak! Mnoga mjesta bila su u stanju da zavedu čovjeka i da se prijetvorno ponude kao pravi cilj njegova puta!

Odlučila je da se više nikako ne zaustavlja sve dok ne naide na ono što će se pokazati kao čist, uvjerljiv i neminovan dolazak. Nalik na ono mjesto u kojem postoji kuća, hram, ljudsko lice... Ili vatreno grotlo, zijev ruba, i tako nešto može se ponekad pokazati kao pravo mjesto, mjesto na kojem se mora stati, ako baš na to mjesto vodi put!... Nikako nije željela da joj mali dolasci–odlasci, koji vrebaju pored puta, pomute taj glavni, veliki, i, tko zna, možda konačni Dolazak, dolazak na mjesto u kojem se njen put i put njenog tijela zaista vršava.

8. dolazak

— Dolaziš? — rekao je, gledajući me uporno u oči. Nije skretao pogled i možda je baš to odlučilo. Čovjek ima ponekad potrebu da skrene pogled i da ne bude neprestano gledan, ali možda se u njemu upravo bila rodila neka nesigurnost, sumnja u moj dolazak, slutnja da možda i neću doći, koja je tražila odgovor u mojim očima.

— Dolazim — rekla sam, i istog trena osjetila da su šanse za moj dolazak male, jako male. Gledao je u mene bez treptaja, kao da provjerava obećanje... Jedva sam nekako uspjela skrenuti pogled i nastavili smo koračati.

— Reći ćeš mi točno kad dolaziš i ja ću te dočekati.

— Svakako.

— Prvo ćemo svratiti u jedan mali restoran u koji ja uvijek idem. Tu je odlično, imaju žute stolnjake na kocke, na prvi pogled je skromno, ali zato ne-ma čega nema. Konobar je stariji čovjek, zna me, reći će: — Drago mi je što vas vidim... Tu ćemo se odmoriti, pa krenuti kući. Brzo ćemo stići, usput ima i zanimljivih fasada, s urezanim lavovima, andelima, ljudi su dali sebi na volju gradeći tu... Onda ćemo skrenuti u jednu manju ulicu. S jedne strane je red topola, s druge mali dućan i trafika. Ostavit ćemo kola tu, nedaleko stepenica koje vode do ulaza u kuću. Kuća ima lift, starinski, s ogledalom i malom klu-picom presvućenom u crveni pliš... Stan je na petom katu. Glavna soba ima balkon s kojeg se vidi čitav grad. Nasuprot prozoru je veliko ogledalo u kojem se to odražava, naročito noću grad treperavo svjetluca u ogledalu, čini se da gori bezbroj svjeća, kao da je neka svečanost...

— Čekaj, čekaj malo... Ostavi nešto i za dolazak — rekla sam. — Ako sve ispričaš...

— Imaš pravo, to su sitnice, tek toliko da znaš, za početak... Ako dodeš... To jest, kad dodeš... — Ponovo je potražio moj pogled, upravo zjenice, imala sam dojam da mi svrdla samo zjenice, kao da drugo na licu i ne postoji.

— Pa rekla sam da ću doći — nije mi preostalo nego da to ponovim. Tada sam bila već sigurna da neću doći, osjećala sam nekakav strah od svega onog što je opisao, od žutog stolnjaka na kocke, od andela na fasadama, od topola, lifta sa sjedalom od crvenog pliša, i od svjetala grada koja trepću u ogledalu...

Nisam otišla, ali taj moj nedolazak s vremenom je poprimio neke druge obrise. Danas mi se čini da sam, u stvari, bila tamo i da sam sve to o čemu je govorio vidjela vlastitim očima... Gotovo da mogu zamisliti i svoje lice u tom ogledalu u kojem svečano trepće grad... Sve je to ostalo u meni i svega se još uvijek jasno sjećam... Bio je to jedan od mojih najživljih dolazaka u neko mje-sto, nezaboravan!

9. dolazak

— Jesi li tu?

Zanjekala je glavom. Koračali su jedno pokraj drugog šutke. Više ništa nije htio pitati... Nešto slično dogodilo se i prije desetak dana. Sjedili su u kavani

za ručkom, on je prepričavao neki događaj s posla i ona se jedno vrijeme ubaćivala malim primjedbama. Zanesen vlastitom pričom nije ni primijetio da je ona odjednom tiha. Učinilo mu se isprva da ga nije čula i ponovio je nekoliko puta: — Što ti misliš o tome?

Slegnula je ramenima, izgledalo je to kao da joj je svejedno, pa je ponovio.

— A? Reci mi, što o tome misliš?

Šutjela je. Tek tada mu je sinulo da bi to mogla biti jedna od onih šutnji u koje je povremeno zapadala. Ipak, ponadao se da će probuditi njenu taštinu ako još jednom kaže: — Vrlo mi je važno da mi kažeš što o tome ti misliš. Ti znaš da mi je to važno!

Šutjela je.

Da se uvrijedi što ona šuti? Prvo uvrijedi, a onda rasrdi? Da počne sa: — Nije ti nimalo stalo do nečeg što je meni važno? — a onda nastavi: — Šutiš. Dakle, nije ti stalo! Tebi je samo do twoje svete šutnje... Tebi je, zapravo, samo ono što ti osjećaš važno! A ja? Kako je meni sad? Pa nismo razgovarali o cijeni čarapa nego o mom poslu! Ne mogu shvatiti toliku sebičnost!

Takvu su već raspravu imali i jednom prilikom kod kuće, tada još nije bio navikao na njene šutnje i derao se punim grlom, srdit, ali ona je istrajala i trebalo je nekoliko dana da progovori ponovo i da mu kaže: — Morat ćeš se priviknuti... Ovako je bolje... Ne bi mi bilo teško da se pravim da sam tu i da te slušam. Ljudi se ionako često prave da razgovaraju, a, u stvari, nisu prisutni, to je jednostavno — praviti se da si tu, a nisi, većina to ne primijeti, treba samo nekoliko riječi, pa da ljudi pomisle da si prisutan, to, na žalost, uopće nije teško, ali ja te nisam htjela obmanjivati, ne tebe, ne!

Kad je upitao gdje je bila, odgovor je bio nejasan, rekla je da postoje druga vremena u koja čovjek ponekad mora odlutati, ona te jednostavno povuku i onda više nisi tu nego tamo, u tim vremenima, a to, rekla je, kod nje traje, nije to kod nje trenutak kao kod drugih nego ona tamo zaista odlazi.

Nije mu bilo lako u početku da to shvati. Pa i on je odlazio u prošlost, prebivao u djetinjstvu, u raznim svojim odrastanjima, jučerašnjicama, sutrašnjicama, ali uvijek je mogao uskočiti i u vrijeme u kojem je bio s njom, otici pa se vratiti, zaviriti nakratko u prošlost i odmah joj odgovoriti, ako ona nešto pita, pa ponovo trknuti tamo, pa se opet naći tu... Ispalo je na koncu da je to čak neka njegova neiskrenost, to što može biti i tu i tamo! Ali on drukčije nije mogao i nije mu bilo jasno zašto i ona ne može časkom biti s njim, pa se onda opet vratiti u to što je zaokupilo, kao što svi rade... Koliko njoj treba vremena i što radi tako dugo u toj svojoj prošlosti, budućnosti, ili gdje se to već nalazi, to nije mogao dokučiti. Bila je naizgled pokraj njega, izvodila uobičajene pokrete, ali bi pritom šutjela! Ponekad bi je čuo kako ustaje i šeta noću, kao nekakav zombi, avet! Korača tiho i šuti, tek tu i tamo pokoji uzdah... U njemu se javio čak i strah... Gledao bi je potajice, s vrata, kako ispija kavu u kuhinji, ili se češlja i ponekad bi mu se učinilo da je ona, u stvari, u tim trenucima neka onostrana, zapravo, mrtva, samo privid.

Kad je maločas zanijekala glavom, došlo mu je da je pita koliko će to još trajati. Jedanput je to i pitao pa je rekla srdito: — Isuse, ti ništa ne razumiješ! Sve sam ti objasnila, pa nije to nekakva predstava od–do, film, kako možeš pitati tako nešto?!

Odgovorio je da mu je bilo neizdrživo, pa je morao pitati, na što je ona rekla da je njoj neizdrživo to što on pita i što nema nikakva razumijevanja za to što se njoj dogada. Na koncu sve se izvrglo u svadu i u početku ta mu se svada baš bila dopala, bar je bio s njom, sličila je na razgovor ta svada i ponadao se da je uspio prekinuti njenu šutnju i da mu se ona vratila. Ali, ništa od toga. U jednom je času ponovo zašutjela i to je trajalo danima, sve u svemu, duže nego ikad! Zato više ništa nije pitao, samo: — Jesi li tu?

U šetnji, kao sad, dala mu je na znanje da nije tu i dalje se nije moglo. Samo je zanijekala i to je značilo: — Nisam tu! — Kraj razgovora.

— Gdje si onda? Gdje, do vraga?! — ponavljao je u sebi. Znao je da ne može u te prostore i u to vrijeme, nije bilo načina da tamо uđe i iz nje iscijedi te nijeme koštice odsutnosti, kao iz nekakve oboljele biljke. Jedino je mogao ubiti, nju i to njeno vrijeme, i tako ga ukinuti za svagda, ali sve bi onda opet ostalo skriveno, tu se silom baš ništa nije moglo postići i preostalo mu je samo da se pomiri s tom šutnjom, da bude strpljiv i čeka... Što drugo?

— Ako hoćeš, čekaj. Ako ne, ti znaš da ne moraš — tako mu je jednom rekla.

Pitao se, u početku, kako ona prolazi s drugima, kako joj je na poslu i ona mu je jednom prilikom objasnila da na poslu izgovara male, kratke, idiotske rečenice koje su sasvim dovoljne da sve bude u redu. I još je na kraju dodala: — Ti, valjda, ne želiš da i tebi izgovaram takve, male, kratke, idiotske rečenice?

— Naravno da ne — rekao je. A, ustvari, itekako je bio željan malih, kratkih, idiotskih rečenica. Pozdrava barem. Koje ipak istisne kad naidu susjedi. Ili da mu kaže: — Dobro jutro... Kako si?... Hvala. Da, da. Ne, ne. Molim... Danas pada kiša. Hladno je... tako nešto, bilo što... Ponekad bi osjetio zavist, kad bi nekom poznaniku rekla: — Kako si? — Rekla bi to, doduše, ravnim glasom i on je znao da ona u tom trenutku nije tu, ali zvučalo je ipak dobro i on je priželjkivao da i njemu to kaže, makar i tim ravnim glasom, samo da kaže, ali nije htio to prosjačiti od nje, ili je prisiljavati na tako nešto. Morao se pomiriti sa šutnjom i s tim da njemu, i samo njemu, ne uputi ni riječ, satima, danima... Ništa. Po čitav dan gotovo ni riječ... Izbjegavala je sve što se može, jednostavno bi stavila prst na usta i tako mu pokazala da kaže da nje nema, ako bi je netko tražio na telefon.

A kad bi mu se vratila, govorila je satima. O bilo čemu. U društvu je izgledalo da je to brbljiva žena. Jedan mu je prijatelj čak i šapnuo jednom, i uz to namignuo: — Pričljiva, a?

— Da — rekao je. — Voli pričati. — Bilo mu je baš dragoo da to može reći i da se o njegovoj ženi to govori. Na trenutak, osluškujući njen kikotav i raspričan glas, gotovo da je i sam u to povjerovao.

Poslije šutnje izgledalo je kao da je jedno od njih bilo na putu. Pričali su puno, on je ponekad čak i bilježio, za vrijeme njenih šutnji, što će joj sve reći, kad se vrati. U neku ruku i bila je na putu, negdje gdje on nije imao pristupa... Znao bi je upitati gdje je bila i što se sve tamo dogadalo, ali ona bi stavila prst na usta i samo rekla: — Pst. — Uplašio se da će opet zapasti u šutnju i dalje nije više ništa pitao.

Bilo mu je važno da ona govori, o bilo čemu, samo da govori. I premda su im se tijela u šetnji s vremena na vrijeme dodirivala, tišina ih je zapravo oštro odvajala, kao nož. Ona je bila tu, ali i nije bila tu. Iz tog tijela koje korača pokraj njega nije se mogla izvući ni riječ, samo klimanje glave, ponekad pokret rukom i to je bilo sve. Uvijek se slagala s onim što on odabere, ako bi on predložio da se vrate kući, samo bi klimnula glavom, dala znak da se slaže, a vjerojatno samo zato kako ništa ne bi morala govoriti.

— Kući? — rekao je i ovaj put, izabравši najkraće pitanje, jednu samo riječ, koja je bila dovoljna da njihovim tijelima odredi pravac kretanja. Klimnula je glavom i ne pogledavši ga... U lift su ušli šutke, on je otključao vrata stana. Skinuli su kapute i ona je otišla prvo u kupaonicu, pa u svoju sobu. Uključila je televizor bez tona, čuo je isprva, nakratko, nekakvu muziku, a potom muk. Puštala je da slike igraju pred njenim očima u tišini, to je često radila, dok bi šutjela.

Stajao je na hodniku, pomalo izgubljen, pitajući se u koju sobu da krene. Da sjedne pokraj nje i šuti?... Ili da se i on zabije pred nekim od ekrana? Da je ponovo upita: — Jesi li tu? — To bi bilo već treći put danas.

Vrata njene sobe odjednom su se otvorila. Pojavila se na vratima i gledala ga ravno u oči.

Upitao je prigušeno, malo plašljivo: — Jesi li tu?

— Tu sam, pa vidiš!

— Došla si! — kliknuo je.

Potrčala mu je u zagrljaj.

Pomislio je kako bi bolje bilo da je pokraj nje i nekakav kofer, prtljaga, bilo što što pokazuje da se vratila s puta. Ali i ovako je bilo dobro. Došla je!

10. dolazak

Prišao je ekranu, pritisnuo dugme i nekoliko trenutaka pričekao da se pojavi slika.

— Došao si, došao si — kliktala je mlada žena, nalakćena na prozor. Čovjek pod prozorom poklonio se duboko, a onda kleknuo. Odjavna špica prekrila mu je sitnim, mravlјim slovima lice tako da je na kraju djelovalo kao da je presvučeno mrežicom. Žena na balkonu ipak je bila sigurna da je to on i počela mu slati poljupce. Prvo ih je utiskivala u dlan, a onda dlan okretala muškarcu pod prozorom, koji je podignute glave i dalje klečao.

Pritisnuo je dugme i sve je nestalo. Nekoliko trenutaka je buljio u mliječnozelenu površinu, a onda ponovo pritisnuo dugme. Žena na ekrantu govorila je nešto o dolasku oblaka sa zapada i odlasku sunčanog vremena, muškarac na drugom kanalu pričao je o gripi koja je na pragu, pa o dolasku cjepiva iz inozemstva i dolasku klimatskih promjena koje utječu na potrošnju cjepiva... U zoološkom vrtu čuvar je govorio da se spremaju za dolazak mладunaca, pokazivao je sandučiće ispunjene slamom i pilovinom... U dnevniku se spominjao odlazak visokoobrazovane mlade populacije u inozemstvo i svečani dolazak strane delegacije... Promjenio je kanal.

— Ti odlaziš — kroz nekakav zapijevajući vrisak ponavljao je preplanuli muškarac u srebrnom odijelu, koje je bilo posuto zlatnim konfetima.

— Ona odlazi — potvrdio je zbor iza njega. Njen odlazak obuzeo je sasvim slušaoce ispredbine i natjerao ih da počnu ritmički ljudljati kukovima i zajednički pljeskati. Na trenutak se učinilo da plješću njenom odlasku, bez obzira na svjetlucanje, nalik suzama, u očima pjevača. — Zašto odlaziš? — ponavljao je pjevač vriskavo. Zbor se pridružio vrisku. I dalje je djelovalo kao da se svi dobro slažu oko Njenog odlaska — pjevač, zbor, publika...

Pritisnuo je dugme i ponovo je sve nestalo.

Dolasci—odlasci to su jutro iskršavali baš na svakom kanalu i on nije želio da mu zatreperi pred očima i uvuče se u uši još jedan, pa da ga zatim mora nositi u sjećanju... Umjesto toga otvorio je prozor i zagledao se u sitne zelene populjke na granama lipe.

— Došlo je proljeće — i nehotice je pomislio, osjetivši odmah poriv da to izgovori glasno, da to nekom kaže, ali nikog nije bilo u stanu. Nikog u liftu. A dolje, na izlazu kuće, pokraj poštanskih sandučića, stajale su samo dvije postarije susjede. Nisu to bile osobe kojima bi se moglo reći od srca ono što mu leži na vrhu jezika. Osim toga odmah su mu zaskočile uši nekakvim svojim dolascima—odlascima, kao da je pritisnuo dugme TV ekrana.

— Otišao je Filip — rekla je jedna.

— Aha! — dobacila je druga, zaklimala glavom i potom rekla: — Došao je poštar. Danas malo ranije. — Obje su okrenule glavu prema poštanskim sandučićima.

— Filipa dugo neće biti — dobacila je prva, kao da želi Svom odlasku ipak dati neku veću težinu.

— Eto — rekla je druga: — Čovjek nikad ne zna tko će kad... Nekad bude ranije, nekad kasnije... — Nije se moglo razabrati misli li na poštara ili na Filipa. Onda su obadvije izvadile ključeve i počele otključavati svaka svoj sandučić.

— Došla je voda — doviknula je u samoposluživanju prodavačica čistačici koja je stajala pokraj prazne kante i pušila. Čistačica je nešto promrmljala kroz zube i zagledala se u još podugačku cigaretu među prstima. Onda je cigaretu strpala među zube i dohvatile kantu.

Kad se poslije dućana našao u ambulantni, dočekale su ga gotovo iste riječi.
— Došao je — uzviknuo je čovjek u čekaonici. Vrat mu je bio izvijen i stajao je na prstima, kako bi bolje promotrio ulaz.

— Kako znate? — upitao je čovjek koji je sjedio na klupi.

— Vidio sam ga ovaj čas, na ulazu.

— Jedan sat već čekam — rekao je čovjek koji je sjedio na klupi.

— Neće on tuda proći, ima on svoja vrata — dobacila je žena koja je također sjedila na klupi.

U jednom trenutku začulo se: — Ide, ide. — Činilo se kao da su svi koji čekaju zabrujali istovremeno. Potom je naglo nastala tišina.

Doktor je koračao žustro i gledao u vrhove svojih cipela kako bi izbjegao užarene oči pacijenata. Onda je pomislio kako je među njima možda i netko koga zna i pogledao malo postrance, ne usporavajući korak. Susreo je oči čovjeka na klupi, koji je odmah ustao, kao da se sprema zauzeti stav Mirno... Doktor je brzo skrenuo pogled. Čovjek je sjeo.

Slijedio je čovjeka s kapom na glavi. Korak mu je bio odmjerjen. Ovako s leda nije se moglo razaznati da li taj čovjek upravo odlazi s nekog mjeseta ili dolazi, prilazi, ide k nekom mjestu... Samo je hodao, kao da korača neodređenim prostorom u kojem se još ništa ne zna i ne može razabrati... Preuzeo je ritam njegovih koraka i slijedio ga sve dok nije osjetio umor.

Bilo je još dosta poslova koje je trebalo taj dan obaviti, u raznim prostorima, ali ti prostori u koje će morati zakoračiti nisu pružali priliku čovjeku da kaže: — Došlo je proljeće.

Žena u banci tvrdila je da kompjutori stoje, ali da će svaki čas doći struja i da samo treba biti strpljiv. Bilo mu je na vrh jezika da joj kaže: — Došlo je proljeće — ali nije bilo prilike za to. Da je barem nešto poslovala oko papira, možda bi to i mogao izgovoriti, uz odgovarajući uzdah. Ovako, to bi bilo neprimjereno, djelovalo bi iznebuha i luckasto.

Ovdje se od njega očekivalo samo da bude strpljiv i da čeka šutke, a on je upravo tu, kako je vrijeme odmicalo, osjećao sve jači poriv da i sam kaže nekome da dolazi, a naročito ono: — Došao sam! — Ne više. — Došlo je proljeće...

— Ili: — Baš sam bio u prolazu pa sam došao po izvadak za porez. — Te riječi, koje su rasle u njemu i tražile od njega da ih izgovori naglas, nije želio sakrivati među druge riječi, obmotavati ih nevažnim i usputnim dodacima, kao da podmeće kukavičje jaje. Ne. Htio je da On, njegovo tijelo, oči i usne budu ono što je došlo, da iza njegova dolaska ne slijedi nikakav posao koji treba obaviti nego da to bude kao da je donio samog sebe nekome na dar! Nekome tko će ga čitavog prihvati, a ne samo jedan njegov dio, kao kod liječnika, kojem je odnio samo jednu svoju nogu na pregled, ili kao tu, u banci, gdje je mogao zatražiti samo nekakav izvadak, papirić...

Počeo se napadno osvrnati tražeći očima osobu kojoj bi mogao prići. Ljudi su skretali pogled i baš nitko nije pokazivao volju da izdrži dug i uporan pogled neznanca, ali to nije obeshrabrilo njegovu želju. Baš naprotiv! Ona je i

dalje u njemu rasla.... A počelo je sasvim bezazleno. Skromno! Isprva samo: — Došlo je proljeće. — I da je bilo sreće, on bi se time bio zadovoljio i već bi ujutro, na izlazu iz kuće, pronašao uho za to. Ali žene koje je sreo baš su, k'o za vraga, bile zaokupljene nekim svojim dolascima—odlascima, Filipima, poštarama... I sad je bio suočen s porivom koji je uporno rastao, kao da se tlo iz kojeg taj podivljali poriv niče odavno spremalo za ovo, natapalo se željom koja se tko zna kad u njemu zametnula i konačno propupala i ojačala, kao da je nekakvo njezino proljeće, koje je dugo čekalo na svoj trenutak, hraneći se... Čime? Odakle je nicao korijen ove želje?... Na brzinu je odvrtio sate koji su bili za njim... Možda u vražnjim slikama, možda je tu ležao zametak ovog što se sada dogada? U slikama koje su ga salijetale od ranog jutra s ekrana?... Slika-ma neprestanih dolazaka i odlazaka ljubavnih, dolazaka i odlazaka stranih delegacija, odlazaka mlađe populacije, dolazaka virusa, mladunaca, oblaka... Kad dobro promisli, sve se na ekranu i vrtjelo samo oko toga ili je nešto ili netko došao ili je otišao, uvijek i samo to!... Osjetio je da više ne može ni minutu čekati da dode struja i da kompjutori prorade.

38

Na ulici je bila gužva, ali lica su bila jednakodobojna kao u banci... Nijedno poznato, nijedno prijateljsko lice... Uostalom, čak i da je sreo prijatelja, teško da bi mogao na ulici, u slučajnom susretu, tek tako reći: — Došao sam! — Bilo bi to rogobatno čak i za njegovo vlastito uho.

Pokušao je malko olakšati sebi tako što će promrmljati par puta naglas: — Došao sam — ali osjetio je pri tome samo nekakav stid, suvišan i starinski. Na ulici je uvijek bilo ljudi koji razgovaraju sami sa sobom, ili pričaju u mobitele. Više nitko nije provjeravao da li netko priča sam sobom ili govori u spravicom, usta prolaznika na ulici neprestano su se otvarala i zatvarala i ljudi se na to više nisu obazirali... U svakom slučaju, nije se mogao zadovoljiti time da govori utaman, u vjetar, ili na mobitel, mrmljanje na ulici nije moglo smanjiti njegov poriv da kaže svoje i da potom dobije ono što želi, a želio je ljudske uši koje ga slušaju i oči koje ga gledaju i u koje čitav zakoračuje.

Na trenutak je zastao, kao da se želi pribратi i još jednom provjeriti riječi koje će izgovoriti, a onda je video sebe kako prilazi nepoznatom čovjeku, čuo je sebe kako mu kaže: — Došao sam — video je čovjeka kako šutke uzmiče na traške i u luku ga zaobilazi. Prišao je drugom čovjeku, pa trećem, jednakom uskliknuvši — Došao sam — ali uvijek se dogadalo isto uzmak, zaobilazeњe... U jednom mu se trenutku učinilo da za njegov dolazak već svi znaju i sklanjuju mu se s puta, kao da je on ličnost kojoj svakako treba napraviti mjesta... A potom, osjetio je da plovi rijekom ljudi, koji mu neprestano izmiču, pretvara-ju svoja tijela u drugu, nedostižnu obalu, kojoj se nikako ne može prići.

Kad je na koncu stao i osvrnuo se, rijeka se već bila sklopila za njim i mali vruci koje je svojim tijelom izazvao više se nisu mogli razaznati.

Čedo Prica Plitvički

Povratak autsajdera

Izlazeći iz veže Adžijine ulice 4 (danас: Kneza Mislava), s prвim korakom na pločniku, odmah se zagledao u nebo: vedro, plavo, kasnojutarnje sa suncem odmaklim od istoka. Takvu boju neba nije zavolio iz vremena imotskog djetinjstva (što bi se sasvim prirodno i moglo očekivati i pretpostaviti), već je ta ljbav za plavo i nebesko došla mnogo kasnije: u vremenu pohadanja Klasične gimnazije u Križanićevoj ulici kad je već sasvim bio prožet djelom Fjodora Michailovića Dostojevskog, *Braćom* (posebno Ivanom) *Karamazovim*, njihovim »ruskim plavim nebom«. A konačno usvojenje toga nebeskog prizora trajne ljepote dogodilo se točno prije četiri godine, u jutru uhićenja jedanaestog siječnja tisućudevetstosedamdesetidruge godine, kad je sproveden iz stana i izveden iz veže na ovaj isti pločnik ispred kuće broј četiri Adžijine ulice. Voda uhidbene miličije (danас: policije), specijalist za ranojutarnje pretrese i uhićenja, Đuro Pešut strogo je zapitao uhićenika: »Zašto ste stali!?« našto mu, dakako Job Gotal nije odgovorio, a ni pogledao u bilo koje lice iz Pešutove pratnje, već je samo »skinuo pogled« (tako je zapisao sam Job na zahodskom papiru u zahodskoj kabini novogradiških kazamata) »s nebeske plave slike«, oprostivši se tako od slike plavog neba, mirno produžio po sivom pločniku prema milicijskoj (danас: policijskoj) »plavoj Marici«.

Nakon četverogodišnje stanke pošao je na prvu svoju gradansku, nerobijašku šetnju, u društву crnobradog foksterijera imenom Luki; i ne samo Anina ljubimca. I Job je bio njegov odani prijatelj, čiji je povratak Luki slavio na svoj pasji način: maznim kretnjama, ritmičnim optrčavanjem Jobovih šetnih koraka, povremenim motrenjem okicama crnobisernog sjaja na kretnju Jobove desne ruke i podizanja šešira u znak pozdrava nekom prilazniku koji bi ih prepoznao. Pitanje je koliko je Job uopće podizao ruku i šešir da bi nekom odzdravio, ili je jednostavno uživao u pažnji koju je Luki iskazivao njegovim kretnjama. Jer, uostalom, njihovom stranom pločniku jedva je netko promicao u suprotnom pravcu, i Luki je brzo otkrio da njegov gospodar i prijatelj ne podiže

ruku i šešir zbog važnih prolaznika, već da bi se između njih odvijala igra koja je u Jobu poticala kratke udare smijeha, u Lukijevoj pasjoj razdraganosti umilni lavež i števkanje.

— A sad ozbiljno i žurno, Luki. Idemo — rekao mu je to sasvim ozbiljno, sagnuvši se kako bi ga nakratko pomilovao po gustoj, odužoj bradi, što je ujedno bio znak da je njihova medusobna igra završena. — A sad prema prijatelju koji nas čeka i kojeg ćemo možda usput i sresti — dovršio je svoje obraćanje Lukiju. I pošli su: Job dužim, a Luki učestalijim koračićima. Sad su bili pravi i ozbiljni šetači, pripadnici društvenog i pasjeg kruga (s pedigreom), koji naprosto nisu mogli proći nezapaženo. Nekima su bili jednostavno zanimljivi, a neki su ih zagledali, očito stanovnici Draškovićeve ulice, prepoznавши Joba kao povratnika, ili pak: da miljenik Luki nije sa svojom ljubimicom Anom, ili njenom majkom Vlastom, koja je, ne tako često, ali ipak znala izvoditi Lukija u kraće, ulične šetnje. Neki bi poduze zastali, pomalo ispitivački i sumnjičavo zagledali, a kad bi im Job okrenuo lice ili prinio ruku do ruba šešira, s brzim okretom posli bi dalje poništavajući tako svoju znatiželju zbog koje su zastali. Ako ničim drugim bio je bogato opskrbljen sumnjama u sve što ga okružuje. U dokolici prve slobodne, postrobijske šetnje mogao se pozabaviti razlozima zastajkivanja i naglog, pomalo paničnog isčezaavanja ponekih mimohodnika, ali, kako Joba Gotala doista »ništa ne može iznenaditi«, kojom se izrekom štitio socijalistički sustav vlasti (»Jedna od rijetkih činjenica u kojoj sam suglasan s vlašću«, pomislio je.) — odustao je od takve uzaludne i tjeskobne igre razmišljanja. I dalje se igrao s inače razigranim i radosnim Lukijem. Povremeno bi zastao za trenutak dopuštajući Lukiju da se prvim šapama priljubi uz nogu, u pasjem povlaštenom zahtjevu da se dočepa i gospodareva naručja (osobina ne samo pasje prirode); ili bi na stražnjim nogama izveo pokoju pasju piruetu); a najviše bi grotesknim lavežom upozoravao svijet u okruženju da nije napušteni i osamljeni, već sretan pas u društvu i prijatelja i gospodara. Na svoj način i sretnog suputnika.

S tramvajskog raskršća, odnosno Trga Jože Vlahovića (bivšeg Trga burze, ili budućeg, vraćenog imena Trga burze, odnosno Trga hrvatskih velikana u bliskoj budućnosti koja će izmijeniti sve nas, a posebno Jobovu sudbinu, što najbolje govori o stalnoj neizvjesnosti i promjeni sudbina, ne samo imena trgovca, ulica pa i ljudskih staništa i naselja, već i ljudskih života na njima i u njima) ušli su u Ulicu Nikole Jurišića. Već poslije nekoliko prvih koraka na desnem pločniku ugledao je na lijevoj strani ulice lice više negoli poznato, reklo bi se generacijsko lice: vječno uredničko, i društveno i literarno angažirano, sa svakodnevnim dokazivanjem svoga naprednog mišljenja, s shodno takvom naprednom, odnosno politički i naspram vlasti podobnom vladanju: lice od autoriteta i povjerenja što je Jobu Gotalu posve nedostajalo. A kako je prepoznato lice iskazivalo svoje pohvale svemu što je Job pisao i objavljivao, prije svega Jobovo poeticu i esejičkim tekstovima »autsajderskih fragmenata«, i kako Job nije imao nikakva razloga da se poslije tolikog vremena (sudenja, robije) ne sretne s takvim licem (licem u lice), pa i zagrli ako mu pruži ruke za zagrljav-

unatoč svim razlikama koje su činile njihove stvaralačke (pa i moralne) prirode — ne samo da je zastao, desnom rukom dajući Lukiju znak da čuće, već je lijevu ruku podigao uvis u znak pozdrava i prepoznavanja. Ali, to lice naprsto je nestalo iz prostora na kojem se pojavilo. Vidio je samo, brzo iščezava na svom tijelu i nestaje u bezličnoj masi ulice. Pomalo nestvarno, gotovo kao pri-videnje, ali ipak samo zbiljska stvarnost za povratnika s robije. Njegova ruka se polako spustila na glavu Lukija. Još uvijek u sjedećem položaju kao da je iskazivao svoju pasju sućut gospodaru i prijatelju: pogledavao ga je zamućenim tamnim pogledom ne dajući ni glasa od sebe. Luki je čekao da Job prvi produži putovanje ulicom.

I zakoračio je Job nogostupom, pokraj poštanske palače prema Trgu Republike, odnosno bivšem Platzu Josipa bana Jelačića. Sad su već prešli na drugu stranu ulice s mnogo manje prolaznika; ili se tako Jobu pričinilo: kako su mnogi žurno prelazili na suprotnu stranu da bi se mimošli s njim i Lukijem. Učinilo mu se, ili je tako stvarno i bilo: prepoznati su okretali lice prema fasada-ma kuća, ili su naprsto usmjeravali poglede prema slici »plavog neba«; ili su jednostavno podizali okovratnike zimskih kaputa; ili nervoznim trzajem ru-ke navlačili obode klobuka na crtlu obrvama povučenu. To je prihvaćao kao ne-minovnu činjenicu života, koji, jednom suđen i kažnjen ostaje zadugo (ako ne i zauvijek?) kažnjen; i da vlast kad sudi, posredno sudi i u ime svojih gradana-podanika, šaljući im iz sudnice javno upozorenje i opomenu: čuvajte se poročnih, kako biste sačuvali svoju neporočnost i podobnost...

A kad se neočekivano gotovo sudario s licem oblikovanim velikim staklenim naočalamama, ponad koščatog i savijenog nosa, a cijeli hrapavi i crvenkasti reljef glave prelivem plavičastim dimom cigarete što se objesila o žutu kožu po-debelih usana, morao je u toj pomalo čudnoj i jedinstvenoj tužnoj fizionomiji prepoznati kolegu i lirika čije su pjesme opijale više generacija pjesnika, a na-ročito liričarke osjetljivije i zaljubljivije prirode. Umjesto usklika zbog radosti susreta što se dvojica pjesnika napokon susreću na slobodnom prostoru, bar prividno slobodne ulice — Job Gotal, ne želete nikog, a najmanje uglednog i svestrano angažiranoga društvenog i lirskog prvaka dovesti u iskušenje bijega od susreta sa tek oslobođenim robijašem — naglo se okrenuo brzim korakom vraćajući se natrag podigavši okovratnik zimskog kaputa: povukavši obod sivog šešira sasvim nisko prekrivši sjenom i visoko čelo i začudene oči: Nije želio nikoga od svega uplašenih gradana, i negdašnjih boljih znanaca, pa i prijatelja, dovesti u iskušenje bijega od susreta. Odlučio je biti nepoznat i biti opet slobodan, posebno od onih kojima sloboda i nije bila potrebna; i kojima su besprije-kornost, neporočnost i bezgrešna društvena i politička podobnost bili ponad svega. Za tih samo nekoliko trenutaka upoznao je dosad nepoznato lice i domovine i domoljuba. A svoj je povratak u nazuži krug obitelji i prijatelja, u svoju radnu sobu, u bliske ulice, trgove i parkove svoga grada, u vremenu duge robije morao i sanjati, razbudujući se uzinemiren na tvrdom ležaju uzničke sobe.

Kroz trepavice sve je izgledalo umreženo i bezlično. Kao da se na to sveo svijet što ga je napustio prije četiri godine. Ni prije uzništva nije izgledao mnogo bolje, osim u govorima onih koji su vladali. Osjenjen uzdignutim ovratnikom, šalom i obodom šešira mogao je vidjeti samo izdužene površine parking-prostora Ulice Franje Račkog (napokon pravo ime za lijepu i pravu velegradsku ulicu — pomisli) koja je sa svojim pločnicima i stablima utjecala u eliptični trg: početno zvan Trgom kralja Petra I., u vremenu južnoslavenskih utopija, pa Trgom Kulina Bana, »N« trgom (potajno od slobodnih gradana koji su uvijek skrivali svoje mišljenje, imenovanja i napose svoja gradanska uvjerenja i slobodu), pa Trgom žrtava fašizma, te Trgom hrvatskih velikana u vremenu »hrvatske slobode« Franje Tudmana, te na kraju (to nipošto ne znači da je kraj promjenama, prevratima i novim imenovanjima novih generala, i novih imena trgovima i ulicama) po drugi put Trgom žrtava fašizma. »Ha!« morao je bar svom uzviku dati slobodu da kaže što osjeća. »Luki, znaš li kako se sad zove ulica kojom si trčao i u svojim mладим godinama, znaš li, Luki, prijatelju?« Čuo je Luki prijateljsko pitanje, odgovorivši na njega troskokom i troglasom punim glasovne energije. »Vidim i čujem da znaš... Hvala, Luki«, saopći vedrim glasom.

Iako zimsko i prohladno vrijeme, Plancićeva raskošna fontana glasala se bijelom pjenom nad kružnim bazenom od bračkog mramora, ispred Meštrovićeva paviljona, čijem remek-djelu moderne arhitekture stvarane maštom skulptorskog genija, nepočudna i zločesta, a počesto i zločinačka, prevrtljiva povijest mijenjala ne samo izvorno, autorsko ime, već i namjenu: od spomeničkog simbola do muzeja i vjerskog objekta za vjernike »cvijeta hrvatskog naroda« — bosanske Muslimane — prema poglavniku Paveliću; odnosno bosanske Bošnjačke prema vrhovniku Tudmanu. Jobovu osamljenu i već pomalo prozeblu dušu podgrijavala je energija prisjećanja na hrabre stvaraoca ove ljepote kojom je bio okružen kružnim prostorom trga »N«. U takvim naglim razbudivanjima podizao bi uvis ne baš lagano tijelo crnobradog Lukija, da bi s posebnom znatiželjom promatrao njegovu živahnu igru dijamantno blistavih očiju. To bi, dakako, učinio i ovaj put da nije odjednom osjetio čvrsti stisak prstiju nečije ruke na desnom ramenu. I ne okrenuvši se začuo je glas:

— Nadoh te, moj stari šetaču, unatoč tvojoj namjeri da, bar za danas, zatajiš sebe, je li?

— Ha! — takav susret nije mogao bez usklika. — Već po dodiru tvojih virtuznih, ali jakih prstiju, prepoznao bih te, moj maestro. Ha! — Nije sputavao svoju radost što napokon više nije bio postiden, i što neće više obraćati pažnju sugrađanima koji su odlučili izraziti mu prezir.

Našli su se u čvrstom zagrljaju, šuteci nepomični, da je zaboravljeni Luki žestoko lajući kružio u kratkim skokovima glasno tražeći pravo na društvenost. I tko zna koliko dugo bi trajao Lukijev kružni i skokoviti protest i lavež prepun pasje gorčine da se maestro Vladimir Krežma nije odazvao njegovoj žudnji za zajedničkim društvom — sagnuvši se gotovo elegantnim nagibom, i u

znak isprike i prijateljstva obgrlio je Lukijevu glavu. Jednakom mjerom mu je Luki užvratio: trostrukom pusom u samu bradu.

— Nisi me zaboravio, Luki. Hvala ti. — Pogledom se obrati Jobu. — A moj prijatelj se nije sjetio i mene pozvati u šetnju, i još na prvi dan svoje slobode na koju sam i ja čekao pune četiri godine. — Pogled usmjeri prema Lukiju. — A ne samo ti, Luki. Istina?

Iskosivši glavu samo jednim otužnim števkom, potvrđio je istinu. Potom se umiren opružio uz maestrove noge. A pred Jobom je zamišljeno i odano zagleđao u njegovo lice, onaj koji ga nikad nije zatajio, i nikad okrenuo lice, na suprotnu stranu od njegova. I došao je sad pred njega, ususret da ga pronade već prvi dan izvan zatvorske sobe i uzničke šetnice po betonskoj plohi s koje je jedino mogao ponekad, za lijepa dana zagledati u svoj dio »plavog neba«; došao je, a da mu on, Job, nije javio i potvrđio svoj dolazak kući, čime je samo potvrđio staro iskustvo da istinski prijatelj bez objave i poziva zna kad i gdje će pronaći prijatelja koji se napokon vratio domu svome i prijateljima koji to zaozbilj i jesu. Gledali su se ozračeni raskošnim svjetlom iz pjenušavih lukova vodoskoka bijelih oblina kamene fontane. Bili su tu, a zapravo su se vidjeli u zatvorskoj slici zapanjeni u nemoćnoj šutnji ponižavajućih posjeta. O tome je Job nešto i pribilježio na svoj sažeti, dnevničarski način: »Krežmine posjete imale su svoju posebnost: dolazio bi uvijek smiren (glazbena stijena) kao pred veliki solistički nastup (Bože, njegov Beethoven iz petog, carskog, koncerta za glasovir i orkestar, uostalom jednako kao i prvi ili drugi durski, pa taj treći koncert, a kako ne spomenuti njegovu chopinovsku preludijsku kantilenu koja ne mimoilazi ni jedno srce) a ja sam ga dočekivao obložen u svojoj zatvorskoj zapuštenosti i prljavštini koja jedina definira uzničko postojanje. A ipak i takav, ponižen i bačen na sami rub ružnog postojanja, i takav sam bio razlogom Vladimirove pažnje i odanosti mojoj, nikom potrebnoj patnji i avanturi. Dolazio je donoseći u sebi, ali i u svojim očima, na rukama, u svom notalnom glasu duh klavirske kantilene. Poslije svega, opet stoji tu: tih, zadriveni što nas je pronašao i što smo mu se tako obradovali... Bilo je to gotovo sveto vrijeme prijateljstva s Vladimirom, njegovom Dorom, i s Kati, što je naslijedila božanski dar njegovih osjećanja i ruku, u igri s bjelokosnom klavijaturom. Znao sam koliko su značili Vlasti, i maloj Ani, u vremenu nasilnog izdvajanja mog života od njihova.

Stojim naspram licu Krežminom, i nemam snage, a valjalo bi je imati i reći: hvala vam za privrženost Ani i Vlasti, što posjećujete naš poniženi dom kad se malotko usudivao, vlastima i policiji usprkos, iskazati čin građanske solidarnosti i prijateljstva s »društveno okuženim i izopćenim«...

Stajao sam zadriven njegovom odanošću da me već prvi dan pronade i bude s nama kad su toliki otklonili poglede i lica svoga od našeg. I to je bio pravi trenutak da mu kažem, a nisam mu rekao (eto, barem zapisujem da se pokajem i spasim propušteno), kako sam u vremenu trajanja u zatvorskoj sobi svakodnevno, ranim jutrom i predvečerjem s velikim uzbudenjem iščekivao svoga malog prijatelja, velikog poskakača i pjevača *passer domesticusa* što je slijetao

na crnu prečkicu ogatrena prozora, da bi me pozdravio i osnažio moje strpljenje u iščekivanju konačnog odlaska; i ako bi tri puta predvečer sletio u strasnom cvrku, bio bi to za mene znak najave Krežmine posjete. I kad je god moj čudesni, mali pjevač i navjestitelj tri puta sletio na crnu prečkicu gatri, sutradan bi (gotovo uvijek) bio s Vladimirom Krežmom. Uvijek bi tako postajali pri svakom susretu dok se iz nas ne bi oteo uzvik pozdrava: Ha!...

Uzvknuli su gotovo istovremeno svoje pozdravno »ha«: i sonatnim i uzničkim tonom. Crnobradi Luki se stresao i od glasovnog prepada i od pasje radosti zbog prizora srdaćnosti među njegovim prijateljima. Opet ih je pozdravio kratkim lavežom, protrčavši nekoliko puta između njihovih nogu, da bi se napokon smirio u sjeni ispod savijenog ruba kamene fontane.

— Pa opet si s nama, Jobe! — rekao je maestro Krežma podigavši šešir visoko ponad glave. Kao da je želio pozdraviti svakoga tko ih je gledao i čuo, i tko je želio biti kao što su i oni bili: otkriveni za svakoga tko ih je želio gledati, bez osjećaja stida što je jedan od njih Job Gotal, a moglo se dogoditi da to bude Vladimir Krežma — došao ravno iz zatvorskog smeća i smrada, i još sa svim zabranama za bilo kakvo gradansko javno sudjelovanje, što je podrazumijevalo: zabranu objave bilo kakvog teksta u bilo kojoj vrsti javnih, društvenih tiskovnih odnosno elektroničnih medija (o kakvo nazivlje za javno obmanjivanje i uglavnom laganje o tome kako živjeti i što raditi u vremenu kad se jedva živi i kad se nema što raditi i kad se rad u vremenu divljeg kapitalizma proglašava kriznom i patološkom prirodnom čovjeka koji isključivo živi od rada, od stvaranja u proizvodnji, a ne od posjedovanja proizvodnje.)

To je to stanje stvari i društvenih odnosa u trenutku njihova susreta poslijе višegodišnje stanke, kad su morala stati ne samo njihova prijateljstva, već i sama nada (za koju kažu da zadnja zastaje i umire) da će se ikad više sresti. A sreli su se nedvojbeno, itekako, snažnim srazom osjećanja i ruku u muškom zagrljaju, s provjerenim uzvikom srdaćnosti: »Ha!«

Morali su ih uočiti, otudeni, ali potajno radoznali prolaznici, zastajkujući oprezno i bojažljivo, izdignutih okovratnika ili s tamnim naočalama da ih se kojima slučajem ne prepozna. Svoju pažnju bi tobož usmjeravali prema crnobradom Lukiju, ali su zapravo jedino zagledavali u Joba i Vladimira, pa opet povremeno i izmjenično prema crnobradom Lukiju, odnosno prema kamenom zdanju Meštovićeva paviljona. Pitanje je jesu li to bili slučajni prolaznici ili pravi šetači, ljubitelji tih posebnih sanjarskih mjesta grada; ili što su pak dobro sakrivali prave razloge zbog čega su baš danas tu, u ovo vrijeme i na ovom mjestu, gdje su se sastali robijaš Job i njegov prijatelj pijanist Vladimir. Jedino je Jobu isprva bilo malo čudno i neobično što se ta dva gospodina s velikim tamnim naočalama sve više približavaju njima dvojici, šećući gotovo paralelno u tako bliskoj razdaljini da je na trenutke pomicalo: kako to nije možda slučajno; ali kad je razabrao da je onaj s desne strane šetač, visok, mršav, s obje ruke u stalnom pokretu i prema stupovima Paviljona; i kad je pritom dobro čuo riječi, zapravo čitavu rečenicu: kako je cijelo desetljeće prije Wrightova arhitektonskog projekta Gugenheimova Muzeja suvremene umjetnosti u New

Yorku, ovdje u Zagrebu, Meštrović projektirao i sagradio ovo remek-djelo moderne arhitekture (»Ne živjeti vertikalno, već kružno i spiralno« — ta mu se misao svijjela i zapamtio je) — znao je, da oni koji prate druge iz hotkarskih i policijskih navika (staž špijuniranog i praćenog nije mu bio mali), ne izgovaraju tu vrst rečenica. U to je bio posve siguran, i to ga je obradovalo. Podigao je šešir uvis, nasmiješio se nepoznatim šušetačima, uvezši Vladimira ispod ruke, požurili su prema rubu paviljonskog zelenila, prema izlazu na kružnu, ozvučenu putanju po kojoj su bjesomučno jurili gotovo rasrđeni automobili i njihovi vlasnici.

Ovaj susret nisu dakako dogovarali i zato su morali biti uzbudeni što su se baš oni prvi sreli na prvi dan gradanske slobode Joba Gotala. S obzirom da je maestro Krežma već kasnio na redoviti sat s dvojicom studenata, morali su požuriti prema izlazu s ovoga kamenotrvnatog i zelenobijelog urbanog otoka na Trgu ţrtava fašizma. A kako je i crnobradi suputnik Luki čeznutljivim glasom pozivao na povratak kući, a i Jobova otpornost studeni nije bila bogzna kakva, sva trojica su imali razlog radosnom hodanju prema rubu »otoka«, prema izlasku na kružni ulični pločnik. Usput su se dogovarali za što skorašnji sastanak svih članova obitelji, i svakako prije Krežmina jubilarnog koncerta koji će se održati u starom i za doživljaj zvuka nezamjenjivom Glazbenjaku Gundulićeve ulice, gdje je prije četiri desetljeća i počela pijanička karijera Vladimira Krežme; i, što je za njih dvojicu bilo najdragocjenije obojici: uspješno odnjegovano i sačuvano prijateljstvo.

Stigli su do ruba »otoka« nasuprot glomaznom semaforu preko na ušću Avenije (što je mijenjala svoja imena prema pobedničkim armijama koje su osvajale grad) u kružni tok asfalta što je opasivao »otok«. Crveno svjetlo je zustavilo njihovo kretanje.

— Kad je crveno, uvijek moraš stati, ha! — nasmija se Krežma.

— Ako ga ne možeš izbjjeći, bolje je stati, ha! — vrati mu smijeh i pomalo otpjevani ha.

— Kako smo brzo promarširali kroz ta četiri desetljeća — reče Vladimir motreći na semaforske oči koje su sad treperile žutim sjajem.

— Jedva — reče Job. — Ali, unatoč svemu, prošli smo.

— Usprkos i crvenim svjetlima, misliš?

— Mislim da je sad već žuto, Vladimire.

Zagrlili su se i s jednim kratkim poljupcem pokraj uha završili ovaj susret. Krežma, malo otežan, žurno se kretao prema semaforu držeći ruku ponad glave. I Gotalova ruka podigla se u vis. Luki, čučnuvši na veliku ploču rubnog zidića, melodično je odlajao svoj pozdrav. Pianissimi s Krežminih koncerata treperili su u njihovim srcima. S ponovljenim visokim »ha« još su se jedanput pozdravili, s podignutom rukom uvis označili su razdaljena mjesta na kojima su stajali.

I kad se okrenuo u pravcu kojim su i pristigli na ovo mjesto na kojem stoji, činilo mu se da se poslije Krežmine ruke uvis podigla još jedna, zatreperila i iščezla u plavičastom ozračju nad šetačkim glavama što su se, promatrane s

Jobova mesta promatranja, doimale poput kvržastih kugli u međusobnom kruženju. Čudan dojam, ali čudni dojmovi se dogadaju često i onima koji nisu bili istraživani, sumnjičeni, suden i osudivani, godinama provodili vrijeme u mračnim kazamatima i samicama. A u prvom danu šetnje Jobu su se mnoge stvari činile čudnim: i Meštrovićev dom za umjetnost i umjetnike učinio mu se većim nego što je stvarno bio, prvostolnica niža, Sljeme udaljenije,drvoredi prorjedenniji, tramvaji jačeg zvuka, i kojekakvi drugi dojmovi ponekad su ga zbumnjivali da je posumnjao u svoje loše pamćenje ili krivo uspoređivanje slika i oblika prije i poslije robije. Bio je uvjeren da se još jedna ruka podigla u vis, i da je sigurno, i upravo ta ruka uzela novine na Vjesnikovu kiosku, i da je On stao pod kioskov metalni krov. »On je! ...« rekao je samom sebi, uvjeravajući sebe da je čovjek pod metalnim krovom kioska On, dakle Melhior, dakle jedan od trojice Kraljeva nacionalne književnosti, o kojem je možda najčešće mislio u osamljeničkim i budnim noćima zatvorske sobe.

Naime, mnoge je moralne nesavršenosti u ljudskoj prirodi pokušao razumjeti, i nije žalio truda ni vremena da ih i razrješi; zašto su eto i sad, slazom Jurišićeve ulice mnoga, nekad mu i vrlo bliska i draga lica okretala ili sakrivala glavu mijenjajući i smjer kretanja samo da ga izbjegnu, ne susretnu, ne pozdrave. Znao je: naprsto su se bojali društvenih posljedica, koje je realsocijalistički vladalački kriterij rado prakticirao (»jer neprijatelj vas uvijek koristi«), uvježbavajući tako strah u podanicima, dovoljno uplašenima za svoj društveni značaj, egzistenciju, karijeru, da bi bilo što prepustili riziku u svom malom, zapravo malogradanskom životu. Zatajiti susjeda, poznanika, prijatelja (i Petar je u jednom času zatajio učitelja Krista!), našto se u sebi pozivao i Job, pokušavajući razumjeti silni strah pred ucjenom moćnih i vlašću zasljepljenih što mračno bdiju nad životima podčinjenih. Mnogo toga je želio i uspijevaо razumjeti i oprostiti onima koji su se uplašili ponovo ga sresti, stisnuti mu samo ruku, učiniti bar toliko za svoju ljudsku slobodu i moralnu hrabrost, ali nije i neće moći nikad razumjeti čin njegov (ako je to On što стоји под metalnim krovom kioska), a on je uvjeren da jest upravo On, Melhior, zvani Polifem, književnointelektualna vertikala nacije, a istovremeno zasukana i ogrbavljena proteza u bolesnom tijelu politike — On koji je mirno i ravnodušno odbio supotpisati zahtjev sudbenoj vlasti da se posve nedužnog Joba Gotala, oca male Ane, pusti na slobodu, da mu se tako vrate njegova gradanska prava i uzeto dostojanstvo njegovoj ličnosti. Dugo vremena (tamničarskog) nije želio vjerovati da je to bila istina, jer, napokon, bili su duhovni i intelektualni suputnici na putu traganja za istinama; a Melhior je postao uzorom posebnog i velikoga književnog talenta u jednom malom jeziku malog naroda kojem su obojica jednako pripadali. Na kraju se svatko, pa i Job Gotal mora suočiti s istinom, pa makar se radi i o velikom talentu jednog malog jezika u malom narodu, kojem se započela povijati kičma u sve prepoznatljivijem obliku: zasukane proteze u bolesnom tkivu politike kojoj se odazvao darujući joj svoj simbol spisateljske uglednosti za bezbrižno gradansko životarenje pod Zeusovim štitom, egidom: »Glavno da je kapa na glavi.«

A na glavi čovjeka pod metalnim krovom Vjesnikova kioska bio je tamni šešir s lelujavim crnim obodom. Povremeno je ispod oboda i raskriljenih stranica novina (svi koji su živjeli pod političkim štitom egide »Glavno da je kapa na glavi« čitali su sve dnevne novine), pogledavao prema mjestu stajanja Joba Gotala, da bi opet izmjenično zaranjao licem između novinskih stranica. Iako nisu bili nablizko jedan naspram drugome (u prenosnom, moralnom smislu, razdaljina između njih bila je neizmjjerljiva od trenutka kad je, takoreći još djetetu Ani, simbolu andeoskog kosmosa i ljubimici očevoj, nemilostivo pokazao prstom: Ne potpisujem!... Natrag odakle si i došla...«), prepoznao je sve što je ukaživalo na Melhiorovu pojavu: Sjena oboda šešira zaklanjala je čelo i oči, lijeva polovica okovratnika kaputa uzdignuta, usnice cinično i iskošeno nasmiješene, pomalo sav ukošen i ramenom oslonjen na plohu metalnog kioska.

»To je on!«, uvjeravo je sebe, kao da je želio da to doista bude On, Melhior zvan Polifem, lice i karakter mnogih svojih dvosmislenih lica »koja uvijek love neku svoju neulovljivu i dvosmislenu misao«, kako je pomalo zagonetno primijetio kritičar, zaključivši: »Kao i u književnosti, i u životu je bio uvijek pobjednik u vremenu poraza jednih, i nikad poražen u pobjedničkom vremenu drugih.« Uvijek pod Zeusovim štitom, u životu korištenim naslovom priče Slavka Kolara »Glavno da je kapa na glavi«, za njega presudnim u vremenu političkih i ideoloških prevrata, kad se prema tradiciji najviše sudi nedužnim; ali nije ni mali broj onih kombinatora, koji s jedne strane zadužuju svijet vrijednostima, a da bi ih mogli stvarati i održati, štititi, pa i slaviti, neumorno tragaju za svojim mjestom uz vladaoce društvene stvarnosti. I Job je, gledajući na stranu gdje je pod metalnim krovom kioska stajao zagonetni Melhior, morao uvažiti i ovu drugu stranu istine, izvan njegova iskustva, da ne postoe samo nedužne, već i dužne žrtve životne stvarnosti, bez kojih mnogo toga ne bi bilo, mnogo toga ne bi se održalo i našlo u panopticumu stvaralačkih vrijednosti. »Ako gledaš na bezakonja, Gospode, tko će opstat?« — Uvijek se obraćao svom moralnom autoritetu kad mu je bilo najteže, i kad je bio najmanje sklon, da poput Ivana Karamazova raspravlja o ideji Boga.

I sad mu je bilo pomalo svejedno je li tamo još uvijek stoji zakriveni Melhior, njegov nepovratno srušeni idol stvaran još u doba studentske mladosti, ili netko sasvim nepoznati njemu nezanimljiv. Trenutno je osjećao i živio neku blagost, razumijevanja svih, i dužnih i nedužnih žrtava vlasti, ideologija i plitkoumlja. Još se jedanput, u osami, kad su mu se radale najčišće misli i moralne odluke, suprotstavio svakom obliku i podrijetlu ressentimenta, mračnim silama ideologija, da ga poraze, i osjećaj mu slobode i obrane slobode za svakog pojedinca prikažu kao zločin; koje su ga podržavajući vladavinu Baraba željele vidjeti samo u tamnici ili na križu Golgotе — svemu tome i svima njima naglas je doviknuo, podižući ruku u vis: »Ja domahujem život! ...« A da je opet pogledao prema metalnom kiosku gdje su podanici čekali svoj dnevni obrok tiskovnih laži, morao bi zapaziti da tamo nema više njegova moralnog pitanja u pojavi slavnog Melhiora zvanog Polifem (stvarnog ili prividnog, svejedno je za Jobovo moralno pamćenje). Jer nije slavni majstor u stvaranju djela s riječima,

jezičnim tvorbama i razmišljanjima bio osamljen slučaj opasnoga dvostrukog i dvoznačnoga društvenog ponašanja. Umnala se i širila ta pošast, obitelj moralnom dvostrukošću i dvoznačnošću označena, prodirući nezaustavljivo i u samu budućnost svoga ljudskog okruženja, zasićena i onemoćala tjeskobama i nevoljama svoje dalje i bliže prošlosti.

Jednostavno je odustao pratiti prizor kod Vjesnikova metalnog kioska, spuštvši spontano ruku u vanjski džep zimskog kaputa, izvadio je svoj mali »diario«, u kojeg je, nakon četverogodišnje stanke opet zapisivao svakodnevne misli i zapažanja; ovaj put je korigirao i prestilizirao kraći fragment iz eseističkih lamentacija: Svitak I, a pod naslovom »Barabe na djelu« (objavljeni četiri godine prije uhićenja i sudjenja u časopisu »Kritika«). Tako je često puta u najtežim trenucima i iskušenjima hranio svoju duhovnu hrabrost i fizičku energiju, fragmentima iz vlastitih, ili misli svojih učitelja: »Kćeri moja, kroz tebe sam ja domahnuo životu — Ti me poput neke besmrтne ptice iz drevne bajke — Nosiš sve dalje dok se trošim — I ja sam jači što si ti sretnija — Nježnost me uspinje putem kojim su se stvarale zvijezde — Sreća me zagrijava toplinom kojom su se stvarale zvijezde...«. Tražeći na malim stranicama džepne bilježnice davno sročeni sastav o Barabama, iz njega su spontano izletjele riječi prvih stihova pjesme: »Ja domahujem životu« posvećene njegovom jedinom Andelu slobode — Maloj Ani. Nije ih ni mogao ni želio zaustaviti. Bile su i u vrijeme tamnice i čisti zrak i dah njegova života, svjetlost nad zagatrenim prozorom zatvorske sobe, i jedino je stihove te pjesme učio napamet kao podsjetnik svome moralnom pamćenju.

Naglo se nadvio nad crnobradog Lukija čije su ga ublistale oči prijateljski gledale. Ponašao se kao da je razmišljao o riječima i stihovima što ih je s pašnjom pažnjom i odanošću slušao.

— A ovo tebi posvećujem, prijatelju Luki, koji ne otklanjaš glavu i pogled od mene, koji nisi posumnjao ni sudio mi, i koji se sa mnom vraćaš domu našem. Uvijek smo se vraćali. Podimo polako, i slušaj. — Rasklopio je svoj mali »diario«, obrativši se pogledom Lukiju, započeo je čitati: »Puk je izabrao Barabu, Luki... To je metafora koja skraćuje cijelu historiju općeg oduševljenja za propalice... Uz raspust, svi želete cirkus, svi traže vašar. To je vrijeme kad moralne nakaze s cinizmom zarađuju time što se pokazuju. I ne smiju se usporidivati s rugobama koje su žrtve prirode: u pitanju je posebna vrsta uvježbane protumoralnosti... Čast mora bježati od suda, ako ne želi biti razapeta...«

Lukijev oštri lavež ušutkao je Jobov glas, slao ga je Luki na sve tri strane svijeta. I prema četvrtoj: okrenuo se prema mjestu koje su napustili, i tako je odaslao dokaz svog i Jobova postojanja. Dugo su se međusobno i prijateljski gledali, sve dok ga Job nije obgrlio i podigao uvis, i s njim u naručju uputio se natrag domu njihovu.

Vladimir Biti

Gospodar i Rob

HERMENEUTIKA I POSTSTRUKTURALIZAM¹

Romantičarski obrat: »razlika unutar«

49

Koliko god se znatnima mogu s pravom doimati razlike među poststrukturalističkim teoretičarima sve do odbijanja nekih od njih da ih se uopće zove poststrukturalistima, suprotstavljanje hermeneutici doima se nespornom zajedničkom značajkom. Djelujući kao najugledniji zastupnik tzv. reprezentacijske paradigmе, hermeneutika se izdašno oslanja na pojmove poput ja, svijesti, iskustva ili života pretpostavljajući njihov temeljan, samorazumljiv karakter. Usprkos oštrim i opravdanim poststrukturalističkim napadima na tu neosnovanu pretpostavku, bilo bi pogrešno smatrati da hermeneutika ne izvrgava te pojmove nikakvoj kušnji. Budući da se ona na modernoj povijesnoj sceni pojavljuje upravo s namjerom da zalijeći pukotine nastale u slijedu razgradnje naslijedenoga horizonta svijeta, propitivanje je uvriježenih pojmoveva jedna od njezinih najvažnijih zadaća. Konačno, tko bi se uopće bavio tumačenjem usred nepomućena stanja prisnosti sa sobom? Tijekom njemačkog romantizma, razdoblja za koje se obično drži da je stvorilo modernu hermeneutiku, izvjesnost je zajedničkog naslijeda čovječanstva očito bila nestala pod pritiskom otkrivene rase, društvene, religijske i kulturne raznorodnosti svijeta. No koliko god se u danim okolnostima moglo činiti važnim spasenje »uzdrmane« zajedničke prošlosti, poduzeto s namjerom da se obnovi jedinstvo rastrgnuta svijeta iznenađa ovisna o perspektivi, svi pokušaji koji su težili dovršenju takva pothvata bili su suočeni s konstitutivno zakašnjelom (*nachträglich*) pozicijom s obzirom na uvjete koje su težili obnoviti.

1 Prijevod uvodnog izlaganja za tematsku sekciju »Comparative Literature in Transition: Methods, Approaches, Concepts« održanog u Veneciji na jubilarnom skupu o 50. obljetnici International Comparative Literature Association pod naslovom *It Started in Venice: Legacies, Passages, Horizons* 23. rujna 2005. Reference su prilagodene engleskom jeziku na kojemu će biti objavljen zbornik skupa i nisam ih u ovom prijevodu mijenjam.

U oštroj oporbi prosvjetiteljima koji su spokojno i ponosno uživali prednost odraslih potomaka, krunska je opsesija romantičara bilo pitanje kako se oslobođiti premoći toga prosvijećenog »uračunljivog subjekta« za koji se držalo da je jedini sposoban predstavljati sebe i druge. Po romantičarima, navodna uračunljivost (koju je Kant zvao *Mündigkeit* ili punoljetnost) toga subjekta dugovala je svoj nastanak vrlo problematičnom prevladavanju nedostatno uračunljivog (ili *unmündig*, nepunoljetnog) drugog. To znači da je prosvjetiteljska doktrina bila zasnovana na jasnoj crti razdvajanja između sadašnjosti i prošlosti, Zapada i Istoka, muškarca i žene, razuma i osjetila kao da potonji dijelovi više ne pridonose tvorbi prethodnih pa njihovo obezvredivanje stoga i ne šteti integritetu subjekta. Ali slijedimo li tezu romantičara, sve dok *nesmjestiva unutarnja* drugost ja ostaje zatomljena u korist *opredmećenoga vanjskog* drugog, pokazat će se da je promovirani »uračunljivi subjekt« zapravo podčinjen tom potisnutom unutarnjem odnosu s drugim, a to u konačnici znači sve samo ne suveren. Na taj način, s romantičarskog gledišta, potkopavajuća razlika spram drugog *unutar* ja odnosi premoć nad učvršćujućom razlikom *između* ja i drugog. Mi uvijek–već predintencionalno *oponašamo* drugog prije no što postanemo sposobni intencionalno ga *prikazivati*.²

Međutim, budući da romantičari na opisan način premještaju prosvjetiteljski pojam drugoga s ovlašćujućeg položaja *objekta* koji učvršćuje subjekt na uvijek–već subjektno razvlašćujući položaj *drugog ja*, oni gube mogućnost »objektivnog dokazivanja« drugog u pouzdanim terminima očevida. To je razlog zašto hermeneutika, umjesto vizualnog registra znanstvenog promatranja (iz prve ruke), otpočetka operira u auditivnom registru ljudskog razumijevanja (iz druge ruke). Ona u–prisutnuje/pri–kazuje/pred–stavlja (*ver–gegenwärtigt, darstellt, vor–stellt*) nešto što je odsutno čineći to prezentnim u vremenskom i prostornom, vanjskom i unutarnjem značenju riječi (*gegenwärtig, vorhanden, dargestellt, vorgestellt*), ali i u političkom značenju »zastupanja« (*stellvertreten*) nekoga tko nije dostupan. No kako strukturno odsutni pol očvidno ne može govoriti sam za sebe, problem koji je trajno progonio hermeneutiku i izranjao na različitim točkama njezine povijesti jest govoriti li tumač u konačnici u ime onoga što tumači ili ipak samo u svoje ime. Jedanput zamućena uvlačenjem unutar ja, granična crta između ja i drugog pokazala se tako kao postojan izvor pomutnje naizgled razdvojenih strana koje sad *istodobno podrazumijevaju i isključuju jedna drugu*. Ja i drugi očituju se odjednom ni kao identični niti kao

2 Za razliku između »razlike unutar« i »razlike između« usp. Mark Currie, *Difference*, London i New York: Routledge, 2004, 93. Autor tvrdi da ju je preuzeo iz suvremene feminističke teorije u SAD. Iako se Currie o tome ne očituje, bilo bi zanimljivo povezati tu njegovu razliku s Freudovom razlikom između *identifikacije* (emocionalne veze s drugim kao uzorom kojemu se ja želi prispolobiti) i *žudnje* (libidinalne spone s drugim kao predmetom kojega ja želi posjedovati). Koliko znam, najbolje diskusije ove Freudove razlike nude Mikkel Borch-Jakobsen, *The Freudian Subject*, Stanford, CA, Stanford University Press, 1988, osobito 164ff., i Diana Fuss, *Identification Papers*, New York i London: Routledge, 1995, 11ff. Oboje tvrde kako imati drugog (što je odnos) i biti drugi (što je neodnos jer je predsvjestan) ne mogu biti jasno razdvojeni jer se jedno stalno vraća u drugome. Kao što ću pokušati pokazati, isto vrijedi za razdvajanje razlike između i razlike unutar. Unatoč velikim naporima uloženim da bi mu se dijelovi odvojili, ni to se razdvajanje u konačnoj analizi ne da održati.

različiti (*weder-noch*) ili, alternativno, i kao identični i kao različiti (*sowohl-als-auch*). Obje te vrste odnosa stvaraju posve drukčiji ishod od prosvjetiteljske ili-ili (*entweder-oder*) opreke koja se može prevesti otprilike kao: »Ja/mi (tj. Sadašnjost, Zapad, muškarac, razum) stječemo identitet na temelju nadmoći nad njom/njim/njima (tj. prošlošću, ženom, Istokom, osjetilima). Ustanovljujući prioritet razvlašćujuće *razlike unutar* nad ovlašćujućom *razlikom između*, hermeneutika jednom riječi uvodi istančaniji, složeniji i zahtjevniji odnos *ni-niti* i *isto-tako-kao* između ja i drugog (ili identiteta i razlike) umjesto prijašnjeg *ili-ili* odnosa među njima.

Najava poststrukturalizma: isto-tako-kao i ni-niti

Upravo to je mjesto gdje prepoznajem »zonu dodira« između hermeneutike i poststrukturalizma. Poznato je da se poststrukturalisti odvajaju od svojih strukturalističkih preteča upravo potkopavajući njihovu binarnu opreknu kao pravidno neutralan mehanizam izjednačavanja inače nesumjerljivih identiteta. Kao što potvrđuje de Saussureova slavna analogija između jezičnog entiteta i vlaka ili šahovske figure, svodenje identiteta samo na njihovu relacijsku ili razmjensku vrijednost prazni ih od njihove naslijedene osobitosti (uporabne vrijednosti) i stoga, paradoksalno, umanjuje njihovu razlikovnu kakvoću. Gilles je Deleuze u *Razlici i ponavljanju* kritizirao strukturalizam zato što pretvara razliku u visoko apstraktan oblik opreke koji zanemaruje pravi raspon njezine mnoštvenosti i raznolikosti, tj. svekoliku istančanost, različite razmjere i nijanse koje je karakteriziraju čim se liši »središta i podudarnosti«.³ U isto vrijeme, Jacques Derrida protumačio je binarnu opreknu kao odnos moći u kojemu jedan, privilegiran ili premoćan član vlada drugim, podčinjenim i slabijim. Upozorio je da jedan identitet kao sastavnica opreke nužno nameće parametre u kojima drugi, oprečni identitet stječe svoju razlikovnost.⁴ Ne postoji neutralan treći član koji bi odredio odnos između dva člana, nego umjesto toga *jedan od suprotstavljenih članova usurpira mjesto trećeg člana* kradomice postavljajući svoje parametre. Držeći da je binarna opreka takav neutralni treći član, strukturalizam se u konačnici vezuje za liberalističku doktrinu, poznatu po ideologiji ugovorno utemeljene razmjene među partnerima gdje se računa jedino najuvjerljiviji argument. No s poststrukturalističkog gledišta svaki zajednički jezik a priori podčinjava, jer diskriminativno proizvodi zajedno s *identičnim* subjektima one za koje se drži da su *drugi*. Kako bi uveli političko-etički obilježen pojam Drugoga u »nedužnu« strukturalnu opreknu Foucault, Lacan i Derrida, umjesto da rabe pojam jezika utemeljen na samorazumljivom uvjerenju o zajedničkoj ljudskosti, preferiraju rabiti diskurz, iskaz ili performativ, koji svi podrazumijevaju neukidivu matricu isključenja.⁵ Njihova je poanta da su ljudi

3 Gilles Deleuze, *Difference and Repetition*, pr. P. Paton, London: Athlone Press, 1994, 56.

4 Derrida razraduje tu tezu u čitanju de Saussureove »proturječne logike« u *Of Grammatology*, pr. Gayatri Spivak, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1976, 46ff. (*De la grammatologie*, Paris: Minuit, 1967, 67ff.) kao i u čitanju Rousseaua u istoj knjizi, 101ff. (141ff.)

5 Usp. Beatrice Hanssen, *Critique of Violence: Between Poststructuralism and Critical Theory*, London i New York: Routledge, 2000, 161.

mogući samo po cijenu čudovišta ili, drukčije rečeno, nijedan se identitet, bilo individualan ili kolektivni, ne može politički ustanoviti bez etički uznemirujućeg preostatka. Takva nesvodljiva razlika s obzirom na Potpuno Drugog, koja uvodi rascjep *unutar* ljudskog identiteta ili tvorbe subjekta, prethodi svim svodljivim razlikama *između* ljudi. Formulirajmo problem još jedanput s Françoisom Lyotardom koji tu nesvodljivu razliku zove *differend*:

Za razliku od parnice, *differend* bi bio slučaj sukoba između (barem) dvije stranke koji se ne može ravnopravno rješiti zbog manjka pravila sudjenja koje bi se dalo primijeniti na oba argumenta. Legitimnost jedne strane ne podrazumijeva nedostatak legitimnosti druge. No primjena jedinstvenog pravila sudjenja na obje strane da bi se poravnao *differend* kao da je on parnica oštetio bi (barem) jednu od strana (a obje ako nijedna ne priznaje pravilo).⁶

Upravo to inzistiranje na nesumjerljivoj etičkoj razlici kao uvjetu mogućnosti sumjerljive političke razlike ustanavljuje po mom mišljenju »zonu dodira« između poststrukturalizma kao potomka strukturalizma i hermeneutike kao njegove prethodnice. Naposljetku, paradoks da nešto što dolazi poslije može pojmovno prethoditi onome čemu navodno slijedi samo priziva Derridaovu dekonstrukciju strukturalističke opreke u skladu s tzv. logikom dometanja.⁷ Slijedeći tu nit, Mark Currie je primijetio da su koordinate poststrukturalističkog pojma razlike

uglavnom predsaussureovske. Drugim riječima, ako se nekoć činilo da je poststrukturalizam ponikao iz strukturalizma ili da je poststrukturalistički pristup filozofiji počivao na jezičnim premisama /.../ sad izgleda kao da navodni izvori razlike u Saussureovu *Tečaju* zapravo uopće nisu bili izvori i da je ono za što se često drži da je došlo poslije (poststrukturalizam) zapravo demonstracija onoga što je uopće tek proizvelo navodne izvore.⁸

Nikakvo onda čudo što Currie u nastavku otkriva podudarnost između poststrukturalističkog pojma nedokučivoga Drugog koji izmiče svim tumačenjima i hermeneutičkog pojma osjećaja za koji ne postoje adekvatne riječi tako da stječe kvalitetu neizrecivosti. (97f.)

Obrnut odnos moći: od politike do etike

Koliko god nam se, ipak, instruktivnom činila ta sličnost između poststrukturalizma i hermeneutike, da bi se uvažila naznačena složena suovisnost između identiteta i razlike, ne bismo smjeli izgubiti iz vida ni važne razlike među njima. Nasuprot poststrukturalizmu, hermeneutika počiva na reprezentacijskoj premisi o predjezičnoj stvarnosti zajedničkog iskustva do čijeg rascjepkavanja

6 Jean-François Lyotard, *The Differend: Phrases in Dispute*, pr. G. van den Abbeele, Manchester: Manchester UP, 1988, XI.

7 O pojmu dometka v. J. Derrida, op. cit., 144ff. (208ff.).

8 Mark Currie, op. cit., 8.

dolazi tek s ideološkom podjelom, kulturalnom diferencijacijom i institucijskom parcelizacijom jezika. Nasuprot strukturalizmu, tako, koji pažljivo čisti jezik od svake podjele i sukoba, hermeneutika *uvodi u njega moć*, ali za razliku od poststrukturalizma, ona je uvodi kao *izvanjsko strateško nasilje* nametnuto u odredenom povijesnom trenutku u osnovi konsenzualnoj naravi jezika. U hermeneutički shvaćenom homogenom povijesnom vremenu, prema tome, to navodno temeljno suglasje koje je nekako izguljeno jednoć »na početku« povijesti jezika treba strpljivo obnoviti jednoć na njezinu »kraju«. To bi se trebalo dogoditi kroz kontinuiran proces međusobnog sporazumijevanja ili, da to kažemo s Habermasom, pobijajući »neprirodno« komunikacijsko nasilje kroz sve bolju razmjenu racionalnih argumenata. Ta hermeneutička koncepcija mukotrpnog, ali trijumfalnog povratka vlastitom pravom ja kroz posrednički proces interakcije između ja i drugog nalazi očito utočište u Hegelovoj dijalektici Gospodara i Roba iz *Fenomenologije duha*.⁹ Najprije ratna, čak smrtna razmjena udaraca među Gospodarom i Robom, glasi ta utjecajna filozofska parabola, korak po korak završava u skladnom zrcalnom pretvaranju njihova ja u mi, njihova mi u ja. Ili, kažemo li to sa samim Hegelom, »oni se *priznaju* kako *priznaju* jedan drugog« (*Sie anerkennen sich als gegenseitig sich anerkennend*).¹⁰

Upravo taj prelazak s asimetrije nasilja na simetriju pomirenja, koji povezuje hermeneutičko objašnjenje povijesti jezika s Hegelovom dijalektikom priznanja, doima se iz poststrukturalističke perspektive krajne problematičnim. Dijalektičko objašnjenje bitke na smrt između ja i drugoga, naime, napokon pretvara toga drugoga u čistu povlasticu ja, pukog pridonositelja gospodarskom vlasništvu potonjeg. Koristeći svoju neprispodobivu pokretljivost da kolonizira čvrsto smještenog drugog, imperijalni subjekt gradi Carstvo Istoga ustoličujući u njegovu središtu tiranskog diktatora, njegovo veličanstvo ego.¹¹ Promatra li se iz tog kuta, Hegelova parabola ja koje, nakon opsežnog puta kroz drugog, konačno ovoga asimilira u obuhvatno i homogeno »mi« pokazuje se kao filozofsko opravdanje zapadnjačkog kolonijalizma. Po Robertu Youngu, Hegelova parabola Gospodara i Roba »oponaša na pojmovnoj razini zemljopisno i ekonomsko usisavanje neeuropskog svijeta od strane Zapada«.¹² Drugim riječima, Hegel i njegovi sljedbenici kao Freud ili Sartre, primjerice, kao da ne uvidaju veoma važnu poantu da se oblikovanje nečijeg ja putem drugoga ne odvija jednako uspješno iz Gospodareve i Robove perspektive. Isto pregovaranje sadrži dvije vrste identifikacije (Gospodar predstavlja ili »ima drugoga« dok Rob oponaša ili »biva drugim«) i završava bitno različitim ishodima. U slučaju Gospodara (rasni, rodni, kulturni i seksualni) drugi je prisiljen postupno se pokoriti neupitnoj zrcalnoj slici (bijelog, muškog, zapadnjačkog i heteroseksualnog) ja, pozvan

9 Usp. B. Hanssen, op. cit., 186ff.

10 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phenomenology of Spirit*, trans. A. V. Miller, Oxford and New York, Oxford UP, 1977, 112.

11 Diana Fuss, op. cit., 145. Završni je citat preuzet iz Freudova eseja *Pjesnik i sanjarenje*.

12 Robert Young, *White Mythologies: Writing History and the West*, New York i London: Routledge, 1990, 3.

je prilagoditi se projiciranim idealu ako ne želi biti isključen, prezren ili kažnen. Zbog toga je veliki povijesni slijed zamišljen kao glatki teleološki horizont crta koje se sastaju: sva silna raznolikost naponskog se prevodi u sveobuhvatno jedinstvo, sve postojeće razlike upijaju se u istost kao okvir koji ozakonjuje njihov razlikovni identitet a ostatak koji strši valja ostaviti postrani i uništiti kao *quantité négligeable*. Ukoliko se ne podvrgava asimilaciji, taj se »ostatak Zapada« premješta na položaj *drugi od asimiliranog drugog*. Kad je »preostali« drugi tako jedanput isključen iz polja kulturalne raspoznatljivosti i prema tome učinkovito lišen bilo kakva pristupa subjektivnosti, široko je otvorena cesta za krupnu simboličku kapitalizaciju osvajačkog idealnog ja unutar zacrtanog polja. Lacan nije okljevao da na slijedeći način poantira zastrašujuće falocentričke posljedice tako izvedene imaginarne identifikacije: »Kako to da nitko nikad nije pomislio da to poveže /.../ s učinkom erekcije? Zamislite tetovažu *ad hoc* unesenu na spolni organ u stanju mirovanja, a koja, ako tako smijem reći, usvaja razvijenu formu u drugom stanju.«¹³ Usporedo s falocentričnim konotacijama, lako se daju zamisliti i one logocentrične i etnocentrične.

54

Ali s gledišta Roba, kao što pokazuje Du Boisovo i Fanonovo preispisivanje Hegelove »ključne priče«, umjesto da trijumfalno odrazi sebe u drugom, (obojeno) ja prisiljeno je mimetički inscenirati (bijelog) drugog, usvojiti ga kao Ja-ideal, očajnički čeznuti da se zamijeni s njim iako je to, nažalost, iz očitih razloga urodene rasne, spolne ili kulturalne razlike nemoguće postići. Umjesto »likujuće« samospoznaje, glasi Fanonova trpka analiza, to vodi patološkim posljedicama, pretvara izjalovljeno ja u odbojni objekt stalne opsjednutosti, samopredbacivanja i kažnjavanja.¹⁴ Budući da mu nedostaju prepostavke za Gospodarevu preobrazbu iz subjektivne izvjesnosti u objektivnu istinu, po Du Boisu,

Crnac je vrsta sedmog sina, rođen s velom i obdaren drugim pogledom u ovom američkom svijetu svijetu koji mu ne nudi istinsku samosvijest, već mu jedino daje da vidi sebe kroz otkriće drugog svijeta. Poseban je to osjećaj, ta dvostruka svijest, osjećaj stalnoga gledanja sebe očima drugoga, mjerena vlastite duše vrpcem svijeta koji uvijek promatra sa zabavnim prezirom i sućuti.¹⁵

Budući da je nepovratno iznutra podvojeno, Robovo ja stalno je progonjeno nedostiznim »sablasnim« drugim.

Moja teza sad glasi: Ako hermeneutika odlučno zauzima Gospodarevo motrište karakterizirano ustrajnom *razlikom između* identiteta Gospodara i njego-

13 Jacques Lacan, *On the Gaze as Objet petit a*, in *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, trans. A. Sheridan, London, Hogarth Press, 1977, 88. Lacan se trudi razlikovati imaginarnu (zrcalnu) identifikaciju malog d (drugog), koju odbacuje, od simboličke (jezične) identifikacije s velikim D (Drugim) kojoj se priklanja. Budući da je to razlikovanje u konačnici samo nastavak uvedene Freudove razlike, pokazuje se jednako neodrživim. Za njegovu instruktivnu dekonstrukciju v. npr. D. Fuss, *Fallen Women*, op. cit., 57ff.

14 Frantz Fanon, »The Negro and Recognition, u *Black Skin, White Masks*, pr. C. L. Markman, New York: Grove Weidenfeld, 1967, 210ff.

15 W. E. B. Du Bois, *The Souls of Black Folk*, New York: Vintage, 1990, 8.

va drugog, poststrukturalizam nedvosmisleno slijedi Robovo gledište obilježeno upornom *razlikom unutar* Robova vlastitog identiteta. To znači da poststrukturalizam dosljedno i neumorno provodi »žrtvenu logiku«.¹⁶ Kako se u okviru ocrтанe nerazrješive suovisnosti između Gospodara i Roba, međutim, jedna vrsata razlike ne može otarasiti druge, to može poslužiti kao objašnjenje naznačene »zone dodira« između poststrukturalizma i hermeneutike: oni su *nerazmrsivo međusobno povezani*. Ali u prenaglašavanju nedokućivoga Drugog, poststrukturalisti su bili jednakо odlučni kao i hermeneutičari prije njih da se *riješe te neugodne međuovisnosti*, da oslobođe Potpuno Drugog od njegova nužnog antipoda, konkretnog i personaliziranog (rasnog, spolnog i kulturnog) drugog. Emmanuel Lévinas, čija uporna hipertrofija pounutrenog ja-ideala zaziva analogiju s Fanonovom spomenutom analizom »unatoč očitim razlikama koje odvajaju jednu od druge«,¹⁷ može se držati primjernom figurom kad je u pitanju nadomještanje osobitog (vanjskog) *l'autrui* općim (unutarnjim) *l'autre*. Snažno se suprotstavljući hegelovskom imperijalnom ja koje podvrgava vanjskoga drugog svojemu nalogodavnom spekularnom pogledu, Lévinas poduzima pozorno razradeno i veoma utjecajno preispisivanje odnosa između Gospodara i Roba u parametrima neuzajamnosti, tako da oponira politički osvajačkoj assimilaciji drugosti etički odgovornim unutarnjim »zamjenjivanjem za drugoga«.¹⁸ No budući da je konstitutivno spriječena da ikad bude ostvarena, ta se zamjena nažalost, kao što je bio slučaj s Fanonovim crnačkim ja, pretvara u beskonačnu i opsesivnu, gotovo patološku zadaću.

Derridaov »mesijanizam bez Mesije«: Gospodar u ruhu Roba

Zacijelo, Lévinasovo etičko prikazivanje ja kao permanentnoga stranca samome sebi¹⁹ nije ni izdaleka jedino među njegovim suvremenicima koje je očajnički općinjeno utjelovljenom radikalnom drugosti. Iako na različite načine, mnogi poststrukturalistički teoretičari inzistiraju na vrsti razvlašćujuće a priori strukture: na primjer Lacan na *le réel*, Lyotard na *diférend*, Foucault na *le dehors* ili Derrida na *diférance*. Izdvojimo li samo Derridaov primjer, upisivanje diferencije u obliku tragova, probaja, pomaka, odgoda i nabora neprestance razvlašćuje svaki identitet. Kao teško raspoznatljivo očitovanje hipotetičke prvobitne sile koja traži hitno priznanje, diferencija kroz taj skriveni upis podsjeća

16 Usp. Alison Weir, *Sacrificial Logics. Feminist Theory and the Critique of Identity*, New York i London: Routledge, 1996. Po toj logici, da bi se ustanovio, svaki identitet nužno žrtvuje sve što mu se ne prilagodava. Identitet je proizvod žrtvene logike, logike dominacije. (3) Ali sam taj identitet treba biti žrtvovan da bi se sačuvala drugost drugog potisnuta zrealnom slikom ja. Riječju, žrtvena logika završava beskonačnim procesom uzastopnih negacija.

17 B. Hanssen, op. cit., 201.

18 Emmanuel Levinas, *Otherwise than Being or Beyond Essence*, pr. Alphonso Lingis, The Hague: Martinus Nijhoff, 1974, 99ff.

19 Po Lévinasu (op. cit., 81) opsesija Drugim upisana je u svijest ja kao »nešto strano, neka neravnoteža, delirij koji razgraduje tematizaciju, izmiče *načelu*, podrijetlu i volji«.

svaki identitet na zatomljivanje u osnovi njegove metafizičke potpunosti. Uz memo li linearni vremenski horizont povijesti kao uzornu »hermeneutičku« instancu takva identiteta, Derrida opetovano pokazuje kako je nemoguće postaviti njezin početak u prošlosti, a da ga uvijek–već ne okužimo njegovim učincima u sadašnjosti. Ako npr. netko pokuša, kao Freud u *Totemu i tabuu*, objasniti ustanovljenje moralnog zakona iz kompleksa krivnje mitske braće nakon što su počinili oceumorstvo, nameće se pitanje kako su se braća mogla osjećati krivima *prije* no što je bio ustanovljen moralni zakon. Da bi okajavali svoj zločin, morali su prekršiti neki već postojeći zakon. Ali zakon nije mogao postojati prije no što ga je povijest uvela u postojanje.²⁰ Isti paradoks vrijedi za suprotne pokušaje da se povijest objasni iz zakona (umjesto zakon iz povijesti) i to stoga jer sam zakon, kao što pokazuje Kafkina parabola *Pred zakonom*, vuče svoj konstitutivni autoritet iz »povijesti« kojoj se nikako ne može dokraja ući u trag. Na taj način odnos između (priopćedne) povijesti i (znanstvenog) zakona uhvaćen je u tračnice tzv. neodlučivosti. Jedno »sablasno« progoni drugo.

56

Ono što pak objašnjava neraspletivu međuovisnost razdvojenih zakona i povijesti, početka i kraja ili prošlosti i sadašnjosti — jest upravo diferencija, tj. »zakon zakona« koji uvodi razliku između zakona i povijesti i sve druge razlike, ali sam *odolijeva bilo kakvu razlikovanju*.²¹ Osebujna fraza »zakon zakona« kao da aludira na Lévinasovu etiku koju je Derrida svojedobno obilježio kao »etiku etike«²² jer počiva na ideji nepovratne prošlosti (*passé immémorial*),²³ »strukturno nesvesne« svakom pokušaju da se prošlost rekonstrukcijom povrati. Budući da je diferencija jednako kao ta nepovratna prošlost smještena on-kraj povijesne utvrdnosti, locirana u prošlosti takoreći iza leda povijesti, obećava jednako tako neutvrdnu, diskontinuiranu budućnost koju Derrida, na tipično preoznačujući način, naziva *-venir*, što-tek-treba-doći. U Derridaovu poznom djelu *mesijansko obećanje* (te budućnosti), zajedno s preispisanim antropološkim pojmom dara ili davanja (*le don*) ili Marxovim pojmom sablasti (*das Gespenst*) zauzima mjesto prijašnje diferencije, traga ili neodlučivosti.²⁴ Kao što vrsta neasimiliranog književnog »pamćenja« eksplodira usred Derrida-ova filozofskog vokabulara da bi preobilježila njegova kodificirana značenja i otvorila ta značenja prema nepoznatim budućim mogućnostima, tako se i od te kvazitranscendentalne strukture unutar naznačena okvira »mesijanizma bez Mesije« očekuje da etički potkopa svaki politički ustanovljen zakon, odluku, sud ili instituciju čineći je dostupnom *nepredvidljivoj* intervenciji budućnosti (nasuprot onoj budućnosti koja je već ukroćena povijesnim horizontom). Derrida čak ne okljeva nazvati tu sveopunomoćujuću strukturu diferencijacije koja

20 Jacques Derrida, *Préjugés devant la loi*, u Jacques Derrida et al., *La faculté de juger*, Paris: PUF, 1985, 116ff.

21 Isto, 121.

22 Jacques Derrida, *Violence et métaphysique*, u *Écriture et difference*, Paris: Minuit, 1967, 164.

23 Emmanuel Lévinas, *Totalité et infini: Essai sur l'exteriorité*, The Hague: Nijhoff, 1961, 136.

24 Richard Beardsworth, *Derrida and the Political*, London i New York: Routledge, 1996, 36.

sama odolijeva diferencijaciji *pravdom* ne bi li uspostavio opreku prema pravu (*droit*) koje ju reducira i potiskuje.

No opisani argumentacijski koraci, što ih je Derrida poduzeo od kasnih osamdesetih godina 20. st. naovamo, rezultiraju *snažno asimetričnom binarnom oprekom između etike i politike, pravde i prava, književnosti i filozofije*, oprekom koja nekako ostaje nezapažena i iznenadjuće poštedena Derridaove inače farnozno ustrajne dekonstrukcije. Ipak, ako je sam Derrida štedi, to ne znači da smo mi obvezni slijediti njegovu neuobičajenu kratkovidnost. Odlučimo li ostati vjerni njegovu uobičajenom postupku, upravo suprotno! Tako, kad Derrida izjednačuje svoj pojam pravde s Lévinasovim pojmom etike na osnovi njihove zajedničke nedekonstruktibilnosti,²⁵ on kao da zaboravlja ili potiskuje, prvo, da Lévinas rabi pojam pravde ponajprije da naglasi nešto upravo suprotno, tj. zakonski aspekt izvorne francuske riječi *justice*²⁶ i, drugo, da je on sam nekoč kritizirao Lévinasov pojam etike zato što ne uzima u obzir svoje filozofjsko i povijesno »pamćenje«,²⁷ što oslobada svoje vapijuće lice od ikakve reprezentacije koja bi umanjila njegovu neodoljivost. Iako je Derrida na taj i druge načine opetovano svraćao pozornost na mogućnost nasilne primjene takvoga tobožnjeg »naloge s one strane«,²⁸ njegove pogubne bliskosti sa »zlom pa i najgorim«,²⁹ ipak je on, začudo, u isti mah bezrezervno naglašavao *dobrodošli, neotklonjivi i obvezujući karakter toga tout autre koji ne podliježe nijednom zadovoljavajućem prijevodu, nego jedino prijemu, odobravanju i pokoravanju.*

Nije stoga bilo posve slučajno kad je jedan od Derridaovih najautoritativnijih američkih tumača John Caputo preveo njegov pojam Potpuno Drugog u ideju Boga srednjovjekovnog filozofa Sv. Anselma. »Bog je po definiciji beskonačan. (...) Božja je mjera biti bez mjere. Bog je čisti izgred nikad obuhvatljiva i neshvatljiva izgreda, Tko je uvijek više od ičega što možemo reći ili misliti.«³⁰

25) Točnije, Derrida izbjegava sam pojam etike (jer je kritizirao njegovu uporabu u Lévinasa) i umjesto toga bira »svetost« (*sainteté*) da bi s njom povezao svoju ideju pravde. Međutim, po objašnjenju samog Lévinasa (u François Poirié, *Emmanuel Lévinas. Qui tes-vous?*, Lyon: La Manufacture, 1987, 95.), on je upotrijebio »svetost« umjesto grčkoga pojma etike samo da bi izbjegao njime konotirano podčinjavanje etike ontologiji, a ne da bi promjenio temeljno značenje pojma.

26) Usp. E. Lévinas, *Totalité*, cit., 188. Takoder *De Dieu qui vient lidée*, Paris: Vrin, 1986, 132f. i *Ethique et infini*, Paris: Fayard, 1982, 94f.

27) J. Derrida, *Altérités*, cit., 76.

28) Jacques Derrida, *Adieu*, Paris, Galilée, 1997, 65. Što se tiče drugih načina, Derrida izrijekom upozorava (66) da čista komunikacija s Drugim licem-u-lice (bez posredovanja malog tj. političkog drugog) može rezultirati pogubnim posljedicama, tj. uvesti nemogućnost razlikovanja između dobra i zla, ljubavi i mržnje, davanja i uzimanja itd.

29) J. Derrida, *Force of Law*, cit., 28. Objavljen kao zasebna knjiga *a posteriori*, francuski original sadrži još eksplicitniji dodatak u tom pogledu: *Abbandonnée elle seule, lidée incalculable et donatrice de la justice est toujours au plus près du mal, voire du pire car elle peut toujours tre réappropriée par le calcul le plus pervers. Cest toujours possible et cela fait partie de la folie dont nous parlions l'instant. Une assurance absolue contre ce risque ne peut que saturer ou suturer l'ouverture de l'appel la justice, un appel toujours blessé.* (*Force de loi*, Paris, Galilée, 1994, 61.)

30) John Caputo, *More Radical Hermeneutics: On Not Knowing Who We Are*, Bloomington: Indiana UP, 2000, 180, 183. Indikativan je već i sam naslov Caputove knjige.

Sam Derrida izdašno potkrepljuje takvo tumačenje kad otvoreno izjednačuje Potpuno Drugog s Bogom tvrdeći npr. da »Bog me gleda, a ja njega ne vidim i moja se odgovornost pojavljuje upravo na osnovi tog pogleda koji me se tiče /ce regard qui me regard/.«.³¹ Budući da takva hipostaza u konačnici služi samo kao instrument autorizacije dekonstrukcije — inače Derrida ne bi tvrdio kako »dekonstrukcija je pravda«³² — čini mi se da se poststrukturalističko zagovaranje Robove perspektive opasno približava hermeneutičkom imperijalnom zagovaranju Gospodareve perspektive. Nekritički rabljen kao kategorički imperativ, »trop Drugoga /.../ mora a priori očitovati nepravednost prema kompleksnoj aktivnosti, kreativnosti i angažmanu onih koje oblikuje naprosto kao svoje isturene objekte«.³³ Takvo neželjeno poravnavanje važnih povijesnih, političkih i kulturnih razlika medu konkretnim drugima može napisljetu objasniti zašto Lévinas u *Totalitetu i beskonačnom*³⁴ pripisuje lice istodobno odbojnom »stranцу, udovi ili siročetu« i Gospodaru (*le Maître*) koji zauzima visok i nedostupan položaj. On predstavlja »Najvišeg« (*Très Haut*) koji, vireći iza svakog »ljudskog drugog« (*Autrui*), zahtijeva »bezuvjetnu pokornost«.³⁵ Pozdravljajući Drugog, kaže Lévinas, pozdravljam Najvišeg kojemu je podredena moja sloboda.³⁶

58

Da bi se spriječila tako neočekivana i, barem po mojoju sudu, neželjena preobrazba Roba u (etičkog) Gospodara, valja pažljivo ponovno uvesti u raspravu političku *razliku između* tih dviju ključnih figura današnjih teorijskih rasprava. Moglo bi se naime pokazati da etička zamjena Roba za Gospodara (unutar sebe), umjesto da, kao što je namjeravala, isključi osvajačku političku distancu *između* Gospodara i Roba, u konačnici tu istu razliku ponovno uvodi, afirmira i podržava. Riječju, simbolički neodnos (»biti drugi–kao–uzor«, identifikacija ili *razlika unutar*) i imaginarni odnos (»imati drugog–kao–objekt«, žudnja ili *razlika između*) međusobno su povezani na zamršenje načine od pukoga *ili–ili*. To može objasniti potrebu da se danas ponovno razmotri odnos između poststrukturalizma i hermeneutike.

31 »Donner la mort«, u Jean–Michael Rabaté i Michael Wetzel, ur., *LEthique du don: Jacques Derrida et la pensée du don*, Paris: Transition, 1992, 87, 59, 67. *The Gift of Death*, pr.. David Wills, Chicago: Chicago UP, 1995, 91, 57, 67.

32 *Force of Law*, cit., 15.

33 Eve Kosofsky Sedgwick, *Tendencies*, Durham: Duke UP, 1993, 147.

34 *Totalité*, cit., 68ff., 103, 281.

35 *Totalité*, cit., p. 23. Za bezuvjetnu pokornost v. *Transcendence and Height*, u *Basic Philosophical Writings*, ur. Adriaan T. Peperzak, Simon Critchley i Robert Bernasconi, Bloomington: University of Indiana Press, 1996, 19. Derrida na isti način stapa svakog drugog s Potpuno Drugim: *Tout autre est tout autre* ». Usp. *Donner*, cit., 68, 76f. *The Gift*, cit., 68, 78.

36 *Totalité*, cit., 335.

Cvjetko Milanja

Hrvatski novosimbolizam

(Uvodno poglavlje)

59

1. Pojava mladoliričkog novosimbolizma

Ovim razdobljem (1914.–1930.), koje se priručno nazivalo međuratnim (*Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, 1965., Frangeš, 1987.), ili »modernizmom poslije moderne« (Jelčić, 1997.), ili pak povjesnom avangardom (Flaker u više radova), otvara se književno poglavlje koje je složenije nego se to na prvi pogled dadne zaključiti. U tom je vremenskom razdoblju stilska paradigma ekspresionizma bila neupitna i ona je uglavnom književno–povijesno i monografsko–kritički sredena (Ivanišin, 1990., Milanja, 2000.). O vremensko paralelnoj pojavi govorilo se u okviru *Hrvatske mlade lirike* (1914.) i »njenih« pjesnika, ali se to nije pokušavalo stilski okupiti pod jednim poetičkim pojmom i tako opisati.

Pojava *Hrvatske mlade lirike* (1914.) zaista je bila pojava, što nedvojbeno dokazuje doličan interes od vremena njena objavljivanja sve do naših dana. Nema, naime, nijedne sistematike hrvatske književnosti u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća koja se nije odredila prema toj zbirci, dakako misleći na nazočne poetske prakse. Međutim, nijedna od njih nije problematizirala tu pojavu nego u kontekstu Matoševa cenakula, pa nije ni mogla doći do teze o novoj stilskoj paradigmi. Primjerice, Ježić se zadovoljava navodom ulomka iz Wiesnerova uvodnog teksta *Hrvatske mlade lirike* a tek u nastavku, kad treba pojasniti pjesništvo Janka Polića Kamova i Vladimira Čerine, upozorava na dvije različite grupacije; jedna se »s rezignacijom i bez borbe« odnosila prema stvarnosti i zbilji na tragu A. G. Matoša, a druga, buntovna, kojoj je bila bliža Nazorova lirika, oborila se na život svoje sredine vidjevši u njemu »moralnu baruštinu, društvenu zaostalost, narodnu ravnodušnost« (Ježić, 1993: 352.). Frangeš, pak, donekle na Krležinu tragu, u okruženju toliko smrti, a matoševski i vidrićevski orijentirana, »uza svu svoju vrijednost i težnju da bude glas novoga, nije mogla ponuditi lirsku formulu vremenu uoči kojeg se oglasila« (Frangeš, 1987: 285.).

Doduše, Frangeš *Hrvatskoj mladoj lirici* priznaje »osobitu važnost i značenje«, našav u njoj, slično Ježiću, dva smjera, jedan na tragu Matoša, predvoden Wiesnerom, i drugi, protivno tomu, misleći na Kamova koji je tada mrtav, pa nije ni mogao biti predvodnikom. Jelčić (1997: 218–222.) prenosi dio svog pogovora iz reprinta *Hrvatske mlade lirike*, s tezom da je u njoj malo Matoša, iako je ona plod njegova duhovna utjecaja, te čak utjecaja Kranjčevića na Parmačevića, što je razvidno na temelju najpovršnija uvida u Parmačevićovo pjesništvo. Autor priloga u *Panorami*, Nikola Milićević (1965: 264–265.), tvrdi da je *Hrvatska mlada lirika* značila suton jednog razdoblja, iznimnog, ali ipak suton, a da su nove tonove dali Kamov i Andrić. Dakle, za Milićevića ti su pjesnici sljedbenici Matoša, i u književnosti i u životu, što držim jednostavnom simplifikacijom, koja previše poopćuje te još više reducira.

Prema toj se pojavi mora dakako postaviti i bilo koje proučavanje hrvatskoga pjesništva prve trećine 20. stoljeća, a navlastito ono koje za svoj predmet ima razvojnu liniju od simbolizma do novosimbolizma. Naš interes za tu pojавu ovdje je višestruko motiviran; književnopovijesnim i stilskoparadigmatskim kao i hermeneutičkim, odnosno reinterpretacijskim razlozima, jer nas ne zadovoljavaju opća mjesta izrečena o mladoliričarima, te na koncu, bar u zagradama, i epistemološkim razlozima, jer je ona (antologija) sama, Wiesnerovim eseističkim uvodom, a ne bi se smjele zanemariti ni prilično nekonvencionalne biografije, kao i recepcijom (recenzijama), elaborirala i sferu ondašnjega teorijskoga uma, pa je s tim u skladu nužno omjeriti jedno drugim, to jest sferu teorijskoga i praktičkoga uma. Naposljetku hrvatsku mladu liriku valja kontekstualizirati unutar mladohrvatskoga pokreta (pokreta Mlade Hrvatske) i dakako djelatnosti časopisa od »Hrvatskoga daka«, »Mlade Hrvatske« do »Vala« i »Vihora«, pokreta koji je samo donekle sličan pokretu Mlade Bosne. To će nam kontekstualiziranje pomoći detektirati i situirati njihovu temeljnu aporiju — estetički konstrukt, koji kao da nije nastajao u tom miljeu, nasuprot društvenom angažmanu (pojedinih aktera). I to upravo ovim »obrnutim« redom.

2. Pokret Mlade Hrvatske

Na osnovi dosad ne baš prebogate, ali ipak donekle »sredene« historiografske i kulturološke grade o pokretu »Mlade Hrvatske«, kao i uvida u njihove reprezentativne listove — »Hrvatski dak« (1907–1911.), »Mlada Hrvatska« (1908–1914.), »Val« (1911.), donekle i »Vihor« (1914.) — mogla bi se sintezno prikazati socio-kulturalna dinamika aktera, to jest njihova »društvena« strana. Mnogi su od njih, ako ne svi, bili i književnici i pjesnici, od Galovića, kao »prijelaza« do Ujevića, Čerine, Wiesnera, Parmačevića, i drugih, s napomenom da i drugi pjesnici koje možemo, ili bar kojih jedan dio njihovih poetika, možemo tumačiti unutar novosimboličke stilske paradigmе, nisu u strogom smislu pripadali grupaciji (Zvonko Milković), iako su neki od njih bili njihovim barjakom (Vladimir Nazor, primjerice).

U spektru nacionalnih problema unutar Habsburške Monarhije, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, u Hrvatskoj su se uoči Prvoga svjetskog rata pojavile **unitarističke** jugoslavenske ideje, čiji su akteri bili, s jedne strane, predstavnici socijalista, a s druge strane nacionalistička studentska i srednjoškolska omladina. Zanimljivo je pripomenuti da se ideja o tome kako su Hrvati, Srbi i Slovenci jedna nacija, ili bar elementi od kojih će se oblikovati jedinstvena jugoslavenska **nadnacija**, jednako radala i unutar velikohrvatske ideje Stranke prava, kao i unutar jugoslavenske kulturne ideje. Obje te pozicije zastupat će i Ujević u različitim fazama.

Paradoks je pravaške omladine bio u sljedećem: do devedesetih godina 19. stoljeća ona je podržavala Starčevićevu ideju da su svi južni Slaveni jedna, hrvatska nacija. Od devedesetih oni su zbog političkih prilika, s uvjerenjem da hrvatska nacija u okviru Monarhije osnuje treću državu, iznevjerili prvotne Starčevićeve ideje o samostalnoj Hrvatskoj državi, te se, uvažavajući ideju naprednjaka o sferi (jugoslavenske) kulture, pridružuju nacionalističkoj omladini, vjerujući naivno da je jugoslavenska unitaristička ideja zapravo Starčevićeve shvaćanje o južnim Slavenima kao jedinstvenoj hrvatskoj naciji. Tako je u omladinski pokret importirana unitaristička konцепција.

Napredna omladina, sa svoje strane (praška grupacija iz 1897., na tragu Masarykova učenja) ušla je u političku i kulturnu arenu svjesna njemačkoga *Drang nach Ostena*, pa su im se sukobi hrvatskoga i srpskoga gradaštva činili ispod razine problema i kočnicom. Gledano kontekstno, postaje nam razumljivo njihovo odbacivanje pravaške »nazdravičarske« patriotske fraze o »velikoj politici«. Odbacili su, dakle, pravašku arhemitološku povijesnu legislativnu »veliku priču«, a zalagali se za realnu politiku, koja bi računala s osjećajem prilagodbe postojećim prilikama, društvenim i gospodarskim, i ufalala se u strategiju »sitnoga prosvjetiteljstva«. Držali su da se na taj način može riješiti i nacionalno pitanje. Ali prije toga trebalo je postići opći konsenzus svih političkih grupacija, posebice pak hrvatsko-srpskom suradnjom.

Kakve to ima veze s kulturom i umjetnošću, pa i književnošću? U **kulturi** su oni vidjeli jedan od najrelevantnijih metodičkih i supstancialnih sredstava. A kako Strossmayerova »kulturna politika« i njegov magnatsko-mecenatski model, s jedne strane, te »pravaška« realistička književnost, s druge strane, ne samo da nisu riješili društveni i nacionalni problem, nego nisu uspjeli riješiti niti kolonijalni status hrvatske kulture, ta, dakle, napredna omladina (a tu možemo ubrojiti i Kamova iako im fizički nije pripadao), odbacila je tradirane i konzervativne forme hrvatske književnosti, umjetnosti i znanosti, te tako pripremila teren afirmaciji kulture u nacionalnom životu, i posebno za zblizavanje jugoslavenske inteligencije, protežirajući romanofilstvo (nasuprot njemačkoj kulturi), i antiklerikalizam, koji se tada počeo buditi, te protiv birokratizirane forme mentis.

Prema tome, okvir naprednjačke idejne strukture, koju je preuzeila i modificala nacionalistička omladina, bio je:

1. Odbacivanje koncepcije i prakse starije generacije, najprije metodom »evolucije«, a kad je to ostalo bez većega uspjeha, »revolucijom« i atentatima — nazovimo to **negacijom očeva** (u ekspresionizmu to je *Vaterkonflikt*);

2. **Kultura** je jednako, ako ne i jače, sredstvo u borbi parlamentarne demokracije, što su proklamirali i »mladi« iz razdoblja hrvatske moderne; dapaće, ukoliko je »politička strana« jalovija, kultura postaje osnovnom metodom i ciljem, gotovo »sadržaj nacije« — imenujmo to **kulturalnim projektom**;

3. Ideja o »**vodećoj eliti**«, intelektualcima, koji su jedino klasificirani za vođenje parlamentarne nacionalne borbe, što je također preuzeta ideja iz socio-kulturalna života moderne; oni su kritički mislitelji, revolucionari, koji će »revolucionirati« i narod, ako treba i individualnim terorom; definirajmo to **osvi-ještenom elitom**.

Napredna se omladina borila za hrvatsko–srpsku slogu, a samo neznatan dio, još, zastupa ideju hrvatskog unitarizma. Tek će u predraću ta ideja ojačati. Naime, još 1904. izraz »kulturno jedinstvo« bio je sinonim za kulturnu suradnju južnih Slavena. U ovom kontekstu valja samo naznačiti da se 1904. osnovala Napredna stranka, koja se 1905. priključila Hrvatsko–srpskoj koaliciji, koja 1906. dolazi na vlast, ali valja također upozoriti da tih godina Petar Karadordević, koji je još nositelj demokratskih težnja, radi na afirmaciji Srbije kao Piemonta južnih Slavena; da se govori o četiri »plemena« koja bi se trebala kulturno približiti, a možebitno političko ujedinjenje u obliku balkanske konfederacije tek se maglovito nagovještalo. Na kongresu jugoslavenske omladine 1904. bili su nazočni Josip Smislaka (vidi *Izabrani spisi*, Split, 1989.), koji je govorio o kulturnom jedinstvu južnih Slavena, i Stjepan Radić koji je isticao da su Hrvati i Srbi jedna cjelina; 1905. na godišnjici hrvatskog društva umjetnika iznosi Jovan Skerlić svoju srpsko–hrvatsku unitarističku ideju; 1906. Jurislav **Janušić**, pokretač »Hrvatskoga daka« (1907–1911.), piše svoj program »Novo doba u Hrvatskoj i hrvatska napredna omladina« (1906.), u kome ustaje »protiv trabantstva omladine prema političkim strankama« (Gross, 1968–69: 81.). Iako je bio pravaš, nije bio frankovački radikalista, nego je težio svojevrsnoj depolitizaciji omladinskoga pokreta, ali se ogradio i od naprednjačkoga kozmopolitizma i zapadnoeuropskoga epigonstva, te nastojao objediniti »hrvatsku nacionalnu kulturu i suvremene znanstvene tekovine« (Gross, isto: 82.) nasuprot dogmatizmu, ekskluzivnosti i netolerantnosti. Zato je pledirao na »pozitivne, znanstvene, misaone temelje« (»Hrvatski dak«, I, 1/1907: 1.) u naobrazbi i »preporodu hrvatskog daka«. Zalaže se za kulturno i ekonomsko približavanje južnih Slavena, čak do potpunoga ujedinjenja u »jedan narod u formi kao što je u bitnosti« (Janušić, 1906: 30.). Te i slične ideje isticane su i varirane i u člancima drugih aktera — Ive Sporčića, Vladimira Čaldarovića, Ivana Novaka, Vilka Gabarića, Stjepana Parmačevića. Dakako u godinama apatičnosti (1910–1911.) osjeća se to i u člancima Sporčića (»Pred izbore u Hrvatskoj«, »Hrvatski dak«, 4/1911: 52–54.) i Gabarića (»Iza pet godina«, »Hrvatski dak«, 5–6/1911: 65–68.) u »Hrvatskom daku«. U časopisu su se javljali i Janko Polić Kamov, Mijo Radošević, Vladimir Čerina, Augustin Ujević, ali i Ante Hikec, Andrija

Štampar, Matej Koščina, Dimitrije Mitrinović. S ovom grupacijom su suradivali i socijalisti.

Prema tome, očito je da su tu udareni prvi temelji unitarističke ideje, iako je to već bilo naznačeno i u programskim stajalištima Hrvatske stranke u Dalmaciji (1905.), Radićevoj seljačkoj stranci (1904.), makolikogod da teza o »jedinstvenoj etničkoj strukturi Hrvata i Srba u vrijeme novog kursa (Supilo, Trumbić) ne znači unitarističku hrvatsko–srpsku ideju« (isto: 83.), jer su obojica ideologa bili u svojoj političkoj djelatnosti zaokupljeni pitanjem hrvatskoga nacionalnoga identiteta, pa je zalaganje za suradnju značilo ublažavanje spora zbog opasnosti nacionalnog opstanka od njemačkoga »Dranga«. Smisao Janušićeve djelatnosti je bilo potaknuti naprednu omladinu na samostalan praktičan rad.

U taj kontekst će se uklopiti i poznat govor Ljube Babića Gjalskoga 1906. u DHK s tezom o kulturnom jedinstvu, odnosno potrebom za jednim snažnim tijelom umjesto »današnja četiriju torza« (»Jugoslavensko kulturno jedinstvo«, »Pokret«, 5. 2. 1906.). No, Janušićeve su teze počele oživljavati tek nakon njegove smrti (1908. od tuberkuloze), 1909., jer su naprednjaci bili zaokupljeni političkim akcijama protiv Rauchova režima. Uz Raucha je vezano zatvaranje Zagrebačkoga sveučilišta i ponovni egzodus studenata u Prag.

Međutim, u međuvremenu su se konstituirale dvije studentske grupe: klerikalna (udruga »Domagoj« i list »Luč«, 1904–1918.) i, za nas relevantna, **mladohrvatska**. List »**Mlada Hrvatska**« pojavio se 1908., dakle, na početku Rauchova režima (1908–1910.). Mladohrvatska organizacija trebala je »regrutirati« buduće »vojнике« Stranke prava, no kako je tada došlo do raskola u Stranci prava (Mile Starčević), mladohrvati se odvajaju i djeluju samostalno. Urednici »Mlade Hrvatske« bili su u početku Budislav Grgur Angjelinović i Fran Galović, a među suradnicima su se posebno isticali Krešimir Kovačić, te Ujević. Oni su se bavili načelnim političkim i kulturnim pitanjima. Idol mladohrvata bijaše **A. G. Matoš**, i njegove ideje o kulturnoj suradnji južnih Slavena, njegova protusrpska pozicija na političkom polju i njegov umjereni antiklerikalizam.

Naime, Matoš se suprotstavljao ideji o kulturnom jedinstvu Jugoslavena, isticao je posebnosti hrvatske i srpske književnosti, argumentirajući to povijesnim procesom koji je tvorio dva različita kulturna tipa i dva naroda. A kulturno jedinstvo je zagovarao u smislu zajedničkoga kulturnog europejstva. Na tragu pravaške tradicije, odbijao je svaku političku suradnju sa Srbima, držeći da srpska nacionalna ideja radi o glavi hrvatstvu. Zanimljivo je, iako bijaše umjereni antiklerikalac, da je u antiklerikalizmu naprednjaka video prste srpske propagande.

I tako su mladohrvati u svom časopisu razradivali te temeljne Matoševe ideje, pa tako Budislav Grgur **Angjelinović**, u prvom broju lista, iznosi program svoje grupacije pod naslovom »Kulturna ideja stračevićanstva« (»Mlada Hrvatska«, I, 1/1908: 2–5.), u kome je naglasak na kulturnom dijelu nacionalne borbe, protiveći se i kulturnom i političkom jedinstvu i svodenju, jer u hrvat-

skim zemljama živi samo »hrvatski politički narod«, dok je za hrvatski narod napogibeljnila »ideja jugoslavenstva« (»Mlada Hrvatska«, I, 1/1908: 3.). Svjestan snage tradicije i identiteta Angjelinović tvrdi da se ni Slovenci, ni Srbi, ni Hrvati neće nikada odreći svoje prošlosti i svog imena, pa ideju političkog jedinstva valja a priori odbaciti kao opasnu. Krešimir Kovačić to i eksplicitno ističe tezom da »narod znači skup ljudi iste kulture i istog jezika, mora još da u tom narodu živi tradicija o istom porijeklu te o istom osnivanju državne zajednice, o zajedničkoj historiji, čega kod Hrvata i Srba — nema« (»Mlada Hrvatska«, II, 9–10/1909: 252–253.). A uredništvo »Na početku IV. godišta« ističe da »naš program na kulturnom i političkom polju je Hrvatska Hrvatima, a naš ideal slobođna i ujedinjena Hrvatska« (»Mlada Hrvatska«; IV, 1/1911: 1.).

Tek nakon aneksionske krize, kad je prošla opasnost od rata, počela je kodifikacija programa hrvatske napredne omladine, i tako je ljeta 1909. održan prvi hrvatski zbor hrvatske napredne omladine na Trsatu, i na Janušićevu se tragu isticalo da se ne upada u dnevna stranačka natezanja, jer će ih propast stranke progutati, što ne znači da se ne prate svi aspekti hrvatskoga narodnog života. Naznačimo samo da je 1907. održan i zbor slovenske nacionalno–radikalne omladine u Celju, gdje je također istaknuta potreba kulturnoga jedinstva. Načelno, još u ovom razdoblju ideja unitarizma nije toliko nazočna, iako valja napomenuti da se i u ovom vremenu javljaju izrazito unitaristički tonovi (Ivan Novak, tada, 1909., glavni urednik »Hrvatskoga daka«), a bosanski Srbin Dimitrije Mitrović već izlazi s eksplicitnom tezom o »totalnoj unifikaciji«, da bi odmah potom bio agent te ideje u Hrvatskoj.

No, 1910. godina predstavljala je godinu razočaranja među mladima; Friedjungov proces u Hrvatskoj, pad Raucha, dolazak Khuena u Madarskoj za ministra predsjednika, ban u Hrvatskoj postaje Nikola Tomašić, hrvatsko–srpskoj kolaciji je više stalo do vlasti nego do načela. Omladina, dakle, uvida da se metodom »sitnoga rada« i »evolucije« ne može ništa postići, a kako je mislila da samo ona može rekuperirati naprednjački nacionalni program, ona mijenja metodu u »revoluciju« i pribjegava atentatima. Potkraj 1909., članovi dotadašnjega uredništva »Mlada Hrvatska« osnivaju »glasilo starčevičanskoga slobodnoga daštva« — »Grabancijaš«, ali je izašao svega jedan broj i okupio je kao svoje suradnike oko Matoša, Ujevića, K. Kovačića, R. Štagljara, koji je izložio programski članak, utvrdivši da su politička taktika i oblici klerikalizma izobličili pravašku ideju.

Klerikalizam, naime, kao negacija svake slobode, prema Štagljaru, toliko se nametnuo pravaštvu da je njegove vrline doveo do apsurda, dok je netolerancijom klerikalizam postao »antipodom nacionalizma«. Prema tome, zadatak je omladine da preporodi hrvatski nacionalizam, da mu dadne »čisti narodni liberalni karakter bezuvjetno snošljiv«; omladina želi »moralni preporod hrvatskoga naroda na temelju intelektualnih vrednota, razvoja misli, kulture i političke slobode« (Gross, 1968–69: 92.). Pritom oni zagovaraju radikalni i beskompromisni idealizam. Ta je grupacija osudila jugoslavensku ideju kao utopiju, a na prvo mjesto stavila hrvatski nacionalizam, dok se Matošev utjecaj osjeća u istica-

nju »slobode stvaranja«, te umjetničke kvalitete književnosti kao suprotnosti različitim funkcionalizmima.

Na omladinsku grupaciju, koja je ostala uz »Mladu Hrvatsku«, utjecao je Iso Kršnjavi, potičući omladinu protiv »službenoga« pravaštva. Treći je akter bio **Frano Supilo**, koji je također kao bivši prvak koalicije 1910. doživio razočaranje, pa je, potresen i osamljen, podržavao one snage koje bi mogle nastaviti njegov započet put, a snagu je vidio u omladini i socijalistima. No, i tu je Supilo ostao tragičnom figurom: bečka studentska društva su ga poduprla, ali su ublažili svoju osudu Koalicije; zagrebačka hrvatska napredna omladina proglašila je Koaliciju aktom političke nužde, a praška hrvatska i srpska omladina izjasnili su se za srednji put. Ali, u ovom razdoblju je počelo »revolucioniranje« omladine aktivnošću srpske »Zore« u Beču i stvaralaštvom mладога Meštrovića. »Zora« je djelomično izlazila i na latinici, a u njoj je D. Mitrinović protežirao ideju nacionalnoga jedinstva Hrvata i Srba, te posebno kulturnoga izjednačavanja. Neki autori (P. Slijepčević) upućuju inteligenciju da crpi iz nacionalne, a ne zapadne, kulture. Ipak, u razdoblju 1908–1910. o nacionalnim idejama hrvatske i srpske napredne omladine može se reći da se izjašnjava za narodno jedinstvo Hrvata i Srba, pri čemu to znači zbližavanje i suradnju, dok se jugoslavenska ideja razmatra isključivo na kulturnom polju.

Nego, kao što je signirano, podosta velik utjecaj na afirmaciju jugoslavenske unitarističke ideje među omladinom je izvršio Meštrović. Pri krunjenju kralja Petra 1904. stvoren je novi temelj kosovskom mitu, a Meštrović je 1905. imao ideju izgradnje velikog »narodnog hrama«, dok rad na Vidovdanskom hramu počinje 1908. u vrijeme aneksije BiH. On je, s Bukovcem, osnovao društvo »Medulić«, koje je 1910. u Zagrebu priredilo svoju prvu izložbu pod geslom »nejunačkom vremenu usprkos« u duhu kosovskoga mita. Tom je izložbom dominirao Kraljević Marko kao simbol žrtve pojedinca za Naciju; otud u Srba mit o Naciji kao Božjem djelu. 1910. Žerjavićeva žrtva, na djelu je Kropotkinova »revolucija«, a ne Masarykova »evolucija«.

U ovo vrijeme (1911.) postoje dvije grupacije među mladohrvatima, ona oko lista »Mlada Hrvatska«, koja se postupno oslobada utjecaja I. Kršnjavoga, a ideolozi su joj Josip Matasović i Mile Budak, te Matoševa grupacija oko lista »Stekliš«. Glavni cilj im je ipak zajednički: povratak starčevićanstvu i otpor klerikalizmu, iako su se u pojedinačnim i provedbenim programima razlikovali. Josip **Matasović** je najbolje formulirao koncepciju mladohrvata (»Mlada Hrvatska«, V, 2/1912: 25–28.): on je isticao da je pravaštvo jedini nositelj hrvatskoga nacionalizma, želio je obnovu i modernizaciju pravaštva, radikalizaciju nacionalističke borbe, i to uz pomoć svih sredstava. Zato im idol postaje Kvaternik. Navedeni se cilj može postići društvenom propagandom inteligencije i drugih narodnih slojeva. Upozoravao je na opasnost od socijalizma, kozmopolitizma i klerikalizma, ali se nije zadovoljio ni pravaškom teorijom o državnom pravu »iz pergamenta«, nego je to pravo trebalo podići na razinu prirodnoga prava nacije na vlastitu državu. Jednako nije gajio iluzije o trijalističkom idealu, prema kojemu bi takorekuć Monarhija Hrvatima poklonila za njihovu »vjer-

nost« treću, velikohrvatsku državnu jedinicu. Što se tiče odnosa prema srpskom pitanju, mlađohrvati 1911. nisu mogli apsolutno negirati tu naciju, ali se nisu zalagali niti za suradnju sa Srbima; naprotiv, oni su radikalniji i od Supila, koji nije nijekao Srbe, ali je osudivao srpsku politiku. **Budak** je već onda govorio o Srbima kao »pravoslavnim Hrvatima«, ali i da narodno i kulturno jedinstvo dovodi u pitanje hrvatska nacionalna obilježja. Te su mlađohrvatske ideje objašnjavali u brošuri »Riječ Mlade Hrvatske«: Mlada Hrvatska, kao »potpuno kristalizirano starčevićanstvo« sebe smatra antiklerikalnom strujom, ali respektira svaciće vjersko uvjerenje, a tude kulturne stечevine može adaptirati ako odgovaraju »postupku jedinstvene hrvatske kulture«.

U listu »Stekliš« (1911., samo dva broja) A. G. **Matoš** (SD, XVI: 11–13.) podstavlja svoju ideju: ono što je Starčević razradio u političko–državnopravnom smislu, omladina će ostvariti u ekonomskoj i kulturnoj sferi, prihvaćajući radije metodu evolucije nego revolucije; a hrvatska politika nema što tražiti u Jugoslaviji, što znači da je nužno rješiti hrvatsko pitanje bez južnoslavenskih zemalja izvan okvira Monarhije; on također zastupa ideju oslanjanja na zapadnjačku kulturu, posebice romansku protiv »germanskog neprirodnog upliva«. Osudio je i klerikalnu omladinu. Uostalom, u uvodu *Našim ljudima i krajevima* Matoš je najbolje sažeo svoju političku ideju, ali i tragediju: »Osnovna misao mog novinarenja bijaše hrvatski slobodoumni, zapadnom čistom kulturom potencirani, individualistični nacionalizam. Iza iskrene, mučne i nezahvalne borbe doživljavam kako glavni predstavnici našeg pravaštva, u načelu skroz liberalnog i tolerantnog, zaplivaše u reakciju mutnih jezuitskih voda. Liberalni nacionalizam pretvara se u reakcionarstvo konfesionalne rimske politike. Kod te tragične činjenice pada mi iz ruke pero — pero posljednjeg pravaškog liberala, mada nikada neću iznevjeriti slobodne hrvatske misli i misli slobodne Hrvatske.« (SD, III: 201.). Izrekao je to Matoš jasno i u poeziji (*Epitaf bez trofeja*).

Tin Ujević je, prema Kovačiću (Kovačić, 1956: 862–866.), već poslije aneksijske, u vrijeme Friedjungova procesa, počeo kolebiti u svom pravaštvu, a razočarao ga je i nedosljedni antiklerikalizam »Mlade Hrvatske«; znatno je utjecao i Žerjavićev atentat 1910. na poglavara BiH Varešanina. Ujević više nije prihvao Matoševe ideje, to jest negaciju srpstva kad je ono već formiralo svoju nacionalnu posebnost; isto je tako postalo jasnim da se hrvatsko pitanje ne može rješiti unutar Monarhije, pa se sama od sebe nametala želja za oslanjanjem na Jugoslavene, ponajprije na Srbe, koji su već imali državu. Već 1911. Ujević i Kovačić govore o putu u Beograd radi upoznavanja srpskih prilika, čime se udaljuju od Matoša i Galovića. Paradoks je naime u sljedećem: Starčevićeva se ideja srela s unitarističkom jugoslavenskom idejom. Obje su tvrdile da su južni Slaveni jedna nacija, a razlika je samo u nazivu. Dakako da je to bila iluzija, ali je ona tada funkcionalna u omladini, a srpski su politički pragmatičari to znali koristiti u stvaranju Velike Srbije, počam od »bezazlena« Skerlića do službene i tajne srpske politike. Tako Ujević već 1911., u povodu Mitrinovićeva članka o srpskoj umjetnosti na medunarodnoj izložbi u Rimu, u kojoj je bio i

Meštirovićev opus, brani Mitrinovića od napada, zagovarajući oblikovanje **jedne srpskohrvatske svijesti** i jednoga srpskohrvatskoga naroda (SD, X: 9–12.).

Kako 1911. prestaje izlaziti »Hrvatski dak«, a napredna omladina, vezujući se uz koaliciju, doživljuje fijasko, jača pokret u Dalmaciji, pa tako dolazi do sastanka hrvatske i srpske omladine u kolovozu 1911. u Splitu. Program je njihov radikalizirao naprednjačke ideje, naročito antiklerikalizma. Tu se prvi put pojavila hrvatska i srpska napredna omladina kao jedinstvena grupa izjašnjavajući se za srpskohrvatsko narodno jedinstvo, i naglašavajući društveni, prosvjetni i gospodarski, a ne samo književni element. Znači, izjava splitskog omladinskog zbora jasna je unitaristička ideja. Ovo je za naš kontekst to zanimljivije jer je na tom sastanku odobrena odluka o izdavanju lista s »bojovno-propagandističkim« sadržajem, koji bi donosio književne uradke samo »u koliko je tendenciozan«, a list mora imati rubriku »kulturna borba« i »narodna samoobrana«. I zaista pojavio se »Val« (1. 10. 1911.), kojemu su timbar dali Vladimir Čerina, Oskar Tartaglia i Matej Kočina, s već očitim duhom kasnije unitarističke omladine. Osnovno mu je obilježje bila jasna formulacija srpsko-hrvatske unitarističke ideje na kulturnom i političkom području, s jasnim aluzijama o revolucionarnom stvaranju Jugoslavije i ogorčena optužba protiv očeva. »Val« je, dakle, prijetio revolucijom koju priprema nova inteligencija u cilju slobode i napretka. To je djelovalo na omladinu kao zaraza, dok su protiv njega ustajali dalmatinski klerikalci, ali su mu se protivili i hrvatski i srpski napredni studenti u Zagrebu zato što je ustajao protiv svih političkih stranaka, dok ga je Supilo upravo zato pohvalio, uz kritičke opaske o etničkom pitanju o hrvatskom i srpskom narodu.

U vezi sa sociokulturnom dinamikom oko »Vala« iskristalizirale su se tri omladinske struje: »paktaško« naprednjaštvo pod utjecajem Koalicije koje je napustilo tradicionalne naprednjačke ideje; radikalno ili pojačano naprednjaštvo, koje je zastupalo potrebu omladinske organizacije neovisno od političkih stranaka, unitarističku hrvatskosrpsku ideju koja će se ostvariti metodom »sitnoga« rada, te borbeni antiklerikalizam; »valovci« ili »revolucionarni nacionalisti«, koji su željeli postići hrvatskosrpski unitarizam revolucionarnim putem. Mada je Čerina maknut, radi previše radikalizma, »Val« je nastavio s istom koncepcijom.

Držim da je ovaj hrvatski i jugoslavenski kontekst ponajvažniji, a da je europski društveno-ideološki bio manje presudan, na čemu neki drugi autori insistiraju (Gross, primjerice). Više su imali utjecaja estetički koncepti. No, mi ga ipak možemo skicirati, jer on još od francuske revolucije, pa revolucionarne 1848., različitim filijacijama, od desna do lijeva, stratificira duhovnu situaciju epoha. Lektira je jamačno važna, ali je još važnija dominantna ideja o kulturi kao temeljnici nacije, pa je bilo normalno postuliranje »jedinstvene jugoslavenske kulture«, jer su i u europskim državama naišli na tu ideju o homogenosti nacije kao preduvjetu održanja i napretka, i to s asimilacijsko-integralističkim tendencijama. Kako je omladina, uvjerivši se u neophodnost parlamentarizma, odbacila ideju očeva o prošloj ustavno-pravnoj temeljnici — koji ćemo nazvati

arhemitologizirani historiografski diskurz — ona je projekt nacije prebacila u budućnost — u integralni jugoslavenski nacionalizam, čiji je kohezijski faktor jedinstvena kultura. Nadnacija je superponirani entitet, njoj se služi, u njoj je osnovni smisao života i djelatnosti pojedinca; nema pojedinačne etike, moralno je samo ono što služi naciji; individualni teror i ubojstvo normalno je pitanje metode. Svaka nacija je individualni entitet sa svojom »misijom« u skladu s »duhom naroda« i vlastitom originalnom kulturom. Ta je ideja dovedena gotovo do sakralizacije, i to u doslovnom smislu: Nacija je Božje djelo. Na tome se temelji kosovski mit još i danas. O sličnim su idejama mogli čitati u Herdera, Masaryka, Račkoga, Mazzinija. Integralna, jedinstvena nacija trebala je »svog duha« kulturom pronjeti u elitnu europsku zajednicu država.

Kako nisu bili socijalno postamentirani ni osviješteni, što znači da nisu u nekoj društvenoj klasi vidjeli nositelja tih procesa, oni su bili uvjereni — a to je nasljede europske moderne — da je društvo skup pojedinaca, odnosno da pojedinac pokreće društvene procese, pa je zadatak obrazovanoga kreativnog pojedinca, s visokim moralom, da te procese započne i dovrši. Intelektualna **elita** može nametnuti društvu svoju koncepciju, odnosno treba samo osvijestiti i probuditi mase u kojima su te želje i misli latentne, a koji su se, prema njima, evidentirali u narodnoj književnosti, fokloru i običajima, kultu zemlje. Da nisu bili društveno osviješteni, dokazuje njihova teza da ne treba mijenjati društvene odnose, nego model koji je nametnuo tudinac, a koji inače nije bio u skladu sa značajkama Jugoslavena.

68

Nego, 1912., kada ban postaje Slavko Cuvaj, postaje presudom; omladinske se grupacije homogeniziraju. Naime, ne samo mladohrvati, nego čak i klerikalna omladina oko studentskog društva »Domagoj« sa zanosom pozdravlja Srbe, i kreću s ostalim studentima na izlet u Beograd. Na početku demonstracija, u povodu pogrešne vijesti da je u Sarajevu poginuo jedan gimnazijalac u štrajkovima, uhapšen je Ujević i Kovačić, što je u njima učvrstilo nakanu da odu u Beograd, gdje je Ujević održao govor u skladu s integralističkom idejom. Mnogi hrvatski omladinci, pa tako i mladohrvati, uz omrazu na bana Cuvaja, te činjenicu da Srbija ima vlastitu državu, bili su na tragu Starčevićeva uvjerenja, kako je pisao mladohrvat Krešo Kovačić, »da postoji jedna slobodna hrvatska država — Srbija«, a imalu su potkrjepu i u Skerlićevoj tezi da je Starčević bio zapravo Jugoslaven jer je tvrdio da su svi južni Slaveni jedna, to jest hrvatska nacija. Eto spasonosne formule rasterećene grižnje savjesti da se izdala hrvatska pravaška tradicija: pojам jugoslavenstva obuhvaća svaku ideju koja tvrdi da su južni Slaveni jedna nacija — Starčević, Karadžić, Strossmayer jedna su osoba.

Studentski je izlet generirao dva programa: »Hrvatska u borbi za slobodu« Ujevića i Kovačića, te »Narodno ujedinjenje« Mitrinovića. Dominanta teza prvega je: postoji u Hrvata svijest da ne smiju ići putem koji im nameće Beč i Pešta, ali kako ne znaju kojim bi putom, zadatak je najmlade generacije da ukaže na jedini pravi put prema oživotvorenu idealu slobode i ujedinjenja, o čemu odlučuje hrvatskosrpski narod, a ne tuda dinastija; oni pod pravim ujedinje-

njem misle na ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca, a metoda je revolucija, nacionalni ili čak generalni štrajk. Svijest o identitetu našeg naroda, isticali su, treba biti temeljem njihova narodno-nacionalnoga programa.

»Narodno ujedinjenje« proklamira »filozofiju nacionalizma« unutar radikalno-demokratske političke doktrine s ciljem jačanja srpskohrvatske »nacionalne duše«, a ova će doći do izražaja samo u potpunom narodnom ujedinjenju nacionalne kulture čije je ostvarenje apodiktička nužda i sveti narodni dug općoj kulturi, pri čemu predispozicija »nacionalne duše« omogućuje ujedinjenje srpskohrvatskoga naroda sa slovenskim, i pri tomu se isticao kult nacionalne energije, nacionalne religije, nacionalni optimizam. S obzirom na političko shvaćanje programa, na prvom je mjestu »etnopsihološki fakt« da su Srbi i Hrvati jedan »dvoimen« narod. Prema tome, sadržaj jugoslavenske ideje potpuno je duhovno ujedinjenje i izjednačavanje srpskohrvatskog i slovenskog naroda u okviru buduće jugoslavenske nacionalne kulture, pri čemu je istaknut suverenitet srpskohrvatskoga naroda. Nacionalna borba vodi se izvan parlamenta jačanjem nacionalne svijesti, snage i volje, nacionalnom obranom, te radom, trpljenjem i žrtvom, potom antizapadnom slavizacijom naše kulture; eksproprijacijom crkvenih i vlastelinskih dobara.

Daljnje pripreme i realizaciju prekinuo je metak Luke Jukića. Taj je čin pozitivno odjeknuo u svim političkim krugovima u Hrvatskoj, a omladina je vjerovala da će taj čin pokrenuti proces »revolucioniranja« hrvatskoga naroda. To je ujedno omogućilo fuziranje grupa oko »Zore« i »Vala« zalaganjem Ljube Leontića. Na omladinskom sastanku u Rijeci, gdje se trebala donijeti odluka o fuziranju, iskristalizirale su se tri struje: »pojačana« radikalno-napredna, s »pojačanim« Janušićevim kulturnim programom, antiklerikalizmom, nacionalnim i kulturnim jedinstvom Hrvata i Srba; »klasična« radikalno-napredna grupacija na tragu naprednjačke tradicije, koja je svjesna da hrvatskosrpsko jedinstvo nije gotov aksiom, nego da se do njega dolazi postupno; jugoslavensko nacionalistička grupacija programom »Narodnog ujedinjenja« (Mitrinovićeva). Dakle, nacionalistička se omladina prezentirala kao nositelj težnje svih društvenih slojeva u pozivu na borbu za nacionalno ujedinjenje nejunačkom vremenu usprkos. Osjeća se približavanje Balkanskih ratova, pa se već govori o četi osvetnika i »vaskrsenju« »buduće Nacije«. Od tih grupacija imala se stvoriti Ujedinjena nacionalistička omladina s lozinkom »ujedinjenjem oslobođanju«. Proglas ujedinjenja od 4. 10. 1912. sažima program »Narodnog ujedinjenja«. Dva mjeseca nakon Rijeke izbio je Balkanski rat i potro suprotnosti.

Taj prvi rat izazvao je oduševljenje hrvatskoga stanovništva, a omladinu je kohezionirao u smislu »groznice srbofilstva« (Gross, isto: 127.). Ujević i Tartaglia su vjerojatno izražavali opću atmosferu i uvjerenje većeg dijela omladine kad su u brzojavu Pašiću apostrofirali pobjedičku osvetu Kosova, s uvjerenjem da će dovesti do oslobođanja Jugoslavena u Monarhiji. Pače se u nekim Ujevićevim pjesmama osjeća taj dah (*Hram Domovine, Baština*), a takorekuća nova Biblijia mlađih postaje Čerinina brošura *Beograd bez maske* (1912.), u kojoj s prijezirom govori o Zagrebu, a veliča Srbiju. Medutim Drugi balkanski rat

već je ohladio temperaturu. No, postojale su dvije koncepcije o budućoj jugoslavenskoj državi; prva je smatrala da su Balkanski ratovi pripremili uvjete za revolucioniranje jugoslavenskog »naroda« u Monarhiji (Ujević, Bartulica, splitski list »Ujedinjenje«, 1913.). Zrijenje i metamorfozu te ideje vidjet ćemo kod Ujevića. Drugi je pak koncept vodio računa o činjenici da će se nakon Balkanskih ratova demokratske sile zapada obračunati s Austro-Ugarskom i Njemačkom, što se i dogodilo.

Pri kraju valja naglasiti da unitaristička jugoslavenska ideja u omladine nije imala svoju teorijsku elaboraciju, nego je bila utemeljena u nekoj vrsti psihologije, u iracionalnom, u etičkim postulatima. Primjerice, potreba političkog uređenja Jugoslavena i njihovo konstituiranje u jednu »nad/naciju«, s jednom kulturom, temeljio se, kako su mislili, u samodostatnom moralnom imperativu koji opravdava prava pojedinca i nacije. Što su odbacivali arhemitološke–pseudopovijesne argumente, bilo je razumljivo, ali su oni time odbacili i bilo kakvu povijesnu i kulturnu analizu. Evo jedan takav primjer: Milan Marjanović bio je blizak omladini, ali je kao pripadnik starije naprednjačke generacije bio odgojen u duhu francuskoga pozitivizma i Massarykova realizma, pa je bio sklon povijesnim argumentima, dakako da bi potkrijepio tezu o jedinstvu hrvatsko-srpske nacije (*Za hrvatski nacionalizam*, 1912.). U svojoj »filozofiji povijesti«, na temu o »Srbo-Hrvatima« (*Narod koji nastaje*, 1913.), on je dobro uočio dva relevantna problema razvitka; utjecaj različitih društvenih struktura u oblikovanju hrvatskog i srpskog nacionalnog mentaliteta, ali radi velike tendencijnosti, nije došao do normalnih zaključaka. On je držao da hrvatsko–srpski dualizam nosi u sebi sve elemente unitarizma kao »njegove posljednje nacionalno–logične, političko–stvarne i kulturno–psihološke krajnje konzekvencije«; naime, zapadni, hrvatski dio — to je nacional–patriotska ideja, a istočni, srpski — demokracija, pa zato težnja za »kulturnom unifikacijom stvara jedinstvo naroda«. Tako će jedni, Srbi, dati nezavisnost, a drugi, Hrvati, kulturu.

Zastupajući, dakle, misao o kulturnom jedinstvu u samostalnoj državi, omladina je postavila pitanje **jedinstvenoga književnoga jezika**. Tako su provedene dvije poznate ankete, jedna slovenskoga časopisa »Veda«, prema kojoj bi Slovenci prihvatali, ili ne, hrvatskosrpski književni jezik, i druga, za nas značajnija, Skerlićeva u »Srpskom književnom glasniku« s tezom da cijelo područje prihvati ekavicu i latinicu. Za tu su se soluciju izjasnili Smodlaka, Marjanović, Čerina, a interesantno, protiv nasilne unifikacije su bili Maretić, Skok, Rešetar. Kao što je poznato mnogi su predstavnici omladine prihvatali taj koncept, što se vidi iz njihova pisanja u to vrijeme.

Medutim, Drugi balkanski rat otrijeznio je dio omladine, pa je ponovni povratak pravaštву učinio svoje. List »Mlada Hrvatska«, koji je zamro u veljači 1912., ponovno se pojavio u listopadu 1913. Nova je orijentacija htjela amortizirati dva krajnja stajališta (Beč — Beograd) i taj je program razradio Blaž Jurilić 1914., ali i protiv Beča/Pešte i protiv Beograda. On ne negira srpsku naciju, nego postojanje srpskoga političkog naroda u Hrvatskoj; osudivao je jugoslavenske nacionaliste zbog idejne zbrke, te Srbe koji žele pod idejom narodno-

ga jedinstva srpsku državu. Inzistirao je najprije na kulturnom, a tek potom na političkom ujedinjenju; prema tome, najprije se mora konstituirati velika Hrvatska unutar Monarhije, a tek se potom može razgovarati o nekoj drugoj asocijaciji.

I ponovno se oglasio **Matoš** izrekavši poraznu ocjenu: u Hrvata dominiraju nacionalni »mlakonje«; jedino je u Hrvata jača jugoslavenska od nacionalne ideje, pojam nacionalnog tumačio je s obzirom na posebne povijesne, državne i kulturne ideje — to je nacionalna svijest koja se treba graditi isključivo na hrvatskom tlu (»Hrvatski nacionalizam«, 1913., SD, XVI: 115–120.). Opet su se sve frakcije pravaštva ujedinile u stajalištu protiv jugoslavenskih nacionalista, prikazujući ih kao veće neprijatelje hrvatstva od Madara i Nijemaca.

Sudbonosnu 1914. nacionalistička je omladina dočekala podijeljena, elan i strast su splasnuli. U toj se atmosferi pojавio **Čerinin** »Vihor«, koji je uredivao u duhu kosovske mistike. Tvrđio je da se Zagreb nalazi u »tercijarnom stadiju nacionalnoga, socijalnoga i kulturnoga sifilisa« spram Beograda i osjećaja za »Naciju«. Kako je Srbe držao nacionalno superiornijima, a slavio je i dinastiju Karadordević, nije bio pobornik federativne Jugoslavije, očito je da je zastupao ideju koja je izravno vodila u velikosrpsku konцепцију.

Bilo je i trezvenijih gledišta. Tako Ljubo Leontić, urednik novoga praškog lista »Jugoslavija«, piše u programskom članku da je jugoslavenska ideja danas od svih »političkih realnih načela najrealnija«; on je priznao razlike među južnim Slavenima, ali se nužno ujediniti zbog vanjskog neprijatelja; htio je odmah riješiti pismo, a pitanje jedinstvena književnoga jezika ostavlja za kasnije; posvećuje pozornost i radničkoj klasi, neosviještenom seljaštvu, te prosvjećivanju žena, demokratska i antiklerikalna načela. Na dan sarajevskoga atentata u Beču su se našli omladinski predstavnici radi dogovora o strategiji, i razišli se neobavljenha posla.

3. Hermeneutički horizont: recepcija, reinterpretacija, sfera teorijskog uma

Rečeno je da je pojava *Hrvatske mlade lirike* pobudila iznimnu pozornost, jednakod kad se pojavila 1914., kao ponovno 1954., prigodom četrdesetgodišnjice, i u književnopovijesnim sintezama. Kada se pojavila, dakle, između ostalih problematiziran je status »antologije«, pa je ona u više recenzenata imenovana svojevrsnim zbornikom, a ne antologijom u strogom smislu riječi. Danas možemo ustvrditi da je ona antologija po značenju, ali po prezentaciji nije, i to iz dvostrukoga razloga; niti su antologijski svi zastupljeni pjesnici, niti su antologijski selekcionirani, pa smo dobili paradoks da je s najviše pjesama zastupljen najlošiji i neantologijski pjesnik Stjepan Parmačević. A kad je riječ o zastupljenosti, već joj je onodobna kritika zamjerila neuvrštavanje i drugih mlađoliričara, što bi i po antologijnosti i po zborničnosti imalo opravdanja.

Međutim, važnije su opaske s obzirom na prezentirane poetičke prakse, u temelju kojega je problema, načelno, pitanje Wiesnerova **novoga**, ili Krležina »novoga«, i ne samo njegova, završetka odredene stilske paradigmе i dakako primjerena joj estetičkoga koncepta, te implicitne ideje svijeta i filozofije života. Mi ćemo ovdje iznijeti najvažnije teze reprezentativnih mišljenja. Najraniji su prilozi Zdenka Vernića (18. 6. 1914., 1980: 173–179.), Vladimira Lunačeka (28. 6. 1924., 1980: 165–172.), te Pero Mergel (8. 7. 1914: 1–2.), i sa strane katoličke orijentacije V. Blažinčić Čičević (1914: 355.), te 1915. Brune Štajnera.

Osnovna Lunačekova teza jest da je *Hrvatska mlada lirika* rječica, čiji su mnogi pjesnici »liričari od zgode« (1980: 166.), uvelike pod dojmom moderne, tematikom, tehnikom i boemskim tonom. Zato prevladava pejzaž, čemu jedino oponira Polić Kamovljev bunt snažna individualiteta, ali neliričan i nepoetičan. Motivski repertoar, koji oni koriste, još je bio primjeren Vidrićevim i Domjanićevim temama, ali ne njihovim siromašnim domovima, naglašava Lunaček, što je dakako brkanje razina. To bi značilo da Lunaček, ontološki i mimetički, želi usidriti estetički proizvod u privatnost, a ne u strukturu književne imanencije. Stoga je normalan Lunačekov zaključak da se mladoliričari opijaju blagozvućjem, ljepotom pejzaža, užitkom u ljepoti prirode — vidjet ćemo da su to pogrešne teze — pa im je **pejzaž** dominantno kategorijalno određenje, te stoga ne osjećaju društvene i životne probleme (osim Kamova). U samome **stilu** oni se više služe opisnom, a manje kazivalačkom tehnikom, što odgovara dominaciji motiva prirode/krajolika. **Subjektivnost** pak »samoga pjesnika skrivena je u objektivaciji okoline« (isto: 172.), izravno ili neizravno, u uspomeni ili čuvstvu. Slijedi da je *Hrvatska mlada lirika* »sitni pogled u našu književnost, koja polazi novim putovima« (isto). Ti su se, i slični, klišeji ponavljali gotovo u svim recenzijama, pa i u onim najpohvalnijim i najdobrohotnijim.

Tako Z. Vernić uz pohvalu slobodi stvaranja zamjera mladoliričarima stilske, tehničke i versifikacijske poteškoće. Pitajući se je li to mlada samosvojna lirika, ili lirika mlađih pjesnika koja kroči stopama starijih, Vernić upozorava da se određenih individualnih oblika može pronaći samo u nekolicine. To je, dakle, grupa pojedinaca, a ne zajednička škola. Skicirajući svakoga pjesnika posebno, vrijedno je skrenuti pozornost na činjenicu da Vernić uočava Andrićevu posebnost, njegov slobodni stih, nemar prema formi, koloritni nemir. Jasno je da Vernić u Andriću naslućuje neobičniju stilsku pojavu, samo o njoj još nema niti svijesti niti je znade imenovati, a riječ je o ekspresionizmu, što nije čudno (1914. godina je), jer se on počeo osvještavati Donadinijem i A. B. Šimićem, iako bi se u Čerininu »Vihoru« dalo prepoznati barem naslov. Dok su točne objekcije o Andriću, te djelomično, Milkoviću, Kamovu, N. Poliću i Wiesneru, sudovi o Gabariću, Galoviću, Ujeviću promašeni su, a o Häusleru i Parmačeviću pretjerani. Pa ipak i Vernić o *Hrvatskoj mladoj lirici* govori afirmativno kao obećavajućemu novom.

Pero Mergel Gotalovečki (1914: 1–2.) dosta afirmativno govori o knjizi koja »nema značaj sistematike uredene antologije, nego više informativni pre-gled najmlade naše lirike (isto: 1.). No, unatoč subjektivnosti pojedinih pjesnika,

ona je oslobođena nedostataka pjesništva devedesetih godina 19. stoljeća, a Ma-toš je izvršio utjecaj najviše čistoćom jezika i formom, pa naročito hvali Häuslera po melodioznosti, ali učeći od »narodne pjesme i poskočice« (isto: 1.). Uz pohvalu Wiesnera i posebice Galovića, koji mu je jezikom najbolji, »otmjene lje-pote i nijanse« (isto: 2.), Andrić mu je samostalan, a Vrbanićeva lirika, veoma signifikativno, nema ništa zajedničkoga s ostalim pjesnicima svojom rezignaci-jom, noćnom muzikom i mjesecinom, što dakako opet nije posve točno.

S druge strane, katolički orientirana almanaha »Našeg Kola« i »Hrvatske prosvjete« došao je daleko značajniji udarac, gotovo apsolutno osporavajući. Ta-ko Vid Blažinčić Čičević (1914: 355.) piše »prijateljski osvrt« polemički ponu-kan Galovićevim napisom o pjesničkim prilozima u hrvatskom katoličkom al-manahu »Naše Kolo« (Beč, 1914.), što ga je uredio Lj. Maraković. U tom pri-kazu Galović vrlo objektivno i argumentirano govori o katoličkom pjesništvu, što je danas lako provjeriti uvidom u pjesništvo I. Poljaka, M. Pavelića, pa i manje značajnih autora poput G. Kostelnika, B. S. Škarice, samoga Marakovića i Nonce (), o čemu je bilo riječi u poglavljju o katoličkom pjesništvu. Čičević, dakle, vrlo »prijateljski« govori o skupini iz HML tako što počinje od posljedne stranice, to jest od biografija, i na račun njih se sprda s pjesničkim im prilozi-ma, okarakteriziravši ih »nejasnih i razuzdanih osjećaja, a za duljinu svakoja-kih prehladenih, provjetrenih i konačno suščavih njihovih ideja ne bi trebalo matematičkoga šestara, da se dobiju korektni napokon stihovi bez boje, zvuka i mirisa« (isto: 355.). Od toga on izuzimlje samo Wiesnera, N. Polića i Milko-vića, a »sve je drugo uglavnom — luk i voda«. Toliko o znanstvenoj ozbiljnosti.

Razlozi su dakako ideološke naravi, koji autora otkrivaju patetičnim uzvi-kom da im (to jest »savremenikovcima«) »badava sav nekulturni animozitet proti hrvatskoj katoličkoj literaturi« (isto). Drugi prilog, čijega autora (?) »Hrvatska prosvjeta« (I, 1914: 355–356.) ne navodi, nego samo veli »Iz jedne druge recenzije donosimo samo nekoliko odlomaka« jednako negativno ocjenjuje mla-doliričare, ali ipak mora priznati — što jamačno nije bilo lako, i za što su po-stojali valjani argumenti — da se oni »uzdižu iznad hrvatskih katoličkih mla-dih liričara« (isto: 356.) izražajnom i formalnom dotjeranošću, pa čak ističe da ima lijepih pjesama u Andrića, Gabarića, Galovića, Häuslera, Parmačevića i Wiesnera. O postojanju izrazitog antagonizma između katolički orientiranih pjesnika, i njihova kluba, i skupine oko DHK i »Savremenika« bilo je ranije riječi.

Iz katolički orientirane »Hrvatske prosvjete« došao je još jedan kritički os-poravateljski prikaz koji piše Ferdo Rožić (1917: 310–311.), koji se izravno ne odnosi na navedenu antologiju, ali ipak implicira kritiku onoga dijela mladoli-ričara koji su nastavili s matoševskom poetikom. Osnovna zamjerka Rožića od-nosi se na njihov larplurlartizam kao maske za nedostatak etičnosti. Ta teza, primjetio bih, promašuje kritiku u mjeri pokršćanšćenja pejzaža. Druga je do-minantna zamjerka pomanjkanje nacionalnog obilježja; njihova djela jednostav-но ne dišu hrvatskom dušom, hrvatskim gorama i livadama. Jasno je da Rožić zagovara utilitarnost i patriotsku tendenciju. Kao primjer podastire im tadašnje

mlade danske pjesnike domovinske tematike. Treći je element djelomična kato- lička nota, odnosno netendencijski svjetovni katolički nazor. U konzekvencija- ma proizlazi da je najveći nedostatak i grijeh »gričana« kategorija imitacije — osjećajnosti, artizma i estetičnosti, ali i katolicizma i nacionalizma. Sve je to, prema njemu, imitacija francuske ili matoševske škole.

Nama je zanimljivo razmotriti polemike koje su se vodile 1954., jer su neki akteri, i sudionici i svjedoci, još bili živi, kao što su nam jednako zanimljive i književnopovijesne sistematike, da bismo na kraju izrekli sintezu i suočili je s Wiesnerovim temeljnim tezama iz predgovora, ali i iz njegovih eseističkih »dopuna« u člancima o Gabariću, N. Poliću i Matošu.

Godine 1954., prigodom četrdesetgodišnjice *Hrvatske mlade lirike*, o značaju i značenju te antologije uslijedile su polemičke čarke između Krešimira Kovačića i Gustava Krkleca, a na svoj se način pridružio i Tin Ujević. Dakle, prigodom obljetnice Kovačić piše prigodni feljton, uglavnom sad već o mrtvim pje- snicima, s dosta kritičkih opazaka, ističući anakronizam. Prema njegovu svje- dočanstvu antologija se spremala već 1908., pa je njena pojava 1914. anakroni- zam, a najviše time što u njoj nema odjeka burnih društvenih dogadaja toga vremena. Zbirka je zaista zbroj imena, a ne zajednički program, jer se pojedinci razlikuju i u poetičkim i u kulturnim i u političkim idejama. S druge strane ona ne nudi niti novinu jer su mladi naslijedovali starije i u hrvatskoj (Matoš, Vidrić, Kranjčević), i u stranoj (Baudelaire, Verlaine, Wilde) književnosti. A od suvremenih aktualiteta nema ni traga. Naprosto »zapanjuju te pjesničke sanja- rije o dvorcima, krinolinama i violinama, markizama, parfemima i puderima, po kojima neki stihovi mirišu ne, doduše, kao uzorna parfumerija, ali svakako kao osrednja brijačnica« (isto: 194.). Iako ovdje možemo prepoznati Kovačićev nedostatak osjećaja i spoznaje o izražajnim mogućnostima hrvatskoga jezika koje je postigla ta lirika, ipak s dosta argumenata on govori o nedostatku ne- kih antropoloških i društveno-povijesnih elemenata te poezije, odnosno gluhoće za društveni aktualitet, premda su u sferi svoje javne djelatnosti bili načitani (Wiesner prevodi Babela), ili uvjereni ateisti i antiklerikalci i borci za znan- stvenu istinu (Gabarić tako piše u »Hrvatskom djaku«), a pjesništvo im je puno motiva angelusa, raspela, sakramenata, litanija, himni proštenju itd. Zato je ta »lirika zaborava bila zaboravljena od mlade generacije« (Isto: 195.), koja je bila nošena drukčijim etosom. No, Kovačić joj ne može poreći književnopovijenu važnost.

Na ovaj je tekst polemički odgovorio Gustav Krklec (1954., 1980: 197–201.), koji afirma tu liriku kao onu koja nije »lirika zaborava«, kako Kovačić na- glašava, te izruguje Kovačićovo nastojanje da govori ne-književnopovijesno, jer upravo iz književnopovijesnog aspekta zamračuje »lirske napore i borbu za pje- snički izraz« (isto: 197.) te mlade književne generacije. Upravo se zahvaljujući pjesničkom izrazu ne zaboravlja tu generaciju, te ispravlja neke činjenice, kao primjerice da se tek 1912. u DHK spominjala mogućnost izdavanja mladih hr- vatskih liričara, pa se konačno i pojavila u lipnju, dakle uoči rata. Ono što Krklec želi afirmirati u vezi s tom zbirkom i generacijom jest, unatoč nekima

slabosti — kampanilizam, mjestimična naivnost, mladenačka nedorečenost, pomodarstvo i eklekticizam — jamačno je nastojanje da se lirske izraze podigne na europsku razinu i na taj način krči poetičke putove. Na to je Kovačić odgovorio pro domo suo.

U povodu navedenih polemika javio se i Ujević u »Narodnom listu« 15. 10. 1954., u kojem on iznosi svoje mišljenje. I on tvrdi da *Hrvatska mlada lirika* nije antologija, nego je zbornik. Ujević postavlja dva pitanja; prvo, vrijednosti koju legitimira, bar pojedinim imenima, to jest ostvarenim poetikama; te drugo, legitimira li ona neki program, te na stanovit način indirektno odgovara tezom — jedno je psihološko-poetičke naravi — da je ta zbirka značajna za pjesnike koji je čine, te tezom da zbirka ima kulturno-povijesno presudno značenje, jer »gotovo znači prekretnicu« (isto: 296.) u smislu da je naznačila kraj staroga i početak novoga, i to više naznačila nego ostvarila. Ujević, doduše, insistira da ne može biti govora o definiranom projektu i programu, jer da su i sami prezentirani pjesnici bili u položaju traženja, nemira i previranja. U tom smislu to jest početak za većinu pjesnika, i njihova pjesničkoga puta, što istodobno i ne znači da to jednakom nije i kraj određene (post)matoševske pjesničke prakse. Uostalom, Ujević apostrofira da je svaki od njih već 1914. odlučio krenuti svojim putem. A zbornik je ispunio ulogu i činjenicom što je više pisaca dospjelo do statusa pravoga, velikog pisca, a nekoliko je autora i pjesama potom ušlo i u antologije. Na kraju Ujević vrlo lucidno ocjenjuje poetičku značajku zbirke: u razdoblju 1908–1914. Motivski je repertoar sakralno-intimističke naravi bujao; međutim, zbirka je ipak izraz svojega vremena« (1965: 300.). To jesu većinom pejzažisti, intimisti, artisti, ali ima i osjetljivosti za misao, ukus, ljubav, divljenje. No, ono najvažnije jest pitanje formalne prirode: jezik, izražaj, stih, stil, prozodij, metrika, muzikalnost. Ponajvećma je to došlo do izražaja u budućem razvitku tih pjesnika. Tu je prema Ujeviću pripremana i verslibriistička dinamika, zaborav u kontemplaciji, prednavještaja nadrealizma i drugih škola (usp. isto: 300.).

Značajniju **književnopovijesnu** ocjenu te antologije izvršio je prvi zapravo Antun Barac, doduše ne u književnopovijesnoj sistematici, nego u zborniku u povodu pedesetgodišnjice Ljube Wiesnera (Barac, 1936: 15–35.). U uvodnom poglavlju (str. 15–19.) on daje kratku opasku o antologiji, pa napominje da su u to vrijeme, osim dvanaest prezentiranih, u »Savremeniku«, »Hrvatskoj prosvjeti« i drugim časopisima, suradivali mnogi, pa bi se moglo »nabaciti još dvanaest imena mlađih književnika koji su, za svoje pokoljenje, značili izrazitije lirske talente, a koji nisu ušli u *Hrvatsku mladu liriku* samo zato, jer knjiga nije smjela biti opsegom prevelika« (isto: 16.). Iako danas nije teško rekonstruirati koja su to imena, šteta je što Barac ne navodi ni jedno od tih imena, što bi za nas bio dragocjen podatak za rekonstrukciju recepcionske estetike epohe. Barac ističe tri Wiesnerove misli iz predgovora: kako knjiga nije potpuni prikaz onodobna života, jer u njoj nisu svi hrvatski mlađi lirici, kako je ona ipak izražaj jednoga pokreta, te kakvi su ciljevi toga pokreta. Nakon dvadesetdvije go-

dine, dakle, Barac čini bilancu, pitajući se »koliko se ispunilo od očekivanja« (isto: 17.) naznačenoga u predgovoru, pa ističe da su petorica već mrtva, o kojima je Wiesner tvrdio da su samostalne stvaralačke ličnosti.

Medutim, iz pitanja što ih Barac slijedom postavlja, može se povući implikacije da on, unatoč tomu što bi »bilo nedelikatno da se otvoreno odgovori na pitanje: koliko je od njih preostale sedmorice, unatoč tome što su živi, ostvarilo očekivanje iz 1914., i koliko njih možemo smatrati književno živim«, dakle da Barac misli, veoma malo — Ujević i Wiesner. Još je precizniji Barčev implicitan odgovor na pitanje »Koliko je taj pokret uspio da omogući što svestraniji razvitak svojim pripadnicima, i koliko je on uopće uspio da unaprijedi hrvatsku liriku?« (isto: 17.). Retoričkim pitanjem zapravo odgovarajući da su najjači suradnici (Ujević) postali snažnima tek kad su se oslobodili pokreta i da je stvarno pokret bio mrtav 1914., misleći pod pokretom jamačno njegovu poetiku. Da ne bi bilo nesporazuma, Barac odgovara vrlo eksplicitno da je osnovni cilj toga pokreta, po opisu Wiesnerovu, »značio jednu od najvećih zabluda u razvitku cijele hrvatske lirike« (isto: 18.). Mislim upravo obrnuto da je ogromna šteta za hrvatsku liriku što ta linija nije dalje propulzirala. Tim sudom naime Barac dokazuje da u biti nije razumio Wiesnerov predgovor, da nije shvatio poetiku i filozofiju mladoliričara, niti u njenoj formalnoj »samodostatnosti«, niti u njenom sadržajnom opsegu, što znači da nije shvatio njena estetičkoga »programa«, već se jednostavno dao zavesti Krležinom osudom »Matoševe lirske škole« (isto: 18.). On svoj sud potkrepljuje tvrdnjom da »imade samo jedan princip za savršenstvo forme: da se traži najadekvatniji, najprecizniji izražaj za doživljaj« (isto: 18.). Zbog toga nas sljedeći zaključak ne čudi; to čak nije ni ideološki zaključak, iako bi se neke implikacije mogle izvući: »Ali takav izražaj nema nikakve veze s formom soneta, s množinom i savršenstvom sroksa, itd. Čitav taj matoševski kult forme, kako ga je shvatio najveći broj članova *Hrvatske mlade lirike*, sveo je hrvatsku liriku — koja je s Nazorom, Nikolićem, Domjanićem, Vidrićem postajala življom, slobodnjom i sposobnjom za izražavanje, što većih nijansa čuvstva — opet na neko bespuće, s kojega je izvedoše Ivo Andrić i Miroslav Krleža.« (Isto: 18.). Barac nije shvatio aporiju te generacije, i njihove ontološke dualističke prirode.

Ježić, pak, u svojoj povijesti (1993: 340–354.) stratificira taj krug pod Matoševu »kabanicu«. Kada se, naime, Matoš vratio u Hrvatsku, oko njega se okuplja krug koji je i prije bio fasciniran njegovom kulturom, stilom i artističkom koncepcijom književnosti. Domijevši sa sobom dah Europe, Matoš ujedno donosi i ljubav prema poniženoj i prezrenoj Hrvatskoj, donosi zapravo idealnu projekciju. Istodobno sa svojim krugom prakticira boemu kao osporavanje tadašnjega malogradanskoga načina života. Taj je krug uglavnom njegovao liriku s matoševskim kultom forme, o čemu govori i Wiesner (1914: 6–7.). Cenakul su činili i časopisi u kojima su suradivali i koje su uredivali (»Hrvatski dak«, »Mlada Hrvatska«, »Sutla«, »Grabancijaš«, »Stekliš«), pravaške političke orijentacije. Nakon malih pojedinačnih portreta, Ježić zaključuje da su, s obzirom na ideju pjesništva, u antologiji zastupane dvije grupacije; jedna iz pozicije rezi-

gnacije prihvata stanje stvari i života, te nalazi »unutarnje zadovoljstvo u intenzivnom iživljavanju svoje duševnosti u pjesništvu« (Ježić, 1993: 352.); to su pjesnici Matoševa kruga, koje Wiesner naziva simbolistima. Drugu grupu, pak, čine buntovnici, idejom bliže Nazorovoj lirici; oni ratoborno ustaju protiv *mal de sièclea* i osporavaju gradanski dekadentizam već učmale forme pragmatičkih normativa. Mi ćemo drukčije grupirati aktere te scene, posebice pak u njihovu poetičkomu modelu.

Drugu je književnopovijesnu ocjenu ponudio Miroslav Šicel (1978: 196–304.), koji primjećuje utjecaj Vidrića i Matoša, koji je prema njemu snažno i pogubno djelovao na grupaciju hrvatskih mladoliričara. Navodeći osnovne Wiesnerove intencije, Šicel zapaža da je ta mlada generacija kao svoj temeljni umjetnički cilj postavila »težnju za izrazom najsuptilnijih osjećaja ljudske duše, gajenjem kulta forme i jezične čistoće« (Isto: 296.) i s motivskom prevlašću lirskoga pejzaža. Međutim, autor u stihovima Čerine, Kamova, Ujevića, pronalazi nove akcente i naslućivanje nove lirske epohe, ali ne naznačuje koje, i ne argumentira to poetičkim značajkama. No, ipak nekom vrstom količinske većine, prema njemu, antologija nije donijela mnogo novoga u usporedbi s prvom generacijom hrvatskih modernista, nego je naprotiv pokazala da se »bliži kraj jednoj poetskoj stilskoj formaciji« (Šicel, 1978: 297.), koja je bila dominantna u početku hrvatske moderne. I Šicel potom daje portrete pojedinih pjesnika, te u zaključku konstatira da je to poezija koja je utonula u sebe i u prošlost, puna pasatističkih i sutonskih motiva, idilična, te da u svom bježanju od stvarnosti i društvene izoliranosti je zapravo romantično-lažna. Ublažava taj sud napomenom da je to opća značajka toga vremena, uoči/ratnoga, a grupacija je nastavila u »Griču« (1917.) s programom koji ističe kult ljepote, forme, starine i regionalizma. Šicelu je paradoksalno da se poetičko realiziranje takve ideje književnosti pojavilo tijekom Prvoga svjetskog rata; kod njih nema Kranjčevića, nema Matoševa pejzaža kao slike Hrvatske, nego postoji sam sebi svrhom, on »ne postavlja čak ni deskriptivnu sliku domovine« (isto: 304.). Zato Šicel naglašava da je početkom 1917. postalo jasno kako je moderna u smislu impresionističko-simbolističke stilske prakse iscrpljena, pa je to ujedno i njezin definitivan kraj. Nastupa ekspresionizam. No, tu nam se nameću dva pitanja; što ćemo s Ujevićem, i svom tom grupacijom do 1930. godine, koja je do tada objavila svoje značajne zbirke pjesama; drugo, povjesničari »obračunavaju« s *Hrvatskom mlađom lirikom* kao da analiziraju samo tu antologiju, a zapravo daju portrete svih pjesnika i njihova cjelokupnoga opusa, što je nedopustivo svodenje i redukcija.

U poglavlju o meduraću možemo iščitati opaske Ive Frangeša (1987: 285–319.) o mladoliričarima; kako su bili okruženi smrtima, i sama je antologija bila smrt, ali i radanje. I on navodi matoševsku i vidrićevsku orijentaciju, pa kao takva »nije mogla ponuditi lirsku formulu nevremena uoči kojega se oglašila« (isto: 285.); njen kampaniliistički i pesimistički motivski inventar neprimjerjen je novoj ratnoj stvarnosti, koji je zaglušio njen prigušeni pjev. »Grič«, koji se pojavljuje 1917., već je anakronizam. Pa ipak, ona je — prema Frangešu —

osobite važnosti dvosmjernošću koju je inicirala; jedan predvodjen Wiesnerom, na tragu Matoševe artizantske ideje pjesništva (Ujević, N. Polić, Čerina, Milković), a drugi kojemu je inerciju dao Kamov, vrhuni u Krleži, Cesarcu, A. B. Šimiću, Krklecu. Kamovljeva je poezija pomogla oslobađanju hrvatske lirike od tradicijom nametnutih obzira. On je bio spona između Kranjčevića i Krleže. Zaključujući da je ta i ostala meduratna hrvatska lirika bila »korak ili dva za zbivanjima u suvremenoj zapadnoeuropskoj lirici« (isto: 319.), Frangeš ipak priznaje vrijednost te antologije.

78

Ako želimo književnopovjesno i poetički kompetentno govoriti o *Hrvatskoj mlađoj lirici*, zacijelo valja poći od nje same, to jest od Wiesnerova predgovora, što znači njezine teorijske impostacije, i dakako ostvarenih poetičkih praksi, imajući pritom na umu književnopovjesno stanje »rezultat« kojega je i ta zbirka. Prva je Wiesnerova teza, naime da pojava te najmlade lirike nije rezultat kakve škole ili pokreta, što znači da nije proizvod jedne konzistentne poetičke doktrine, i to najmanje iz četverostrukoga razloga. Heterogenst, odnosno nekonzistentnost jednoga (monističkoga) poetičkoga modela omogućila je nezrelost teorijskoga književnog uma; Wiesner, naime, govori o diletantizmu, što neće biti baš najtočnije, jer hrvatski književni teorijski um već od razdoblja realizma osvjedočuje svoju svijest i kritiku inauguirala kao posebnu književnu vrsstu s respektabilnim rezultatima. Dakle, Wiesner misli na drugu dimenziju teorijskoga uma, da donekle usmjeruje, napućuje, ozbiljuje i eksplisira aktualne i nove modele pjesničke prakse, te na taj način legitimira i daje relevantnu težinu i vjerodostojnost i u književnopovjesnom i u protomodelskom smislu. Drugi je bitan razlog svijesti o teleološkoj intenciji pjesništva; to fundamentalno ontološko i aksiološko pitanje, koje Wiesner apsolvira jednom rečenicom, po svemu sudeći ne bivajući svjestan težine toga pitanja, tiče se samoga smisla pjesništva i njegove povijesne usidrenosti i društvene »korisnosti«. Oba ta pitanja bez žive kritičke polemičnosti, prema Wiesneru, ne mogu se niti iskratizirati, niti »isplivati« na površinu. Ta dva temeljna pitanja konzektventno povlače i druga dva, a to je pitanje tehnologije, ili stila u užem smislu riječi, do versifikacije, te, drugo, ideju evolucije lirike: »lirika se u nas nije razvijala kao drugdje« (isto: 5.), čime Wiesner legitimira bolnu spoznaju, kakvu će izreći kasnije Donadini, i još strastvenije Krleža: Hrvatska je na margini velikoga Središta/Europe/Subjekta. To stoji, prema mojem mišljenju, u povijesno-društvenom, ali ne nužno u kulturnom i umjetničkom smislu, kao što će analiza pokazati.

Međutim, Wiesner je i previše rekao sljedećom mišlju: »Ne bijaše anarkije, u kojoj bi mladost siromašna novcem i uplivom, a bogata srcem i duhom, mogla da istupi lirskim arogancijama svojih teza i nova se pjesnička umjetnost nije radala u općenitom i kaotičnom jurišanju slave« (isto: 5.). Ta teza, s jedne strane, implicira svijest o utopijnosti pjesništva, to jest o moći novca — novom materijalnom dobu, te s druge strane, o neupućenosti u velika europska kulturna i književna kretanja, pa im nije preostalo ništa drugo do srce i naivan

duh, te svijest o nepripadnosti avangardi. Prema tome, Wiesneru i nije ostalo mnogo argumenata, pa dakako posiže za novošću u raznolikosti poetičkih osobnosti. Oni su u Matošu, Vidriću, Domjaniću, Nikoliću prepoznali »lampe na raskršću« (isto: 6.), koji su svojom pjesničkom praksom, a ne teorijskom svi-ješću, osim Matoša, razbaštinili s devetnaeststoljetnom »pedantnom retori-kom«, »ukočenom trivijalnošću«, »učenom refleksijom« i »lažnom sentimental-nošću«, te — dodajmo — praznom, patetičnom patriotskom frazom i nazdra-vičarskim domoljubljem, kojim se »sakralizirajućim« naivitetom legitimirala nedozrela povijesna svijest, paleomodernistički način mišljenja i već prevladani književno-poetički modeli. Ono što je donijela navedena četvorka jest konačno instaliranje instancije lirskoga subjekta i lirskoga kazivača, a ne fabulatora pseudopovijesnih mitova i političkih ideologema. Gradeći pjesmu »oko« lirske instancije, oni su konačno izrazili »sve lelujave finoće duše, ona sasvim tiha i kao pridušena stanja, te se čini da dolaze iza tankih zavjesa« (isto: 6.). Oni su postali prvi učitelji »genijalne spontanosti« (kao Vidrić) i kulta forme (kao Ma-toš).

Ta novija lirika, dakle, kako je Wiesner karakterizira, nije puko epigonstvo svojih učitelja, nego se razvija samostalno na tim temeljima, i s obzirom na predmetni sloj, adekvatan suvremenim aktualitetima (što je možda najupitnije), i još više izražajem, stilom, od jezika, ritma, stiha i strofe, dakle verzifikacije, do oblika, ali i metaforičnosti, s motivima iz prirodnoga stratuma, kao i iz duševnosti. Uostalom, to će u bitnom i definirati tu poeziju. Indikativno je i znakovito, ali donekle i dosljedno, što u predgovoru pola prostora posvećuje Kamovu i Vrbaniću; naime, oni reprezentiraju dva modela, dvije orijentacije, dvije pjesničke prakse i dvije ideje pjesništva: na jednoj je strani pjesnik psov-ke, a na drugoj njegov antipod s »tamnim slutnjama i trzajima duše« (isto: 8.), punе nemira, more, bolesti, živeći kao »iznad zemlje«. To je, po Wiesneru, »nacrt novih lirskih nastojanja« (isto: 9.), ali ne i programa, pa ma što Krleža kasnije rekao, to je ipak »uvod u Novo« (isto: 9.) — jedne posebne (pretežito) novosimboličke, uz najavu ekspresionističke, poetike za koju Krleža, koji je na stanovit način slijedi, a i ne samo on, nije imao sluha, iako je ona »odrasla pod dojmom moderne« (Lunaček, 1980: 166.), što oni i ne poriču.

Što nam pokazuje aporija između društveno-pragmatičke i ideolozijske sfere i javne djelatnosti aktera Mlade Hrvatske, s jedne strane, te njihovih estetičkih konstrukata, s druge strane, poglavito u sferi praktičkoga uma, te — nadalje — što nam pokazuje još bolnija aporija unutar njihova umjetničkoga uma, aporija između estetičkoga konstrukta, u kojemu prirodni bitak nije mogao opstati kao samodostatan bitak, iako je on shvaćan kao mogućnost punine smisla iz kojega biće može crpsti i osmišljavati se, pa je dakle dijelom identiteta subjekta, i izdvojene i nadredene instancije lirskoga subjekta, dakle antropološkoga i ontološkoga statusa. Iz društvene sfere dolazilo je »nasljede« pravaša, Matoša i katolicizma u tri promotrene razine, politika, kultura i religija — pragmatika, vrijednost i transcendencija/eshatologija, koje bi sve trebale implicirati katego-

riju teleologijnosti, jedan totalitet koji opskrbljuje dolinosuzni život i čini ga punim i smislenim. Međutim, kako mu načelno nije dana mogućnost samodostatnosti, on istodobno sve više gubi/hlapi i svoju smislenost, pa dakle i smislenost univerzuma i epohalnosti, onu naime smislenost koju je subjekt valjao crpsti, njome se hraniti i osmišljavati. Izdvojena, dakle, instancija subjekta sve više spoznaje nesamodostatnost bitka prirode (svijeta) i ostavljenost (lirskoga) subjekta, prikraćenoga sve većom mjerom hlapljenja smisla epohalnosti i univerzuma, ostavljenosti i prepuštenosti sebi samome, iako mu je prirodni stratum »podreden«, pa se »u subjekt« ulaziči racionalan, kognitivan element, kojim spoznaje nedostatnost prije navedenih »entiteta«, sve više ulazi ironički segment, ali i spoznaja »promašenosti«, budući neostvarena u punini totaliteta. Njihova drama i tragedija upravo i jest u spoznaji, a najprije osjećanju, tih putotina i aporija, nedosegnutosti, prema njima, iluzija koje su se počele lomiti kao staklovina, krikesnice, prozorska stakla, cvjetovi. Niti bitak prirode niti zorovima i percepcijom predočena priroda, niti zbilja niti konstrukt, u estetičkomu pakiranju, izgleda da nije mogao ispuniti i zadovoljiti (ponore) njihova bića, i dogodili su se različiti lomovi — smrt, ludilo, boema, nepisanje, prijelaz u »novostvarnosan« model.

Novosimbolizam hrvatskih mladoliričara u svojoj dubinskoj ontološko-strukturnoj »definiciji« i značajci možemo objasniti dihotomijom **ideologije** i **umjetnosti**, u njih ponajprije pjesništva, pri čemu ne treba odbacivati sferu njihova teorijskog uma. I to grafički prikazano kao trokuta, čije se stranice u dubini spajaju u jednu točku, što znači da forme ideologije, i njene utopijske geste, imaju zajedničko, isto podrijetlo kao i umjetnička konцепција, realizirana u sferi teorijskoga i praktičkog uma. Na jednoj je strani kategorija **društvenoga bića**, u povjesno-političkoj i ideološkoj medijaciji, a na drugoj je strani **generičko-estetičko biće** u ostvarenju kritičko-esejističkom i pjesničkom. Na »lijevoj« je strani anarhistička retorika, kojoj je implicitna destrukcija i razaranje, odnosno negacija »očeva«, negacija arhemitoligizirana pseudopovijesna historiografskoga diskurza »očeva«. Noseći u sebi i »oca« i »sina«, dualitetna priroda bića nije nikada razriješena i ostala je vazda razdirajućom. To je njihova dubinska drama koje čak nisu bili ni svjesni kao ekspresionisti svojim *Vaterkonfliktom*. Konzekvencija takve ideološke strategije još je donekle normalno realizirana u ekspresionizmu, napose njegovoj aktivističkoj filijaciji, ali ne u novosimbolizmu. Tomu na »desnoj« strani »odgovora« »blago veče« (Wiesner), odnosno formalno savršenstvo stila i retorike, to jest **harmonija**, utjeha, djelomičan nastavak »očeva« u formi i u nekim temama. Daljnji je segment na lijevoj kateti političko-društveno-ideološko uredenje to jest jugonacionalni unitarizam (Jedno), najprije u kulturnoj a potom i u društveno-političkoj, nadnacionalnoj sferi, a na desnoj je kateti motivski inventar iz pejzažnoga, krajoličnoga stratura, što znači da je na lijevoj strani ideološko-politička utopija, izrazito antiklerikalistična, a na desnoj oduhovljeni, pokršćanšćeni, produhovljeni krajolik, dakle sfera jedne više duhovnosti, koja vapi za metafizikom i transcendencijom. Jednom riječju, na desnoj je strani **idealna zajednica**, ko-

lektivitet — ja u jugounitarnoj nadnaciji, svojoj, neaustrijskoj, netuđoj — a na desnoj osobni, individualni, estetički ideal, europski, kojim se transcendira »nepotrebna pragmatičnost«. Na jednoj strani **nesretna zbilja** koja teži uniformnom »savršenstvu« — no, ona će ostati nesretna, kao što će i sami vidjeti, stalno zbog velikosrpske pragmatične politike, pa će se pretvoriti u društvenu i političku pustoš — a na drugoj strani pak **artistička sreća i punina**. Međutim, makoliko da su na površinskoj razini nepomirljiva suprotnost i dihomija, koju je nemoguće razriješiti, u dubinskoj jednoj točki ta se dva »entiteta« spajaju i izviru iz istoga izvora: **forme idealiteta**, koja opskrbljuje i jednu i drugu katetu, samo što je ta forma idealiteta na području ideologije bila utopijска, a na području umjetnosti se mogla realizirati. Koliko je ona bila društveno utjecajna i relevantna, drugo je pitanje.

Nikola Batušić

Hrvatski revizori

82

Čuvena Gogoljeva komedija *Revizor* iz 1836. s motivom varalice koji iz glavnoga grada dolazi u pokrajinsko središte te tamo, izdajući se za visokoga upravnog činovnika, stječe zbog lakovjernosti lokalnih dužnosnika materijalnu korist, satirički je koncipirana freska s obiljem portreta provincijskih činovnika punih najraznovrsnijih poroka. Varalica i hohšapler Hljestakov vješti je manipulator kome uspijeva svojim naumima podrediti sredinu koju je izabrao kao cilj svojih vještih makinacija.

U Hrvatskoj je Gogoljeva komedija prvi put prikazana 1874., dakle razmjerno rano, a prije no u Beču, Berlinu ili Londonu te je u nizu različitih uprirozenja postizala uvijek vrlo dobru recepciju. Manje je, međutim, poznato da u hrvatskoj drami, do pojave Brešanove *Svečane večere u pogrebnom poduzeću* (prva varijanta 1979. u knjizi *Groteskne tragedije*, praizvedba Teatr Novy, Lodz, 1980., konačna verzija HNK, Split 1984., tiskana u novosadskom časopisu »Sce-na«, 1984. br. 2), djela nastala djelomice i prema matrici slavnoga Gogoljeva predloška, postoji nekoliko drama koje se izravno ili manje izravno oslanjaju na *Revizora*, ili pak koriste neke motivske komponente toga uzora, crpeći osnovnu radnju iz nekih povijesnih dogadaja kojima je protagonist bio jedan od poznatih varalica, naime tobožnji visoki činovnik austrougarskoga ministarstva vanjskih poslova, lažni husarski časnik te isto tako lažni diplomat, Madar Ignatz Strassnoff koji je operirao između Beča, Pešte i Zagreba na razmeđu 19. i 20. stoljeća, te postao protagonistom dviju hrvatskih drama.

Svjetska književnost obiluje *hljestakovi* obojenim motivima, pa se ovdje, tek na trenutak, valja prisjetiti Mannova Felixa Krulla, Zuckmayerova kapetana iz Köpenicka, djece poručnika Šmidta iz *Zlatnoga teleta* ili pak lažnih japanskih generala i admirala iz Krležina *Sprovoda u Teresienburgu*, koji uz brojne druge svoje bliže ili dalje rodake neće moći zanijekati kako im je praočac zapravo bio Molièreov Tartuffe, u prvoj verziji komedije nazvan u naslovu i *varalicom*. I dok su ti likovi plodovi umjetničke fikcije, u pojedinim se dramama

od sredine 19. st. javljaju, manje ili više oslikane vjerno, i stvarne historijske ličnosti poznate po svojim prijevarama i nerijetko genijalnim hohštaplerskim potezima. Susrećemo tako na pozornici varalice medunarodnoga formata koje su haračile brojnim europskim prijestolnicama poput Giuseppea Balsama, poznatijega pod imenom grof Cagliostro, sve do sitnijih prevaranata i hohšaplera, a neke specijalizirane enciklopedije koje se bave sistematizacijom i analizom *hohšaplerala*, navode na desetke umjetničkih djela (proza, drama, film) s motivima i temama iz života i djelovanja različitih, konkretnih varalica.

U preuzimanju *revizorskoga* motiva naša drama koristi, dakle, obje spomenute varijante: tematizira Gogoljev predložak prilagođujući ga vremenu i sredini, ili pak u gogoljevskoj matrici donosi na pozornicu stvarne dogadaje koji fragmentno podsjećaju na tijek zbivanja u slavnoj ruskoj komediji.

Prvi hrvatski *Revizor* je komedija *Ladanjska opozicija* Marijana Derenčina (prazvedba 1896., prvo izdanje 1908.) izrazito jarkih političkih naboja u kojoj se autor, jedan od čelnika tadanje Neodvisne narodne stranke, nemilosrdno obračunava s protivnicima iz ekstremnih pravaških krugova, posebice Josipom Frankom. Dolazak *protomedikuša* (koji je, zapravo, tek obični lječnik dr. Gazić, a ne *vrhovni lječnik* kakvim ga drže lokalni stanovnici) u pokrajinsko mjesto Pšeničare, pokrenut će, kao i u čuvetu Gogoljevu djelu, čitav niz komičnih situacija u kojima će se razotkrivati prijetvorni značajevi i politički oportunitet tamošnjih malogradana. Derenčin je, međutim, napisao još jednu komediju s temom varalice, koristeći se ovaj put stvarnim dogadajem. Bio je to zagrebački boravak već spomenutoga madarskoga prevaranta i hohšaplera Ignatza Strassnoffa na razmedu stoljeća koji je kao navodni tajni izaslanik austrougarskoga ministra vanjskih poslova od zagrebačkoga nadbiskupa Posilovića i njegovih kanonika te političara Josipa Franka izmamio pozamašne svote novca, obećavajući im kardinalski šešir, odnosno biskupske katedre ili unosna mjesta na dvoru. Pod pseudonimom *Rodoljub*, Derenčin je 1906. objavio u Rijeci političko-satiričku šalu *Ministerijalni savjetnik* u kojoj je, prema navodima iz tiska, gotovo doslovno dramatizirao zbivanja na zagrebačkom Kaptolu i u tadanjim političkim krugovima gdje je Strassnoff uspješno »operirao«, a dramatičar dočekao još jednu priliku za obračun sa svojim ljutim protivnicima — Josipom Frankom te Isom Kršnjavim.

Sljedeći hrvatski *Revizor* je onaj iz pera Marije Jurić Zagorke. Riječ je o komediji *Jalnuševčani*, izvedenoj 1917., a tiskanoj tek 1973. u poznatoj kolekciji Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zbiva se ona u gradiću Jalnuševcu (već i ovaj toponim oslikava značajeve njegovih stanovnika dakle *jalnuša*, odnosno zavidnika), kamo na poziv gradonačenika, koji je za jedne večere u Zagrebu mislio da u goste poziva *presvjetloga*, stiže zapravo njegov podvornik Lacika Petak, koji preuzima ulogu visokoga gosta i dovodi čitavo mjesto u nepriliku. Potom se, još jednom, Ignaz Strassnoff pojavio u hrvatskoj drami. Bilo je to 1931. kada je njegovu zagrebačku kaptolsku epizodu dokumentaristički evocirao Kalman Mesarić u, do sada, neprikazanoj drami *Korak preko rampe*. Nešto kasnije, nastat će 1941. komedija Frana Hrčića *Ujakova baština* (objavljena tek

1997.) u kojoj se u liku simpatičnoga *fakina* Ferija Masleca, propala trgovca koji u otmjenim gradanskim krugovima jednoga pokrajinskog gradića (nije teško zaključiti kako je riječ o Hrčićevu Samoboru), benignim, ali gogoljevski jasno osjenčanim makinacijama, radi u korist vlastita probitka.

Brešanova *Svečana večera u pogrebnom poduzeću*, šesta hrvatska komedija konstruirana prema matrici Gogoljeva *Revizora*, locirana je u malo primorsko dalmatinsko mjesto. Dva probisvijeta kako ih pisac naziva, Doktor i Mušica spretnim se makinacijama uspijevaju dočepati napuštene grobnice nekada ugledne obitelji, a danas, drže mještani, osim jednoga potomka kojemu se ne zna boraviše, izumrle obitelji Della Scala koju će Doktor, izdajući se za bogata iseljenika-povratnika iz Amerike Johna Grškovića, preuređiti za sebe i svoje potomke. Doktorov partner u prijevarama, Mušica, doći će u finalu drame kao tobogenji »nestali« Della Scala i od mjesnih moćnika, zahtijevati povrat svoje grobnice koja je, u meduvremenu, preuređena i obećana »bogatom« Amerikanцу. Kao naknadu za nju, mjesni će mu funkcionari isplatiti pozamašnu svotu. Varalice će uteći, a Mikac, knjigovoda u pogrebnom poduzeću koji je čitavo vrijeme sumnjičavо promatrao dogadaje, objavit će zabezecknutim sumještanima kako je on pravi, posljednji Della Scala, a potom izdahnuti.

84

Brešanovo preuzimanje motivskih komponenti *Revizora* nedvosmisleno je očito, ali je isto tako bjelodano kako naš pisac znatno modificira gogoljevsku matricu. Najprije, on izvornoga Hljestakova udvostručuje: umjesto varalice koji kod Gogolja »operira« individualno, ovdje se kao izvršitelji zajedničkoga nauma pojavljuju dvojica: Doktor i Mušica. Ne znamo im podrijetlo, ali doznajemo kako im to nije prva prijevara, budući da posjedu odredenu svotu novaca preostalu iz prethodnih »pothvata«. Oni, dakle, djeluju u »kontinuitetu« i njihov posjet primorskom gradiću nije, za razliku od Gogolja, tek jednokratni izlet među lakovjerne, već proračunati korak u kontinuiranom projektu varanja la-komislenih. Udvajajući karakterne osobine Hljestakova, Brešan je vješto »podijelio« značaj prauzora na dvije kompatabilne polovice, koje će se, na svršetku komedije, spojiti u jedinstvenu cjelinu. Doktor se izdaje za bogata iseljenika, a Mušica za posljednjega potomka one obitelji čiju su grobnicu lokalni moćnici obećali lažnom Johnu Grškoviću (pritom ne valja zaboraviti kako je upravo korištenje prezimena Gršković ciljano, budući da se ono vrlo lako može dovesti u svezu s Nikom Grškovićem, vodećim organizatorom hrvatskoga iseljeništva u SAD između dvaju ratova, koji, danas, u Zagrebu ima i ulicu, nekadašnju Gregorijančevu). I dok Hljestakov djeluje individualno, Brešanovi varalice udruženi su pod zajedničkom idejom kojoj je inspirator i egzekutor Doktor, dok Mušica ima sekundarnu ulogu i u realnom i u de saussureovskom smislu, dakle ulogu »pomoćnika«.

U enciklopedijskom priručniku *Motive der Weltliteratur*, Stuttgart 2/1980., autorica Elizabeth Frenzel pod natuknicom *Hochstapler* (str. 373), navodi i sljedeće: *nasuprot hohštapleru, odnosno varalici, uvijek stoji društveno ugledna, i u svome značenju priznata socijalna skupina koja — ili podliježe zakrinkanoj prijetvorici, ili mu pak žrtvom postaju ovisnici, odnosno oni koji se takvoj*

skupini dive. Brešan kao da je u *Svečanoj večeri* slijedio ovu lucidnu definiciju. Doktor i Mušica samo su svojevrsni detonator koji će u *malome mistu* upaliti fitilj polaganoga djelovanja. Oni stižu kako bi na groblju, tom simboličnom susretištu sadašnjosti i prošlosti, smjestili svojevrsno zrcalo u kome ćemo vidjeti daumierovski izobličene portrete lokalne društvene zajednice u preciznome presjeku. Nema nikoga tko je u ovoj sumorno–grotesknoj freski izostao. Raspon je golem: od partijskih funkcionara do svećenstva i od mjesnoga redikula do različitih nadrimumjetnika. Sve do dolaska dvojice probisvjjeta njihove su nam fizionomije bile nepoznate. Stigavši sa svojim lukavim nakanama, oni su, Doktor i Mušica, kao u onim dječjim igrama kada se tupim dijelom olovke, spretnim pokretima iscrtavaju zapretane konture na bjelini papira, počeli oblikovati iskrivljene, nerijetko i nakaradne fizionomije lokalnih moćnika i njihovih smješnih sumještana, kojih groteskna obličja, u trenutku kada shvaćaju da su prevareni, upravo na *svečanoj večeri* u njihovu *pogrebnom poduzeću*, djeluju dojmljivije od toliko puta isticanoga nijemog prizora, žive slike u finalu *Revizora*.

U ovoj kratkoj analizi valja također spomenuti i danas svima poznatu činjenicu. Doktor i Mušica pravi su *pikarski* značajevi i u ponešto modificiranu obliku javit će se u prvom Brešanovu romanu pod naslovom *Ptice nebeske* (1990.), po kojemu će biti snimljena i televizijska serija s autorovim scenarijem. A da njihovi prethodnici prohode Raosovim *Prosjacima & sinovima* (1971.), poznata je činjenica. Taj Brešanov *pikarski* tip je vragolan i obešenjak koji, duđuše, djeluje po planu i samo sebi svojstvenim načelima, ali bez cilja za nekim značajnijim usponom na društvenoj ljestvici. Taj pikaro kao i svi njegovi prethodnici želi u lagodi uživati život. Brešanovi junaci građeni su poput svojih praotaca Španjolaca Lazarilla de Tormesa i Gila Blasa, ili pak Nijemca Simplissimusa. I po tim značajkama pripadaju oni u krug prepoznatljivih tipova svjetske književnosti.

Igor Mandić

Uspomene starog poročnika

(1. nastavak »nehotične autobiografije«)

86

Obez mudilo (mi) je **Don Cicu**, mojega dragoga žutoga mačka. Morao sam, napokon, popustiti ženinim navaljivanjima i čak valjanim razlozima, pa sam ga odnio u obližnju veterinarsku ambulantu, gdje su mu ljubazne i ljepuškaste veterinarke odstranile jajca. To je odgovor na **Freudovo** pitanje koje sam jednom iskoristio za naslov jedne moje knjižice: »*Što, zapravo, hoće te žene? — kataklizma feminizma*« (»Znanje«, Zagreb, 1984.) — a koji glasi: ONE NAS HOĆE SVE UŠKOPITI!!! (**1. kolovoza, 007., Zagreb**)...

OD
PROSTATE
DO
MOZGA

Širokim listom perunike opalio sam **Cicu** po golum stegnima kad se propela preko dvorišne ograde, dovikujući se s curicama. Toga se trena, u mojoj nenapunjenoj osmoj godini, očito, zažarila prva iskra, onoga (relativno blagoga, ali) *sadističkoga mentaliteta*, koja mi se doživotno razbuktala u snažnu vatrnu sekundu. Dakako, za koju uslijedio je Cicin revanš: s razdaljine od nekoliko metara hitnula je na mene kamen(icu) ili stinu, tj. bovan prikladan njenoj dječoj šaci i pogodila me tik ispod desne obrve (da je bilo malo više lijevo, izbila bi mi oko, a malo više desno potresla bi mi sljepoočnicu i tko zna što bi u oba slučaja bilo): oblila me je krv i to mi je bila prva nagrada za moje nedolično ponašanje. Zašili su mi ozljedu u šibenskoj bolnici, ali ožiljak mi je ostao (**prvih dana kolovoza, 1947. g., Biograd na moru**).

*

Ove mi se dvije početne rečenice ljeta i godine Gospodnje 007. (valjda svi znamo u kojem smo tisućljeću, zato ispuštam brojku »2«, kao početnu brojku, a time i dalje uporno kritiziram ustaljenu praksu, ne samo našu nego i bjelosvjetsku, da se, valjda zbog globalnoga računalnoga diktata, numerička kratica tisućljeća bilježi samo kao »07«, što je kilavo i nepotpuno, čak i nejasno i zbumnjujuće, recimo kao što se ovog ljeta pisalo: 07. 07. 07., a trebalo je označavati sedmi srpnja 2007. g.!!!) vrte po ludoj glavi i nadmeću se za prvenstvo ovih

(pseudo)autobiografskih zapisa. Naime, dok sam zdvajao glede **Don Cicin**ih jaja (nešti velikoga moralističkoga problema, s pravom bi mi se mogao naru-gati koji pametniji i osjećajniji kritičar!), nekom igrom asocijacija, ali i zahvaljujući mojim upornim pokušajima da što smislenije uskladim čeprkanje po datumskim koincidencijama vlastita života (kako bih istinitosti pridao imaginacij-sko ozračje), najprije mi se po zvučnosti nametnulo ime djevojčice **Cice**, a onda mi je sinulo da upravo *datumska koincidencija (kolovoza 1947. i kolovoza 007.)* podupire moju doživotnu preokupaciju onime što u meni kola *od prostate do mozga* (i obrnuto!). Jer, kako su mi se muda iliti testisi očito bili probudili 1947. g. — svojim funkcioniranjem od tada održavajući me na životu — to sam se ovoga ljeta 007. g. (ne baš doslovno, ali umalo) rasplakao kad sam bio pri-moran pridonijeti sakaćenju jednoga mužjaka. Škopljene **Don Cice** kao da (mi) je simbolički zatvorilo životnu putanju ili »karjeru muškosti«: koliko god jebao, tj. ejakulirao, na kraju svejedno završavaš kao eunuh. Simbolički, velim, jer utoliko gore po činjenice, što se mene ne može uškopiti, budući da su meni MUDA U GLAVI!

87

1. kolovoza 007. g., Zagreb

U prikladnoj limenoj košari, s rešetkastim otvorima — kakva je u čitavome svijetu usvojena kao najprikladnije transportno sredstvo za mačke (i psa, kao ostalu sitnež) — odnio sam **Don Cicu** do veterinarske ambulante vizavi (iliti *vis-à-vis, prekoputa*, kako se to često kod nas udvostručava) našega stana na 12. katu 14-katnog nebodera (preko puta odnosi se, dakako, na prizemlje!). Moj žuti mačak kojemu još tepam kao mačiću, premda je navršio pet godina, ali stoga jer mi je osobito prirastao srcu, budući da je bio posljednji, iz svih mačjih naraštaja koji su prošli kroz našu kuću, s kojim se posebno bila zdru-žila naša **Ada**, kad je s mužem za božićne/novogodišnje praznike 002./003., bila

KASTIRANI u posjetu rodnome domu — kao da se fatalistički prepustio i ne sluteći **SVIJET** koju mu okrutnost spremaju njegovi ljudi. U *sveopće kastriranome svijetu* — jer, »normalni« smo, samo, kad ne ispoljavamo bilo koji trun nervoze, strasti, želje, ljutnje, bijesa, agresije... i sl., dakle samo kad smo živah-ni poput krepanih riba — nesumnjivo mora biti smiješno ovakvo senilno plači-pizdenje nad jajcima jednoga mačića! Ako ostavim po strani onu »*psihičku uš-kopljenost*«, koja se od svih normalnih zahtijeva ako žele biti pripušteni medu ostali normalan svijet (naime, to je tema za umnije analize), onda se od senti-mentalnosti branim podsjećajući se, da i ja, kao uostalom i sav ostali svijet jede meso — uškopljenih životinja (dakako, ne mačaka i pasa). To je, kao »raciona-но«, jer je još iz prapovijesnih dubina poznato da je čovječanstvo — ono, *meso-ždersko* — moglo preživjeti do danas, uglavnom tako da je svoje domaće životi-ne kastriralo (u razne svrhe, bilo za rad, pretvarajući telad u volove; bilo za uzgoj vune, kao ovnove; bilo za meso, kao svinje i pjetliće). Uglavnom, ljudi su oduvijek kastrirali iliti škopili sva živa bića do kojih su bili mogli doći i koja bi

im mogla na bilo koji način koristiti. Da, to je, *kao »racionalno«*, a dodatni su ceh u moderno vrijeme platili — domaći ljubimci. Nakotilo ih se, nesumnjivo, jako mnogo i počeli su postajati smetnja: npr. mačke, jednom bačene na grad-ska dvorišta, po svojoj su prirodi proizvele brojan nakot, a kako više ne tamane miševe i štakore (kojima su deratizatori već mnogo puta dohakali), samo su trn u oku finijim gradanima, koji ne podnose ni sam pogled na sugradane koji mačkama donose hranu u smetlarnike i još im tepaju. Moderna je veterina tako naložila sveopću sterilizaciju mačaka (ženki) i škopljjenja mačaka (mužjaka). Da, to je, *kao »racionalno«*, ali zašto su tome nalogu podvrgnuti i kućni ljubimci, od kojih neki, prisilom (recimo, jer su udomljeni na višim katovima i niko-mo ne izlaze) život(inj)are u svojim *zlatnim kavezima*?! Pa, zato, jer i njima prije ili kasnije dolazi vrijeme »tjeranja«, odnosno biološkog nagona za razmnožavanjem. Kako udomiti toliko okota koliko ih jedna mačka može proizvesti, a da se stan ne pretvori u smrdljivi zvjerinjak? Dok smo »imali« (?) rasplodno-ga mačka sijamca **Akibu** (1973.–1992. — eto, zar nisam prava picajzla, kad »jednome mačku« bilježim godine rođenja i smrti?), njegove smo »naskoke« do-govarali s vlasnicima odgovarajućih ženki, s kojima je onda bilo lako dogovoriti raspodjelu mačića. **Akiba** je bio jedan od prvih »seal point« sijamaca u našem okružju i bio je jako tražen. Kako se bilo slučilo da je imao aranžirane naskoke — kod nas, doma, jer je tako uobičajeno, da se ženku podvodi, a i mačak je raspoloženiji na svome terenu — baš nekako u vrijeme nestasice kave na na-šem tržištu, to smo umjesto neke druge naplate (što ja mogu feministkinjama, kad se *štrecj sperme plaća!*) na poklon dobivali po 10, 20 dkg kave. Znala me je zajebavati moja **Slavica**: »A, tko bi tebi dao deset deka kave, a?« **Akiba** se pokazao iznimno rasplodnim (tako da je njegovo potomstvo raspršeno, do da-nas, širom područja čitave ex-YU), a osim svega bezočno sam njegovu njuškicu iskoristio za samoreklamiranje kad sam bio objavio knjigu polemika »Nježno srce« (»Znanje«, Zagreb, 1975.). Moje fotografiranje s mačkama već me je tada bilo iznijelo na loš glas, jer u našoj javnosti tada se još nije podnosilo da se netko može/smije/želi hvastati sa životinjicama koje su ga, očito, primorane podnositi (čak mi je, kao zlobno, bilo predbačeno da se »i **Lenjin** slikao s mačkama«, što me je trebalo potkopati, ali... više nije važno).

Ali, koji je problem s **Don Cicom**? Kako je zašao u mužjačke godine očito mu se počeo buditi nagon, što bi moglo značiti da će uskoro početi »markirati« svoj prostor (znači, na određenim mjestima u stanu ispuštati kapljice, koje oš-trim mirisom upozoravaju druge mužjake da je teren zauzet, a istovremeno su u prirodi, dakako, signal i ženkama da tu caruje potencijalni oploditelj). *Naš je zajeb* u tome, što se prije »dolaska« Don Cice, u našem stanu ustalila ženka **Sissy** (pl. Črnmorec) i njen potomak, **Panda**, već djelomično uškopljeni »har-lekin« mačak. Kako bijesni Don Cico nije znao što mu je raditi (tukao se s Pandom, a naskakivao je na steriliziranu Sissy), napokon je odustao od jela i počeo mršaviti.

»Izgubit ćemo Don Cicu, ako uskoro nešto ne pojebe!« upozoravao sam znalački.

»Ma, nemoj, *nešto?*« bunila se moja bolja polovica i mačkoudomiteljica.
»Hajde, nadi mu ti neku, koja bi mu bila par!«

»Pa, donijet ću neku s dvorišta, baš sam uočio jednu krasnu, čini mi se 'rusku' mačkicu...«

»I, onda, ako mu i ne prenese buhe — što je lako riješiti — što ćemo sa skotnom mačkom? Hoćemo li je baciti natrag na dvorište da skapava, a?« žestila se **Slavica**. Nažalost, s pravom kao i uvijek.

Tako su se sukobili muški i ženski princip: dok se moja malenkost zalagala na **Don Cicino** biološko pravo barem na *jedno jebanje*, dotle je ženska strana branila *pravo na potomstvo* i našu eventualnu odgovornost s time u vezi. I, na kraju, Don Cico je ostao suha kurca, a mi smo bili u nerješivoj dvojbi: ili ćemo dobiti zapišani stan ili Don Cicina jaja pod nož. Napokon, zapišavanje je Don Cici spasilo život, ali ne i jajca. Da, ali kakvo zapišavanje. Krvavo, nažalost, i to me vraća petnaestak dana unatrag, prije datuma na koji je Don Cico postao *škopac* iliti *hadum(ac)*.

5. 07. 007.

Idemo na Brione (valjda, samo na o. Veliki Brion, a možda i na Mali, ako tamo bude neka predstava, a ostali otočići su izvan dosega običnih posjetitelja), jer je moja malenkost, među ostalima, pozvana sudjelovati u radu skupa »**Krleža**« danas — prilozi suvremenom promišljanju Krleže«, što ga je agilno *Hrvatsko društvo pisaca* (H, D, P, — kao svojevrsni pandan već poznatom DHK), na čelu s neumornim **Velimirom Viskovićem**, u suradnji s »Kazalištem Ulysses«, upriličilo kao dopunu i eventualno teorijsko osmišljavanje ovogodišnje sezone dotičnog kazališta. Budući da je **Šerbedžijina** trupa za ovo ljetо predvidjela izvoditi/ predstavljati ono što od Krležinih uprizorenja ima u svojem repertoaru (tako će Rade ponoviti glasovitu monološku dramatizaciju **Krležina** — »Moga obračuna s njima«, što ga je izvorno režirao **Dino Radojević**; sjajan glumac **Dragutin Despot** izvodit će dramatizaciju »Na rubu pameti«; a Darko Rundek i R. Šerbedžija zajedno će upriličiti scensku kantatu Krležinih »Balada Petrice Kerempuha«; bit će prikazan i davnii igrani dokumentarac Ede Galića »Predvečerje puno skepse«... dok će sve dojmljiviji

O
KRLEŽI
NA
BRIONU

»Zeljko Vukmirica predstaviti svoju veselicu »Petritza und Millitargrenzmusik«..., sve to tijekom srpnja, dok je za prvu polovicu kolovoza predvidena premijera Tene i Ive Štivičića na predlošku Krležine »Pijane noći 1918.«), to se duhovnim promotorima »Ulysesova« funkcioniranja naprosto logično nametnulo da kao neku vrstu intelektualističkoga »šлага« na Brion(e) pozovu, više ili manje poznate, analitičare Krležina opusa. Nije u ovoj ideji intrigirajuća samo koincidencija mesta i prostora (naime: M. Krleža na Brionima, bio je i ostao stalan povod za podbadanje i »sumnje« u istinski moralnu nepotkupljivost našeg najvećeg spisatelja?), već je ideja o predstavljanju Krležinih djela u kontekstu mogućnosti »Kazališta Ulysses« u njihovome okružju trajno bila temom

diskutiranja. Posebno je tu zamisao podržavao i promicao »dobri duh« ovoga teatra, naime **Radin** prijatelj i suorganizator projekta, fini i samozatajni pisac **Borislav Vučić** (15. V. 1957. — 16. VI. 005.), koji nažalost nije doživio ostvarenje svojih sugestija. Prisjećam se da me je na o. V. Brion bio još ljeto 004. podario svojom knjigom, nezasluženo neprimjećenim romanom »Pismo, glava, zid«, te da smo usput neobavezno čeretali i o tome što bi se Krležina moglo postaviti u ovom ambijentu (čini mi se da smo obojica nešto maštali da je scenarij »Put u raj«, koji je već sedamdesetih godina bio ekranizirao **Mario Fanelli** — neshvatljivo skrahiravši kod kritike!? — naprsto kao stvoren za scenu na tvrdavi na o. Mali Brion, ali od toga još nije bilo ništa).

Kažem, u množini, da idemo na Brion(e), stoga jer je meni prirodno, da se na bilo koji javni i službeni poziv odazivam zajedno sa suprugom (kako bi naš narod rekao: *da 'prostite, sa ženom*). Ne samo da smo nas dvoje toliko srođeni (nakon pustih godina bračnog staža *kao da smo sijamski blizanci*, a jedan mi je prijatelj, psihijatar čak objasnio kako živimo u nezdravoj »simbiozi«!), nego ja još od početka našeg zajedničkoga života ovakvo pojavljivanje u paru forsiram kao jedan oblik — gradanskoga bontona. BOLJI OBIČAJI (kojima me je podučio moj otac, od glave do pete formalizirani »Austro-Ugarin«) naprsto nalažu da se u javnosti *muškarci odlikuju svojim ženama*. Kad sam, naime, još za davnih godina socijalističkoga ustroja bio počeо biti pozivan na kojekakve javne skupove, svaki sam se put zaticao u gomili uniformiranih i po svemu očajnih muškaraca. Ovo »uniformiranih« odnosi se na posve jednaka ili slična konfekcijski siva odijela, u pravilu okićena zamusanom uskom kravatom, dok su se na nogama kočile cipele izlizanih peta, s obaveznim kratkim čarapicama, pa su se zgodom kakvoga prisjedavanja (premda se inače stalno stajalo) znali pojavljavati muški kvrgavi čukljevi, te majmunski obrasle dlakom potkoljenice.

Jedva sam nekako i postupno probijao taj, sad bih čak rekao i »primitivni« i »barbarski« protokol (kad se ovi epiteti ne bi pogrešno politički tumačili), pa bi pojava moje senzualne **Glorije Tornado** u tome muškome jatu odjekivala uvijek senzacionalno. Neki su se znali drsko, a nediskretno propitkivati, »po kojem je osnovu dotična pozvana«, a mnogima sam morao objašnjavati da ni sam bezobrazno poveo svoju prilježnicu (ili »sekretaricu«, kakve su oni imali, ali ih nisu sa sobom vodili na takve skupove!), nego službeno registriranu gospodu iliti drugaricu (na ovakvim su mjestima, kako je soc. sustav postupno trulio, za »službenu ženu« još i dopuštali titulu gospode). No, u takvima sam vremenima dobivao i pozivnice iz inozemnih konzulata (ambasade još nisu u Zagrebu stolovale), jer već su i u to vrijeme moju malenkost mnogi strani diplomati željeli vidjeti na svojim »partijima« iliti domjencima, bez obzira na to što sam znao biti na »crnim listama«... ili možda baš zbog toga (??!!) na kojima je pisalo kako gospodin taj i taj, *sa svojom gospodom tom i tom*, ima čast pozvati dotičnog **I. M. sa suprugom** na tu i tu adresu. Napokon, BONTON, ali naši su se tvrdoglavci muškarci i dalje odbijali prilagoditi, pa bi se tek valjda trećina od njih pojavljuvala u društvu svojih boljih polovica. Nikako mi nije išlo u glavu *zašto ih skrivaju*, te kako one svojim muževima odobravaju (možda i nisu?) da ih nikamo ne (iz)vode. Neće biti da su se *sramili* njihova izgleda ili

pomanjkanja odgovarajuće garderobe (a ovo potonje otpada, jer je za sve te diplomatske domjenke vrijedila »*uobičajena*« *odjeća*, dakle za muške uzvanike, što se onda prenosi i na njihove pratilje... itd.). Čak i kad su neki od tih diplomata (iz konzulata delegiranih u Hrvatskoj) bili neženje ili samci (iz bilo kojega razloga), svejedno se na pozivnicama isticalo *poželjnost ženske pratnje*. Bilo je u tome možda i neke taktike (svaki je skup, već prenapučen dosadnim muškarcima, uvijek življi i zanimljiviji ukoliko je prošaran sa što više ženskih osoba!), a možda i socio-politikantskoga pronicanja (da ne kažem i »špijunskoga«), jer je prilično shvatljivo kako se PO ŽENI PREPOZNAJE I MUŠKARAC. U svakome je bračnome paru *jedno odraz drugoga*, pa se časkajući s nečjom i bilo kojom ženom o stanovitome muškarцу može doznati više, nego da se ovog podvrgne III. stupnju ispitivanja...

No, kad je došlo (kažu) neko novo vrijeme, osobno sam nastavio po staroj praksi. Ne samo u kazalište, na koncerте, izložbe, književne skupove i sl., nego i na sva formalizirana okupljanja obavezno sam se odazivao u **Slavičinu** društву (što je postalo toliko pravilo, da su me kojim slučajem njena izostanka, odmah svi salijetali ispitujući za razlog što je ne vide sa mnom, ali to je bilo rijetko). Nažalost, ni novo vrijeme nije baš mnogo utjecalo na naše starinske protokole, pa dok su (strana) veleposlanstva i dalje ostajala uljudena, dotle se naše institucije nimalo nisu obazirale na pristojnost. Zato koristim ovu priliku, da opišem neugodnu zgodu koja me je zadesila upravo ove godine iliti 007. g.

Naime, bio sam na vrijeme dobio pozivnicu kojom

KAZAHSTANSKI PROTOKOL	<p>Predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić sa zadovoljstvom poziva g. Igora Mandića na svečano primanje u prigodi Božića i novogodišnjih blagdana u petak 19. siječnja 2007. g. u 12 sati</p>
----------------------------------	--

	<p>Ured Predsjednika Republike Hrvatske, Pantovčak 241 Molimo da u Uredu Predsjednika RH budete u 11. 20 sati</p>
--	--

Hajde neka, rekao sam u sebi, neka su se i mene sjetili, ali nisam slutio po kojoj osnovi, jer sam već nekoliko godina na javnoj sceni »*quantité négligeable*«. No, kako je to i ove godine trebao biti jedan od redovitih Predsjednikovih sastanaka s grupom ovih ili onih, kojima on u takvim prigodama udjeljuje svoj pozdrav (da ne kažem i blagoslov), računao sam da sam, možda, ubrojen u gomilu »*medijskih djelatnika*«, kojima barem svojim stažem pripadam (ali, kud bi stigao Predsjednik kad bi pozivao sve, više ili manje poznate umirovljenike, bilo koje struke?), ako već ne i glavnouredničkom pozicijom u »Vjesniku« (samo 000. g.) a te me je godine **S. Mesić** i formalno bio primio u svome uredu).

Proteklih godina, kad bismo se susretali — i to unatrag, 006. g. i 005. g. — g. **Budimir Lončar**, inače savjetnik predsjednika Mesića, znao se kod mene raspitivati zašto nisam bio na jednom od tih godišnjih sastanaka i uvijek je ostao začuden kad bih mu odgovorio da nisam ni bio pozvan. Stoga, tko zna, možda je taj ljubazni gospodin ili neko drugi iz »entourage-a« iz Predsjednikove svite ove godine ponovno potaknuo da se i moje ime nade na popisu. Premda sam bio na sijaset sličnih primanja, svejedno sam se užurbao oko garderobe (jer kako više »ne mogu ući« ni u jedno od svojih starih odijela, morao sam na brzinu kupiti neko novo). Naime, zbog opreza i poznavanja boljih običaja, nazvao sam telefonski broj, označen na pozivnici za potvrđivanje odgovora o (ne)dolasku na primanje, naime, nazvao sam da priupitam kakvu se odjeću očekuje imati (kad već *Predsjednikov protokol ne zna*, da se za svečane prigode na pozivnici u pravilu napiše kratica za »crnu kravatu«!?).

Ljubazni ženski glas — na tel. 4565 114 — potvrdio mi je što sam i očekivao, naime da se traži »*tamno odijelo*«. No, usput, kao ovlašno, sugovornici sam dодao, kako ју na primanje itekako rado doći, no u pratnji supruge! S druge me strane tel. žice dočekao muk nerazumijevanja: »Ali, ne znam, je li to moguće, je li predvideno...?« »Dobro, gospodo, molim Vas, pitajte one koji su odgovorni, za mene je to inače po sebi razumljivo...« — oprezno sam upozoravao. Dan kasnije, još uvijek na vrijeme, ponovno sam se raspitao i dobio sam odlučan odgovor, da »**supruge nisu predviđene**«. »No, molim Vas, hoćete li, obavijestiti Predsjednika zašto smatram da ni moja malenkost nije — predviđena!« I, tako, na svečano primanje nisam otisao, a sumnjam da je »*Mon Pré-sident*« (kako g. **Mesića** već godinama oslovljavam ako se negdje slučajno, makar i u prolazu sretнемo, na što on uvijek razdragano odgovara »*i ovom prilikom...*«), u vrevi onih koji su ga okruživali uopće zamijetio moju — nenazočnost. Jedan više ili manje, znam, nije važno, ali koji je to zafrknuti KAZAH-STANSKI PROTOKOL (à la **Borat**), koji unaprijed odstranjuje supruge uzvaničnika? Dalje, kad sam na televiziji te večeri gledao kratki izvještaj sa spomenuta primanja, primijetio sam kako se na Pantovčaku vrzmaju mnoge ženske osobe, očito, logično pozvane po svome medijskome statusu i društvenome ugledu (s pravom), ali nisam mogao dokučiti jesu li neke od njih na primanje povele — svoje muževe (u što čisto sumnjam, a da su i htjeli i slučajno pitale, pretpostavljam da bi i njima »kazahstanski protokol« odgovorio kako supruzi nisu predviđeni!

I tako, **5. 07. 007.** g. idemo na o. V. Brion, **Slavica** i ja, a nije da se nešto posebno veselimo ovome izletu. Naime, Brion(i) će za nas dvoje zauvijek ostati zapećaćeni u memoriji kao mjesto našeg posljednjeg ljetovanja s našom **Adom**

(nakon toga žalosnoga »provoda« 004. g., sljedeće sezone, tj. 005. g.

PROLETERŠTINA više nismo imali volje pohoditi dotično poprište, ali smo se u kolovozu 006. g. ipak prisilili da ovdje proboravimo deset dana, tako da

GLEMBAJEVŠTINA nam ovih nekoliko dana, srpnja 007. g. ne predstavlja neki naročiti ustupak onome kako »treba živjeti dalje...?« **PROLETERSKI INTE-**

RIJER (trupe »Ulysses«) u kojemu ćemo se zateći već nam je dovoljno poznat (a neizmjerno cijenimo prijateljski trud svih u tome okružju, koji se trse da nas

nekako izvuku iz naše učmalosti), dok me GLEMBAJEVSKI EKSTERIJERI ponovno nimalo ne diraju (ovu šaljivu opreku proleterštine i gembajevštine već sam iscrpio u prethodnim pisanijama, naime u nehotičnoj autobiografiji »Sebi pod kožu«, pa je ovdje više neću ponavljati). Zdušno sam potonuo u intimno mi ozračje i uzdušje koje na terasi hotela »Franina«, smještenome duboko u brionskome zaledu (to su jednom bile kasarne i potom zgrade za pomoćno osoblje, diskretno udaljene od obale na kojima se množe jedva malo gospodstveniji i »pravi« hoteli, takoder već načeti truljenjem) non-stop proizvodi mehanizam jednoga teatra (moj unutarnji dojam »zdušno«, moram i sam primiti uvjetno, jer me zbog moje, nehotično krute poze, većina drži namćorom, ako ne i umišljenikom). To »potonuće« omogućeno je i obilnim količinama piva, a tu i тамо, за šankom, da Slavica ne vidi i ne zna, pokojom čašicom odlične »Biske«, istarske rakije. *Slavica ne zna, ali znaju moja jetra*, pa ih dodatno moram oprati kojom flašom piva, da se smire. Ovaj mali skup »krležjanaca« dočekala je već tiskana knjižica s našim prethodno dostavljenim tekstovima (knjižica sročena marom samozatajne **Marine Vujčić, Borislavove** udovice i našeg **Velimira Viskovića**). Procitavam sve priloge, po sadržaju autora (**V. Visković, S. Goldstein, Gojko Tešić, Darko Gašparović, Z. Vitez, Mani Gotovac, I. M., Mihajlo Pantić, Dubravka Crnojević-Carić, Vladimir Biti, Ivo Banac, Mate Lončar, Tomislav Brlek, Milan Rakovac**), unaprijed se nelagodno osjećajući kako će me to društvo prihvati, budući da sam se među krležjancima/krležovcima, na neki način ozloglasio, stekavši pogrešan »ugled« anti-krležjanca. Došli smo na Brion(e) valjda **Krležu** hvaliti, a ne krnjiti mu ugled!? Naš mali skup okuplja se 6. i 7. srpnja u prevelikoj dvorani hotela »Istra« (tik uz glasovitiju »Neptun«), u kojem je meni sudbinskom koincidencijom zapalo, da baš **7. srpnja**, na 114. godinu od **Krležina** rođenja (7. 07. 1893. — 7. 07. 007.) prepričam što sam pametnoga sročio. Esejčić koji prilažem, privida mi se kao skica za moguću knjigu (ah, k vragu, još jedna odgodena inicijativa)?!

Kako bilo, ostajem

Talac 3 oca:

Nakon II. izdanja polemičke zbirčice »Zbogom, dragi **Krleža**« (sada, za »hrvatsko izdanje« u nakladi »Profil International«, Zagreb, 2007., svibnja tekuće godine), osjećam se zatečen/zatočen u svojevrsnome antiklimaksu, pa se utoliko smatram najmanje pozvanim ikako pokušavati »na novi način« danas rasvjetljavati Krležin opus. Prvi put je ova knjiga tiskom objavljena u Beogradu početkom 1988. godine (NIRO »Književne novine«), nakon što je, prethodno, u na-

TALAC 3 OCA stavecima ili kao »serijal« (danас bismo mogli reći i kao »polemička sapunica«!), u razdoblju od studenoga 1982. do studenoga 1985. godine izlazila u raznim dnevnim, tjednim i ili petnaestodnevnim novinama i revijama u Beogradu i Zagrebu (a glavninom u beogradskoj reviji »Duga«). Utoliko se ovo ponovljeno — skoro do zareza — reprintirano izdanje, može u veseloj šali ili u gorkoj zbilji preimenovati i u »prvo domovinsko«: moj orgazmički, beogradski

oproštaj od Krleže 1988. godine (kad to već više i nije bila neka radikalna gesta, ali kojom sam se i sam bio više ili manje oprostio od suradnje u dotičnoj javnosti), vraća mi se sada, umalo o dvadesetogodišnjici toga otpozdrava, kao zagrebački antiklimaks.

Tako rezonirajući o vlastitoj zatočenosti (i u njoj), možda bih temi mogao pridonijeti opisivanjem onoga što mi navlastito pripada, naime intuiranjem onoga procesa koji me je doveo u stanje *heautontimouroumenosa* (što je, inače, pojam koji je **Ujević** u »Ispitu savjesti« preuzeo od naslova jedne **Baudelaireove** pjesme iz »Cvjetova zla«!). Taj proces godinama mi se i desetljećima razrješava, čvor po čvor, u onome slijedu kako mi se činilo da sam se oslobodao »obiteljskih kompleksa«, za moju osobnu sudbinu širih i dalekosežnijih od same uže porodice. Naime, činilo mi se kako mi je bilo »lako« otarasiti se očinske figure iz prvoga i samorazumljiva »**Edipova** kompleksa«, utoliko što je raskid iliti oproštaj s mojim biološkim ocem (**Emilom Mandićem**, 1894.–1970.), bio buran i tužan, ali je barem ostao interioriziran i posve zataškan u privatnoj sferi. Ne bih mu bio ni naknadno pridavao osobitu pozornost, da mi se nije objasnilo kako sam izvorni roditeljski autoritet još odavno bio prenio na druge dvije osobnosti koje su me presudno oblikovale, a kojih sam se također morao »riješiti« (dakle, ponoviti »oceumorstvo«!) ne bih li se uspostavio kao subjekt. Kad sam jednom to imaginirao, učinilo mi se da sam najveći dio svoga vijeka bio TALAC 3 OCA:

- biološkoga, **Emila Mandića** (1894.–1970.);
- intelektualnoga, **Miroslava Krleže** (1893.–1981.);
- političkoga, **Josipa Broza Tita** (1892.–1980.).

94

Mutacija autoriteta

Raskid s mojim (biološkim) ocem — za javnost posve nevažan — naravno je zapečaćen smrću moje majke (**Ade** rod. **Širola**, 1908.–1956.), ponovno rasplamisan mojim odlaskom na studije u Zagreb (1958. g.) i to na Filozofski fakultet, izričito protiv očeve volje, a splasnuo je njegovom smrću u senilo-dementnoj fazi. Tijekom moga obiteljskoga odrastanja i mladenačkoga sazrijevanja, usprkos očevu oskudnome obrazovanju (završio je bio tek nekoliko razreda trgovачke i/ili obrtničke škole, a njegov vrhuanc je bio kad je zajedno sa ženom, mojom majkom, bio vlasnik knjižare i papirnice u Šibeniku, od 1938. godine do likvidacije 1948. godine u tadašnjoj sveopćoj nacionalizaciji), imena i figure Krleže i Broza često su se javljala u našoj konverzaciji, ma koliko u kontradiktornim kontekstima. Otac se, naime, na neki način »ponosio« svojim generacijskim »ispisnicima«, pričajući kako je s njima jeo isti domobranski cvibak, barem u istoj kasarni iz koje su sva trojica, svaki sa svojom pohodnom satnijom, bili u jeku I. svjetskog rata otpremljeni na front u Galiciju. Spomenute velike otac nije tvrdio da je ikada upoznao, ali meni je već kao dječaku bila intri-

gantna ta sudbinska koincidencija: ako je **J. B. T.** iz zagrebačke kasarne u Krajiškoj ulici u I. svjetski rat poslan 1915. godine, **Krleža** je iz iste otišao 1916., a po generacijskoj logici moj je otac iz nje trebao biti otpoštan 1917. godine. Već su se tada u meni slagale (nad)očinske figure, po slijedu autoriteta koji će jedan drugoga nadomještavati. Kao knjiški trgovac otac je u svim sferama bio samouk (govorio je i pisao na nekoliko jezika, talijanski mu je bio naslijeden od istrijanskih predaka, dok je njemački, pa čak i mađarski, svladao kao pravi K. u. K. soldat), pa je u mojoj ranom djetinjstvu pokušavao biti mojim učiteljem čak i u područjima na kojima sam vrlo brzo prevladao njegove obzore. Bio je vrlo skeptičan prema mojoj fascinaciji Krležinim knjigama — koje mi je sam gurao u ruke ili čak, doslovno, uredio da spavam nad njima — pa je, napokon, razočaran »uspjehom« svojega poučavanja, tu skepsu pretvorio u pravo izrugivanje (na djelu je, dakako, bio obrat, koji me je izravno tjerao da biološkoga oca »izdam« za račun drugoga iliti intelektualnoga!). Na društvenopolitičkom planu, moj je (biološki) otac, kao dosljedni malogradanin, morao javno šutjeti o sudbini koja ga je zadesila: njegovu meduratnu (1918.–1941.) pripadnost radničkome iliti socijaldemokratskome pokretu dokrajčila je nacionalizacija i likvidacija knjižare, s kojim je činom spoznao da će mu »lijevi« poredak oduzeti privatno vlasništvo (dok je on, do tada, bio ozbiljno inficiran »čak« lijevim idejama). Zato je potiho rogororio protiv »broznoga sistema«, naredujući mi da takva negodovanja ne ponavljam javno, što sam ja onda preokrenuo dižući Krležinu misao u visine (ozbiljno prihvaćajući svu njenu retoričnost, ukoliko sve to nisam podsvjesno radio da napakostim »pravome« ocu!?). Za razliku od **Emila**, još sam za mladenačkih dana kroz **Krležine** tekstove imao razloga i povoda za štovanje **Josipa Broza**, Nad-Oca, kao političkoga autoriteta i tako se bila zakuhala ta kompleksoidna kaša, u kojoj je jedan autoritet prelazio iliti mutirao u drugi, onemogućavajući mi pravo odrastanje. Ili, možda sam te »traume« već bio prevladao onda kad sam ih definirao: tako sam, svoj kompleks »tri oca«, opisao tek prije petnaestak godina, kad sam ih bio sistematizirao kao »tri presudna muškarca moga ranoga doživljavanja svijeta«, a to u fejltonu/kolumni »Strašni **Grodek**« (»Slobodna Dalmacija«, 17. listopada 1992.).

No, ovo iz 1992. godine bila je još »literarna« sistematizacija, koju sam mogao iznijeti »mirne« savjesti, budući da sam se deset godina prije toga (naime, 1982. godine) bio počeo rješavati svoga »krležijanskoga kompleksa«: kad sam se dotične večeri (12. listopada 1982. godine) bio zatekao sudionikom u panel–diskusiji (na tribini u beogradskome Domu omladine), a povodom netom objavljene brošure **Bore Krivokapića** »Pitao sam **Krležu**«, nisam ni sam bio svjestan što će iz mene provaliti. Među raznim intelektualnim uglednicima, književnicima i filozofima, sa svih krajeva tadašnje Juge, bio sam jedini iz Zagreba i očekivalo se, vjerojatno, da ću na tragu svoga dotadašnjeg »krležijanskoga« iliti »krležofilijskoga« ugleda izreći nekoliko »prigodnih«, što će reći prikladnih riječi o velikome piscu, dapače mitiziranome i »bronziranome« intelektualno–ljevičarskome spomeniku, koji nas je bio napustio tek prije nepune godine. U dvoranu Doma omladine, kako se to kaže, te večeri nije mogla pasti ni igla, a

ne znam koje je očekivanje nadražilo toliko zanimanje. I tako, već nakon nekoliko mojih prvih rečenica, izgovaranih *ex abrupto*, što će reći bez (očite) priprave ili »iz glave«, nastalo je sveopće komešanje, neka čudna gungula, puna upitnika u zraku (koje li slike?) »Što je rekao?... Baš to?!« itd. — da bi zbuđenost nazočnih kulminirala najprije isključivanjem, pa onda uključivanjem mikrofona, ali zato prestankom bilježenja kamera za televizijsko izvješće... To izlaganje, koje je naprsto prokuljalo iz mene — a pod naslovom »Ideološka monomanija« uvršteno je kao prvi, dijagnostički tekst, u zbirku »Zbogom, dragi Krleža« — bilo je samo prividno »improvizirani« govor, jer je to raspoloženje i volja »za demontiranje odredene ideje« u meni baš intenzivno plamnjelo tih godina. Tada svoju ideološku nervozu nisam još mogao javno objelodaniti, a za sebe sam, *ex privata diligentia*, ispisivao pamfletske članke, kojima nisam namijenio nikakvu sudbinu. Tek mnogo kasnije, naime kad sam bio počeо slagati kojekakve »dnevničke pabirke« — u vremenu između kolovoza 2003. i kolovoza 2004. godine — a koja je zbirka prerasla u »nehotičnu autobiografiju«, pod naslovom »Sebi pod kožu« (Profil, Zagreb, 2006.) — za potrebe »popunjavanja« dnevničke strukture posegnuo sam za tim arhiviranim i zaboravljenim pamfletima, pa sam ih objelodanio makar i *post festum* (prvi je u cit. knjizi »flashback: 1. siječnja 1981. g.«, str. 102.–111., a drugi je »flashback: 27. svibnja 1979. godine«, str. 238.–245.). Dakle, »Ideološka monomanija«, izgovorena te kobne večeri 12. listopada 1982., bila je logični nastavak svih raspoloženja zgrušanih u osami kao »plod tmine« (i egzistencijalne tjeskobe, jer sam u to vrijeme u Zagrebu bio na »crnoj listi!«). Kažem, »kobne« večeri, jer me je izrečena impulzivnost povukla za jezik, pa mu (jeziku) nisam htio ostati dužan i tako je nastajao »serijal« o mojoj »opraštanju« od **M. Krleže**, ujedno kao želja da razrušim recepciju obmanu, koju su oko njega stvarali krležijanci, i kao napor da se oslobodim vlastita kompleksa simboličkoga Drugoga–Oca (a »ubijajući« Drugoga, kao da se naknadno, osvećujem i prvome, biološkome ocu, koji je »skrivio« što sam ga uopće trebao s nekim zamijeniti!?)

Igra mogućega privatnog smisla

Paradoksalno je, ali kao da je sudbinski (za mene) utemeljeno u onoj fronti u Galiciji — na koju su uzastopno odlazili spomenuti generacijski »ispisnici« — što mojega biološkoga ili pravoga oca i drugoga kao simboličkog autoriteta, nadvisuje, prevladava i spaja figura »trećega Oca« ili »očinska figura Vode« (a to su kontaminirani termini što sam ih naknadno popabirčio iz knjige **Slavoja Žižeka** »Škakljivi subjekt: odsutno središte političke ontologije« (orig. izd. »The Tickling Subject«, »Verso«, 1999.; hrv. izd. »Šahićpašić«, Sarajevo, 2006., prev. s engl. **Dinko Telećan**). U trećem dijelu ove knjige. »Od potčinjavanja do subjektivne destitucije«, zateklo me je poglavje »6. Kamo, **Edipe**? Tri oca«, koje u uvodu knjizi autor sažima kao »ključno pitanje 'Edipa danas': je li takozvani edipovski modus subjektivizacije (pojavljivanje subjekta kroz integraciju simboličke zabrane utjelovljene u očinskom Zakonu) danas doista u opada-

nju? I ako je tako, što ga nadomješta?« Ako sam iole shvatio, Žižek ne misli da je »edipovski modus subjektivizacije« klonuo ili da je nestao, nego dapače, on je modus kako se može danas reafirmirati »kartezijski subjekt«.

Po ovoj shemi, moje »ubijanje« prvotnoga oca (»jouisseur« iz izvornog **Edipova** kompleksa) nedovoljno mi je omogućilo prisvajanje pravoga autoriteta dok se nisam oslobođio (rekao »Zbogom...«) simboličkoga oca (**Miroslava**), da bih tek onda shvatio kako sam bio u praznini i nemogućnosti ostvarivanja želje... (itd.) dok uzrok nisam »locirao u despotskoj figuri koja predstavlja prvotnoga jouisseur-a: ne možemo uživati zato što on prisvaja sav užitak...« Tako je preko **Miroslava**, napokon **Josip** došao na mjesto na mjesto **Emila**, što je beznačajna igra mogućega privatnoga smisla, kad ne bih posumnjao da — ostavljajući moju malenkost po strani — individualna shema odražava i kompleks na širem, društvenom planu. Drugim riječima, privatno se oprاشtajući od Krleže, moguće je da sam skinuo djelić mrene s očiju onih koji nisu dosegnuli prag želje, a nekmoli mogućnosti da se otarase »superego-figure Boga« olijene u **Brozovu** kultu.

»Zaista, masovna euforija podanika, koja je **Titu** bezrezervno bila iskazivana desetljećima, ma koliko da je bila sustavno proizvedena propagandom, tijekom svih generacija od njihovih malih nogu, koje su tako bile tragično označene i hendikepirane KOLEKTIVNOM INFANTILNOM TRAUMOM, spada u fenomene kolektivnih histerija, kojima se lakše narugati (s nešto naknadne psihoanalitičke obrazovanosti), nego što ih je svojevremeno bilo podnositi....«

Ovo je jedna od središnjih teza iz mojeg pamfletskoga eseja »Maršal iz napoleonovskoga vica« — objavljenoga u svibanjskom broju revije »Metro« (1993. godine, Zagreb), dakle u ono vrijeme kad se o Brozu nije moglo, ni smjelo reći ništa lijepo, a kamoli »brozno«: potom je taj tekst preobjavljen u »Vjesniku«, 4. svibnja 1998. godine, kako bih ga ovom prilikom mogao preimenovati u »Zbogom, druže Tito... — a kojim sam praktički bio dokončao vlastite »obiteljske komplekse«, nadajući se kako sam ih se riješio (!?) — Zapravo, nanizao sam ovu *nisku loših osjećaja* da bih sebi i drugima razotkrio koliko me je egzistencijalne strepnje stajalo to »oslobodenje«. Moje »zbogom« dragom **Krleži** i »drugu **Titu**« i »tati **Emilu**« koliko je bilo odbacivanje, u vidu negiranja, toliko je bilo i ostalo — potvrđivanje. Riječ je, naprsto, o sinergiji, koja pokazuje da se cjelovitost bića postiže upravo kroz takvo kontradiktorno djelovanje. Kad je o **Miroslavu Krleži** govor — a od mojih kompleksa on je jedini koji mogu i knjigom potkrijepiti — uvjeren sam tek danas da sam se od njega bio oprostio sa željom da se vratim. Ako je dopušteno sitno usporedjivati s velikim, onda bih »Zbogom...« moje malenkosti usporedio s »Oproštajem« što ga je **Tin Ujević** retroaktivno uputio **Marku Maruliću**. Premda »vjernik heretičke struje« ipak je štovao velikoga prethodnika, koji je »napisao hrvatskih mnogo knjiga«. Ujevićevo je oprštanje od Marulića zapravo bilo sljedbeničko preocjenjivanje (kako je teorijski to već objašnjeno), a nipošto renegatsko negiranje. Zato ču za moj oproštaj od Krleže bezobrazno prisvojiti i preimenovati zadnje Ujevićeve strofe iz »Oproštaja«:

Zbogom, o Krleža! Poći ćemo,
jer silno žedamo
za sunčanim nebom: naš stijeg leprša;
gremo, mi puntari!

Nekako sam smandrljao prepričavanje ovoga teksta (jer, nota bene, ja nikada ne čitam, nego držim govorancije, s brojnim »extemporama« u svrhu otopljanja ukočene publike, što mi je i ovom prilikom uspjelo, jer sam izmamio ponešto smijuljenja iz one studentske mlađarije, koju su marljive profesorice dovele iz Pule, a kako su osim sudionika oni bili jedina publika, mogu reći da je još i dobro prošlo), požurivši se iz klimatizirane konferencijske dvorane hotela »Istra« (koja je, sigurno, posebno u socijalističko vrijeme, ugostila mnogo važnije dogadaje, dogovore, susrete, konferencije...), da se dočepamo malo sunca.

»JA VAPIM ŽARKI ILINŠTAK«, naime srpanjsku vrućinu, bezobrazno mi, nakon izlaganja o **Krleži**, na um padaju glasoviti **Ujevićevi** stihovi iz »Svaki-danije jadikovke«, od kojih mi navedeni navire dok u prizemlju »Istre«, ostavljam po strani vrata restorana »Galija« (jedinoga »otmjenog« mesta za večernje izlaska na Brionu, koji je s nepravom mitiziran, jer nije drugo nego obična pečenjarnica, bez ijednoga kuhanja jela koje bi odavalо kulinarski trud i maštu) i brzam na terasu »Neptuna«. Steže me u grlu kada se sjetim »Galije«, jer u njoj smo, *jedne srpanjske večeri 004.*, nas troje SL-AD-IJA imali, zapravo, posljednji naš pravi zajednički obrok. Dakle, imam: JEŽEVE U GRLU, SOL U OCIMA, TRN U PETI, MASNU JETRU (pa ne mogu reći da baš ništa nisam stekao!). Pitam se, je li mi Ujevićevi stihovi padaju na pamet s neke *gržnje savjesti*, budući da moja knjižica »Zbogom, dragi Krleža« baš u posljednjim pasusima

98

ŽARKI ILINŠTAK problematizira **Krležin** odnos prema **Tinovu** pjesništvu. Lansirao sam, tada (još 1988., ponovljeno u izdanju »Profila«, 007.), jednu možda suviše jaku distinkciju — »Krleža je **Salieri**« — koja me je skuplje stajala nego sve moje ostale analize mogućih Krležinih prolapsa (recimo, u logici onih njegovih rečenica kojima je opsjenjivao priprosto partijsko članstvo, a u *najglasovitiji prolaps* računam ono »Lazare veni foras!«). Kao da mi je više bilo zamjreno što »umanjujem« Krležu pjesnika, u srazmjeru prema Ujeviću, nego što mi je prigovoren da preispitujem njegovu umnost. Nažalost ili na sreću, držim se toga što sam napisao, što će reći da je, po mojemu sudu (ako ga itko treba i uvažava), Krleža naš hrvatski (jugoslavenski) najveći pisac u mnogim disciplinama, u kojima jedva ima ravna (priповјести/novele, romani, dramski opus, polemike...), srećom ponajviše u onima u kojima se Tin malo okušavao (no, dobro, polemike su mu jednako brillantne kao i Krležine, samo je šteta što na vrijeme nisu knjiški bile objedinjene i usustavljene)..., ali pjesništvo je nešto posve drugo. U poeziji Tin daleko prednjači Krleži, a svojom visinom obilježava nikada više dosegnuti plafon. Ovo je rečeno kratko i skromno, možda i glupo, ali što mogu. Uglavnom, »*ilinštak*«, za vrućinom kojega »vapi« Tin, mjesec je srpanj (20. VII. je blagdan **sv. Ilike** proroka, kod Slavena »**Ilike gromovnika**«,

potjeće od hebrejskoga 'eliyyā(hu), pa preko grč. i lat. **Elia** dolazi slov. **Elija**, pa **Ilijino** i za neke **Ilindan**), a moglo bi biti jasnije zašto se Tin toliko žarko želi na suncu ogrijati, kad se ustanovi da je »Svakidašnja jadikovka« napisana na Krfu, 15. XII. 1917. (ili 1916.) kako je precizirano u sv. I. »Sabranih djela« (1963.), a neki taj nadnevak pomicu upravo na veljaču 1916. (u **S. Lipovčan** »Mladi Ujević, politički angažman i rana proza« (2002.)... Svejedno (a, je li baš?), prosinac ili veljača, ali Tin se tada očito smrzavao (i to baš na Krfu, što njegovi biografi nikako ne žele podrobnije objašnjavati!??) i sanjao o topolini svoga Juga.

Srećom, kako je mojoj razmaženoj i sentimentalnoj malenkosti svaki pjesnički (obavezno **Tinov**) zaziv dobrodošao kao poziv na piće, to se za šankom »Neptuna« utječem ritualu jednoga koktela, koji mi služi i kao doručak i kao aperitiv, premda je smućkan za triježnjenje ludih glava. To je, već odavno klasična »Krvava Marija« iliti »Bloody Mary«:

- u tumbler času od 200 gr. (visoka čaša bez noge);
- stavljamo nekoliko kockica leda;
- ulijevamo sok od rajčice;
- čašicu votke ili gina (alkohola uvijek upola manje od soka);
- iscijedimo veću krišku limuna;
- posolimo, popaprimo;
- dodajemo nekoliko kapi »wochestersire« umaka;
- i nekoliko kapi umaka »Tabasco«;
- sve promiješamo žličicom i pijuckamo, neki slamkom, neki na gutljaje, po volji.

99

KRVAVA
MARIJA

Jednostavno, baš kao »ciganski« iliti »ćoravi« gulaš od krumpira (bez mesa), samo što je u ovome koktelu bitan alkohol! Na nekim stranama svijeta — jer, ovo je već odavno globalizirani napitak — »Krvavu Mariju« svrstavaju u votka koktele (pa tako, za mene autorativni »**Playboyev** barski vodič« iz 1971.), što mi se baš ne čini povjesno točnim. Mnogo, mnogo prije poplave votke, alkoholiziranim anglo-američkim svijetom vladao je gin, kojega su preko oceana, na Novi kontinent, prepun rajčice, prenijeli bili Englezi, pa mi je nekako logičnije miješati ovaj koktel s ginom (a stalno moram upozoravati barmene da ne ulijevaju previše soka od rajčice, uvijek skoro punu času od 2 dl, s kojom se količinom čašica gina ne može dobro nositi, pa onda na pola ispijanja moram dolijevati još jednu čašicu, pa još jednu, dok posve ne razrijedim gusti sok.).

Kad sam se, tako, na sunčanoj terasi malo (ali skupo, zbog cijene eng. gina!) okrijepio, bio sam spremjan za dizanje sidra s Briona. SLIJA smo htjeli ostati još nekoliko dana, o našem trošku (250 kn noćenje u »Jurini« i pansion-ski obroci u susjednoj »Franini«, nije baš ni malo, ali isto toliko i vrijedi), nakon što se ostali »krležnjanci« razidu. No, stavljeno nam je do znanja, da se viši državni, ne samo hrvatski, nego čak i europski razlozi s time ne slažu. »Ništa lično iliti osobno«..., ali morate se iseliti, jer su nam svi kapaciteti u »Jurini« otprije zauzeti za termine od 11. 07., od dana kad je na Brionu predviđen skup

našeg državnoga tužitelja **M. Bajića** sa svitom famozne **Carle del Ponte** (hoteličić se mora srediti već 10. 07., da bi u rezerviranih 30 sobica primio brojno prateće ljudstvo), a na otok istovremeno stiže i velika kazališna ekipa.... No, dobro, kad su g. Bajić i gda Carla del Ponte važniji od moje malenkosti, onda ćemo se pokoriti, ali svejedno tiho rogororimo, da smo se »mogli nekako stisnuti« (ja sam bio voljan u našu sobicu primiti, za par noćenja, nekoliko glumica, ali vic mi nije upalio). Kako nijedna nesreća ne dolazi sama (neš'ti nesreće, pa dosta smo guštali nekoliko dana u panzionskome gulašu s graškom i lignjama u saftu, spasivši se, tek jednom, s hobotnicom na salatu, u restorančiću-pečenjarnici na plaži »Saluga«), iz Slavičina mobitela panično se javlja naša draga **Mara** (koja nam tijekom godine na kućnu ispomoć dolazi jednom tjedno iz Bukovja... ali, nota bene, bistranjskoga, jer ima i drugih), koju smo zamolili da nam pričuva stan i da se brine o mačkama dok smo mi odsutni. Što je bilo? »Nema **Don Cice**, a posvuda su tragovi krvave mokraće!« **Slavica** odmah zdvaja: »Ajme, gotov je, Don Cico, sigurno su bubrezi u pitanju...« Primorani na odstup s Briona, sada imamo čak i moralni alibi za povlačenje, jer nas ništa nije moglo zaustaviti (čak i da sam našao sobu u »Neptunu«, najboljem hotelu, kao što nisam), da ne pohrlimo **Don Cici** u pomoć. Strmoglavili smo se odozdo-nagore, s Briona do Zagreba, kojekakvim prijevoznim sredstvima (što iz usluge, što javnim transportom, što taksijem), da bismo zlatnog Don Cica zatekli cijela upišana, drhtava, jadnoga..., kad se na zvuk ključa u vratima izvukao ispod kreveta (gdje ga **Mara** nije mogla dosegnuti). Nosimo ga u vet. ambulantu *vizavi-prekoputa* i tako od **10. 07. 007.** svaki dan uzastopce, na injekcije, pregledе i konzultacije... o hrani i o jajima. Don Cico slabo jede i naočigled mršavi, pa dok će ga veterinarke nekako izvući iz (moguće) po život opasne uremije, razlog njegove slabosti one i moja žena vide u činjenici što se i dalje tjeru (čak i u ambulanti, pred svima, uočava se njegov nadignuti kurčić), što će reći da ga treba *kastrirati*, pa će onda, *zdrav i normalan*, ponovno početi dobro jesti i postat će pravi veliki perzijski mačak (hoće, kurac, ja prigovaram, kad se ionako vidi da je ostao malešan, pa čemu ga onda masakrirati?). »Što će nam škopci na ovome svijetu...?« ja se neracionalno bunim, a dobro znam, iz literature, koliko je ljudskih mužjaka na taj način bilo okrutno lišeno muškosti.

**ŠKOPAK,
ENUH,
KASTRAT,
HADUM**

Hajde de, šalim se u ambulanti, još »razumijem« nekadašnje istočnjačke moćnike, recimo neke sultane (i sl.), koji su mlade momke (ali nakon navršena puberteta), dali škopiti, kako bi im u statusu eunuha bili dobri čuvari haremksoga ženskinja. Moj glupi vic ne prolazi, jer je previše

»muško-šovinistički«, ali da Istočnjake, svejedno, ne samo Turke i muslimane lišim prevelike omraze, podsjećam na istu takvu nekadašnju, a danas absolutno nerazumljivu praksu u, navodno, mnogo civiliziranoj Europi. Dok su na Istoku škopili nešto odraslige muškiće kako bi ih pretvorili u eunuhe, na ovom jebenom Zapadu sakatili su dečkiće, prije pubertetskog uzrasta, kako bi oni preskočili mutiranje, i dalje, do nevjerojatnih razmjera, razvijali svoje glasice (muški soprani i altisti). Tako, bilježi ME JLZ-a (iz 1974. g.), *kastrati* se već od III. st. javljaju u svjetovnoj glazbi, a onda se vode čak (ili upravo!) u papinskoj kapeli (u 16. st., pa neka se kaže, kako svećenici, biskupi itd. nisu znali kako neki dječaci mogu tako umilno pjevušiti?). *Kastrati* postoje u oper-

nim postavama tijekom 16. i 17. stoljeća, najviše u rimskoj i venecijanskoj operi, pa je zabilježeno da je publika toliko guštala u njihovim koloraturama, da su se na predstavama čuli sadistički povici odobravanja »*Evviva il coltello*« ili »*Živio nož!*« Jesam li ja oduvijek zazirao od opere? Jesam, pa mi hvaljenje kastrata služi kao još jedan dokaz protiv njene nenormalnosti, pa utoliko gore po činjenice što je za kraj kolovoza ove godine (007.), u Rovinju, u sklopu festivala barokne glazbe najavljeno gostovanje muškoga soprana **Angela Manzottija**, kojega zbog glasovnoga dijapazona nazivaju »novi **Farinelli**« (a **Carlo Broschi**, 1705.–1782., zvan Farinelli bio je jedan od najglasovitijih i najglasnijih kastrata), s time što se nadam da su ovom našem suvremeniku muda očuvana.

Dakle, kako mi **Don Cico** ne treba ni kao eunuh, ni kao kastrat, što mogu
ŽIVIO drugo nego popustiti i dati da mu se **1. 08. 007.** g. otfikare jajca. Dok ga
NOŽ! isti dan nosim doma, sada lakšega za dva zrna graška, ispričavam mu se što
mu nisam mogao obraniti čast i mudatost, ali to je to, »ŠTO, ZAPRAVO,
HOĆE TE ŽENE?« One nas hoće SVE UŠKOPITIIII!!!

Flashback, u prve dane kolovoza, 1947. g.

Kolovoški dani, koje sam, dječakom, provodio u Biogradu na Moru (smještenom nekako na pola puta između Zadra i Šibenika, objektivno bliži ovome prвоме, ali za mene bliži Šibeniku, jer sam iz njega dohodio ili bio dovoden), u ovoj zagrebačkoj sparini prividaju mi se kroz predu oznojenih snova. Neću valjda tvrditi, da se pouzdano sjećam tako davne prošlosti, kao što je ova *otprije 60 godina?* Zašto ne, kad iz nje vučem čak i prepoznatljive ožiljke, kojima potkrepljujem ova maštanja došavša iz maglice »sjećanja memorije« (a ova očita tautologija lansirana je, još odavno, u nekim humorističkim feltonima/kozerijama, baš s namjerom da bode u oči, ali kako je vremenom prihvaćena kao ironična poštupalica, to je čak i lektori u masovnim medijima propuštaju, niti ne pitajući autore je li to pišu svjesno!). Naime, za ljetne školske praznike otac nas je, majku **Adu**, brata **Ivicu**, rod. 1943., i mene, s nenapunjениh osam godina (rodendan mi je u studenome), iz Šibenika bio poslao na boravak i teret **Ivanu**, jednome od svoje starije trojice braće (uz četvoricu sinova, njegova majka rodila je i jednu kćerku, poginulu u Splitu tijekom protekloga rata, pod bombardiranjem savezničkih aviona). Famozni **Ivan**, ili **Giovanni**, odnosno

BARBA **Giovannin**, bio je moj omiljeni barba **Zane**, a kao osebujnik iliti posebnik
ZANE (mnogi su ga smatrali i čudakom) kasnije mi je, za moga puberteta, bio
svojevrsnim uporištem i putovodom (no, on je posebna priča). Barba Zane, izučeni strojopravarski, bio je u Biogradu n/M vlasnik alatničarske radionice, koja je zauzimala prizemni dio zgrade tik uz more i pješčane šljunkovite plaže (danas više teško da bih mogao identificirati to mjesto, kad ionako tamo nisam već desetljećima navraćao), dok je iza kuće bio bogati voćnjak (obiteljska priča hoće, da je nekako 1948. ili 1950., prilikom nacionalizacije ili konfisciranja — viška? — zemljišta, bijesan što ga mora predati novim vlastima, barba **Zane** sjekirov sasjekao sva stabla u svome voćnjaku, derući se na sav glas: »Uzmite,

uzmite, vratit ćeće, vratit ćeće...!«). Bio je na glasu barba Zane, još otprije II. svj. rata i okupacije, kao jedan od ponajboljih majstora za brodske motore i uljarske mlinove, kojim je poslovima stalno bio zauzet gore–dolje po cijeloj Dalmaciji i otocima, kao i u Zagori, a s takvih je putešestvija donosio svakojake bizarne anegdote (koje su se, mora biti, naprosto lijepile za njegovu ekscentričnost), s kojima je znao općinjavati sve *pišulince* okupljene na njegovom posjedu (toliko su me se dojmile, da neke znam i danas prepričavati, a kad boljih nemam!). Bilo je u tome okruženju svega i svačega, od kojekakvih alatljika, do dječe razbibrige s domaćim životnjama, koje su slobodno lunjale po dvorištu, uz plažu, ogradenom onižom drvenom pregradom. U dvorištu i k barbi Zani svraćao je šaroliki mladi i odrasli svijet, težaci i brodari, ribari i trgovci, uz mnoštvo dječurlije iz okolice i zaleda, svi izmiješani u gunguli i zafrkanciji. Odrasli su priredivali više ili manje bogate obroke, za svoje društvo, što je značilo da su iz Zagore bili donošeni janjičići i povrće, a iz priobalja sve što je živilo u moru i kraj njega. Barba Zane, kao i moj otac **Emil** bili su stari »bonkulovići« iliti razmaženi izješe, pa sam tu već dobivao prve lekcije (npr. kako se u pršutani iskušava koji je pršut zreo, a u mlinici kakav je otok kojega maslinova ulja), kao i prve izobrazbe okusa i nepčanih zadovoljstava. Kao školarac iz »velikoga« grada, dobro sam se uklopio u društvo lokalne mularije, s kojom sam, bosonog kao i svi, gacao po pličacima (hvatajući rake govnare) i tapkao po prašini dok smo se skitali ili prema unutrašnjosti ili s jedne strane do Filip–Jakovca, s druge čak do Pakoštana (sve su to razdaljine tek od nekoliko kilometara, što dječici bez nadzora nije bilo teško proći tamo i natrag, zalijećući se u voćnjake i vinograde kao da smo bili čvorci). Mularija je, dakako, bila mješovita, što će reći da su s nama landrale i curice, koje tada jedva da bi netko sa strane bio razlikovao od dječaka, toliko smo svi bili slično otrcani, musavi, bosonogi.

No, ako ne nitko drugi odrasli sa strane — jedino su nas majke mogle razlikovati — a onda sam ja ponešto uočavao. Nije da se hvalim, ali već sam onda mogao prepoznati »*ono nešto žensko*« u gesti kojom je neka djevojčica s lica micala nestasne čuperke kose, a pogotovo u onoj (gesti) kojom je pridržava-

PERUNIKA la haljinicu ili suknjicu kako ne bi, preskačući ograde s dječacima, previsoko otkrila noge, butinice, stegna, gužičice itd. i sl. *Neki je crv rovao u mojoj duši*, crv radoznalosti koji je »*kvario*« nevino meso... Tako, jednoga prijepodneva, *prvih dana kolovoza 1947.* g., ne znam od čega ili koga potaknut, ali nisam odolio da širokim listom perunike opalim **Cicu** po stegnim, kad se bila na dvorišnoj ogradi propela, dovikujući nešto drugaricama koje su otrčale put plaže. Ta Cica — koja mi u mučenju ljeta ove 007. g., izvire iz sjećanja možda po zvučnoj asocijaciji na **Don Cicu** — vjerojatno je bila neka **Marija, Marica**, pa skraćeno **Cica**, svojim mi je vrplojenjem već bila zapela za oko. U grupici nas odraslih vršnjaka/vršnjakinja, valjda se isticala nekom minimalnom brigom za svoje opravice, a ponekad je znala frknuti na nas dječake, ako bismo je previše »uzimali u dir«, vraćajući nas na naše mjesto, što je, pak, nju samu,

odvajalo kao neku posebnost (ili ženskost, da sam tada znao razmišljati u tim pojmovima).

Popinjući se na ogradicu, Cici se sa stražnje strane haljinica bila podigla visoko, otkrivajući dječja mršava stegna (no, za moj pogled već sočna) skoro do mjesta nad kojim se počinje oblikovati debelo meso iliti stražnjica. Možda je i druga pačurlja tada bila na dvorištu, više se ne sjećam, ali toliko pamtim da me je strefila »Bunja Možja« (ma ne, neću valjda i njega u ovo uplitati?), pa kako sam toga trena po rukama premetao dugačke, sabljaste i mesnate listove peruničke (ukrasnoga cvijeća, koje je bilo posadeno uz ogradicu), približio sam se tome prizoru i žestoko ošinuo **Cicu** po golotinji (da, golotinja?, inače smo vidali i više od naših vršnjakinja, ali ovo je bila *posebna poza!*). Cica je skiknula, skočila na tlo i bijesno se okrenula prema meni. *Trijumf*, koji sam bio osjetio u trenutku neočekivane i nepoznate, meni neobjasnjive slasti, odmah se preobrazio u *bol*. Kao što rekoh, na početku ovih izlišnih zapisa, Cica je zgrabilo bovan i zavitlala ga na mene, pogodivši me ispod desne obrve i dok sam sada ja skvičao i krvario, ona se trijumfalno šetkala (a svi će joj odrasli ionako dati za pravo). Na brzinu su mi sanirali ozljedu, te su me odveli na šivanje, mislim, u šibensku bolnicu (u kojoj su mi, već prije, bili krpali meso na četvrtom prstu desne ruke, razderanom na bodljikavoj žici prilikom nekoga veranja, tako da nisam trebao ovaj put dobiti injekciju anti-tetanusa)... Svi su na ovu dječju kavgu brzo zaboravili, a ne znam je li i »Cica« (ako se uopće tako zvala?), dok ja nisam, ni do danas, kad sam bio i ostao uvjeren da točno datumski mogu odrediti čas u kojem se *začelo čitavo moje seksualno ponašanje* (premda pojma »seksualnoga«, u spomenutom djetinjem činu, nisam imao ni od korova!). Bilo je to moje (i naše, obiteljsko, posljednje ljetovanje u Biogradu, jer ćemo se nakon školske godine 1947. /48., na jesen 1948. iz Šibenika svi preseliti u Split), zahvaljujući višoj državnoj (pri)sili. Ali, za mene ljetna iskušenja nisu bila gotova, dapače, obrušila su se, kao da je bilo odlučeno da mi 1947. g. ostane medašnom (pa kako se je ne bih sjećao, kad pamtim i neke dogadaje od ranije, naime, bombardiranje Šibenika od strane i s visine savezničkoga zrakoplovstva, u prosincu 1943. g. naime, tada je centar grada teško stradao, a bilo je i mnogo poginulih, što se ponovilo još u nekoliko navrata 1944. g., a nekom su prilikom bombe pale i oko tvrdave »Šubićevac«, podno koje smo stanovali, tako da mi je još u životu sjećanju kako smo se s majkom, **Ivicom** i ja, pokriveni »pjuminom«, podvlačili pod kuhinjski stol).

Nakon prve škakljivosti, prouzročene *u preponama moje duše* ošinjanjem nježnoga ženskoga mesa (?), jednim se gurmanskim doživljajem (dijete, pa da gurman?) istovremeno začeo i *eros mojega nepca*. Dakako, ja sam u taj doživljaj bio naveden i zaveden sugestijama odrasloga društva, koje se mnogo unaprijed *razmaženo nadraživalo* očekivanom senzacijom. Kako i jedan dječak ne bi pao »u ekstazu« sa svima odraslima oko sebe, kad se govorilo da se to ne može uživati baš svaki dan. Premda sam u roditeljskoj kući, iz majčine kuhinje do tada već bio kušao koješta finoga, svejedno je ladanjski ugodađaj pred kućom barba **Zane**, pod odrinom, u ozračju »svakog blaga božjega« iz seoskih imanja,

protkanoga kulturom gradanskoga stola, bio dovoljan da ja unaprijed budem od uzbudenja skuhan i crven kao rak (*što zbog stida koji mi se propinjao iz prepona*, što od kolovoške vrućine i bevande koju su i nama »golubovima« odrasli točili, samo da ih pustimo na miru).

A, bila je riječ, ni manje ni više, nego »tek« o BRUDETU OD LOSTURA. Famozne *periske* iliti *losture* (*Pinna nobilis*, a ova je latinska odrednica iz mogega kasnijeg obrazovanja) već je onda bila rijetkost, a danas je apsolutno zbranjeno njen izlovljavanje (tako da sumnjam kako su je mnogi kušali.). Taj neobično veliki školjkaš (izraste i do 80 cm), zabija se u pjeskovito ili muljevit morsko dno, a ljuštura mu je prilično dekorativna, te se još može ponegdje vidjeti u primorskim krćmama okačena u mreže kojima se sugerira rustikalni ugodaj ambijenta, no njeno meso nije na jelovniku (jer nad njom visi zabrana, čak stroža nego nad prstacima!). Toga su se ljeta veće količine lustura bili dočepali lokalni ribari, a trpeza barba **Zane** bila je prva koju su darivali. Lustura je zabijena dosta duboko, a teško ju je iščupati jer se o kamenje ili što drugo, čvrsto pridržava čuperkom čvrstih niti (ali, o tome malo poslije). Kako tada ronilaštvo još nije bilo popularno među našim svijetom uz more, te se zaranjalo isključivo na dah, a nije se još bila pojavila čak niti puka maska s dihalicom (za razgledavanje prije urona), to su ribari za periskama posezali nekim golemin drvenim »pincetama«. Čini mi se da se taj alat nazivao »*loščure*«, kako se još govorilo za losture i kad bi dotične školjke locirali, onda su mučno napipavali dok ih ne bi istrgnuli. I tada se dogodio taj fajmoznji BRUDET OD LOSTURA, koji ovdje prepisujem iz apsolutno autoritativne »DALMATINSKE KUHINJE« **Dinke Marjanović-Radice** (primjerak kojega je I. izd. iz 1939. g. moja majka držala u ladici kuhinjskoga stola, ravnajući se prema njoj, utoliko zdušnije što je i sama bila prošla naukovanje u školi gde Dike!):

»Oko 20 komada lostura dobro se očisti, povadi se ono crno među mesom, što zovu naši ribari papar, dobro pregleda, jer se nađe po koji crvić. Takozvani papar neukusan je i pušta gorčilo. Operi se u više voda ili mlazom, te dobro kroz rešeto ocijedi da se pijesak i sluz, koju sadrže u sebi, sasvim odstrani.

Na 1/4 ulja zaprži se 1 glavica luka sitno izrezana, doda se 5–6 česna čečnjaka, peršina, oprane izrezane losture malo isprži, osoli, te se češće dolijeva s malo vode i nadoda koncentrat od rajčica. Pusti se da pirja istiha jedan sat, jer je njihovo meso dosta tvrdo. Pri koncu se doda par žlica octa, a ako se stavi mjesto koncentrata 5–6 rajčica, onda se ocat ne dodaje.

Losture je dobro prije priređivanja prokuhati u morskoj vodi.«

Čisto i bistro, jednostavno, bez kerefeka i kojekakvih kekica (a u osnovi je to *opći recept za brudet*, koji je, kao takav, glavni pridonesak autohtone hrvatske/dalmatinske kuhinje svjetskome kulinarstvu!), a vjerojatno je uz ovaj toč išla pura (iliti palenta, odnosno žganci). To je bio jedini put u mojojmu, ne baš kratkome životu da sam ovako kušao periske, a dodatno su me se još dojmile njihove niti, koje su mi bile poklonjene. Propuštao sam kroz prste te fine, nježne, a opet čvrste dlake (koje izlučuje periskino »stopalo«), sugerirajući sebi da gladim *dlačice na međunožju* koje odrasle žen(sk)e, koje sam već bio primijetio tu i tamu, kod nekih djevojaka/žena, dok sam zavirivao u njihove garderobe.

Moj Eros već je tako lutao između degustativnoga i genitalnoga, ponekad sjednjen do orgastičkih razmjera, a najrjede potisnut. Naknadno sam našao u enciklopedijama da se te niti zovu, očito latinski, *byssus*, te da su bile upotrebljavane za pravljenje tkanine »vision«. *Tkanina iz mora?* Svašta, pa kako naša ELZ ne objašnjava »vision«, to sam preko lat. Pin(n)a, lako došao do tal. Pinna, za koji rječnik **N. Zingarellija** kaže da je »školjka tvrda mesa i mnogo traženoga bissa«. U **Deanović-Jernejevom** »Talijansko hrvatskosrpskome rječniku« bisso je »morska svila (na školjkama) i fina tkanina. MORSKA SVI-LA, kasnije mi je zujilo u glavi i mašti, pa ima li ljepše metafore za ženske dlačice na Venerinome brežuljčiću, pa zar nije i **Afrodita** rođena iz morske pjene? Našao sam, k tome, da pin(n)u spominju još **Aristotel** i **Plinije** (u: **Šime Županović** »Podrijetlo hrvatske ribarske terminologije«, »Čakavska rič«, br. 1-2; 1997.), a za »bisso« kaže se u **Zingarellija** da je »rijetko i otmjeno platno za čipkaste stolnjake i krevetninu / Vrlo fino platno koje se u antici upotrebljavalo za luksuznu odjeću / Posebna izlučevina školjkastih mekušaca, koje se skrutnjuje oblikujući čuperak niti kojima se životinja uz nešto pridržava / Tkalačko vlakno koje se u starini izvlačilo iz takvoga sastojka / Tkivo dobijeno od tih vlakana.«

105

Pa, da ovo nije za pošiziti? U Antici su fino platno dobivali tako da su periskine čuperke tkali? Korijen riječi *byssos*, preko tal., lat. i grč. ide sve do egipatskoga, a nama se, modernima, čini, da smo popili svu pamet ovoga svijeta? Čuvalo sam te losturine čuperke neko vrijeme, dok sve materijalno nije nestalo u selidbama, ostali su samo *čuperci čudnih uspomena* iz toga istoga ljeta. Naime, jednoga od posljednjih kolovoških dana, grupica nas mularije zatabanala je prema zaledu, oprezno se šuljajući medu seoskim kućercima (kad danas gledam kartu, mogli su to biti Opatinski Torovi), jer je tu bila čeljad nešto preće naravi, nego ona uz more. Dok smo se motali kroz neko šiblje medu drvećem, sve nas je uzbunilo neko, po svemu sudeći žensko cendranje: zaista, jedna je djevojčica, opet nekako naša vršnjakinja, izjurila iz nekog kućerka i otpjerjala u šumarak. Jedan dječak iz naše klape, koji je malo bolje poznavao taj kraj i ljude, pakosno se cereći objasnio nam je razlog njeni plača (a pitam se i danas, je li govorio istinu?): curica, naime, mora sama ubrati šibu kojom će je, potom, *njen bijesni ujak kažnjavati!* Tada sam se, samo, bio sav nakostriješio i naježio od nepoznate mi bolne slasti, a kasnije sam, godinama, u sebi raspletao tu priču: eto gdje se začinju sve »**père-verzije**« (kako bi to označili današnji psihofilozofski analitičari), naime u samome mesu naroda. Ono »vulgarno« rada se u vulgusu, a nije samo banalno (kako su na priču onda ravnodušno bili reagirali moji drugari iz klape), nego baš izopačeno. Naprosto se bojam daljnega zavirivanja u *ovaj ponor* (moje duše), radije sam onu žeravicu što me je tada bila opeklja, posuo *pepelom potiskivanja*, udvostručujući frustacije, koliko sam ih god nastojao kompenzirati. Tada sam već intuitivno bio spario *komplementarne senzacije* niti ne znajući da se radi o *elementarnim nagonskim silama* — recimo: list perunike je adekvatan kaišu iliti remenu na (muškim) hlačama (a jedan je takav bio ovješen o čavao s unutrašnje strane kuhinjskih vrata u našem šibenskom stanu, a povremeno su ga na mojim golim nogama iskušavali bilo majka, bilo otac... no, nije to bilo ništa strašno!?). krvarenje je kazna, ali možda

i nagrada; čuperak niti na stopalu periske podudaran je ženskim pubičnim dlačicama, a s onim mesom što ga dotična školjka skriva (svaka je *školjka adekvat* ženskome spolovilu, posebno ona koju se *usrkava*, kao što je kamenica ili oštiga!) moguće je doživjeti posebnu okusnu senzaciju, neku vrstu nevinoga sladostrašća za trpezom; nasilje nad nekim (mladim) bićem primoranim da samo pribavlja sredstvo za svoje kažnjavanje, užas je u tom tudem obličju, koje bismo *sami najradije poprimili...* To »sparivanje elemenata« u ranome djetinjstvu ili »spajanje nagona« (kako bi se reklo frojdistički), vrlo je »uspješno« u meni godinama (desetljećima) oblikovalo **moju sadomazohističku suštinu** »u kojoj »primarni« sadizam nije isključivo seksualno agresivan (već je mogao biti nad-kompenziran u intelektualnoj djelatnosti), a mazohizam je samo derivat (odnosno nije genitalan ili eročki, već isključivo usmjeren na samokažnjanje!).

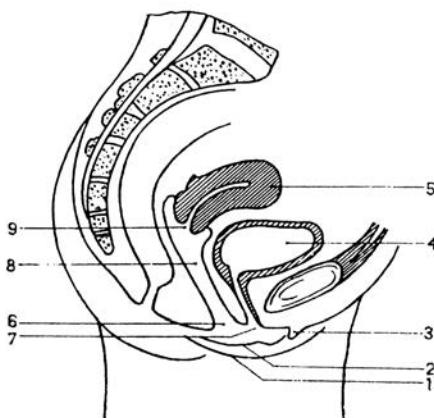
Povratak iz flashbacka (od kolovoza 1947.) u kolovoške dane 007. g.

106

Ovo propadanje kroz *vremensku crvotočinu* iliti upoznavanje samoga sebe u prošloj budućnosti (a ova je sintagma u rangu one o »memoriji pamćenja«), moglo bi (mi) poslužiti u kakve terapeutске svrhe (da sam se na vrijeme dosjetio, a ne tek prepuštao nagonima) ili kome sa strane za razobličavanje moje malenkosti (premda psihoanalitički uvidi ne smiju biti vrijednosni, kod njih je sve relativno!?). Uglavnom, priča o uštrojavanju jednoga mačka zaokrenula me je do isповijedanja o MOJIM MUDIMA. Koje li *izlišne priče?* — znam da će na ovo frknuti kritičniji čitatelji, a osobito »—ice«. E, tu sam ih čekao. A, kad naše ili svjetske spisateljice (koja prije, koja kasnije) izvještavaju čitateljstvo o tome kada su, gdje i kako dobile *prvu menstruaciju*, onda je to — relevantna književna činjenica??? Neka im bude, premda su sva ta priopćenja o prvim

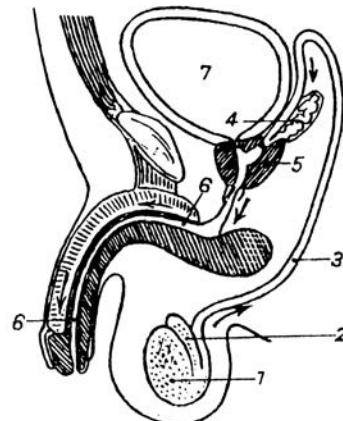
ISPOVIJED O MUDIMA mjesecnicama podjednako banalna (i dosadna), ali zašto onda netko ne bi s muške strane bio »ravnopravan«, pa podjednako tako banalno ispovijedio trenutak kada je ustanovio da je postao — muškarcem. Nota bene: po mojem je shvaćanju i definiranju riječ o PRVOM SVJETSKOM EJAKULIRANJU, a nipošto ne o prirodi prvoga penetriranja u žensko spolovilo (dakle, *razdjeličenju* kojega djevca). *Ejakulacija je, naime, svemirski princip*, a penetracija iliti spolno općenje samo je jedan od načina kojom se ona pospješuje. Ovo će tek razraditi — pod sloganom NULLA DIES SINE EJACULATIONE — a sada tek bezočno rekapitulirati posljedice onoga škaklanja u *preponama moje duše*, koje sam osjetio kolovoških dana u Biogradu n/M 1947. g. S jeseni iduće godine, kad smo se preselili iz Šibenika u Split, već sam bio (do)zreo da na svome tijelu točno lociram ono mjesto na kojem moja *bol iz glave* — *ištrcava*. Posve neobaviješten o drugome iliti ženskome spolu, mučeći se u groznici nejasnih slika i pojmove (dosele neupoznat čak ni s površnim izgledom ženske golotinje: osim onih isječaka, do kojih sam dolazio vireći kroz rupice na pregradama bilo garderoba, bilo smrdljivih zahoda na kupalištu Bačvice!). O ženskim i muškim

spolnim organima u školi su nam tada (zapravo, malo kasnije, u gimnaziji) nudili samo grafičke prikaze, koji su mi se gadili, kao da zurim u obješene svijnske polovice u mesnici. U sprezi formalnoga, javnoga socijalističkoga puritanizma (koji nije dopuštao ili omogućavao bilo kakvo prikazivanje, makar i djeležomične golotinje) i popovskoga drilanja na vjeronauku (na koji me je majka tjerala), bilo je iznimno neugodno, mučno i neukusno pokušavati doći do bilo kakvih informacija s područja, neću reći erotike, genitalnosti, nego *tek puke na-gosti*. Već u osnovnoj iliti pučkoj školi neki su dječaci bili uspjeli doći do pravih, bordelskih sličica (koje su tada, švercali pomorci), ali one su, tek, neobavještenom momčiću predstavljale *pravi — šok*. Bez ikakve prethodne obavješteneosti kako funkciraju ljudska tijela, bilo je »jezivo« iznebuha vidjeti fotografije kopulacije (s beziznimno ružnim akterima, jer rana je pornografija mogla pribavljati isključivo *proletersko—prostituirane »aktere«*, sâma tako sramoteći vlastitu funkciju i ponižavajući one koji su za nju bili zainteresirani: da je moja tadašnja, mada samo dječja procjena, kao *godenje*, bila intuitivno ispravna, dokazalo mi se mnogo godina kasnije, kad se pojavila golema foto-knjžurina »*Forbidden erotica*«, iz dokumentacije **Rotenberg** kolekcije, s tekstrom **Laure Mirsky**; »Taschen Verlag«, 2000.). Ali, tad je bilo ili jedno ili drugo, tj. ili bordelske fotografije ili presjeci ljudskih tijela, kakvi su nam se predočavali u školskim priručnicima (na kojima, mi dječaci, svejedno nismo mogli razaznati što je što). Kako nigdje u javnosti nije bilo golih žena, meni je za minimalno obavještavanje preostajala jedino povijest likovnih umjetnosti (naime crno-bijele ili u boji fotografije bilo slikarskih, bilo kiparskih prikaza ženske golotinje: nezgoda je bila u tome, što su svi modeli držali stisnuta stegna, a na Venerinome

ŽENSKI SPOLNI ORGANI

1. velike usne, 2. male usne, 3. klitor, 4. mokračni mjehur, 5. maternica, 6. predvorje rođnice, 7. otvor mokračne cijevi, 8. rođnica, 9. vrata (cerviks) maternice

MUŠKI SPOLNI ORGANI

1. muda, 2. nadmuce, 3. sjemennovod, 4. sjemenski mjehurić, 5. prostata, 6. ud, 7. mokračni mjehur

brežuljku nisu bile prikazane dlake, pa me je mučilo »**a, gdje se, zapravo, skriva — ta pička?**«)

Ni prerano, ni prekasno, ili prvo svjesno puštanje u optjecaj moje izlučevine (ovo »svjesno« ili namjerno je važno, jer tko bi znao koliko je nehotičnih olakšavanja do tada bilo), obavio sam nešto prije devetoga rodendana. Kunem se da, da *ovaku glupariju* nikad ne bih bio (pri)pustio u štivo, da me to nisu navele neke spisateljice. Ako one smiju i mogu obilježavati datum svojega »postajanja ženom«, zašto bi mojoj malenkosti bila uskraćena barem smionost govorenja o vlastitoj intimi. Sada slijedi početak recenzije, o knjizi **Slavenke Drakulić** »Mramorna koža« (GZH, Zagreb, 1989.), koja je pod naslovom »Banalnost 'ženskoga pisma'«, objavljena u tjedniku NIN, 25. II. 1990., Beograd:

»Kišilo je onoga dana kada sam dobila prvu menstruaciju«, tako se na 122. str. svoje knjige »Moja majka i ja« (*My Mother/My Self*«, prvo izdanje 1977. g.) ispovijeda američka feministkinja **Nancy Friday**, kao da je to za nas naka važna činjenica. No, dok su toga dana njoj pod prozorom mirisale magnolije, kod naše Slavenke Drakulić (rođ. 1948. u Rijeci) »počelo je s mirisom lipa u cvatu...«, tako barem piše na str. 39., knjižuljka »Mramorna koža« (156. str.), a sve se to zabilo dok je »sjedila u ljetnom kinu«. Dogadaj gotovo za svaku djevojčicu koja (barem formalno) prerasta u ženu, ali pokazalo se da u spisateljstvu to nije tema kojom bi se mogla dati životvorna transfuzija nekoj književnosti. Krvotok proze ne ovisi o mjesecnicama: uostalom, »menstruacija je dosadna«, kao što je povodom ove knjige napisala **Ines Trkulja** (»Polet«, 26. I. 1990.).

Naravno, nemam namjeru čitav ovaj antiroman S. Drakulić svesti samo na jedan »ženski problem«, niti mi je stalo da povlačim neizbjegne paralele sa isповjednom knjigom N. Friday (kao što je već ukazano na sličnost s prozom **M. Duras**), ali što se može kad je tzv. žensko pismo banalno, jednakom kao i »muško«. Evo jednog primjera ovog »drugog pisma« ili »pisma razlike«:

»Bilo je sunčano onoga dana kad sam prvi put svjesno ejakulirao... mirisala je suježe pokošena djetelina pod prozorima naše kuće na Bačvicama, a imao sam tada već devet godina...« Može li se ovakvim usporedbama uspostaviti razlika između »ženskog« i »muškog« pisma? Već se osjećam kao na Prokrustovoj postelji buduće polemike: prerastanje dječaka u muškarca (ili muškića), jeste otkrivanje užitka, dok ženski spol svoje odrastanje plaća mučnim iskustvom mjesecnoga pranja. Pa, što onda? Napišimo to jednom ili dvije hiljade puta, svejedno se ništa ne može promijeniti na banalnosti jedne i druge činjenice.«

Ova je recenzija bila preposljednja, u nizu od 120 (objavljenih sustavno od X. mj. 1981. g. do VII. mj. 1990.), pa kako je već tada vjerojatno malo tko u Zagrebu čitao NIN, nikakve »polemike« nije bilo, jer se ili nije imao tko za što zakvačiti ili više nikome nije bilo do toga (sve je, ionako, ubrzo išlo svome katastrofalnom kraju). Kad je i ova recenzija, zajedno s ostalima, napokon pretiskana u knjizi »ROMANI KRIZE — u desetljeću nakon smrti **J. B. Tita** i **M. Krleže**, do početka raspada SFRJ«, u nakladi »Prosветe«, Beograd, 1996., kao valjda prva knjiga nekog hrvatskoga autora objavljena nakon »raspada«, sada u tome inozemstvu, pogotovo se malo tko zanimalo za sadržaje pojedinih recenzija ili za poneku inverktivu u njima. (Ali, ako ništa drugo, a onda je ta zbirka

književnih kritika barem poslužila kao povod za epistolarnu diskusiju između **Stanka Lasića** i moje malenkosti, diskusiju koja je iznjedrila neka važna pitanja o suodnošenju hrvatske i srpske književnosti i uopće tih kulturno-društveno-političkih prostora, diskusiju koja se kao relevantna spominje i razraduje još i dan-danas!!).

Svejedno, (pro)čitana ili ne, ali ova je recenzija kao posve (ne)prikladno mjesto bila prva javna prigoda kojom sam se »izložio«. Ako je netko to i čitao, čini mi se da baš i nije identificirao kao osobnu isповijest ono što je u muškom rodu bili pod znacima navoda (»Bilo je sunčano... kad sam prvi put svjesno ejakulirao...«). Premda se spominju nekakve »Bačvice«, svejedno se moglo činiti da to citiram nekoga smionijega autora i boljega pisca nego što sam ja kritičar. *Ali, eto, htio sam biti originalan i nisam uspio biti razobličen.* Zato sam sada

MIRIS naveo dotični ulomak teksta iz 1990. g., da se vidi kako sam odavno
DJETELINE i dosljedno bezočan. Jedino u citiranome tekstu malo popravljam podat-

tak: »... a imao sam tada već devet godina...«, u točnije »imao sam tada skoro ili nepunih devet godina«. Dok jedan drugi navod moram malo proširiti: naime, činjenica da je toga dana, pod prozorima našega stana u kući na Bačviciama »mirisala suježe pokošena djetelina«, toliko mi se fiziološki urezala u sve tjelesne osjetilne i čutilne organe, a ne samo u dušu, da ja otada — neprimjereni umišljeno, ali — sebi umišljam, kako *moja sperma zaista miriše po suježe pokošenoj djetelini!!* (??) Dobro znam, da okus i miris sperme ovisi o općoj tjelesnoj kondiciji, o trenutnom zdravstvenome stanju, o godišnjem dobu, pogotovo o hrani i piću konzumiranim dan(ima) prije kojega ištrcavanja, da ne govorimo o raspoloženju (prema sebi i partnerici). Postoji *slatka i ljuta sperma* (a u osnovi je uvijek gorkasta), ona koja žen(sk)u može zapeći ako joj kapljica padne u oči, ali i takva koju žen(sk)a može oblaporno degustirati. *Jebeš djetelinu*, ali kako sam reagirao onda kada sam prvi put svjesno istočio mladenačku sluz, to bih od srama najradije prešutio, ali se ne usuđujem. Bio sam pao, naime, u nekakav trans pokajanja, predbacujući sebi da sam počinio »*grijeh protiv Boga*« sve dok me novo nabreknuće nije demantiralo. Možda je viša volja da se meni tada morao dizati više, tj. nekoliko (pa i do desetak) puta dnevno (a brojim samo one erekcije, koje sam morao dokrajčiti, dok uopće ne vodim računa o redovnom »stajanju mir-no!«)

Jesam li neki POROČNIK, ako svoju nehotičnu autobiografiju nadopunjujem ovakvim izlišnostima? A, što, ako su one nadražajne, te ako mogu, barem u nekim djelićima, upotpuniti mapu ljudskoga psihizma, pišući o onome što se *obično zatajuje ili prešućuje?* Ovakva moja prosječna nenormalnost — jer, baš sam u svemu *nenormalno prosječan!* — možda može ponekoga utješiti, ako već neće kao tekst koga razgnjeviti (dobro, u oba slučaja). Osim što sam POROČNIK, rekao bih da sam i PRAZNIK, onako kako tu riječ tumači naš davnjašnji smioni pop i leksikograf **Ivan Belostenec** (1594.–1675.), koji je imao tu nesreću da je njegov kapitalni latinsko-ilirski (i obrnuto), što će reći hrvatsko-latinški rječnik »GAZOPHYLACIUM«, tiskom objavljen tek 1740. g. Riječ »praznik«, on ne tumači u našem današnjem, uhodanom smislu, kao istoznačnicu za

blagdan, ili dan odmora, već je praznik za njega *onaj koji se »ispraznuje«*, da-kle, doslovno »*jebač*«: fornicator, stuprator, fututor, homo contaminatissimus; a još i precizira, da je »adulter«, onaj koji »praznuje s tudom ženom«, a onaj s djevicom je »deflorator, devirginator«, s »duhovnom osobom« (ovo je nešto iz popovskoga miljea, op. I. M.) da je »sacrilegus«; s nekim koji mu je u rodu da je »incestuosus«; pa s »mladencem« (vjerojatno misli na uzrast, op. I. M.) da je »sodomita«, »paedicator«; dok je »bestiarius« onaj koji praznuje sa »živinom«.

Uglavnom, pokazala mi se »poučnom« ova kolovoška zgoda s jajcima jednoga mačka, budući da me je navela u *crvotočinu duboku čitavih šest desetljeća* i onda izbacila na površinu, utapajući me (»kacavajući«) u književnu kritiku, s kojom sam uzaludno potratio čitav vijek. Uzaludno? A, što je smisleno? Uvijek kad sebi postavljam ovakva dubokoumna pitanja, *hvatom se za svoj korijen, naime za kurac* (no, o tom potom). Svršavajući i s ovim zapisom (o tom potom), mogu samo bezočno parafrazirati, travestirati jedan **Rilkeov** stih iz »Soneta Orfeju«:

»Stablo se diže. Uspon čist i stamen!

O stablo u mom uhu...« (R. M. R.)

»O mudo u mom (d)uhu. (I. M.)

(*nastavlja se*)

Jozo Puljizević

Njegov obračun s Thanatosom II.

Jedan pjesnik i jedna glumica — Miroslav i Bela Krleža

111

Mjesec dana kasnije, u srpnju, Tit Vidmar, urednik Kulture ljubljanskog »De-la« (često se susretao s Krležom na Tržiču, kada bi тамо ljeti boravio njegov otac akademik Josip Vidmar) koji ga je, poslije Beline smrti došao posjetiti na Gvozd, i koga je tom prilikom zadržao na ručku, pričao mi je da je istu »šifru o smrti« i Belinoj praznoj sobi rekao i njemu. Doslovno... Molio sam tada Tita Vidmara da opiše taj susret s Krležom, i kao tadanji urednik Kulture objavio sam ga u »Večernjem« listu... Ovdje taj poveći tekst donosim fragmentarno:

»Osjećao sam se nelagodno kad sam u Zagrebu na Gvozdu pritisnuo zvono. Ali ta me nelagodnost obuzela još prije, dok sam se približavao kući, silazio stepenicama u vrt i zatim se opet penjao stepenicama do vrata veže.

Miroslav Krleža je bio čovjek pred kojeg se moralo doći pripremljeno, sabrano, podešeno na neke naročite intelektualne frekvencije — bar se meni uvijek tako činilo i događalo. Sada je pak taj osjećaj bio gradiran gotovo do nemira stoga što je Krleži nedavno umrla supruga Bela. Znao sam kako ga je ta smrt pogodila, znao sam kako se već godinama borio s tjelesnim mukama, znao sam kako je osamljen i kako je ljut ako mu tko želi nametljivo izraziti sućut ili čak samilost.

Čekao me je u naslonjaču u salonu, tako da me je ugledao još dok sam prolazio kroz prvu sobu.

— *Kako se osjećate, druže Krleža?*

Kako sam dohramao sa štapom, to je njemu koji je već dugo bio osuđen na štakе dalo priliku za šaljivu primjedu. Ali njegove oči nisu zaiskrile. Gledale su nepomućenom ozbiljnošću, pomalo melankolično, ali čvrsto, jasno, nimalo tužnije negoli u drugim prilikama kad je bio zabavljen mislima. I odmah zatim je, da pomogne i meni i sebi, počeo brižljivo odmjerelim, rekao bih gotovo pripremljenim rečenicama govoriti o Beli. Zaciјelo nisam bio prvi posjetilac kojem je morao govoriti o njoj: duboko proživljeno, a zapravo s dostojanstvom i književnom razboritošću.

— Bela je otišla. A ovdje je sve — pokazao je rukom sobu i stan — onako kako je i bilo. Možda se jednom vrati.

Točno je izračunao koliko su dana proživjeli zajedno. Broj nisam zapamtio, svakako ih je bilo za približno šezdeset godina.

— Ni u čemu se nismo slagali. Najmanje u pogledu politike. Kad je odlazila u bolnicu, znala je da se više neće vratiti. Potanko je naručila sve što treba da joj dadu da ponese, čak i haljinu u kojoj će je položiti u ljes (...) Beli sam u bolnici napisao devet ljubavnih pisama...

Na obližnjem je stolu stajala vaza s karanfilima.

— Tako je ona postavljala cvijeće... (...)

Kad je došlo vrijeme za objed, ustao sam i počeo polako razgledavati slike koje sam uostalom već poznavao. Platna hrvatskih majstora otprilike od kraja prošlog stoljeća do početka tridesetih godina, među njima dva Belina portreta.

Krleži se to nije svijjelo. Bilo je očigledno da mu želim dati vremena za ono nekoliko metara do stola. Ali, što drugo da uradim?

112 Kad smo sjeli, poveo je razgovor. Počeo je priopovijedati kako je bilo kad ga je posljednji put posjetio Tito. Zatim je ušutio i neobično dugo ostao zadubljen u misli. Na kraju je rekao s punim uvjerenjem:

— Tito je bio — igra prirode.

Jeli smo »Podravkinu« juhu, komadiće piletine i teletine, pečeni krumpir i salatu od kupusa. Vjerljivo je na kraju bio i dessert.

— Jedi! — zapovjedio mi je.

— Pij!

Pio je pivo a mene je ponudio vinom.

(...) Zatim je nenadano izjavio da su među Slovencima bili njegovi najbolji, možda jedini pravi prijatelji. To sam shvatio kao maksimum Krležine čuvstvene isповijesti. Vratili smo se na Belu. Imala je naviku da potkraj odmora piše brojnim znancima, a na njenim je razglednicama najčešće stajala jedna te ista rečenica koju sam sada citirao: Jedno divno ljeto ide kraju, do viđenja u sumornom gradu.

— Kako ste to zapamtili? — pogledao me je napola s nevjericom.

Razmišljao sam o senzibilnosti i krajnjoj napetosti koje su cijelog života obilježavale tog čovjeka. Razmišljao sam o tome kako je svojom beskrajnom sposobnošću, do pojedinosti osnovanom suverenošću i, ako hoćete, i vidljivom čudljivošću oblikovao svoj habitus i ostvario za sebe jedinstven status u suvremenom kulturnom životu. Razmišljao sam... Ali došlo je vrijeme da se oprostim». (...)

Meni: Može se vratiti kad god hoće!

Titu Vidmaru: Možda se jednom vrati!

Ne sliči li to na začetak neke vjere koja dodiruje rubove mita, i ne sliči li to na nešto što je granica između očaja i praznovjerja?

Možda je tek literarna figura? Možda poza pred činjenicom smrti?

To nije tipična boja, tipični znak njegova stalnog prkosa.

Nije li to poniranje u nešto što se zove bespomoćna nada, ili je to poziv na suučesništvo?

Ova njegova sumorna i teška rekapitulacija vlastite svijesti o stanju koje jest i koje se više ne može mijenjati, ova rečenica jedne simbolike koja isključuje doslovnost, kao da je u potpunosti izmijenila još do maločas jasan raspoloženje: on sada više nije »dalek, hladan i zao«. On je tu na dohvrat ruke, on javlja da prepoznačuje nasuprot sebi nešto što mu sliči na glas iz prošlosti, na slike iz jučerašnjih dana.

Pita me: Kada ste doznali za Belinu smrt? Koji sat toga dana?

Kažem mu da je to bilo negdje oko podne... Kada sam došao u redakciju...

Pogledao me izrazom onog iznenadenja koje nešto naprsto ne može razumjeti... Kao da sam kriv...

I on će opet:

— Bela je bila već daleko... Ona je umrla u rano jutro...

Shvaćam — s njegove strane to nije bila tek puka njegova informacija. Mnogo više od toga: prijekor s neke druge obale. Odanle gdje se zbivala drama — ovamo, k meni, na ovu stranu gdje je glas o toj drami stigao veoma kasno. Prekasno. Od zore do podneva — to je već dugi put...

— Kako to da niste čuli prije?

Kažem mu da nisam vjerovao da će tako naglo otići. Nisam na njoj prepoznavao signale odlaska. Naprotiv. Činilo mi se da je, iako već nešto slabija, krvnija, umornija — još uvijek vrlo živo prisutna medu nama. I kažem mu da me je taj njezin nagli odlazak zaprepastio...

— Nemate pravo. Nije to bio nagli odlazak. Bela nestaje s ovoga svijeta već posljednje tri godine. Postepeno, ali potpuno. Meni je već nekoliko godina bilo jasno da Bela odlazi. Ja sam primijetio znakove tog fatalnog odlaska, ali ona je glumila da stvari ne idu tako loše kako su išle. Ona je do zadnjeg časa glumila. Pa i moj telefonski razgovor s njom dok je ležala u bolnici, između dvije cerebralne komice — to više nije bila ona. To je već bio glas iz groba...

I zatim:

— Kada ste zadnji puta vidjeli Belu?

— Zadnji puta na Novu godinu u »Esplanadi«... Četvrtog siječnja... To je bio još prije Nove godine zakazan sastanak — po tradiciji prvi novogodišnji susret i dobre želje za nastupajuću godinu... Zakasnila je, čekali smo je: njene prijateljice Živka i Cvijeta — i ja... Razgovor ni po čemu nije bio poseban, pomalo o svemu i svačemu, ali odjednom se, bez ikakvog izravnog povoda »iskopčala« iz tog ravnomjernog toka, i nametnula nam temu, zapravo obraćajući se meni:

— Toliko ste toga napisali o meni. Ostaje vam još samo da napišete nekrolog. Sada je došao red na njega...

Jasno, tada sam namjerno »prečuo« taj njezin vrlo sabran, nimalo patetičan, a još manje sentimentalnan imperativ o »poslu« kojim me obvezivala, ali kada će se četiri mjeseca poslije toga to zaista i dogoditi, s čudnom nevjericom,

gotovo s praznovjerjem vraćao sam se na tu njezinu rečenicu... Je li to što je rekla u »Esplanadi« bila tek konverzacijска finesa, ili stvarna slutnja — nisam umio odgovoriti sam sebi na to pitanje.

— Ona je svoje prijateljice volila, svake je srijede odavde sa Gvozda žurila oko podne, odlazila u »Palace«, a onda mi je govorila da joj je to samo teret, i nikako joj se nije dalo da ide... Ja sam znao o čemu se radi, sve sam video, nagovarao sam je da otide, da se sastane, i tog januara — i jedva sam je nagovorio... A to što vam je rekla o nekrologu, to prvi put čujem, to nije bila kako vi mislite konverzacijска finesa... ne, ona je već gledala smrti u oči... Ona je znala da umire, a govorila mi je: kako bi bilo lijepo još malo proživjeti... I sada sam ja ovdje, a ovdje je sve njezino, i to je njen grob... I ja sam u tom njenom grobu...

Kao da želi sam dovršiti isповijest...

— I to je bilo zadnje od nje?... Više se niste vidjeli?

— Nisam je video... A čuo sam je u zadnjim danima veljače... negdje oko dvadeset i trećeg u tom mjesecu... Noć nakon što se vratila iz kazališta gdje je, kako mi je pričala na telefonu, gledala »izvrsnu predstavu 'Zlatnog mladića' u režiji Joška Juvančića sa Koraljkom Hrs kao Micom«... i to je bila njezina posljednja kazališna predstava u životu... Njoj se na toj predstavi veoma svidjela Koraljka Hrs, jer, rekla mi je, da je talentirana Koraljka »nadmašila sva njezina očekivanja«... Hvalila je i Miru Furlan...

— Da, Cesarec će biti njezina posljednja predstava u životu... A odmah iza toga ona se razbolila... Smrtno... Naglo je postala iznemogla, jaki kašalj... ali bez temperature... Ali ona izrazito boluje od 1979. godine. Njoj je sve slabije, no ona prkosí. Ja sam u te posljednje dvije godine pratilo Belu na svakom koraku ovdje... Pogledom, mišlju... I ona se mnogo promijenila. I prema meni — šutjela je mnogo, uvijek mi se činilo kao da se uvrijedila na nešto, a na što, pitao sam se... Godinama smo, jutrom kod čaja, to je već bio naš ritual, zajedno prelistavali iste novine, iste časopise, razgovarali o predstavama, o ljudima... Ništa je više nije zanimalo. Uvijek se opravdavala da je umorna, kao da uopće nije spavala... Za čitav niz stvari gubila je interes...

— I za kazalište?

— Ah, tu i tamo. Ali ne ovo naše kazalište. Znala bi me pitati šta se zbiva vani u kazalištu, u Evropi, u Moskvi, u Parizu... Bila je ravnodušna za sve... Sve moje knjige koje su objavljivane i drame koje su igrane — nju više nisu zanimale. A prije — bila je uvijek radoznala... I puna inicijativa... Ona već nekoliko godina nije uzela u ruke ni jedan moj tekst, ni jednu moju knjigu... A ranijih godina — ona je tražila da sve prva pročita, njezino je mišljenje bilo prvo koje sam slušao... Ona nije ni zamijetila da ja nju stalno promatram, a ja sam video da stvari ne idu dobro, gubila je volju, kopnila je njezina životna snaga, i ja sam znao kako će to završiti... Ali, oboje smo o tome šutjeli... Izgleda da smo se dobro razumjeli — ali šuteći...

Ulazi Ivka i donosi tursku kavu za mene. Krleža me nudi konjakom, ja zahvaljujem i odbijam... On ispija »Stock«...

Spominjao sam Belinu dramu. Gdje je sada ta drama?...

— Da li vam je čitala tu dramu? — pitao je.

— Dala mi je da čitam. Drama o jednoj vazi. Šteta bi bilo da propadne — rekao sam.

A on je očito rezignirano odmahnuo rukom, i tiho, ispod glasa dodao: sada ionako sve propada!

Na Belinom pogrebu na Mirogoju, na mrtvačkom odru prvi položeni vijenac bio je — Krležin. Na traci vijenca je pisalo: »Zadnji pozdrav iz Dj. 16 — tvoj M. K.«.... Djordjićeva ulica broj 16 — stan roditelja djevojčice Leposave Kangrge, i u jednom razgovoru za novine ona mi je rekla da je imala dvanaest godina kada je prvi put vidjela Krležu, dakle 1908. godine, kada će Krleža imati petnaest godina: »Pozvonio je na naša vrata, i ja sam mu otvorila. Bili smo djeca iz istih ulica, sa istog asfalta, iz istog grada...«

A kada sam je pitao koji su joj događaji u životu ostali trajno nezaboravni, ona je izdvojila samo dva: susret s Krležom kao »nevjerojatan dojam fascinante osobnosti kakva je njegova« — i predratni susret sa slavnim moskovskim Hudožestvenim akademskim teatrom na čelu sa Stanislavskim, te »nedostiznim i moćnim glumcima« Kniper-Čehovom, Moskviniom i Kačalovom — u zagrebačkom kazalištu u kasnu jesen 1922. godine; tada je Bela već imala dvadeset i šest godina, već je bila supruga pjesnika i proletera, buntovnika i dramskog pisca kome policija skida predstavu pred samu premijeru, i već je tada obavljen jedan značajan bračni razgovor između Bele i Krleže poslije kojega je odluka bila konačna: Bela će biti glumica!

Gоворила ми је да је и прије свог познанства с Крлеžом била заљубљена у казалиште и да је размишљала да постане глумица. Али, сјећала се, у нјезиној обитељи нису били посебно одушељени том »лудом идејом« нјихове кћерке... Рекла ми је да је нјезина жеља за глумаčким званијем сезала још од нjenog ranog djevojaštva, и када је то једном прilikom рекла у дому svojih roditelja, мајка ју је доћекала готово изван себе и са зграžanjem узвикнула: Па откуда ти таква идеја? Bolje да те видим мртву! А Bela да јој је тада одговорила: Tu sam жељу за kazalištem naslijedila od tebe, zar ne? Zar ne vidiš kako si teatralno izgovorila ovu rečenici svog zaprepaštenja?

Čežnja za kazalištem на poseban ју је начин зблиžila с Крлеžом — како ми је говорила. I on ће је једном прilikom pitati: што би у животу она htjela бити, а да не буде само supruga Miroslava Krleže. A Bela му је без dvoumljenja одговорила — глумица. I — »s time je bilo sve odlučeno«...

Koliko u тој, оvdje prepričanoj Belinoj verziji има вјерodостојности — тко то може данас потврдiti! Али, остalo је забиљежено, и на папиру, остalo је и у сјећању кроз разговоре како је Krleža појало што је Bela постала глумица. У ону vrijeme kada je ona tako uporno, gotovo tvrdoglavu postojano, ali i strasno navijala za rasvjetljenu pozornicu, Krleža nije bio očaran kazalištem kao magijom, kao »grovnicom ludog hodanja po krovovima« (Belin izraz), kao sudbinom. U то је vrijeme impresionirao sredinu nemilosrdnom anatemom kazališta kao »biblijom prosjaka« u kojoj se dramski tekstovi objašnjavaju slikama kako

bi smisao mogli razumjeti i analfabete — što nije izvorna Krležina pozicija, jer ju kritički neobjašnjeno preuzimljie iz Strindbergova predgovora naturalističkoj tragediji »Gospodica Julija« iz 1888. godine, gdje je kazalištu namijenjena uloga vlastitog grobara... Dakle bez budućnosti!... Kazalište je tada Krleži bilo neophodno — sredstvo. Medij koji je odjekivao, a on je mediju nudio ideje u početku u formama i formatima koje teatar nije umio savladati, a u kasnijoj će fazi Krleža nešto i akceptirati od klasične i već oprobane tehnologije i logike tog medija. I tako su autor i kazalište došli do »najidealnije« točke, prešavši s jedne i druge strane po pola puta, medusobno se educirajući: Krleža kazalište da izade iz letargije akademiziranih i duboko samozadovoljnih shema, a kazalište Krležu da snizi i »urazumi« decibel svoga prevratničkog poziva na novo kazalište u novom svijetu... Ali, niti je autor uspio promijeniti (temeljito, revolucionarno, od glave do pete) kazalište, niti je kazalište uspjelo od Krleže napraviti svog poslušno isfabriciranog eklektika... U to vrijeme Krleža je nekim svojim smionim simplifikacijama objasnjavao i glumu kao tek »vještinu mnogo jednostavniju nego što se to na prvi pogled misli«, kao što će i reformatora Stanislavskog »na staroj čehovskoj gitari« (njegova formulacija!) prebrzo adresirati u muzej, iako mi čak još i danas propituјemo njegovu čudesnu šifru preporoda glumačke ekspresije...

Čudnovato protuslovlje: teatar je Krležu, barem poslije Drugoga svjetskog rata, objasnio i kao znak i kao simbol mnogo sugestivnije i javnosti dostupljivije i »čitljivije« nego knjiga, a Krleža u svojim mладенаčkim počecima bez teatra nije htio, pa valjda niti mogao, a od svih ga je umjetničkih izraza teoretski najmanje, ili najslabije objasnio (osječko predavanje je još jedan njegov obraćun — ali sa samim sobom!)...

Govorio je da su Belu neprekidno ponižavali u teatru, gurali je u periferne uloge, kritičari se iživljavalni nad njom — a sve preko njenih leda obračunavajući se s njim opasno neuhvatljivim, opasno opasnim, i opasno osvetoljubivim Krležom... Njihov vjenčani kum Milan Begović presudno je pomogao da Bela dobije svoj prvi glumački kostim — Castellicu — i kolikogod je Krleža bio oduševljen tim njezinim debutom, negdje je intimno zažalio što joj je omogućio pozornicu (jer bez njega to ne bi išlo s neškolovanom početnicom!), pitajući se trajno: a kako to da nakon tako uspjele kreacije jedne zahtjevne uloge, ona dobiva tek neke otpatke s velike gozbe glumačkih podjela... Bela mi je govorila da je njezina teška opterećujuća trema na praizvedbi Glembajevih dolazila od spoznaje da s ulogom Castellice ta drama ili prolazi ili propada... Dakle, promašiti se nije smjelo... I nije promašila...

Dohvativši sa stola novine, otvorio je sliku Bele:

— Na nekrološkoj stranici »Večernjeg lista« objavili ste ovu fotografiju Bele sa njezinog stvarnog glumačkog debuta: barunica Castelli 1929. godine... Tu se dogodilo, te sibirski hladne zagrebačke zimske noći, a već je polovica februara, ostvarenje Belinog životnog idealja... A kako je to već daleko, a ipak kao da je bilo jučer. A sada nikoga više iz tih »Glembajeva« nema. Svi su otputovali, pa evo sada i Bela... A propos smrti: smrt kao motiv, smrt kao naravna pojava,

strah pred smrću, smrt kao putovanje u nepovrat, smrt kao mehanička pojava i tajna ljudske smrti, o tome razmišljamo i pišemo već stoljećima, govorimo i šutimo neizmjerno duže, i nismo se pomakli ni za jedan korak... Tim pitanjima smrti bavim se od kada pišem, i mnogo je smrti bilo oko mene. Od »Bitke kod Bistrice Lesne«, od Prvog svjetskog rata i mojih domobranskih novela, od Franje Kadavera, Stefa Loborce i Tome Bakrana do 'Galicije' i 'Golgote', od čovjeka koji post mortem hoda gradom do pjesme o smrti, i evo sada Bele i njezina odlaska u nepovrat... od kada postojim, a postojim od kada pišem, ja se trajno i intenzivno bavim smrću kao pojavom. I sve to što sam uopće mislio, pisao, sve što sam prošao — bilo je obavijeno smrću. Ali od onda pa sve do danas nisam uspio niti za pedalj da joj se približim. I od kada sebe znam, a posljednjih decenija naročito — prati me ogromna povorka mrtvaca...

Šutnja. Tišina.

Onda — pokazuje rukom, u kojoj je medu prstima goruća cigareta, na ruže. Na golemi buket prekrasno svježih žutih ruža, kapi vode na laticama... Kao da su sada, ovaj čas unesene u sobu...

— Ovo su ruže za Belu!

Posljednjih godina, dok je još izlazio iz kuće, vraćajući se oko dva poslije podne iz Leksikografskog zavoda, on je češće znao donositi Beli buket cvijeća. On njega to nisam čuo, ali time se Bela neskriveno hvalila na svojim uobičajenim sjedjeljkama u »Palaceu«.

On šutke motri te žute ruže. Pogled mehanički... Ali u tom se pogledu osjeća da je mišlju tamo negdje u davnim danima... I ostavlja dojam umornog čovjeka koji »kao da je negdje davno već umro i kao da kroz koprenu nejasne neshvatljivosti prozire zaboravljene obrise mrtvih stvari i dogadaja«. A ja ne znam što da učinim sa sobom tu pred njim u toj njegovoj tako određenoj i tako potpunoj šutnji. To nije šutnja demonstrativna, to je šutnja poraza... Njemu uopće do bilo čije utjehe nije, a sve što bih mogao reći mislim da ne bi bilo na razini dubljih razloga te njegove šutnje, u kojoj on »nikako ne može progutati svoju potištenost što ga je stegla u grlu kao neshvatljivo klupko žalosti«.

I tako iz puke neprilike, ne gledajući ga, pogledom uprtim negdje u debeli, za korake nečujne pouzdano siguran topli tepih, rekoh, onako polutihi, kao više za sebe, i kao slučajno:

»(...) Bili smo straža na mrtvačkoj straži... (...)«

Pogledao me: »Šta vam to znači?«

— To se meni svida... Bela mi je spominjala kako se uobičajilo okolo po našem svijetu govoriti da je Krležina pjesma posvećena njoj »Pjesma starinskog ormara«, i da ona od svih vaših pjesama najviše voli upravo tu pjesmu... Ona mi je objasnila i genezu te pjesme: Bio je Badnjak, i Krleža mi je ispod bora kao poklon dao rukopis te pjesme... Tog Badnjaka samo taj poklon, i bila sam sretna... Ali ja znam, govorila je, napamet mnoge njegove pjesme, i da je od prvih dana vaše veze bila, i valjda do smrti ostala, najintimnije vezana za pjesmu iz 1914. godine — »Bila je mjesečina...«... I često nam je, neke strofe, pa i cijelu pjesmu znala odrecitirati lijepo, glumački pažljivo u »Palaceu«.

— Da li znate tu pjesmu?

— Znam...

— I vama se ta pjesma svida? A ja mislim da je teatralna, motiv trošen, reviziti teatralni... »Pjesma starinskog ormara« je pogled na svijet... A ovo što vi spominjete — to je vinjeta... Šablona...

Zahvaljuje mi na novosadskom kazališnom časopisu »Scena« koji sam mu poslao na Gvozd. Tamo su bila dva teksta: moja sjećanja na glumicu Belu Krležu i Jevtićev razgovor s Belom Krležom koji je emitiran na Drugom programu Radija Beograd — godinu dana prije njezine smrti.

Velim mu da se sjećam niza detalja u vremenu i u prostoru i da mi se sada te slike javljaju kao da se »vrti film unazad« (To je, prisjećam se, bio česti Berlin izraz). I onih njenih rečenica o tom Jevtićevu intervju:

— Kome to sada treba — šta će mu taj razgovor, za deset godina od nas neće biti ni praha ni pepela...

Smrt kao tema u ovom se domu sada ne zaobilazi... Odnosno, on hoće upravo tu temu. On hoće da Smrt bude tema. I tako onda biva u ovom domu. Dva mjeseca poslije Beline smrti, i šest mjeseci prije njegove smrti...

On zastupa onu već dobro znanu sintezu da je smrt trajno u nama i da je putovanje u smrt »realno stanje stvari«, a drugo je, međutim, pitanje to što smo mi pred tim »realnim stanjem stvari« atavistički zbumjeni, zgraniuti, što smo iracionalni, pa stoga dakle potpuno instinktivni. To je, kaže on, još uvijek životinja u nama, jer »samo životinja u nama ne može da pojmi smrt«.

Zanimalo ga je kada sam zadnji put imao kontakt s Josipom Vidmarom, jer da je telefonski s njim i suprugom mu Nadom posljednji put razgovarao na dan Beline smrti. Oni su zvali. I iako su danima znali da Bela više ne može preživjeti, na vijest o smrti ostali su bez riječi...

— Šutjeli su oni u telefonsku školjku, šutio sam ja... A što kazati... svaka je riječ netočna, pogrešna...

Tema Vidmar u tom ga trenutku zanima...

Imajući prilike da kroz protekle godine nekoliko puta budem na Tržiću, ili po pozivu Bele i Vidmara, ili zbog intervjuja s Vidmarom, pa i snimanja jednoga televizijskog razgovora, stekao sam neke za mene temeljne dojmova o čudnom, za moj pojam ipak neuobičajenom intelektualnom tandemu Krleža–Vidmar... Ako ni zbog čega drugog, a ono zbog moćnog podneblja taštine koja vlađa u svijetu takvih gorostasa pera kakav je u južnoslavjanskim relacijama jedan Krleža, i u užim slovenskim relacijama jedan Josip Vidmar.

Prisiljeni dobrovoljnom zajedničkom odlukom da danima i tjednjima bivaju zatočeni u istom prostoru u vili »Bistrica« na Tržiću, pod istim krovom, da sudjeluju u istim ritualima zajedničkog ručavanja, sjedenja u uvijek istom salonu i u istim foteljama (ono je stalna Vidmarova fotelja i tamo ne može nitko zasjeti!) oni su to svoje famozno ljetovanje ponad Alpa često puta doživljavali kao svoj dobrovoljni kavez iz kojega bi, istina, valjalo izaći, pobjeći, ali kamo i kako. Vidmar je znao zatomljivati emocije, on je »treperio« iznutra, prešućivao

je strpljivo i taktično mnoge nepotrebne ili o Vidmaru izrečene »nepodobne« Krležine rečenice, a Krleža je mijenjao svoja raspoloženja kao travanjsko vrijeme. Ili je za sitnice gubio nerve, inscenirao uzrujanost čak i tamo gdje za nju razloga nije bilo, jedva čekao da se Vidmaru omakne kakva nespretna rečenica ili na brzinu improvizirana teorema, pa da zaskoči strašcu sada već prilično umornog i za oštrice otupjelog polemičara, da se suprotstavi tek suprotstavljanja radi... Vidmar je djelovao kao gazda te velike i u slovenskom političkom vrhu amblematične vile, kao da je on vlasnik svega toga, ali je pazio da ta njegova fiktivna »imovinska nadmoć« ne bude ni u kojem slučaju stavljena »pod nos« Krleži, jer je znao da takvu vrstu Vidmarove subordinacije Krleža ne bi umio podnositi... Imao sam ih prilike slušati u medusobnim izmjenama misli i gotovo nikada, barem ono što sam ja slušao, to nisu bila njihova zajednička suglasja: s Krležom se nije moglo tako razgovarati da sve harmonizira i da nema kamena za spoticanje. Vidmar bi postavio temu, Krleža bi oponirao, tražeći šav po kojem ta tema puca... A svaka tema ima svoje šavove, i ako treba sve pucaju... Ako bi Krleža bio kreator teme, Vidmar je bio u taktičnosti vrlo oprezan, jer je znao da negdje »iza brda« vreba zamka... Krleža je stvarao neku prgavu napetost, bilo o čemu da se razgovaralo, o vinu, meteorologiji, medicini, pisanju, čitanju, borovima, travi, glumcu ili glazbi — napetost koja, istina, nije bila napadna, ali se osjećala kao kada ispod mirne površine rijeke struji nešto što je vrlo opasno, ali nepredvidljivo. Krleža je osjećao da njegovo prijateljstvo s Vidmarom nije bezuvjetno, a Vidmar je vrlo jasno davao do znanja da je uviјek spremjan na bezuvjetno prijateljstvo u kojem će Krleži biti jasno da Tržića, i njihova zajedničkog ljetovanja i časkanja i ne bi bilo da tu ne postoji Vidmarova inicijativa, njegovo nutkanje, njegovi prijedlozi, pozivi, uvjeravanja — ali nikada moljakanje preko dopuštene granice... Na večerama atmosferu je stvarao Krleža, ili ju je obarao. On je bio kozer, a Vidmar bi dobrohotno povlađivao, smješkao se na Krležine temperamentne ili odjednom i naglo melankolične zadjevice, i vrlo se rijetko zbivalo da bi Vidmar ušao u jako, snažno ili autoritativno branjenje nekih svojih teza koje se spore s Krležinim... Vidjelo se, kada ih se promatralo i slušalo kako govore, i na koji način šute značajno, da je trajno među njima bilo pitanje prioriteta: Krleža je davao dojam da pristaje na zajednički nazivnik prijateljstva tu »na planincah«, ali da ne pristaje na poravnavanje i jednakost starta: bio je rastom sličan Vidmaru, obojica niskog rasta, ali ne bivajući izričit htio je da se zna da je u onoj drugoj, višoj sferi za glavu viši od Vidmara... U te njihove ne baš rijetke tenzije dijaloškog karaktera, pronicljivo i spasonosno znala bi ulijetati Bela kada bi »procitala« na Krležinu ponašanju da se previše ili predugo svladava, a isto je to umjela činiti i Nada Vidmar, umirovljena operna primadona, koja je bila mnogo blagoglago-ljivija od Bele i kozerski se čas vješto čas banalno nabacivala s Krležom... U svojim dubokim foteljama, s konjakom ispred sebe, dva su cara pod Triglavom provodila svoja medusobna vaganja i odvagivanja... Vidmar je znao da na jednom terenu ima »prednost« ispred Krleže: na Sloveniji i slovenstvu, no i tu je Krleža umio stvarati sitne verbalne diverzije podmećući Vidmaru neke svoje, a

za Vidmara iritantno isključive ocjene o nekim piscima ili pojavama slovenskoga kulturnog prostora. I tako — dok bi Vidmar davao do znanja da obožava Cankara i da mu je Cankar književna a još više kulturološka svetinja Slovenije, Krleža bi nekim svojim relativizirajućim ocjenama o upitnoj Cankarevoj veličini kao pisca (kako Cankar nije bio dorastao jakim književnim konceptima) pokušavao, ako ništa drugo, a ono unijeti malo nemira u spokojnu i samouvjerenu Vidmarovu dušu... No, jedno se mora priznati: obojica su bili vrlo iskusni i uvježbani igrači: išli su do granice izdržljivosti, ali nikada preko nje... Jer da su prešli tu granicu, Krleža bi bio prvi koji bi se preko noći spakirao i vratio nazad u Zagreb... I Tržič bi za njega bio prekrižen za sva vremena, jer Krleža se nije umio »ohladiti«.

A kada se čitaju njihove medusobne impresije, jedan o drugome, toliko je to harmonično i srcu ugodno da i ne sliči na pravo lice i još točnije naliče jednog života koji su tvorili i u kojem su sretno trajali... Ali su ta glazbala majstorski uštimana kada treba odsvirati koncert za publiku... No, uštimavanje, prije koncerta, nije bilo bez manjih ili većih tenzija... A mene su iznad svega više zanimala ta njihova uštimavanja...

120

Krleža je često komplimentirao slovenskom književniku Jožetu Javoršeku, Vidmarovu osobnom artističkom tajniku (koji će nakon Krležina pogreba objaviti gorko pronicljiv zapis ne više o Krleži nego o nama koji se Krležom bavimo), ali nije htio prihvati Javoršekovu tezu da je Vidmar jedini Slovenac u Jugoslaviji, od Prešerna, preko Levstika do Cankara, a i jedini pisac u toj državi koji nikada nije izgubio ni jednu bitku (što sam i ja propagirao u jednom svom tekstu o Vidmaru)... Krleža se tome iznašašcu, pristojnom, gotovo salonskom relativizacijom, podsmjehivao, vjerojatno zbog toga što je taj primat borca-polemičara koji dobiva sve bitke, on predodredio za sebe. Pa i ne bez razloga!

Još za nešto Krleža, čini mi se, nije imao razumijevanja kod Vidmara, ali ne obračunavajući se zbog toga s njim eksplisitno: jedan Vidmarov mizantropski stav, ali mizantropija u onom moliereovskom smislu. Iz te mizantropije stizali su njegovi neutješni zaključci da se usprkos njegovim polemikama stvari i dalje u Ljubljani ne mijenjaju, da kazališne predstave koje su bile glupe, i dalje kao glupe ostaju na sceni, da stojimo na mjestu... Krleža je Vidmaru docirao kako nije važno polemizirati, nego s kime polemizirati, jer glupost ostaje glupost i poslije polemike...

Prisustvovao sam jednoj njihovoj polemičkoj raspravi pokraj kamina na Tržiču, u kojoj je Krleža neprekidno dokazivao Vidmaru da pojednostavljuje stvari i da ih shematisira. Razgovarali su o Gradnikovoj poeziji »Svetle samote«, i tada je Vidmar uvjерavao Krležu da postoje dvije glavne grupe pisaca-stvaralaca... Lirika, po Vidmaru u tom njegovu stajalištu, izvire iz sposobnosti uobičavanja s jedne strane i pjesnikove ispovijesti s druge strane. Iz toga izlazi da postoje umjetnici lirskog uobičavanja i umjetnici lirske ispovijesti. Inzistirao je da u suvremenoj lirici moraju podjednako biti sadržani i forma i ispovijest. Dakle — artist i umjetnik ispovijesti... Krleža je uzvraćao da je to pojednostav-

ljivanje, i da je najmanje točno da umjetnik–stvaralač, ako to jest, ulazi u jednu od tih Vidmarovih ladica, te da je to slično Vidmarovu otkriću antipodnosti: sve što nije Ljepota — sve je Rugoba, artizam, sve što je artizam nije Ljepota po njemu... Vidmar je rezignirao da nije prvi put da ga Krleža ne razumije...

Toga kasnog prijepodneva Krleža je rekao: Znaš, Vidmar! Ruku na srce, nikada ti nisam čestitao, a trebao sam, i evo činim to sada pa bilo i kasno... Vidmar ga je pogledao začudeno, ne mogavši dokučiti o čemu se radi, a Krleža mu je rekao da je pratilo davnu i do dana današnjeg čuvenu Vidmarovu kritiku — polemiku s Otonom Župančičem oko »Veronike Desiničke« i da zna kako je tada cijela mala Slovenija ustala protiv Vidmara... Bio si usamljen, ali bio si hrabar! — kao konačna istina zvučala je Krležina rečenica čestitke... A Vidmar se dobrohotno starački nasmijao, očito mu je godilo da je to Krleža rekao, i to još preda mnom, ali je odvratio da ga je na tu kritiku nagovorio slovenski kompozitor Kogoj, i kako mu je bilo nevoljko pisati tu kritiku jer je sa Župančičem bio u vrlo dobrom odnosima i dobro je znao kako će to njega jako pogoditi, ali »pisao sam to s uvjerenjem da će time koristiti slovenskoj literaturi i dati joj onu moralnu komponentu koju sa sobom nosi istina«... Zatim, da je potpuno točno kako je usamljen uvijek bio, cijelog života, a da u slučaju Otona Župančića nije bio hrabar, ali je umjesto hrabrosti imao debelu kožu. — »Imao sam kožu krokodila, ili nosoroga...« I rekao je da on nikada nije bio tako osjetljiv kao Krleža, koji je sav u vibraciji... Krleža ga je samo ohladeno gledao, i nije se nasmijao...

A zatim je Vidmar opet, nasuprot sebi u fotelji prisutnoga njegova prijatelja, stavio u »fino tkanje« vibracije, kada je govoreći o sličnostima i razlikama između literarne Ljubljane i književnih centara Hrvatske i Srbije, Zagreba i Beograda, rekao neke svoje, kako ih je Krleža naknadno karakterizirao »brzoplete i intrigantne« sudove... Srbi imaju sirealizam, u Ljubljani ga nema... U Zagrebu ga ima, ali vrlo malo jer tek sada počinje... U Sloveniji je bio vrlo intenzivan ekspresionizam, čak je i Krleža bio pod uplivom ekspresionista... Ili — naša slovenska moderna, pa hrvatska moderna i srpska — pogledajte kakva je samo razlika između Dučića, Rakića tamo i Cankara i Župančića ovdje... Oni tamo u Srbiji su u suštini Francuzi, Slovenci u literaturi nisu Francuzi, oni su tu, u Sloveniji, oni su Slovenci... Žive za ovaj svijet ovdje i pišu iz ovog svijeta... Srbi estetiziraju, istina jedan Rakić manje, ali Dučić potpuno... Matoš — još je tu, ali Begović je već vrlo daleko izvan hrvatskog prostora...

Krleža mu je odgovorio da je beogradska književna panorama, od vremena do vremena, provincija pariškog duha... da je Dučić kao poklonik Baudelairea u biti njegov epigon, i da nije više od tek bojanog papir-mašea u beogradskom književnom stilu... Matoš, iako se sukobljavao s beogradskim frankofilima, ostao je poklonik francuskog duha, ali ostao je i najmarkantnije hrvatsko književno ime... Begović nije tako daleko izvan hrvatskog prostora kako ga procjenjuje Vidmar, ali je značajan poetski domet u hrvatskoj književnosti... A naspram tvrdnje o Krleži ekspresionistu, odgovorio je igrom riječi koju je Vidmar, vidjelo se po izrazu lica, blago, ali s osmijehom, bagatelizirao: »Nije važno da li

sam pod uplivom ekspresionista, nego je važna moja autentična ekspresija u hrvatskoj literaturi, o kojoj meritornu procjenu još uvijek čekam...«

Kad sam bio kod Vidmara, na Večnoj poti 1 u Ljubljani, koncem ožujka ove godine, upravo ove u kojoj sada u lipnju sjedim kod Krleže poslije Bele, Vidmara su zanimali neki moji sada već davni razgovori, u nekoliko navrata, sa slovenskim glumačkim prvakom Stanetom Severom, koji je digao glas protiv slovenske kazališne prakse, posebno u Slovenskom narodnom gledalištu u Ljubljani, gdje je i bio najistaknutiji član dramskog ansambla... Njegov ogorčeni glas protiv kazališne birokracije, i šire u slovenskoj kulturi... I kažem Krleži da smo tog poslijepodneva pa i večeri, u njegovoj nordijski tamnoj i samotnoj kući, tamo na cesti za Rožnik, u jednoj velikoj — samo njegovoj i ničijoj više — sobi, naseljenoj dubokim i mekim dostojanstvenim foteljama, i u društvu mudrih patinastih starinskih portreta, s lampama mekanih abažura, u sobi obgradenoj pedantno složenim knjigama po svim zidovima — razgovarali do dugo u noć, jer sam radio s njim intervju za novine, i moj portret Josipa Vidmara...

Krleža je htio da mu kažem što su bile Vidmarove samokritičke sonde na situaciju u Sloveniji... Jer tamo ga, istina potpuno nevoljko, a po principu »što se mora — mora se«, zovu bogom s Rožnika, i htjeli bi ga kao i sve bogove u grčkoj mitologiji — rušiti, ali Vidmar ne da da bude srušen, iako javno tvrdi da mu nije draga da ga tako sakrosanktno ustoličuju... A što misli i o prilikama i izvan Slovenije, jer njegovo je »božje carstvo« šire od ljubljanskoga...

Odgovorio sam Krleži:

— Vidmar je govorio kako je Ljubljana puna lažnih avangardista, o Beckettu koji je izišao iz alegoričkih stvari Leonida Andrejeva... Mnogo o kazalištu, posebno, ali i o pitanjima kulture u Zagrebu i Ljubljani, ali je govorio meni zanimljive nepoznate stvari o Ivi Andriću...

Po reakciji ljubopitljivosti koju nije skrivao, Krleža je dao do znanja da ga je zanimalo što je Vidmar govorio o Andriću — novog, dodavši »da li se uopće nešto novog o Andriću može reći«...

Ispričao sam mu Vidmarovu verziju o nobelovcu iz Višegrada...

Pa tako i to da je Andrić bio jedan od onih rijetkih književnika izvan slovenskog prostora s kojima je Josip Vidmar kontaktirao još u prijeratnim godinama. Upoznao ga je poslije dubrovačkog kongresa PEN-kluba... I zanimalo me, rekao sam Krleži, kako se Vidmara dojmila ličnost uvijek zagonetno šutljivog Ive Andrića:

»Sjećam se dobro mog prvog dojma o njemu: neka posebna otmjenošć, nešto gospodsko u njemu, povučeno, neuvhvatljivo, oprezno... Obris diplomata. Odmah sam zapazio tu njegovu zatvorenost prema okolini. I promatrao sam ga...«, objašnjavao mi je Vidmar.

Drugi su se put opet našli u Sloveniji, na Bledu:

»I tamo je bio povučen iz našeg društva. U stvari, kako se zanimalo za neku ženu, mislim da je bila Grkinja, i došla je na sastanak PEN-kluba. Zamjetio sam da između njega i te Grkinje raste neki poseban interes. U toku cijele večeri bavio se samo s njom, i plesao je s njom... To je bilo u jednoj bledskoj

kavani. A nešto kasnije mi smo svi zajedno bili na nekakvom sastanku gdje se vrlo dugo i vrlo žučno razgovaralo o tada vrućoj temi — o Jugoslaviji i slovenstvu. Mi slovenski književnici zagovarali smo slovensku koncepciju, zapravo onu istu koncepciju koju je 1913. godine zagovarao i Ivan Cankar. Političko jedinstvo — to da. A u kulturi — svaki za sebe. I naravno — svoj jezik. Bila je to veoma vruća diskusija, svi smo govorili, i ja sam govorio, i glasno i žestoko, ali — zamijetio sam da Ivo Andrić nije prozborio ni riječi. Samo je slušao. Nisam mogao da odgonetnem što on zapravo misli. A kasnije su mi pričali da je, vrativši se u Beograd, u jednom svom društvu izrazio očito nezadovoljstvo načinom i sadržajem naše bledske diskusije. Navodno je bio protiv našeg stava, naravno i protiv mog stava u tim pitanjima. No, nije bilo prilike da se oko toga razjasnimo... Onda je došao rat... Ali, poslije rata na prvom našem susretu prva rečenica koju mi je uputio bila je: 'Vidmar, tamo na Bledu vi ste imali pravo. Ipak ste imali pravo. Sada vidim' — rekao je, ali mi nije rastumačio što mu je onda smetalo u našem razgovoru...«

Poslije rata Vidmar je često bio s Ivom Andrićem:

»Kad god sam dolazio u Beograd, bilo na skupštinska zasjedanja, ili zbog nekih književnih ili drugih poslova, mi smo se gotovo redovito vidali, ili odlazili zajedno na ručak ili večeru. Mjesto našeg sastanka bilo je u Francuskoj 7, u zgradbi Saveza književnika, gore na prvom katu... Tada Andrić, barem prema meni, nije više bio zatvoren, enigmatičan... Naprotiv. Bio je vrlo otvoren. Ne mogu reći intiman, jer mislim da on ni s kim nije uspostavljaо intimne kontakte. Ali među nama je bio odnos dobrih znanaca... I primjetio sam da je volio da me zove na ručak ili na večeru, premda to kod njega, kažu, nije bio običaj. A mojoj supruzi Nadi, kad god bi saznao da je stigla u Beograd, slao je cvijeće u hotel. Nikad to nije propustio. Jeden veliki buket cvijeća...«

Pitao sam Vidmara je li imao prilike da se oko nečeg spori s Andrićem, i kakav je Andrić bio u verbalnoj polemici, jer se pisane ne sjećam, odnosno ne znam je li uopće i polemizirao?

»Znate kakav je bio — introvertiran. Ja ne znam kakvog su iskustva imali drugi s njim, ali mi se nismo sporili ni oko čega... U svim temama kojih se ja sjećam da smo razgovarali, uglavnom se slagao sa mnom. Pa i ja s njim. Ali, ispričat ću vam jedan zanimljiv razgovor s Andrićem — zbio se 1948. godine, nešto vremena poslije rezolucije Informbiroa. Za vrijeme ručka kaže on meni:

'Vi ste ušli u partiju?'

Odgovorim mu: Da, ušao sam.

Promatrajući me očito znatiželjno, on nastavi:

'Možete li mi reći zbog čega ste ušli u partiju?'

Ja sam mu otprilike odgovorio ovako: Gledajte, Andrić, evo sada imamo na vratu Kominform, vidite što se zbiva, i kako se zbiva. To je ogroman pritisak na nas i prijetnja, izravna, svima nama... Na ove Staljinove inverktive ja ne mogu drugačije odgovoriti nego ovako kao što sam učinio — završio sam svoj monolog pred Andrićem.

Andrić me vrlo pažljivo slušao, i zamijetio sam, pri kraju mog monologa, da mi želi nešto kazati... nešto vrlo važno za njega... Primijetio sam po njegovim reakcijama, po gestama koje su bile nešto kraće, oštريje, jer on je inače bio savršeno kontroliran, miran... I pitao me:

'Slušajte, Vidmar, a da li mogu i ja postati član partije?'

Odgovorio sam mu: Mislim da možete. Ne sumnjam da će vas primiti... Čak sam uvjeren da će vas primiti...

A on me dalje pita:

'Dobro, a s kime da u vezi toga razgovaram? Šta mi preporučate?'

A ja mu rekoh: Pa imate tu u Beogradu svoje ljude. Porazgovarajte s nekim od rukovodilaca, kažite im svoju želju, ja sam siguran da će oni učiniti to što želite...

Ali poslije tog savjeta ja sam njemu postavio isto pitanje koje je on postavio i meni: A zašto vi hoćete da uđete u partiju?

Andrić mi je, sjećam se smisla ako ne već njegovih doslovnih rečenica, odgovorio ovako:

'Znate, posebno u ovim danima, i u ovim dogadjajima ja se osjećam nekako izoliran. I to mi smeta. Hoću da više znam i saznam o stvarima koje me zanimaju, a o kojima sada nemam dovoljno pojma. Hoću da kao član partije bolje budem informiran o svemu...'

Tako mi je odgovorio.

Nedugo iza tog razgovora, on je učinio ono što sam mu savjetovao, i čuo sam da je ušao u partiju.«

Krleža je komentirao da je to loša Vidmarova literatura, i onda me pitao, vrativši se na temu koju je stalno varirao: A znate li kako je teško bilo umiranje Ive Andrića? I kako ga je medicina mučila s aparatima?

»I svima oko sebe koji sada vode brigu oko ovdje prisutnog starca dao sam do znanja da ne želim da se nada mnom ponovi priča o bolničkoj kalvariji Josipa Broza u Ljubljani ili Andrića na Vojno-medicinskoj akademiji u Beogradu... Hoću da umrem u svojem domu ovdje, u svojem krevetu ovdje i da me ne prikapčaju ni na kakve aparate... Čovjek ima pravo da izabere kako će umrijeti...«

A onda je dodao, pretpostavljajući valjda kako ja mislim da je to — slučajno...

— A što vam je govorio moj prijatelj Vidmar o Krleži?

Točno je da je Vidmar volio razgovarati o Krleži, s ambicijom da onaj tko sluša njegova opažanja mora doći do zaključka da od svih, on Vidmar, najbolje poznaće velikog Krležu.

— Rekao je da ste vi danas njegov veliki prijatelj, već desetljećima, ali njegov prvi susret u životu s vama nije kod njega ostao dojmljiv kao ugodan susret...

Krleža iz neke nesigurne retrospektive prizivlje u sjećanje detalj:

»Mislim da smo se mi prvi puta susreli prije Drugog svjetskog rata u Ljubljani, poslije jednog Bledskog razgovora književnika...«

— Vidmar veli da je prvi susret s književnikom, onda već vrlo čuvenim književnikom cijele tadanje kraljevine Jugoslavije Miroslavom Krležom imao u ljubljanskoj Drami Slovenskog narodnog gledališča... On je tada bio dramaturg u tom kazalištu, i te večeri bio je dežurni na predstavi. Prikazivali su jednu od repriza drame »Gospoda Glembejevi«. Kada je ušao u teatar portir mu nije dao nikakvu obavijest da je nekom uzvaniku, ili gostu koji se najavio potrebno osigurati gratis ulaznicu — kako je to u svim teatrima svijeta uobičajeno... Nitko te večeri nije bio najavljen... Sve kao i obično na svakodnevnim predstavama... Ali neposredno prije početka predstave telefonom mu sa glavnog ulaza javljaju da je u kazalište nenajavljen ušao Miroslav Krleža, da je kupio ulaznicu u parteru, i javljaju čak i koji red i koje sjedalo... Vidmar kaže da su Krležu najvjerojatnije glumci prepoznali, i da je od njih ili preko njih do njega stigla informacija o gostu... Pošto nije bilo vremena da se Vidmar odmah javi tako važnom gostu, jer je bio već treći znak zvonca prije dizanja zastora, on će u prvoj pauzi, nakon prvog čina drame, otići do gledališta, pronaći autora Krležu... Citiram Vidmara: »Predstavio sam mu se, rekao sam da sam Vidmar, i da sam dramaturg, te da sam danas u funkciji dežurnog u teatru, i da ga pozdravljam u ime uprave kazališta, a istodobno ga molim, ako ima neku želju, da mi je saopći, jer hoću da mu izidemo u susret...« I Vidmar se sjeća da je bez ikakvih konvencionalnosti, gotovo rezervirano Krležu njemu odgovorio: »Ne. Nemam nikakve želje. Gledam predstavu. Nemam drugog posla.« — »To su bile prve rečenice koje smo razmijenili«, a zatim je rekao Krleži koji se držao vrlo rezervirano: »Dobro, ako želite, možemo se poslije predstave vidjeti — stojim vam na raspolaganju, i bit će mi draga...« A Krleža je odgovorio: 'Dobro, dobro...', pružio ruku Vidmaru i rastali su se u tren oka pred početak drugog čina predstave... Poslije predstave, Vidmar se sjeća da je Miroslav Krleža naglo nestao iz teatra, »i nismo se vidjeli...« Dakle, bilo je to vrlo službeno, gotovo hladno — izjadao mi je Vidmar, uz neku jedva primjetnu ironiju, taj svoj krležjanski vremeplov...

— Da, Vidmar ima pravo... To je bio naš prvi susret na *Glembajevima*... Tada je u Ljubljani bila prava hajka na tu dramu i na predstavu... Pisalo se da predstava nije za omladinu, da omladini treba zabraniti da gleda dramu, zbog promiskuiteta, zbog amoralnosti u mešetarenjima... To je bio njihov, kasnije čuveni, France Koblar, koji od svega nije ništa razumio... Odnosno — sve je razumio, ali je imao posljednje namjere... Dobro znam tko je stajao iza njega...

— Vidmar mi je ispričao i svoj drugi susret s vama u Ljubljani, neposredno uoči svjetskog rata... »Krleža je«, pričao mi je te večeri Vidmar i opširno i nadahnuto, »bio toga dana u Ljubljani, jer se zanimalo za neke starine, za neke antikvitete, muzejske unikate, a toga se moglo naći u jednom antikvarijatu koji je imao razne kipove i staro pokućstvo, i zvao se 'Tizian'... Bio je u današnjoj Nazorovoj ulici, odmah iza današnjeg hotela 'Slon', u ulici kojom se ide prema hotelu 'Union'. Ja sam potpuno slučajno išao dolje prema 'Unionu', i najed-

nom, pred lokalom — zastanem. Poznato lice. Krleža. Pridem mu, pozdravim ga, a on me odmah zaskoči pitanjem:

’Pa, što je to sada, pa kuda to vodi?...’

Nisam u prvi trenutak shvatio o čemu misli, i upitam ga zašto to pita. A on, aludirajući na vrlo napetu predratnu situaciju, na ratnu psihozu koja se tih dana osjećala svugdje, vrlo vehementno nastavi:

’Pa, zar ne vidite, to je kraj Evrope! To je kraj civilizacije! To je kraj svega!’

Pariram na te njegove rečenice dosta mirno: Ne mislim Krleža da je tako brzo kraj i konac svega...

A on sve žešće:

’Kako ne mislite? Kako ne bi bio kraj! Pa ova naša civilizacija ide do vraka, Evropa će cijela biti razlupana, ni Evrope, ni civilizacije, ni nas više biti neće!’

Pomno ga slušajući, i dalje sam uspio sačuvati mirni ton i odgovorio sam mu: Dobro, to će se vjerojatno i dogoditi, ali propasti neće sve, doći će nova civilizacija, i...

126

Prekinuo me naglo, temperamentno mi dobacujući:

’Idite do vraka, a što će s nama biti?’

Ne znam, odgovorio sam mu, ali to i nije toliko važno...

On je u tren izgubio volju za takav dijalog, samo mi je dobacio: ’E, pa onda zbogom! — i nestao.

To je bio moj drugi susret s Krležom...«

A do trećeg susreta Krleže i Vidmara »došlo je odmah poslije rata«, i to na inicijativu Tita.

To Vidmarovo sjećanje nisam ispričao Krleži... Ne znam zbog čega... Valjda iz nekog razloga... Ali, ovdje prepričano, to Vidmarovo sjećanje bilo mi je zanimljivo zbog meni do tada nepoznatih činjenica, pretpostavljam istinitih činjenica...

Vidmar kaže da je znao, ali ne samo on, da je Krležina situacija u Zagrebu odmah nakon ulaska partizana bila »veoma komplikirana, da ne kažem — teška. Nigdje se nije pojavljivao, zatvorio se s Belom u stan u Radišinoj ulici i — čekao... Što?...«...

Krleža će za te dane u svojim dnevnicima kazati da telefon trajno šuti...

»A jednoga dopodneva Tito je bio u Ljubljani i odlazio na sastanak u Korušku... Vidmar misli da se radilo o sovjetskom maršalu Fjodoru Ivanoviču Tolbuhinu čije su jedinice poslije Staljingrada i Krima vodile bitke u Rumunjskoj, Bugarskoj, Madarskoj i Austriji, a kada je rat završio bio je komandant sovjetskih okupacijskih snaga u Koruškoj...

»U delegaciji koja je išla s Titom poveo je i mene i tražio da sjedim u njegovu automobilu... Cesta — loša, puna rupčaga, od Ljubljane prema Mariboru. U jednom duljem intervalu Tito je šutio, zamišljen gledao kroz prozor jurećeg automobila, a ja nisam htio da ga ometam i čekao sam da on prvi povede razgovor. I odjednom se okrenuo meni s izravnim zahtjevom: ’Slušajte, Vidmar, mislim da bi bilo dobro da vi pozovete ili potražite Krležu i da s njim poraz-

govarate o stvarima. O našim stvarima. I da vam on kaže svoj stav prema ovoj našoj, sadašnjoj realnosti...’

Rekao sam da će to učiniti odmah i vrlo rado, da će već sutra otpovetovati u Zagreb, i sjećam se da me Tito u nastavku tog razgovora pitao:

‘Vi volite Krležu?’

Ja volim neke njegove stvari, ne sve... U biti volim ga kao velikog pisca...

‘Dobro, učinite to.’

Otpovetovao sam u Zagreb. Autom koji je tada služio Osvobodilnoj fronti. Pred zgradom u kojoj je bio Krležin stan, mislim da je bila Radišina ulica, broja kuće se ne sjećam, našao sam dva partizanska vojnika s mitraljetama prebačenim preko prsa. To je bilo postavljeno da netko nepozvan ne bi ušao u Krležin stan, i učinio neko zlo njemu... Te je stražare postavio Većeslav Holjevac... Bojao se dilasovske frakcije... Popeo sam se gore, pozvonio, i prestrašena, blijeda, iscrpljena i s dubokim podočnjacima otvorila mi je Bela Krleža. Pitao sam za Krležu. U sobi je. Našao sam u sobi jednog teškog desperadosa... Nemarno obučen, neobrijan, začuden što me vidi... Dugo smo tog popodneva razgovarali... Rekao sam mu da me šalje Tito i da hoće znati prihvaća li Krleža pobjedu naše revolucije... Krleža se nije kolebao: rekao je — mislim da su ostvareni moji ideali... Poslije se raspričao naširoko, postao raspoložen, što dalje sve više elokventan, a ja sam mu rekao ono što mi je Tito dao kao nalog... Neka čeka tu u Zagrebu dok ga Tito ne pozove u Beograd, u Bijeli dvor... A to će biti skoro... I Krleža i Bela sada kao preporodeni ispratili su me u sutoru i ja sam se autom vratio u Ljubljani, čekajući prvu priliku da Tito opet dode u Ljubljani i da mu referiram ovaj svoj susret s Krležom... I kada je nakon tjeđan dana opet bio u Ljubljani, požurio sam da mu sažeto ispričam moj zagrebački razgovor s Krležom, a Tito je samo odmahnuo rukom i odgovorio: ‘Sve znam, sve je riješeno’... Tito dalje nije htio govoriti — a Vidmar je kasnije doznao da je Krleža došao u Beograd samoinicijativno, bez poziva, i preko Moša Pijade dobio vezu s Titom... Da je njihov razgovor trajao dugo, i da je Krleža u Beogradu odavao čovjeka dobro raspoloženog i vedrog... To je Vidmar ispričao Moša Pijade... Vidmar mi je rekao da ga je ta nepredviđena brzina Krležina iznenadila, ali s druge strane, da je to tipično za njega, jer on je uvek htio imati i predobiti inicijativu u svoje ruke... U Beogradu je bio, ističe Vidmar, već treći dan nakon njegova zagrebačkog susreta s njim...

Pita me Krleža znam li je Vidmar imao jednu bolničku kalvariju koja je bila po život vrlo opasna, ali je sretno završila u istoj bolnici u Ljubljani gdje će i Krleža operirati herniju, vjerujući tada (iz Tržića su ga, intervencijom Nade Vidmar i samog Vidmara, kolima hitne pomoći odvezli u Klinički bolnički centar) da će umrijeti...

Velim mu da sam nedavno, na Tržiću, razgovarao s Josipom Vidmarom upravo o toj temi.

Počeo me Krleža slušati prividno ravnodušno, ali pažljivo me motrio »ne maknuvši ni usnama ni trepavicom«, krupan i težak u toj svojoj fotelji... Nekom odglumljenom sporošću i tromošću pokreta »posegnuo je za zapaljenom

cigaretom što mu se priljepila za usnu«, i čekao moje rečenice, kao da me islijeduje, a hoće pokazati kako se dosaduje tim islijedivanjem... Valjda je htio da shvatim kako mu ta priča i nije važna, a bio je zatomljeno znatiželjan... Vrlo znatiželjan... Zašto? Nisam sam sebi mogao objasniti, ali sam staloženo, mirno pričao priču o Vidmaru i njegovoj drami u bolnici... Vidmar je, objašnjavajući mi kako se osjećao na operacijskom stolu, nakon jedne teške operacije abdomeна (bio je to karcinom debelog crijeva), a našavši se na onoj granici kada totalna anestezija popušta, ali svijest još nije prisutna, bliska, nije aktivirana, postovjetio to stanje s ulaskom u kliničku smrt. Rekao mi je da je to za njega bio veoma neugodan osjećaj...

Molio sam ga da mi detaljnije opiše taj osjećaj neugode, je li to bio osjećaj straha, ili možda čak i panike pred činjenicom kraja?

Ne osjećaj straha, ne panike, tumačio mi je Vidmar, nego jedne apsolutne bespomoćnosti... Ali i neke pritajene, mutne slutnje da je svemu kraj i da se odlazi. Zauvijek. I kazao mi je još i to da je na operacijskom stolu kristalno jasno i »do bola oštro« čuo sve što se oko njega govorilo. Uspio je i da razazna neke znakove bezglavosti liječnika oko njega, jer očito u jednom trenutku nije imao nešto s tom operacijom nije išlo kako treba, i liječnički tim ljudi oko njega radio je užurbano, s brzim refleksima i nervoznim reskim nalozima. On misli da je čak čuo i jedan glas skepse, rezignacije, gotovo kapitulacije — ali, uvjerao me, ono što je tada za njega bilo najneugodnije, on je sve te crne konstatacije i prognoze o njemu i njegovu kliničkom stanju čuo, ali on tvrdi da nije imao snage čak ni prstom pomaknuti, niti očni kapak makar na tren otvoriti da bi dao neki signal o sebi da je još uvijek tu, da sve čuje i da nije umro... I rekao mi je: mislim da je to očajno stanje bespomoćnosti... Možda i vrlo slično konačnom stanju — finalu. On misli da je za sve njih uokrug sebe u nekoliko dramatičnih trenutaka bio već mrtav, iako, jasno, nije bio. Svijest je njegova, napominjao mi je, još imala svoje antene koje su primale signale uokolo njega.

I nakon kratke šutnje, dodao sam Krleži da mi je Vidmar sve to ispričao mirno, gotovo s nekim jedva primjetnim okusom dosade, nekako sporo, ali i neemotivno, suho racionalno kao da priča priču o nekom trećem licu, o nečemu što se nekome drugome dogodilo.

I objašnjavam mu da sam tada, slušajući to njegovo nelagodno iskustvo, Vidmara pitao je li ikada razmišljaо hamletovsku dilemu o smrti. Vreba li nešto iza smrti »u zemlji neotkrivenoj iz koje se ni jedan putnik ne vraća«? Da li je umrijeti — usnut? — pitao sam ga izravno: je li pomicao da je poslije smrti zaista sve gotovo. Jer, rekao sam Vidmaru, Cesarić je u poetskoj viziji izrazio vjerovanje da će biti vlat trave...

— Što vam je odgovorio Vidmar? — upitao me Krleža naoko opet ravnodušno, ali, razaznao sam, s jakim nabojem neke njegove unutarnje snage... To je bila Krležina hinjena indiferentnost, iako sam u njegovu glasu osjetio da ga veoma zanima »rasplet priče« o temi koja ga, kako on veli, ne napušta od kada zna za sebe.

— Pitao sam Vidmara: je li poslije smrti sve gotovo?

— I što vam je odgovorio?

— Rekao je: Ne vem (Ne znam)! Možda nije!

U tom trenutku Krleža je zašutio. Nije me više motrio, oborio je pogled nekud u pod, u štap na koji se svom svojom krupnom težinom naslonio i šutio je šutnjom onih ljudi koji znadu da su nešto važno htjeli reći, ali su odjednom to zaboravili i pokušavaju se nekom svojom intimnom dubokom koncentracijom vratiti na izgubljenu nit. Imao sam osjećaj da u tom trenutku više i ne registrira da sam tu pokraj njega, sučelice njemu, a k tome i dojam da to što ga sada motrim, ovako potajno, možda njemu zaciјelo i nije baš ugodno pro-matranje njega u nekoj njegovoj vrlo subjektivnoj i vrlo osamljenoj meditaciji.

A onda se, kao da se upravo sjetio da u ovoj sobi nije sam, da ima tu pred sobom živa svjedoka, naglo trgnuo, gotovo razdražljivo kao da ga je netko ne-najavljen i neočekivan dotaknuo rukom po ramenu, i on mi je vrlo arogantno dobacio:

— Vraga nije gotovo! Sve je gotovo! Ničeg više nema! Kad padne mrak — sve je gotovo!

Meni je između ove dvije njegove situacije bila i ostala zanimljivija i daleko značajnija ona njegova prilično duga i odsutna šutnja, kada je zagledan dolje u pod, u štap zaboden u sag, potpuno zatvorio intimni krug svoje misaone putanje. Je li i u tom trenutku bio toliko decidiran koliko je to djelovalo kada je naprosto iznerviran, a svjestan da je zatečen u nekom svom nutarnjem, duboko intimnom monologu, uzviknuo: »Vraga nije gotovo!«

Jer to potonje, to je već alarmirana svijest da su svjedoci uokrug i da se treba pred svijetom ponašati kako se i treba. Ali nikako s dvojbom. Jer, napol-kon, nismo, zar ne, babe, nego konzektventni ljudi koji se ne opijaju maglama i iluzijama.

Nije li to potonje bio već dobro podešeni prizor. Nije li prava bit intimnog poniranja u sebe bio trenutak, vrlo dug trenutak njegove šutnje. Zbog čega je bila ta njegova šutnja? Zar je nemoguće da je bio u dvojbi? Zar u tim pitanjima jedan Miroslav Krleža subjektivno ne može biti u dvojbi? Pa, cijelog je života proveo u dvojbama... Možda uopće nije razmišljao o smislu dvojbe, možda je mislio o Vidmaru kao razlogu svog iznenadnog razočaranja u takvim konačnim pitanjima... Ali ostavljao je dojam čovjeka zatečenog u nečem što njemu nije bilo drago da je zatečen...

Tako sam ocjenjivao u tom trenutku tu istovremeno i nejasnu, ali i, barem za mene, vrlo indikativnu situaciju...

I odmah zatim on je upravo retorskom nadahnutom snagom stavljao svoj veliki, konačni uskličnik na Vidmarovu sumnju:

— Konzektventno i uporno ponavljam, pišem i govorim, ali u vjetar, a ipak govorim da ako je riječ o smrti i svim posljedicama da onaj tko je umro, da je taj definitivno i za sva vremena oputovao. U nepovrat. I rekao sam također da čovjek može koliko hoće klečati, moliti, kajati se, isповijedati se, brbljati čitave noći, slušati zvona, putovati u Rim, biti predbilježen na blagoslov Svetoga Oca,

može klečati pred žrtvenicima koliko ga je volja, njega će svejedno odnijeti vrag u nepovrat...

Mnogo se puta u životu, u situacijama dramatičnim za vlastitu egzistenciju ili u trenucima pesimističkih klonuća pitao — kako sam kaže: Bojim li se umrijeti? Smrти ne — govorio je, ali umiranja — da!

Na Gvozdu je, nekoliko dana prije no su ga prenijeli u bolnicu na Vinogradskoj cesti, a osjećajući da se približava kraj, zaključio da je bitka za njega osobno izgubljena, jer »u cijeloj situaciji najgore je to što je sada definitivno nestala volja za životom«.

Nakon osamnaestosatne bitke liječnika, posljednjeg njegova dana, na klinici profesora dr. Padovana u Bolnici »Dr. Mladen Stojanović« (danas Sestara milošrdnica) da ga izvuku iz krize, on će, potpuno prisutan duhom i tada već duboko svjestan da stvari idu fatalnom kraju, kazati da je njegov život i dalje sasvim besmislen i da ne vidi izlaza.

130

— Preda mnom je velika crna zavjesa i ona bi trebala da se razmakne, da se otvori i da ja odem tamo iza zavjese...

Ili:

— Ležim ovdje i konačno ne vidim izlaza. Mene zemlja zove. I ne bojim se smrti. Ja je zapravo očekujem...

Kada sam pročitao u novinama da je u bolnici u jednoj od svojih sumornih predsmrtnih meditacija rekao: Stojim pred velikim Ništa! — sjetio sam se našeg razgovora na Gvozdu o Vidmaru i njegovom odgovoru: Ne vem!

Sjetio sam se kako se Vidmar u razgovoru na Večnoj poti, i ne spominjući izrijekom prauzor, naslonio na hamletovsku dilemu... Na veliku, nedokučivu zagonetku ne samo danskog kraljevića, nego i svijeta i vijeka, i kozmosa i vječnog neba: Je li smrt — San, ili je smrt — Ništa?

A kada su polagali Krležino tijelo u grobniču na Mirogoju, uz vojni počasni plotun, kao da sahranjuju generala (a mnogo je stranica njegove literature u kojima su generali pa i svi vojni činovi najblaže rečeno podsmješljivo tretirani!), Vidmar će svoj oproštajni govor nad otvorenim grobom završiti parafrazom Horacijeva posljednjeg pozdrava Hamletu... Kao da ga je htio, i mrtvog, zadnjom rečenicom svoga oproštajnog govora vratiti u podneblja i prostore Hamletove dileme:

— Laku noć, dragi Krleža!

A bilo je hladno siječansko sunce, neutješno za prozeble, ali bilo je Sunce njegova Pana, Arinoe male... A jednom će doći trenutak kada je morao napisati: »Dugo već, dugo, sunčana ptica obligeće moju dušu/ Jučer sam čitav je dan ganjao umoran (...) sada je ranjena pala goruća sunčana ptica/ u ovu turobnu tminu (...)...«...

U svojim polemičkim »Bliskavicama« Jože Javoršek objavio je, s nadnevkom od »5. januarja 1982.« (poslijenovogodišnje vrijeme službenog i »općenarodnog« oproštaja od pjesnika sa Gvozda u siječnju 1982.) poglavlje naslovljeno

»Za Krleževim pogrebom« (*odломак objavljen u kulturnom prilogu ljubljanskog Dela* — »Književni listi«)...

»Kada sam se u jutro probudio našao sam se u sumnjivoj blaženosti. Ispitivao sam samoga sebe zbog čega sam tako razdragan, i sa stravom u srcu ustanovio sam da sam razdragan zbog svega što se zbivalo na pogrebu Miroslava Krleže. Pogreb me potpunoma procistio, provjetrio, produhovio« — veli u uvodu svojeg ironičnog zapisa Jože Javoršek, prisutan osobno tom pogrebu, koji u tom makar ponešto narcisoidnom i ne baš nemalicioznom tekstu iznosi svoje dojmove sa samog pogreba, uoči njega, i poslije na karminama... On će napisati da ga je »slovenska beseda« Josipa Vidmara nad otvorenim grobom Miroslava Krleže, sa završnom parafrazom Horacija iz »Hamleta«, tako dramatično potresla te je osjetio bolni grč u trbuhu, kakav nikada do tada nije osjetio... I kako su mu kazali oni koji su u tom trenutku bili pokraj njega, odjednom je potpuno problijedio, a zbog opće slabosti morao se nasloniti na prvo drvo koje je bilo tu na dohvata, naprsto da ne bi pao...

U tom svom tekstu on počinje s konstatacijom da još ima na svijetu sahra na na kojima nitko ne plače, ali da je svima koji su bili na tom pogrebu bilo svećano u srcu, jer su ipak bili na ispraćaju čovjeku koji je u svom životu završio sve, pa čak i više no što je bilo potrebno, a kada je umro vjerojatno se i samom njemu učinila ta smrt kao jedini smisaoni zaključak njegove veličanstvene biografije.

131

U hotelu »Palace« (inače omiljenom i Beli za njezine uobičajene podnevne srijede, a i Krleži osobito kada je na ručkovima ili večerama ugošćivao ljudе koje je pozivao k sebi), gdje su poslije pogreba na Mirogoju bile karmine, i gdje su, pokraj još drugih znanih, a Javoršeku nepoznatih uzvanika, u naslonjačima sjedili Jure Kaštelan, Oskar Davičo, Josip Vidmar, Joža Horvat — Javoršek je zamijetio i Čengića sada u ulozi domaćina koji je »dočekivao goste kao kralj«. I veli da je sav »blistao od sreće i dubok unutarnjeg zadovoljstva«.

Po Javoršeku — na Krležinom pogrebu Čengić je trebao biti jedini službeno priznati »ostali ožalošćeni«. I zamišljaо ga je da je trebao nositi »crno turboно odijelo«, sa žalobnom trakom i da je na glavi trebao imati »crni šešir širokog oboda«, i s crnom koprenom... I da bi u »svojoj uzvišenosti« potpuno sam morao koračati za lijesom, onda »iza njega dugo nikoga drugoga«, a tek onda predstavnici vlasti i kulture... a zatim svi ostali... (Ali tako nije bilo... Očito u onoj »strogо reguliranoj gužvi« oko otvorene grobnice Javoršek nije zamijetio Čengića... Osiguranje i policijsko i vojno tog pogreba bilo je detaljno i rigorozno... Od mrvica do grobnice izgradene od tamnoga jablanačkog granita, smještene od glavnog ulaza desno, odmah tu nadohvat ruke, preblizu značitelji slučajnih namjernika koji će »od sada do vječnosti« praznom radoznašću banalizirati vječnu tišinu, mrvog su Krležu dovezli na lafetu koji su s lijeve i desne njegova lijesa pratila po tri vojnika tadanje Jugoslavenske narodne armije sa šljemovima na glavama i s puškama o ramenima... Prva iza lijesa pratila ga je samo Milka Planinc, tada predsjednica Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, organizacije u kojoj je Krleža

morao zbog svog mišljenja o hrvatskom književnom jeziku dati ostavku, kako ga iz tog »društva čuvara revolucije« ne bi isključili oni koji su ga tada, vrlo mnogo njih, znali tek po imenu, i općoj činjenici da je »veliki književnik«, ali ne i po knjigama koje je napisao, a oko samog groba, na prilično čuvanom odstojanju od naroda okupljenog na ispraćaju, bili su samo oni koji su smjeli neposredno prići grobu — »po protokolu«: Cvjetin Mijatović, Josip Vidmar, Dušan Dragosavac, Pajo Gregorić, Jure Bilić, Milan Kučan, Branko Mikulić, Joža Vrhovec, Jakov Blažević, i dosta toga znanog i neznanog političko-partijsko-državno-administrativnog svijeta, među njima mnogo što znane što neznanne partiskske vrhuške Hrvatske i Jugoslavije, a tu će biti i rodakinja Bele Krleže Flora Dossen, alias Cvijeta Grospić... I pred rakom obistinila se ona Krležina za života: Dolaze k meni ljudi koji me nisu čitali!... Lijes je bio prekriven crvenom zastavom na kojoj je velikim slovima verzala pisalo »Proleteri svih zemalja ujedinite se!«... Krleža takav svoj »veličanstven« i stopostotno »generalski«, ili »političko-partijsko-revolucionarni« sprovod nije mogao ni u snu zamisliti, ali zato su ga na javi zamislili i izveli drugi, i to tek onda kada ga se više nije moglo pitati za mišljenje...)

132

Ali vratimo se slovenskom ljetopiscu, pravom (ne)tajnom savjetniku akademika Josipa Vidmara — slovenskom književniku Jožetu Javoršeku, i njegovom zapisu o, kako su toga dana sricals politički intonirani govor i razgovori nad Krležinim otvorenim grobom — »krupnoj figuri Revolucije«, a o književniku manjem od odjeka koje Krležino književno djelo ima i poslije njegove smrti...

Nije li se Javoršek u tome svom zapamćenju ipak, a možda i ne htijući, izrugao Josipu Živkoviću... Napisao je (i to je uostalom u tom detalju i moglo biti i točno!) da je između svih tamo prisutnih »jedini istinski žalostan bio Krležin šofer Josip«. Ali sada dolazi zagonetni obrat: »I kad sam ga slučajno sreo na hodniku, i kada smo na trenutak ostali sami, zagrlio me je i kroz plać počeo grcati: 'Tako sam ga lijepo obukao, tako lijepo sam ga počešljao, i stavio mu gebis u usta, i bio je lijep... a onda su mi ga preko čitave nove godine stavlili u frižider. Jao, jao, pa to je zaista strašno'! — dovršava Javoršek citiranje Josipove jadikovke, ali na način (takav dojam imam), da od te Josipove tuge pravi karikaturu... Pa, točno: može se od svake tuge napraviti karikatura...

I kaže Javoršek da ga je ta Josipova priča zaista ganula... Da mu vjerujemo? Ali veli o Josipu u istom tom tekstu još i ovo, što se vjerojatno odnosi na vremena i prostore u vili »Bistrica« na Tržiću, kada bi tamo boravio, pa čak i mjesecima — Krleža:

»Ne znam koliko sam puta bio svjedok prizora kada bi Josip ostajao budan do pola noći pa i dulje da bi ispratio Krležu po stepenicama do spavaonice, iako ga je Krleža štapom tjerao, ali se Josip nije umorio, nego bi išao bez riječi za njim da ga presretnie, preduhitri, ukoliko bi na stepenicama slučajno po-srnuo. Nezaboravni Josip!«

Opisujući atmosferu na tim karminama, na kojima se s bogatog stola dobro jelo i pilo, Javoršek kaže da je svaki od prisutnih htio ispričati nekakvo svoje sjećanje na velikog pokojnika. I da je nazočna bila čudna euforija. Pokraj Ja-

voršeka sjedio je netko iz Leksikografskog zavoda i »pakosno mu napomenuo« da će ljudi sada početi pripovijedati što su sve doživjeli s Krležom, mnogi će početi pisati svoja sjećanja na njega, a da je Krleža većini ljudi pripovijedao uviјek iste štosove, i svakome dodao kakvu novu varijantu i tako će samo te varijante biti istinski zanimljive.

Onda su na karminama počeli govoriti. Najprije je govorio Čengić, s čašom u ruci, i Javoršek kaže da je »bio sličan prvom tenoru milanske Scale«...

U iskazu Jure Kaštelana o Krleži, Javoršek je osjetio u njemu neku unutarnju vatrnu kojom je bio ozaren; pa se od drugog opet govornika čulo kako je Tito izjavio da mu nije padalo na pamet napraviti iste pogreške kakve je napravio Lenjin kada se sukobio s Maksimom Gorkim i da je zbog toga Josip Broz učinio sve kako bi ostao u prijateljskim odnosima s Krležom...

A onda je na tim karminama (valjda u duhu one općeljudske, internacionalne i divno sebeljubive: »Smrt se ipak dogada drugima — važno je da nije trefila nas, da smo još u životu!«) počeo svoj govor Vidmar. Iznosio je svoja sjećanja, pa i dogadaj kada mu je 1945. godine Tito naložio da otide u Zagreb Krleži i izgladi nesporazume između njega i partije... I pričao je, piše Javoršek, kako je Vidmar cijelo vrijeme svoga »partizanstva« pokušao rješavati »krležjanstvo«, i upravo mu je zbog toga bilo lako ispuniti Titov nalog, i da to Krleža Vidmaru nikada nije zaboravio — te je Vidmar tvrdio da se upravo od tog dogadaja, pa evo sve do Krležine smrti vuče njihovo »drugovanje« (kako u navodnicima stavlja Javoršek)...

Cinjenično se ta Vidmarova priča na karminama poklapa s pričom koju je srcao i meni, ali s drugačijim opisima atmosfere i Krležina reagiranja... I bez glavnog zadatka: riješiti nesporazume povijesnog kalibra između Tita i Krlež... Pa se tako s Krležem prešlo na tim karminama na Vidmara jer su ga »biranih riječima počeli dolično slaviti. Imao sam dojam«, zapisuje Javoršek, »da njuše sljedećeg mrtvaca i da mu žele još prije smrti kazati sve ono što će mu govoriti poslije njegove smrti, a za posmrtni trenutak inače će upravo ova večer dobiti svoju moralnu legitimaciju« za njihove buduće nekrologe... I završio je Javoršek konstatacijom da je sve skupa postajalo sablasno, ali ne u lošem smislu te riječi, kada u nekoj nedokučivosti strava prelazi u blaženstvo...

I tako je »Hamlet«, ne samo zbog duboke impresije koju će doživjeti Javoršek, nego i zbog iznenadujuće originalne ideje Josipa Vidmara, bio i potresan i još jednom slavan i na Krležinom pogrebu...

Od Shakespeareovih dramskih djela (vjerojatno je to Vidmar i znao) Krleža je jedino u »Hamletu« prepoznao paradigmu idealne dramaturške kompozicije, usporedujući takvu dramaturšku logiku s velikom trojkom antičkih trageda, pa i prepostavljajući je čak i čuvenom Sofoklu.

Upravo na »Hamletu« demolirat će »književnog razbojnika« Papinija — usput ne odričući mu talent — kome je cijeli taj slavni i »nepotrebno razvivani« Shakespeare ustvari »mrtav pisac«, a Hamlet, kao dramsko lice, »poluzlobno i poluludo, razdraženo biće« u jednoj »dramaturškoj mašineriji« koja je Papiniju naprosto — dosadna.

Krleža je u »konačnim pitanjima« vječnosti — koja nas čeka ili mimoilazi — bio znatno bliži, iza književnog pseudonima Iskander, sakrivenom ruskom revolucionaru devetnaestog stoljeća. Tom opće hvaljenom stilistu koji je dizao glas protiv diletantizma u znanosti, a napose protiv mistike u ruskom životu »suvišnih ljudi«... I između hamletovskog promišljanja Smrti kao sna u vječnosti, i jednadžbe ruskog erudita kako »misao na vječnost zaglupljuje čovjeka«, Krleža je nepobitno cijelog svog života bio uvjeren da je biti zaokupljen mišlju na vječnost identično sumnji u objektivnu stvarnost, ili još jasnije — ravno »moralnom i intelektualnom samoubojstvu«, a u krajnjoj konzekvenci video je u tome čin izravne »apologije smrti«... No ipak je volio, od prilike do prilike, citirati onaj udarni akord monologa »Biti ili ne biti« o mogućoj onogrobnoj tajni. Ali ne dalje od citata, što je po njemu značilo — bez ikakve relevantne rasprave o posljedicama jedne odavno stare, za mnoge oko njega, ali kako je tvrdio ne i za njega samog, nikada zastarjele dileme.

Njemu se u tragediji o Hamletu, često je to spominjao, posebno svidio priзор s grobarima: zbog dramaturški neočekivanog i neslućenog demistificiranja svega, od kraljevske pompe do sumnje koja kao solna kiselina izgriza glavnog junaka, od uzaludne nade da se svijet mora promijeniti, jer ako se i promijeni — ostaju samo lubanje... One su zadnja riječ...

Taj simbol konačnosti koja se podružuje svim našim naporima, lubanju pravu pravcatu, izvadenu iz pravog pravcatog groba, kao svoju trajnu »ukrasnu potrepštinsku« (koja je, međutim, iritantno sablažnjavala neke kod Bele i njega na popodnevnom čaju ugošćene milostive, kao i »dobro odgojenu čeljad«, zbog, kako su govorili, Krležina »najblaže rečeno čudnog ukusa«), držao je na regalu svoje ogromne biblioteke, u svojoj radnoj sobi, i kada god je htio, pa čak i ne htio, mogao je do u detalje motriti sve što je ostalo od jednog njemu anonimnog vozača tramvaja. Poklonio mu je to profesor Drago Perović, šef anatomskog instituta, koji je u svojim i u nas i u svijetu poznatim znanstvenim radovinama mnogo istraživalačkog i analitičkog zanimanja imao za kosti lubanje, osobito nosa i labirinta. Bili su njih dvojica gotovo ista generacija (Perović je bio pet godina stariji od Krleže), a zbljžila ih je Perovićeva oduševljenost Krležinom »Podnevnom simfonijom«, naročito »Panom« i zabranjenom pjesmom »Na trgu svetog Marka«. Kasnije će niz godina druželjubivo kontaktirati, a poslije Drugog rata naći će se zajedno kao akademici u JAZU...

Zamišljam da je u ponekim stanjima da li dokolice, da li »mrtve utrke s vremenom« kada se pisati naprsto ne može, a napisati se to ipak mora, pa »ne ide pa stane«, kako je znao govoriti, možda uzimao u ruku tu lubanju s regala s asocijacijom na »konačnu temu« svih tema kojima se bavio:

HAMLET: Ta je lubanja nekada imala jezik i mogla pjevati. (...) Kako dugo leži čovjek u zemlji dok ne istrune?

PRVI GROBAR: Bome, ako nije još za života truo — a u današnje vrijeme imamo mnogo mrtvih tjelesa, koja su tako bludom okužena da se još prije raspadaju, nego legnu u zemlju — držat će neko osam do devet godina (...) — Prijevod: Milan Bogdanović

Uostalom, uobrazilji i nije potreban prizor razgovora Hamleta s grobom... Takvo Hamletovo pitanje i takav odgovor kakav je dobio, dijalog je na koje »autorsko pravo« nema isključivo Shakespeare... Ali ga je Shakespeare znao dramaturški vješto »potrošiti« i »umontirati« kada se gledalac najmanje nada (što je preduvjet svake dobre drame!), kao doista smjeli kontrapunkt nadolazećem pogrebu onoj iz čijeg će »neokaljanog tijela divotnog« niknuti ljubice... ali i kontrapunkt pravim razlozima posmrtnе tuge, pa i očaja, kako u tragediji i biva, i mora bivati...

Suprotstavljući se, nerijetko i programatski i javno deklarirano iluzijama o zagrobnim tajnama, kao i »dokazima« da se uokolo nas »čuje« kada »smrt kuca na vrata«, neuvijeno protiv praznovjerja, ipak je do u duboku starost, čak do konačnih svojih dana, nosio u sebi nešto od praznovjernih pretkazanja svoje bake Terezije Goričanec... Mučilo ga je zbog čega je opraštajući se od Bele kada su je iznemoglu i shrvanu bolešću iznosili s Gvozda da bi je odvezli u bolnicu, mahnuvši joj rukom u znak pozdrava, poslao i posljednji glas »Adio! Bela!«... Pita se on: zašto joj nije rekao »Do videnja!« — jer možda bi se vratila na Gvozd... Kada se razbije, pukne čaša u stotine komadića — to je loš znak, jer netko će od bliskih nam umrijeti — pozivao se na ono što mu je ostalo iz »davnih dana« od starih davnih priča zagonetnih veza između mistike smrti i mistike života... I njemu je za većere prsnula čaša, a Bela je umirala u bolnici, a on kaže da je cijelu noć mislio o toj razbijenoj čaši... Pričao je kako je »toga jutra« znao da će stići loše vijesti iz bolnice, jer u krošnjama drveća, pod njegovim prozorima, uznemireno se glasalo mnoštvo ptica... Cvrkut koji nije prestajao, a onda su mu u rano jutro javili da je Bela umrla... I pitao se: kakvi su to znaci? Otkuda ta nerazumljiva veza između sudbine čovjeka i »takozvane božanske istine«, koju će ne jednom negirati, pa i u eseju iz 1933. »Europa danas« (nije li kao cjelina ironijskog pogleda to zaista zanimljiv tekst i danas, sedam desetljeća kasnije?... Možda po mnogočemu aktualan i sada: »Tridesetak naroda putuje danas Europom, a svaki od tih naroda nosi u ruci stakleni ljiljan svoje narodne nevinosti. Zaljubljen sâm u sebe, svaki taj pojedini evropski narod kreće se naprijed s pogledom uprtim natrag, spram svoje takozvane narodne prošlosti, kao Danteovi krivi proroci s licem zavrnutim spram stražnjice u dvadesetom pjevanju 'Pakla' (...) — ili — »Europu gazi kapitalizam kao pobjesnjeli nosorog« (...) — ili — »sve se prodaje u Europi za novac, i mjesto čovjeka, moneta je danas jedina mjera, jedina vaga, i jedina svjedodžba ljudskih svojstava« (...) — i napokon još i ovo u tom njegovu polemičko-dijaloškom eseju: Evropa »fantastična i nevjerojatna zemlja, puna draguljarskih izloga, luksuza i prosjaka«... i tako dalje, i tako slično...) A u tom će eseju, ne prvi put, ali i sada beskompromisno odrediti svoje koordinate naspram iluzija kojima se nije htio opijati, te se iz takve njegove optike čita i njegov odnos prema Smrti kao činjenici s kojom dogovor ne funkcioniра... Znao je ponekada prizivati sentenciju Konfucija o tome kako još ni sam Život ne poznajemo, i kako bismo onda mogli poznavati Smrt... (U našem razgovoru o Smrti, poslije Bele, objašnjavao sam mu vrlo iskreno, dapače i emotivno kako ne mogu pojmiti da se nakon

svega zaista gasi sve: i misao na djecu moju, i sjećanje, i... a on je prekinuo tu moju spontanu jadikovku gotovo brutalno izgovorenom rečenicom: Sve je gotovo! Ničeg više nema!... a zatim postavljajući mi iznenadujuće pitanje: Kako je bilo prije rođenja? Na tren sam se zbunio i odgovorio sam mu da to ne znam, kao što mislim da to nitko tko na svijetu živi ne zna... Tonom potpune, ali i rezignirane uvjerenosti on je zaključio taj dijalog: Eto, upravo tako biti će i poslije smrti! Bez sjećanja, bez boli, bez ičega!)

U spomenutom eseju, nije uključivao ikakvu sklonost za ponovljeno preispitivanje: »Evropa svim svojim pretpostavkama o zbivanju pretpostavlja takozvane božanske istine, zaboravljujući staru stoljetnu mudrost da je čovjek jedino mjerilo sviju ljudskih stvari i da su sva naša iskustva i znanosti, napor volje i postignute ljepote, istine i laži, pojmovi dobra i zla isključivo ljudske vrijednosti«(...) »i da je mnogo veće djelo razmišljati o malim ljudskim razlozima nego o prekogrobnim maglama i gluhonijemim zvjezdanim neizvjesnostima«...

Zašto se u nama javlja simpatija za ljudi tek kada stojimo nad njihovim grobom — pitao se, tražeći sebe u grobovima onih s kojima je bio povezan na izvjesni bliskiji način: »To je žalosno iskustvo, da se može stajati nad grobovima, koji su odnijeli sa sobom pod zemlju naše uspomene, naše doživljaje, naše prostore. Tako rastu prostori našeg prekogrobnog 'Ja' iz dana u dan, i strah pred rastenjem naših dijelova pod zemljom rada tu bolnu nostalгију za mrtvima.«

Nije li to jedna od najlucidnijih sinteza o neprekidnoj, potpunoj, i snažnoj i bespomoćnoj povezanosti Života i Smrti... Mnogi su o tome pisali i govorili, ali ovo je napisao Krleža! Anouih će reći da nisu mrtvi oni koji su umrli sve dok postoje oni koji se njih sjećaju, nego smo umrli svi mi koji smo iza njih ostali, jer oni se u svojim posljednjim počivalištima nas više ne sjećaju... I tako po Krleži valja nam slijediti trag uspomena koje smo stekli, naših doživljaja koji s pokojnikom odlaze u grob, ali antipod tom grobu, nad kojim traju naše simpatije, mi smo s našim prekogrobnim »Ja«!

Nije imao pričin da će »prostori njihovog prekogrobnog 'Ja'« raditi bolnu nostalгију za njim mrtvim Miroslavom Krležom... Dvanaest godina prije svoje smrti, u siječnju 1969. kada su se talasali talambasi oko njegove književne pojave, i kada su ga »poljevali majonezom« superlativa, on je jasno i glasno konstatirao »da njega već godinama ne može da vidi nitko živa«.

On je gotovo proročki slutio da mu ni mrtvome neće dati mira... Nakon njegove smrti, pa sve do današnjih dana, njegova literatura i njegovi estetski nazori »nisu imali sreću da steknu dobre advokate u nas«, pa se oko njega, kao imena i prezimena, kao činjenice hrvatskoga književnog iskustva i kao simbola krležijanskog svjetonazora, kao u nekim ciklusima, još uvijek i uporno mnogo insinuira, izmišlja, pretpostavlja zaobilazeći činjenice: »otkrivale« su se njegove ili konformističke crte političkih i nacionalnih kameleonstava, ili njegove akribijske upitnosti, ili njegova kasnija izdajstva vlastite idejne i ideološke busole, pa je to išlo čak i do njegovih navodnih seksualnih ponašanja u smislu (malo)gradanskog skanjivanja... sve to najmanje, ili čak i nikako preko njegovih

književnih ili publicističkih tekstova, što je od velike važnosti napomenuti... a to je više (i kao čin zadnje namjere očigledno) nego tek puka estetska hemerolopija, jer da bi se stiglo do Krležine estetike, pa je onda »steći u svom vidnom polju« ili ne, valja Krležu čitati, pa ako je nužno — i iznova čitati... Pretpostavlja napor volje, u najmanju ruku...

Zbog čega su ga dovodili u pitanje? Pa ne samo u perfektu, jer traje to u kontinuitetu sve do ovih ura naših dana? Gdje je ta funkcionalna »greška njegove estetike«, njegova književnog svjetonazora?

U jednom svom tekstu gotovo dubinskog prodora u kompleks jučerašnjeg i današnjeg krležjanstva, ali i antikrležjanstva, Velimir Visković pod znakovitim naslovom »Strasna ljubav i mržnja« prije više od trinaest godina objasniti će i ondašnje, i prekjučerašnje i sadašnje, ali zacijelo i sutrašnje razloge nepomirljive mržnje prema Krleži, a kako svjedočimo i prema mrtvom Krleži:

»(...) Za antikrležjanstvo, pak, držim da je kao intelektualna pozicija hendičepirano utoliko što je *izrazito ideologiski obojeno*. *Antikrležijanci nikad ne polemiziraju s Krležom kao umjetnikom*; oni uvijek njegove ideje reduciraju na nekoliko ideologičkih stereotipova, pa se potom obračunavaju s tim ideologemima. Za njih je Krleža samo ideoološki simbol, oni nisu doprli do svijesti da je umjetnička vrijednost transideologička, da se možemo ne slagati s političkim stavovima nekog pisca, ali mu ne moramo poricati umjetničku vrijednost. *Oni unaprijed mrze Krležu, i prije negoli su ga pročitali*. Krležijanci znaju strasno ljubiti svojega idola, antikrležijanci samo strasno mrze. (...)« — (*Podcrtao J. P.*)

I tu smo, nažalost, (ili napokon!) u samom središtu pitanja o Krleži i njegovu vremenu, o oprekama, o zgradama, vitičastim ili betonskim, koje ni jedna rasprava ne može razriješiti, jer uporno traje stanje onog pojma kojeg se odvajkada u narodu krsti kao rješenje bez nade: ovi šumom a ovi drumom...

Nije on uzalud i bez dublje asocijacije na sebe samog poslije smrti, iz jednog broja siječanske revije »Dvaju svjetova« podcrtao i za svoj Dnevnik preudio onaj dio Montherlantova intimnog zapisa u kojem, kao obelisk na suncu, svjetlucaju spoznaje narcisoidnog člana Francuske akademije i osvjedočenog cirkika prema ženama i ženstvenosti, kako on, Henry Millon Montherlant, nema »više nego svega dvije–tri godine da bi mogao završiti svoju vlastitu gradnju«, dok »oni drugi«, poslije njega, »raspolazu čitavom vječnošću da me razore«...

Za Krležu je ta njihova »čitava vječnost« počela precizno naujeno funkcioniрати i prije njegove fizičke smrti — Osjetio je on to dosta ranije od »čaše koja prsne i raspada se«, i uznemirenog kora ptičjeg pjeva u krošnjama, kao uvertire smrti...

Taj slavni francuski samoubojica rezignirao je: »I kad umrem, naći će se još uvijek dovoljno razloga da se dokaže kako nisam umro tako kako je trebalo umrijeti...«

I to je Krleža podcrtao i preveo. Je li kao anticipaciju kritika o svojoj vlastitoj smrti, za koju se ipak kazivalo da je »mogla biti bolja«, valjda »pametnije i racionalnije dočekana« i izvedena kao smrt »ovdje prisutne nacionalne veličine« (rukopisi na sve strane, pola u sanducima, pola gdje? — je li kod Čen-

gića?, marginalie lexicographice svačije i ničije, u onom ormaru pa ormari prazan, nasljednik autorskih prava hoće ih sebi da bi ih »povjesno zaštitio« a pri padaju Krležinu životnom djelu Enciklopediji... pa oporuka, pa autorska prava, pa što u pohranu na dvadeset godina... itd.)...

Ironizirao je Montherlantovu jadikovku kako »ima takvih časova kada ne pišem ni za koga, nego za sebe«... Iako je često govorio da piše u vjetar, u gluhi prostor, da ga nitko ne čita, ismijavao je taj Montherlantov solipsizam u duhu »baš mi je stalo do nekoga, pišem za sebe«, tvrdeći da se Montherlant uzalud tješi da je doista tako kako govorи, »a nije, jer kad bi doista tako bilo, prestali bismo pisati. Pišemo za druge, iako znamo da nema nikoga — opet pišemo za druge. Pišemo za one sa kojima ćemo se sresti, ako ne na ovom, a ono na onom drugom svijetu. Nitko živ ne vjeruje, nitko ne će okrutno i dosljedno da povjeruje kako stiže noć i kako ćemo još noćas otegnuti papke«...

Do u tančine točno: ta noć je za njega stigla uoči Silvestarske noći godine 1981., uoči Silvestarskog karnevala kada svijet tone u beskrajne do dna bića iscrpljujuće fuge gotovo dionizijskog slavlja Života, kao što je i on sam, zajedno s Belom, bilo na Gvozdu, u ranijim godinama po raznim svojim stanovima i s ljudima koje je birao za svoje društvo, ili na Brijunima posljednjih godina najčešće, bivao pravi hedonist u slavljenju vjere da je Život najveći poklon koji je čovjeku dan... noć njegova umiranja i njegove smrti bila je duboka zimska noć (zime se uvijek klonio, zimi se osjećao nelagodno...) A na Silvestrovo 1938. on se pita »da li je stvarnost srebrna caklena kugla na borovoj grančici, u sjaju silvestarske svjećice, kad se život pričinja snom tako divnim kao što su novogodišnje razglednice s ružičastim prasencetom i četverolisnom djetelinom« (...), a upravo je u takvim šablonskim aranžmanima, on neupitni i probirljivi estet kroz dugi svoj život u novogodišnjim noćima znao biti banalno ganut, pa i emotivno ponesen, on koji se od emocije kao vanjskog znaka svoje osobnosti uvijek na »brutalno šarmantan« (njegov česti izraz) načinogradivao...

Najbolje stranice Krležina literarnog opusa o smislu življenja i o umiranju, medusobnom psihološkom sinergijom objašnjavane, ali nikako do kraja objašnjene (to uostalom uspjeli neće nikome do sada!) — vrlo često pod znak pitanja stavljaju njegovu prenaglašeno prkosnu pozu naspram velike enigme smrti. Teatralnu gestu. Nije li on, dakle nedvojbeno, pred tom enigmom, a s punom samosviješću o uzaludnosti klecanja i klečanja — počesto i pozirao?

Otkuda takva primisao?

Kada on kaže »od prvog udara, kada u svijesti čovjeka odjekne dramatski glas posmrtnog zvona«, zar ne nalikuje to tek igri riječi? Zar to nisu takozvani vanjski, a već potrošeni atributi opisa onih trenutaka u životopisu svakog čovjeka, kada Život ulazi u svoj konačni kraj? Ili u besmisleni epilog, kako je vjeroval i kakvu je vjeru kazivao... Besmislen, govorio je, upravo stoga — što ima svoj kraj. Njegova životna priča, u njegovu životopisu, jednog zimskog dana, jedne predsilvestarske veseljem razludene noći dobiva svoj kraj, svoju »crnu zavjesu«, kako je on taj finale likovno doslovno sebi predočio. Crna zavjesa — i ona treba da se rastvori i da on nestane iza nje... Za sva vremena! Opet po-

jam dramatičarskoga efektnog aktschlussa... Krleža je zaista vjerovao da je to kraj svega, i zlata koje sjaji, kako će jednostavnom slikom filozof i pjesnik Bedil poniziti zabludu sreće, i kraj iluzije da će ga poslije smrti čekati slava nebeska... On nije, unatoč svojim subjektivnim naporima, odgonetnuo smisao svog i Belinog života, koji je, kako kaže Andrić »neshvatljivo čudo jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto«, pa se u jednom trenutku, jednoga dana, u rano proljetno jutro kod Bele, i jedne kasne zimske noći, iste godine kod njega, nije više mogao obnoviti... »Neshvatljivo čudo« Života koje ih je oboje tako potpuno obuzelo i radovalo kao da nikada neće prestati — postalo je kod njega, poslije Belinog odlaska misterij Smrti koju on neće moći razotkriti u tim svojim bravuroznim rečenicama o »dramatskom glasu posmrtnog zvona«... Ali, možda tek dotaknuti u onim svojim čestim, zatomljenim šutnjama, ili pred praznim papirom, a na žalost i na samom papiru svoje literature koji će u tim pitanjima, ipak ostati trajno nedopisan, usprkos tome što mu Smrt kao trajni motiv, kako je sam govorio, asistira u svim fazama njegova pisanja, od ranih ratnih novela do Beline smrti...

Njegove rečenice o smrti i umiranju teško je dešifrirati kao iskrenu ispovijest o stvarnom dosegu njegove kritičke svijesti nad tajnama koje šute. Tek u sinkopama njegovih bravuroznih slapova sjajno stiliziranih monologa i mnogih narativnih partija gdje je pronicljivost nadmoćna emociji, a emocija ima snagu duboko iskrene ispovijesti, u trenucima njegovih u nešto samo njemu znano, ali nama nedohvatljivo zagledanih šutnji i meditacija za koje nije volio imati svjedočke, a još manje sugovornike, mogao se steći dojam da mu je mimikrija pred samim sobom do golemog napora suvišna, pa čak i nedostojna njegove zaokupljenosti temom koja ga ne napušta, kako sam kaže, od kada je svjestan sebe kao piska. A tu je napornu suvišnost mimikrije, i nemoć definicije najdramatičnije osjetio upravo nakon Beline smrti, kada je, kako je objašnjavao sebe — »postao zbumen«... Kao da Smrt kao tema kojom se ulazi u egzistencijalno pitanje smisla, ne metafizičke nego dijalektičke povezanosti Života i Smrti, za njega počinje tek od njegove osobne tragične subbine: gubitka supruge Bele... Tamo davno u punoj snazi samosvijesti, akcije i njegovoj prkosnoj opoziciji na sve četiri strane svijeta, onda kada je još bio mlad i rastrošan u rasipanju energije, on je realnije podnio i smrt majke za koju je bio jako vezan, i bake Terezije, i mnogih svojih prijatelja za kojima je čitavog života tugovao (kao na primjer, Guta, Petar Dobrović, i drugi...) pa i oca svoga... Tada on nije »imao vremena« da sjedne Smrti sučelice i da joj pogleda u oči. Njegov poraz počinje od smrti Bele...

Smrt, kao tematski vatromet stilistički efektnih korijandola na pozornicama njegovih monologa, imala je u njemu, poslije Beline smrti, možda više nego ikada ranije, čovjeka koji zna da mora dočekiti, ali i ne umije, filozofsko ute-meljenje »odjekivanje glasa posmrtnog zvona«.

Nije li u toj njegovoј svjesnoj, dobro isplaniranoj retoričkoj opoziciji temi Smrti, koja je za njega oduvijek bila »prava meta« i ispisivana »oda za hrabre koji umiru stojećke« — ali sve to samo do Beline smrti, što znači ne i poslije

tog dogadaja — bila i jedna njegova precizno odvagana objekcija? Fiksiranje teme izvan svog vlastitog solipsizma, a možda i svojih zatomljenih nelagoda... Tada je obračun i moguć. Jer tada to više i nije obračun sam protiv sebe, što je, provjeravali su mnogi, jedan od najtežih, a po mnogima i najnemogućiji obračun. To je preduvjet za moguće distanciranje od dileme, pa i razmak od mogućih klonuća...

Strah i nelagoda kao mutni i nejasni motiv, kao potisna snaga kritičke svijesti o jalovom dometu egzistencije, biti će trajna markacija gotovo svih njegovih centralnih literarnih likova. Ni jedan se od tih njegovih markantnih junaka nije uspio »snaći u životu«. Ostao je, svaki od njih — torzo: razapet između čežnje koja trajno motivira, makar bila i uzaludna, i panične slabosti i neotporu da se dokući opseg te čežnje. U toj dihotomiji otkriva se dramatska vjerodostojnost i autentična iznimnost njegovih literarnih junaka (Leone, Horvat u »Vučjaku«, Horvat u drami »U logoru«, Filip Latinovitz, Laura, Pero Orlić...) Ali u toj dihotomiji jest i, bez obzira na odiozni biografizam, i zrcalo samog stvaraoca tih i takvih junaka (otišao je uvjeren da je »proigrao egzistenciju«, da je uzalud vodio svoje literarne bitke, da se nije umio snaći niti kao »proizvodac svoje književne robe, niti kao trgovac te robe, da su ga mrzili i lijevo i desno, i jučer i sutra, itd., itd....) I mimo Krležine sudbine bezbroj je puta preispitana neupitna vidovitost jednog Rolanda Barthesa kada tvrdi: »Baš kao dijete koje, govoreći o sebi, izgovara svoje ime, tako i romanopisac ukazuje na sebe posredstvom bezbroja trećih lica«...

140

Biografije i iskustva njegovih junaka tek su beskrajni monolozi o vlastitoj svijesti naspram i pravim i posljednjim tajnama koje su ga mučile do zadnje minute njegova prekomatoznog stanja.

Nije li bio poseban već i po tome što je energičnom i postojanom koncentracijom i upravo asketskom samokontrolom uspio sebe u punoj svijesti o realnosti stanja dovesti do svoga crnog zastora. I nije pokazao do koje je mjere obeshrabren, ali on nije bio div koji je neranjiv. No, o tim njegovim ranama ni za njegova života, a ni poslije njegove smrti nitko do sada ozbiljno i meritorno nije ispisao ni jedne prave rečenice, jer je kao u tvrdavi ostao zatvoren do samog svog finala, a u toj tvrdavi on postojani zatočenik u njoj.

I kada bi se tragalo za epitafom na Krležinu grobu od kojega se on ni mrtav ne bi branio, možda bi se valjalo sjetiti Thomasa Stearnsa Eliota:

Umoran sam od svog života i od života onih poslije mene. Umirem u svojoj smrti i u smrti onih poslije mene.

A onda će znatiželja nekih tamо dalekih biti jača i od tog umiranja... To su ciklusi u čiju mijenu je Krleža polagao nade...

Petko Vojnić Purčar

Pjesme

BANJA I ATILA

141

u blizini i strašni i močni atila liječaše svoje kosti
od siline jahanja hladnih vjetrova sladostrasnih
divljih žena grubo začešljanje kose
i tada i sada istjecaše vrela mineralna voda
pokraj rijeke tise
tvrdо mu koplje jednom probilo trbuh
drugi put koljeno
o što boli kada se vrijeme mijenja
zima u kišu kiša u snijeg
o što boli bogo moj pa makar bio i atila heroј
škipni zubima možda će ti biti lakše
ali lišće samo drhti iznad tise
lišće drhti i zunzara zunzara iznad rijeke
i kroz današnji park i stare šume
al je lijepo u banji pokraj tise
s ljubovcom plivaš a onda čitaš detektivske romane
i cigane svirače ponekad slušaš
a liječniku namigneš da ne misli kako si slabic
i tako ti bol za časak umine u hladu platana
koje pamte još ka und ka carstvo što u plamenu nestao
poput musavog lanjskog snijega
a panoramija i tisa i banja ostaju
za vjeke vjekova i banja i atila tu negdje podno tise

NEBO

može li nebo hoditi brazdom kovine
željeza bakra ili zlata može li
jer ono dolje je zemlja a ovo je plavetnilo
duboko zagasito tršavo snježno
il kišno ne mora biti i jesenje
niti jesenski kestenovi na peći
što cvrče od vatre i nebeska bljeska
munjo kojega si porijekla božanska li
zar fizika je dovoljna da objasni
elektrone i neutrone isključujući boga
zašto se onda plašimo kazne i opeklina
što spržit će nas očas usprkos
gromobranu gromobran je li možda bog
ili grešni i kukavni čovjek
ostavljen na livadi s kosom na ramenu
ispod niska oblačna neba i visoke munje
zašto prizivati smrt kad ona dolazi samcita
nemam više pitanja doista nemam više pitanja

142

ZEMLJA

slon se valja u blatu vidjeste li slona
što se tako blatno valja i proteže
i bolestan mladić i bolestan čovjek kostobolan
ne uživajući baš u tome blatu i mulju
bolove u zglobovima zar izlijeciti će im pramajka
zemljica što obmata nas umilno
i sumporno i vlažno i smolasto
vratit ćemo se li se majci u središte iz kojega smo
zapravo i nastali poput adama i eve možda
majko
vičemo
evo nas
stizemo ubrzo možda
stigli smo
samo tišina
ravno i čvrsto
i vječna zemlja
i samo život i samo smrt

SLIKA

tunel tunel tunel to ne prolazi brzi vlak
to smo mi u tunelu svoga maloga tijela
tunel tunel tunel pariz london pariz london
to doista prolazi brzi vlak ispod atlantika
tunel tunel tunel poput spirale odlazi do zvijezde
nismo mi kozmonauti ni bogati turisti za tu vožnju
to je možda slon u tunelu svoga velikoga tijela
tunel tunel tunel london pariz london pariz zar već
što taj vlak zapravo misli o velikom i malom tijelu
kakvi su to tuneli unutar tjelesa zemlje i naših misli
i kakvi su to vlakovi koji misle unutar tjelesa
i zar je moguće da je jedan vlak misleći
a drugi to nikako nije ili mi mislimo da nije
i kakve su misli jednoga a kakve pak drugoga
bože koji si i čovjek i bog krivac li si
i zašto je iznad nas ocean i kanal a ne čisto nebo
zašto bože zašto bože zašto i dokle tako s igrom smrtnika

Zoran Kršul

Pjesme

144

VRETENO

Okrećem se u krilu
nužde

Odnemaren od svih
(*maja intencija*
pokreće svijet)

tek procjep sam
ožiljak u obronku
zelenkasta tmina

himben... izubijan
praiskonsko blato
zašlo je u žile

zapečatilo dušu
đavoljom inicijacijom
tamnom...

neproničnom —

SASVIM U
NUTRINI LUĐAKA

Iznošena livreja...
da li...?
sfrkana mustača...?

Lorgnon?

Makabričan? — Ne
samo pokriva
gnjat

intenzitet je ovo
tkanje —
posvuda je...

opipava zrak
pulsira
kao trulo voće

(iznad ruba
datosti)

bez forme ophodenja
to jedno
što sve prožima

Naginje se stalno
preko ruba
u odreknuće i

gubitak —

U smrtonosnu
prisutnost
ubilačku

u guillotine
ius primæ
noctis

To si ti —
to je tvoje
smjehomjesto...

tvoj infernalni
grad —

PAKLENA VEČERA

Savršeno... kao ples
(poput šapta vjetra)
iako obješena lica

izgladnjuje nas
večera

Kad prode —
slavit ćemo
sitost

(stave li štogod veće
preda' me
iznad moga bilo bi to
staleža)

nude mi je stoga
obzirno
s iskrom mogućeg

odsustva —

Da bih je vidoj
moram je prekriti
i potom otkriti

mora nestati
u svakom
trenu

(dok boravi u
titraju
mog pogleda)

pripitomljena tako
beskorisna
referentna točka

(dijabolična)

kao hvatište
nekog mog prisuta

što takav mrtav
hoda medu živima

Meni je svejedno
kažem im —
dolazi li iz prošlog

stoljeća —
ili iz ovog trena

meni je važno je li
održiva
kao trodimenzionalna

(pa bila i remake
asimptotski...)

a ona stoji suzdržana
spram vlastite slike...
iako preskačem sjenu

uhodim prazninu
dogadaja
u njene anagramske

rezonance —

(jer ništa se ne zbiva
u stvarnom vremenu)

Ne očekujem užvrat
jer vrijeme je poništeno
svojim kolanjem

ne umičem njenom
rastu snage
tajanstvenih propisa

neimaštine —

gle obnavlja se
vlastitim truljenjem
u svom obilju

(izvan svrhe)

Ta uboga večera
razbit će orbitu
stvari

u posvemašnjem kolanju
šutljive većine
i njenog ravnodušja

iako —
nasrće na mene
gotovo taktilno

titra
s nekoliko točaka
u prostoru

(mog apstraktnog
tijela)

Točkom testira
Stvarnost —

hrani me svojim
nedostatkom
praznim mjestima

Daruje mi svoje oči
daruje mi svoje
srce

Ona ga ima
kažem —
zbog toga je tu

Moj ulog je...
nula
a simulacija

beskrajna...

Ona nije...
domišljati sat
kažem —

148

u beskorisnom
savršenstvu
sfere

iako —
približava se
dok se udaljava

moja večera —

vraća se kad
odlazi...

Kao zamah
koda —
briše me bez iskaza

klonski...
metastatički
besprizivno —

149

O STVARANJU UMJETNOG POČETKA

Tek nekoliko koraka
i bradati pirati
odista su tu

(Biblija... u ruci
barut... rakija)

iako budan...
izmiču mi utisci

U privjetrini oprtice
sunca
provirujem iz mora

uzlovi...
uzlovi rodoslovљa

drevne šume
magla kao misao
što brzo brodi

to nije put
do podrobnosti —

svi kopaju vlastitu
jamu
kakav privid

neizmjernosti —

a gdje je ta
hrptenjača -?

Ovdje je za mene
suhozemca
ovaj jamoliki dronjak

150

Među blazinama
slast i jetkost
istodobno

Mučaljivi čovjekoljupci
i tvoje želje:

jezuiti
u tvom neizmjernom
tijelu

Otpuzneš u stranu
šineš u koso
jagmiš... parložiš

(inkliniraš najčešće)

Hidra od ljepote —

Po čijoj blagonaklonosti
zastaješ usred koraka
punog izgleda

među bubotkama
jezivog
ne dogadanja

zaptiven ležiš kao šturi
razbor
pod pahuljama crnog snijega

je li to taj
tloris? —

kao prevratnički smisao
nauznačke
neizreciv sklad

gdje slobodan kročiš
krajolikom
kroz bijelo stijenje

gdje cjelov je svečan
kao smrtna
osuda

i bizarna sestra
omča oko
vrata

(kao nevidljivi princip)
zaljubljen u pojam
krajolika

taj raskidan
smisao —

to je moja zvijezda — vidiš
i ne može se izgubiti
u gomili —

151

MORE

A ti imaš sintaksu
u tom prostranstvu
ništavila

u tebi i bi jutro...
dan drugi —

a što ćeš od tolikog
osmjeha
(cijeli život ti prolazi
u njemu)

i bi noć —
dan drugi u osmjehu
mladog mjeseca

to je tvoja otegotna
okolnost... to je ta vječita
manikura

U oku ti tek iskrica
kositra —
ni kiša... ni snijeg...

(to su ti poštari... iliti
andeli)

A sada držite to
svjetlo
Vaša svjetlosti (svetosti)

Želim apsolutnu jednostavnost
penjanja
gdje svjetlo je čistije
zvuci bogatiji

Tako izdvojen —
hoću sasvim sam uživati u
privatnosti

NAČELO KUGLE

Govorim o savezu
točaka
divotniče

o porijeklu pravednosti
(štit i lira)

Gledam u dubinu
dana
u energetsko podzemlje

(zatitran u srcu
zvuka)

leškarim na glavčini
nulte točke
(iza vela materije)

ne dopuštam slici
ni predmetu
da se obznani

iako livada sam
okovana mrazovcem
mrka alga

rigor mortis
ovozemaljski —
hud... i plah

potleušica...

153

(kakav savršen
dan
nesvrhovit)

Kakav modus operandi
Quid pro quod

kažnjavaš koji ne iskoriste
prigodu

Imam turski sag
proteže se...
iz II. stoljeća —

Ja sam Alan Bibi¹
ja sam Šarbaz Gula²
reci mi što o kugli —

Plitica za tamjan...?
Ili žustra...
Šturka...?

Dok stojim u žarištu
zrak je paraboličan
čujem davnašnje glasove

1 Djevojka svijeta

2 Slatki napitak

(kao da ste tu...)
Gomila mučenika —

Jeste li za Velazqueza?
Ne hvala —
ostat ēu na apsintu

Volim uzaludnu
potragu

SI VIS PACEM
PARA BELLUM

(za D. S.)

154

Tjeskobu svoju čuvam
zbog nje sam oštar
i pribran

ja idem od nule
ja sam dvostruka
praznina

izaslanik nelagode —

Dolazim s one strane
imena
(gdje proizvoljno je
posvemašnje)

što traži svoje
mjesto
za bol —

a ti...?
gdje je tvoj jebeni
geto —

beskonačno nizanje
zabiti...

Kad jedeš crveno meso
hodaš u snu
po zemlji dembelija

ne dijelim tvoj noćni
log... twoju istinsku
velepjesan...

si vis pacem
para bellum...
ti pjevaj —

ja se vozim
u barci...

Ivan Slišurić

Naličje vremena

156

PREDZNAK PJESME

Čini ti se da urastaš u svijet. Sebe da osluškuješ. Kao da ti je sve na dohvati srca. Osim pjesme. Ona je negdje u svome dobu i ne da joj se van.

Vraćaš se sebi. Težak. Prazan.

A onda, iznenada, osjetiš kako oko tebe jedra samoća, pupaju snovi. Iz nijemih stvari, iz gluha prostora — klijira riječ. Predznak pjesme.

Na bjelini papira počinje glazba pisanja.

Pjesnikova oda radosti.

SPARINA

Od ranog zvona do spokoja svjetla srođni se oblici skupljaju u smirenosti.

Kesteni se poredali u sjeni pobožnosti. Zelenu krunicu moli dan.

Sa streha kaplju dugi sati.

Po dvorištima hlape zdenci, duboki umivaonici Smrti.

Postelja je sjenik usnulim glasovima. Samo u zrcalu nešto ustalasana svijeta.

Nekome je mlada gošća istočnom ulicom pristigla. Gledam je s moje strane sna. Zastala u drvoredu. Slušala. Odasvud navirale odsutnosti. S tijela otplate bistri veo. Obnažena vrati se istom stazom. Za gipkim joj hodom miriše vrijeme davanja. Vrijeme prozračne vode. Doba mladošću zavijanih ljubica.

SVAKO PREMA VREMENU

Kamo god podem, isprate me stabla. Šutljiva, svako prema obliku šume iz koje je pilo svjetlost. Svako prema vremenu u kojem zastanem. Biram put.

Samo se jasenu s pustoga pašnjaka ne putuje. Vjetar što mu dolijeće u zelenilo miriše na nepovrat.

Stablo se ne usuđuje iz korijena.

NOTTURNO I.

Kad me iz kiše riječi što se gase po krovu probude pijani glagoli i zastanu na rebrenicama poput psovke što se opire — znam to moj brat kojega odavna nema, kroz istu tamu, s istom Noći pod grlom, opet prolazi.

NOTTURNO II.

157

Kroza krhki san prolazi Noć sa zornjačom na prstenu. Osmjehuje mi se u staklu, pred svanuće.

Odjenom joj zgasne zvijezda s ruke.

Je li je put naveo za planinu? Zastire li je divlja hrid? Je li je Smrt nečija mimoilazi u visinama?

Noć u crnini. Žalosni veo. Žali.

U sintaksi novoga dana izmjenjuje se opet samo sivilo.

Istosti.

VJETAR

Proljeće prstenovano tamom. Crne ljubice. Pokop svjetlosti. Beskril vjetar leži na nebu. Pticama pojeo put. U snu se gleda u zrcalo, ali se ne pozna. Kroz suhe mu stabljike za plećima šumi zaborav.

Noć.

JUTRO

Sva su lica vode u kaplji rose na travki, na listu. Klicu ćeš joj vidjeti u zvijezdi iz pravremena. Izvor. Zdenac (i oko nadneseno nad njegovu tajnu). Rijeku i kišu. Čudljivo more. Poplavu. Jezero što miriše na čistoću.

Vidjet ćeš u beskraju zatalasan ocean — s kojega upravo sada pije duga — ako zastaneš i izabereš pogodan kut samoće.

ZAŠTO

Zašto ti zadrhti duša kad zeleni dan ode niz trave?
Zašto vid podižeš stazama koje su zaboravile ptice?
Za koga u rječniku istu samoću podcrtavaš, godinama?
Koliko si jeseni sahranio u stabla?
Ona koju si učio sanjati crne jabuke, zašto se boji Noći?
Čuješ li je kako šuti zagledana u Nedovid kroz otvoreno jutro?
Kome pomažeš da uskim ulicama provede slijepi vjetar?
Zašto ti je težak grad?
Od čega boluješ?

TIŠINE

158

Sve tišine — ona što svjetluca u kapi kiše, tišina što se zabijeli za leptirom u letu, i ona što zrije u žitu, najviša tišina prostrta u oblacima, ona što još ne zna kada će iz Zemlje, hoće li iz mora, tišina sa strahom u oku što se gasi, tišina pod vremenom i ona što će doći — šapat su Nepoznatog.

KOJE JE TO DOBA

kad sanjaš zadihana jelena u propnju ljubavi? Koje je doba kad se budiš sa slovom kristalnog cvijeta na usnama, kad inicijal u tvom imenu zamiriše na ljeto, na rodnu godinu?

Koje je to doba kad tamu s duše ispireš vodom staklenog jezera?
Koje je doba kad se u hodu saginjaš da ramenom ne takneš pomrčinu
što nam modre ptice zastire, i oblake?
Kad me, sva od izvora, izdaleka, uz goli jablan gledaš, koje je doba?

NALIČJE VREMENA

Šutljivo se ljeto prelilo pašnjacima. Umoran vjetar dahće u hladovini. S uzglavlja od lišća gleda grabljivici što u visini opisuje krugove. Plete samoću. Miruju krošnje, trave. Kao da su začete u nepokretnosti.
Je li to Ona prolazi iza ovoga bezglasja?
Je li mi to govori, iz naličja vremena?

Biserka Težački Kekić

Zbiljnost iza ogledala

1.

Želiš da te u kolo uvučem: za vilu me držiš!
Radije se igram iskliznuća: riba se izmigolji
iz tvoga potkožja i postane prašina, vosak
ili voćka. Nikako strijela, ili pračka, ili puška,
premda mi i takvu bajku podmećeš. Kada
otarem oči, uši odčepim i peluda se lišim, pod
kožu se vratim. No, ti s domaćima sjedaš k
ognjištu kraj kojega mačka rubac prede, vuneni
rubac kojim ćeš me ogrtati kada se tvojih žila
oslobodim i čvornatih ruku, riba da budem, pa
onda prašina, vosak ili voćka.

159

2.

Što ako te konj kopitom u leda udari, vranac
kojega Trnoružica u snu nazire? Što ako
tijelo odbije ucijenjeno spolovilom biti, ako
ti tronutost klin u lubanju zabije? Unatoč
znoju koji te ispod kože peče, moglo bi stotinu
mrava jajašca izleći, kroz nos ih uštrcati među
tvoje kosti, lancima za privrženost nevezane,
onečistiti crveni zastor. Jarost je apokalipse
začetak, znak općega potopa. Da te izguram iz
barke grimiznim platnom obložene, a ti počelo
ni shvatio nisi?

9.

U baršunastu tkaninu umataš topli vjetar. Potom mi njome omataš ranjeni zglob. Vjetar isušuje krv koja iz zgloba teče. U ugruške je pretvara. Baršunastom tkaninom otireš ugruške. Onda tkaninu prekrajaš u oblik svog srca. Na njoj vezeš moj horoskopski znak. »Poklanjam ti suvenir!« — pružajući mi je, kažeš. Dizem se na noge, kroz tijelo mi struji baršunasti vjetar.

16.

160

Zaci u planetarni sustav! Pobrojati satelite, imenovati kratere, proučiti meteore! Vidjeti lebdjenje andela; Madoni polirati aureolu, nadopuniti molitvenik! »Biti čistačicom pljesnivih ladica!« — nadopunjuješ me. Milovanjem smekšavaš kožu guštera; snatrim na pramenu prosijede ti kose.

23.

S crne kocke bježim u priču slijedeći tvoje blagorodne stope; hitamo u zbiljnost iza ogledala! Zećim skokovima približavamo se crtii na kojoj magija prestaje. Sjedamo za rasprostrti stol i srćemo čaj, u miris i u zjenice si ponirući. Odbijamo u porculanske šalice iscijediti limun, a viroza nas postelji vuče.

30.

Prokleta klizišta, strvinari uz rubove ledenjaka; lava pokriva davolsko ždrijelo. Iznad svega voljela bih da među čeljusti leševa uguraš češnjak, hren ili pljesnivu mast. *Nitko nije u svom zavičaju prorok,* razabirem iz zvukova šišmiša koji najavljuju paradu sumraka, ples aveti.

37.

Nad glavom mi vitlaš vijencem u kojemu odbačena
žablja koža smrdi. No, dok još nos ne začepim, peludu
narediš da zrak oplemeni. Tada osjetim da je princ
jada lišen! Šutnja žezlo ispušta; u glazbenu kutijicu
zvuk uguravaš. Neobičan muk, u kojemu nijemi čuk
zrnje prebire, razdiru trublje.

44.

'Š' kao 'šuma' izlazi mi iz 'uma'. 'Ma', 'a' da šumu
preoblikujemo u šušteće, klikćuće, brenčeće *ništa*,
pa da *ništa* čitatelja tresne po umu u ime čudnoga,
čudesnoga, *zaumnoga*, neznačenjem svojim –
zvukom starog zvona.

161

51.

Nisam dočekala krvarenje oblaka, u tvojim žilama
zgusnutih, nisi zlato pretvorio u željezo i od njega
iskovao mač, riječju: jesen si zamolio da prošarano
lišće podmetne mojim stopalima pa da mi zreli tonovi
iz nogu do očiju prostruje, da nam se na istoj razini
pogledi susreću, razmjenjujući šarene odbljeske.

58.

Sunce skidamo s njegove putanje pa ga doručkujemo,
zvijezde lovimo lasom i od njih pravimo kolače, a
svemirska prašina služi nam pritom kao šećer ili sol,
ovisno o tome kako rastresitost imenujemo, nemoćni
da je sažmem u pribranost ili u hranu za čvrsti papir.

65.

Da zaboraviš sve: isklesane klinove i izoštrene
zvjerinje kosti; da zaboraviš motrenje i uhodenje
mogućeg plijena i komadanje živog ljudskog
mesa, to možeš. No, luđački ples i pakost vatre
u pećini minuti neće.

72.

Kada mjesec noći plan odmaka od putanje razložiti
želi, zvijezde spremno nude svoju blještavost, no tuga
(bijesna udovica) rasprostire ponjave prema snu lišenu
trapeza, iskri i ureznuća.

162

79.

Leptire si oko svjetiljke pohvatao ljepljivim
rupcem pa sad želiš da ih po tanjuru, masnom
od večere, svečano u parove slažemo igre radi,
a ja te upozoravam da su leptiri mrtvi i da se
pri dodiru mrve.

86.

Mačka se odrekla suvišnih života pa po hrastovu
godu pleše vrući ples. Riječju, ne prilazim crti kojom
završava zrelo djetinjstvo i ne radi se o hinjenosti
kada ti tepam. Vrtnja po četrdeset petom godu, pobjeda
je mudrosti; mačka pak je vladarica kruga.

93.

Zvončići se glasaju kada se u panj udari nogom, no,
iskre kunjaju čvrsto spletene u godovima, pa iako
su nekoć frcale kada vatre bijahu česte, sada se tek
sjećaju davnine, zadovoljne sudbinom njene preslike.

100.

Cvili, crni andele, kraj nogu davolica koje te posipaju s čadi i smolom polijevaju, a spolovilo ti pritom vragovi bodu. Uz mnogo njih, i moj miris dopire do tebe iz gornje razine pa ga prepoznaćeš i paklenski psuješ.

107.

Ne znam koliko se njih po sledenim stazama kliže ni kada koja od njih na cilju završi nakon što joj iskra iz klizaljke pobjedonosno frcne. Voljela bih slavljenicama izmaknuti tron kada časkom na njemu likuju i postati apsolutnom nositeljicom lente, unatoč dvadesetpetgodišnjoj tradiciji održavanja specijalnih igara.

163

114.

Srce se teško odlučuje s visoko postavljene daske u more skočiti jer nedostaje žara u tabanima koji bi mogao hrabri hod poticati, a sigurno je u plićaku se kvasiti i s ugodom gledati odskočnu dasku, bez bojazni da će glava slanom vodom polivena biti pri doskoku s visine.

121.

Vjetar će otpuhnuti paukove mreže s fuga iz kojih dopire zavodnički zov, a u srce spodobi koja u maternice stavљa nepočudne zametke, križ zarinut bude. I tada će se grobu reći grob, no, bit će to prostor podoban za svetkovinu nepatvorenog vina, u čednoj žrtvi starinskog ognjišta.

128.

Druguje s glagolima koje se ne stavlja u uobičajene kontekste i tako stvara konstrukcije nedokučive površnom registru zbivanja pa, iako takav teži biti iluminacijom i mojeg sadržaja, prepoznajem ga kao simbol u ledenoj grudi, u kruni ljiljana. *U rukopisu nikada ne srćem nebo, nikada ne raspredam o bijelu oblaku.*

135.

164

Lipa se zakvačila s mjesecom glede prava na uživanje mirisa spojena sa zvukom žarkih struna, no, ne može biti riječ o sporu oko imena koje s poniženjem izgovara bjesno nebo na pljuvanje spremno, već je riječ o tome da bi se netko prezimena odreći mogao, unatoč srazu mirisnog cvata i zvonke sparine, nakon ueuspjela bračnog mirenja.

142.

Jer smijeh uštapa u oštrinu mlada učestalo mijenjaš, pa od biserne statue postanem kip od blata spravljen, prestala sam sedamdeset sedam puta zamjerati i zamjerke okajavati te u konačnici zatvaram oči, ne bih li u jednoličnosti poznatih sljedova, iz drijemeža zapala u mrtvilo koje grobom prijeti.

149.

Ukotvljena je u vremenu što prezire *planinu u kojoj Vulkan i njegovi kiklopi za ruke pune umijeća munje kuju*, no, ipak je feniks koji po rubovima dogadanja čipke skuplja i njima si perje resi, pa kada proleti ispred ogledala i svoj

mu odraz dade, ono osmisli zbiljnost u kojoj se
prave čajanke za sunčeve zrake.

150.

Do ruba sam došla; mogla bih još samo lizati
slatke leševe? Koprive i bršljan grizu boju ikone;
iz hladnjaka curi kače mljeko. Kolajnu su mi oteli
majmuni; patuljak pod prozorom gudi koračnicu.
Haljine se pretvaraju u dronjke. Osjećam mig kostura
ugradena u budilicu. Vrane, miševi, malarija... žileti
mi stružu lubanju. Razaznajem miris tvoje kolonjske
vode.

165

Czesław Miłosz

To

166

I

TO

Kad bih konačno mogao reći što prebiva u meni.
Kriknuti: ljudi, obmanjivao sam vas
Govoreći kako toga u meni nema,
Dok je To tamo stalno, danju i noću.
Premda sam zahvaljujući baš tome
Umio opisivati vaše lako zapaljive gradove,
Vaše kratke ljubavi i zabave što se u trulež razlažu,
Naušnice, zrcala, naramenicu koja klizi,
Prizore u spavaonicama i na bojišnicama.

Pisanje je za mene bilo obrambena strategija
Zatiranje tragova. Ta ne može se ljudima svidati
Onaj tko poseže za zabranjenim.

Prizivam u pomoć rijeke u kojima sam plivao
S gredom u rogozu, dolinu
U kojoj jeku pjesme prati večernje svjetlo,
I priznajem kako su moje ekstatične pohvale postojanja
Mogle biti samo vježbe visokog stila,
A ispod je bilo TO što se ne usudujem imenovati.

TO je slično mislima beskućnika koji ide ledenim
tudim mjestom.

I slično trenutku kada opkoljeni Židov vidi kako se približavaju
teške kacige njemačkih žandara.

TO je kao kad se kraljev sin otisne u grad i vidi svijet
Istinski: bijedu, bolest, starenje i smrt.

TO se također može usporediti s okamenjenim licem nekog
tko je shvatio kako je ostao napušten zauvijek.

Ili s liječnikovim riječima o neminovnosti nalaza.

Jer TO označuje sudar s kamenim zidom
i spoznajom kako taj zid neće popustiti nikakvim našim molbama.

167

LIJESKI

Ne poznaješ me, a to sam ja, onaj isti
Koji je za strelice lomio tvoje mrke prutiće,
Tako ravne i vretenaste u letu prema suncu
Razrasla si se, golema je tvoja sjena, gojiš nove izdanke.
Šteta što više nisam onaj bivši dječak.
Vjerojatno bih motku sebi usjekao, jer vidiš, hodam o štapu.

Volio sam tvoju koru, mjedenu s bijelom pokoricom,
Boje najlijeskovitije.
Vesele me ti, ustrajali, hrastovi i jasenovi,
Ali ti si me najviše obradovala,
Kao uvijek očaravajuća, s biserima tvojih lješnjaka,
S naraštajima vjeverica koje su se u tebi igrale.

Ima u tome pomalo heraklitovske zamišljenosti, dok tu stojim,
Sjećajući se sebe bivšeg
I života kakav je bio, a i kakav je mogao biti.
Ništa nije trajno, ali traje sve: golema stalnost.
I kušam u nju smjestiti svoje predodredenje,
Koje, uistinu, nisam htio prihvatići.
Bio sam sretan s mojim lúkom, prikradajući se obalom basne.
Što se kasnije dogodilo sa mnom, zasluzuјe slijeganje ramenima
I samo je biografija, to znači izmišljotina.

POST SCRIPTUM

Biografija, izmišljotina ili veliki san.
Oblaci slojevito naslagani na komadiću neba među bjelasanjem
breza.
Žuti i hrdasti vinogradi u predvečerje.
Zakratko bijah slugom i putnikom.
Otpušten, vraćam se putom nestvarnim.

Szetiejnie — Napa Villey, jesen 1997.

NE RAZUMIJEM

168

»Michenhauz Henryk, zapovjednik dvorske konjice J. K. M.¹, vjenčao se u Kujanima² 10. veljače 1659. godine s Małgorzatom³ iz roda Hornovih i odmah ga je po tom činu ubio njegov šura Horn.«

(Knjige i matične bilješke iz Evangelističko-reformirane župe Keydany⁴)
Cit. iz *Szlachta kalwińska w Polsce Szymona Konarskog*⁵

Ta Kujani su tu odmah pokraj Szetiejni⁶ i tamo sam puteljkom uz Niewiażu bosonog trčao. Duhovnik se, dakle, iz Kiejdana, gdje je bilo sjedište kalvinske crkve, dovezao saonicama (veljača) obaviti vjenčanje. Zar na vjenčanje nisu mogli poći u Kiejdane? I čiji su bili Kujani? Michenhauzovih? Hornovih? U toj zbrici nacija uz kneza Radziwilla⁷, otkuda potječu ta prezimena? I zbog čega je Horn ubio gospodina Henryka Michenhauza? Slaveći skupa i u pijanoj svadi? Ili zbog rodoskrvne ljubavi prema Małgorzati? I kako? Udarcem sablje? Rapiča? Iz muškete? Samokresom? I gdje je zapovjednik Njegove Kraljevske Milosti pokopan? Što se dalje, poslije njega, dogadalo s njegovom udovicom Małgorzatom? Za koga se udala? Svakim danom sve dublje, sâm sjena, ulazim među

1 J. K. M.; u hrvatskom prijevodu kratica za: Njegova Kraljevska Milost.

2 Kujani; dvorac i naselje oko njega, u Litvi.

3 Małgorzata, žensko ime, odgovara imenu Margaretu, a u prijevodu na hrvatski: Biserka.

4 Keydany i Kiejdani, administrativno središte Kujana i Szetiejni u Litvi.

5 *Szlachta kalwińska w Polsce*, a znači: Kalvinska šljahta u Poljskoj, djelo Szymona Konarskog.

6 Szetiejna, rodno mjesto Czesława Miłosza, u Litvi.

7 Radziwill, pisac očito misli na Bogusława (1620–1669.), Januszowog sina, koji je bio pruski gubernator i u Litvu naselio brojne strance.

Napomena: Ove i sve sljedeće fuznote su prevoditeljeve.

sjene. Stoljeća protječu, imena i duhova oko mene sve je više, ne kao u mlađosti, kada je ritam moje krvi zabranjivao pristup bivšim ljudima. Sad sam im blizak, dozivam ih, zamišljam. I zemљa, njezina zrnatost, pod bosim nogama sjećanje na kolotečine puta s njegovim kaljužama poslije kiše, gore perivoj i dvor Kujani. Koliko li ih je, tih koji su u toj okolini živjeli, tjelesnih, kao što sam tjelesan ja i stoga nesposoban razumjeti, kako se život može prometnuti u smrt i uznoćeći se u disanju pluća zaustaviti se. Intenzivno ovako razmišljam: ovdje bi dostatno bilo uzeti taj majušni komadić planeta Zemlja i graditi na njemu nevidljivi toranj žvota do samih nebesa, sada kad njihove kosti više niti neće naći. A to je kao nekad za stolom na našim studentskim domnjencima, kada sam tamo iznenada prestajao biti i sve nas, brbljave i nasmijane, obuhvaćao pogledom kao one koji su već davno živjeli.

MOJ DJED ZYGMUNT KUNAT⁸

169

Na fotografiji moga djeda, kada je imao šest godina, krije se,
Prema mom sudu, tajna njegove osobe.

Sretni dječačić, veselo prepreden, kroz njegovu kožu prosijava
duša bistra i vedra.

Fotografija potječe iz šezdesetih godina devetnaestog stoljeća,
i, evo ja, u kasnoj starosti, spremam se tamo kako bih
sudjelovao u dječakovim zabavama.

Iznad poznatog jezera, u koje upravo baca kamenčiće, pod
jasenovima, koji su se trebali naći u mojim pjesmama.

Kunatove se ubrajalo u kalvinsku šljahtu, što snobovski, bilježim,
jer su u nas u Litvi najprosvjećeniji bili kalvini.

Obitelj je kasno promijenila vjeru, oko 1800. godine, ali ne
pamtim nijednu djedovu sliku u crkvenom brodu u Świętobrości⁹.

Ipak nikada nije loše govorio o svećenicima, niti se bilo čim
ogriješio o ustaljene običaje.

Student Glavne škole u Warszawi, plesao je na balovima i čitao
djela pozitivističkog razdoblja.

8 Kunat; litavsko prezime. Iz te obitelji potječe pjesnikova majka, što će on uvijek ponosno nagašavati. Kunatovi su pripadali litavskoj kalvinskoj šljahti (sitni zemljoposjednici, sitno plemstvo).

9 Świętobrość, mjesto u Litvi u kojem se nalazila župna crkva.

Ozbiljno se prihvatio pozitivističkog načela rada i stoga u Szetijnama počeo proizvoditi sukno, igrao sam se tamo u sobama, u kojima su ležali strojevi za stupanje.

Bio je blagonaklono uljudan prema svima, velikim i malim, bogatim i siromašnim, pozorno je slušao svakog.

Oskar Miłosz¹⁰, koji ga je upoznao u Kownu, 1922. godine, nazvao ga je *un gentil homme français du dix-huitième siècle*, francuskim plemićem osamnaestog stoljeća.

Njegovo biće nije odredivala samo izvanjska uljudenost, krila se pod njom mudrost i istinska dobrota.

Kad razmišljam o svojim nasljednim tegobama, osjećam trenutke olakšanja kada se sjetim moga djeda, ta morao sam baštiniti nešto i od njega, što znači da nisam posve bezvrijedan.

Nazivali su ga »litvomanom«, nije li sagradio kuću u Legmiadzi¹¹, koja je služila kao škola, i zar nije plaćao litavskog učitelja?

Voljeli su ga svi, Litavci, Poljaci i Židovi, poštovali su ga u okolnim selima.

(U tim selima koja su nekoliko godina poslije njegove smrti iseljena u Sibir i stoga je sada tamo samo pusta ravnica.)

Od svih knjiga najviše je volio čitati sjećanja Jakuba Gieyszторa, jer je u tančine opisivao našu Niewiażynu dolinu¹² između Kiejdana i Krakinowa¹³.

U mladosti me one nisu zanimale, jer što imam od toga što je nekad bilo, ako me se ticala samo budućnost.

Danas pohlepljeno čitam ta sjećanja, naučen kakvu važnost imaju nazivi mjesta, okuke na cesti, brežuljci i skele na rijeci.

¹⁰ Oskar Miłosz (1877–1939.), u biti: Miłosz, Oscar Vladislav de Lubicz; francuski simbolist i mistik, pjesnik, dramski pisac i romanopisac, podrijetlom Litavac, inače nasljednik velikog imanja u Ukrajini, pa kad je to imanje prodao, navukao je gnjev Poljaka na sebe, jer ga je prodao Rusima. Daljnji stric i skrbnik Czesława Miłosza za vrijeme njegovog boravka u Parizu.

¹¹ Legmiadza, mjesto u Litvi.

¹² Niewiaża, rijeka u Litvi.

¹³ Krakinow, mjesto u Litvi.

Kako je vrlo nužno cijeniti provinciju i dom, i nadnevke, i
trag bivših ljudi.

Kalifornijski skitalac čuva talisman, sliku brežuljka
u Świętobrości, gdje pod hrastom leže djed Zygmunt Kunat
pradjet Szymon Syruć¹⁴ i njegova žena Eufrozina.

JEZERO

Jezero djevojačko, jezero duboko,
Obalu kao i nekad zarastaj zidom šaša iglastog,
O podne odsjajem oblaka igraj se
Za mene, u dalekim zemljama izgubljenog.

Tvoja je djeva za mene prava,
U velikom gradu kraj mora kosti ostavi.
Soviše pravilno sve se okončava.
Oduzeto je jedinstvo jedinoj ljubavi.

Djevo, ej, djevo. Ležimo u bezdanu.
Kralješak lubanje, rebro, zdjelična kruna.
Ili si to ti? Ili sam ja? Već smo s onu stranu.
Nikakva ura sate ni godine nam ne računa.

Kad bi takva nestalna stvar, i ujedno vječna
Poslanje i sudbinu odgonetnut mogla!
Sa mnom si u kristal-slova zatvorena.
Ništa zato što živoj djevi nisi slična.

171

POSLIJE PUTOVANJA

Kakoli je čudan, nepojmljiv život! Kao da sam se vratio iz njega, kao s
dugog putovanja, i kušao se prisjetiti gdje sam bio i što sam činio. Ne
uspjeva to naročito, a najteže je pak tamo vidjeti sebe. Imao sam nakane,
motivacije, nešto sam odlučivao, nešto obavljao, ali s odstojanja, taj tamo
čovjek čini se iracionalnim i apsurdnim bićem. Kao da nije bio toliko

¹⁴ Syruć, litavsko prezime. Szymon Syruć je djed Miłoszeve majke. To prezime pjesnik će kasnije koristiti kao jedan od svojih pseudonima, posebice u vrijeme Drugoga svjetskog rata i ilegalne djelatnosti u Warszawi.

djelatnim subjektom koliko objektom silā koje su se njime posluživale. Eto, napisao je brojne knjige, one su tu, a on tamo, i kako između njega i njih uspostaviti povezujuću nit?

Razmišljajući o životu–putovanju bolno uznemiruje nemoć odgovora na pitanje o bîti i smislu vlastite osobe. Nejasan sebi, želim odgonetnuti što sam bio drugima, posebice ženama s kojima me vezalo prijateljstvo ili ljubav. Ali ja sam sada kao usnulo lutkarsko kazalište, čije lutke ploštimice leže u smrsi svojih niti, nemajući pojma o čemu je bila predstava.

GLAVA

Golema glava izranjala je
iza brežuljka s druge strane rijeke
i vidjela dječaka s udicom,
koji je zagledan u plovak,
mislio samo: zagrhist će, neće.

— Što ćemo s njim napraviti — razmišljala je glava,
izdajući zapovijedi krilatim duhovima,
stručno usavršavanim za određivanje sudbine.

— No i evo ga — rekla je sebi glava
zagledana u to isto mjesto pored rijeke
i starca koji se vratio tu poslije dugih putovanja.

— Nekima se čini,
kako oni sami odlučuju, izvršuju.
Ovaj u najmanju ruku zna
da je bio igračkom sila
koje se kikoću i grnu zrakom,
i samo se čudi
što mu se tako posrećilo.

ZABORAVI

Zaboravi muke
Koje si zadao.
Zaboravi muke
Koje su ti zadane.

Vode teku i teku,
Proljeća sinu i minu,
Ideš zemljom tèško upamćenom.

U daljini katkad začuješ pjesmicu.
Što to znači, pitaš, tko to pjeva?
Djetinje sunce svicé,
Unuk i prau-nuk se rode.
Sada tebe vode za ručicu.

Život ti je još imena rijeka ostavio.
Kakoli dugo znaju trajati rijeke!
Tvoja polja, na ugaru,
Gradske kule, zapuštene.
Ti na pragu stojiš, onijemio.

173

U GRADU

Grad je bio oblju-bljen i sretan,
Uvijek u crvenim božurima i kasnim jorgovanima
Što se uz barokne vježe penju.
Vratiti se sa svibanjske šetnje i stavljati bukete u vase,
Kroz prozor gledati ulicu kojom se nekad išlo u školu
(Na zidinama oštре granice sunca i sjena).
Kajakaštvo skupno na jezeru.
Ljubavni pohodi na otoke zarasle lozom.
Zaruke i vjenčanje u Svetom Jurju.
A kasnije subraća slave krštenje kod mene.
Radujem se turnirima glazbenika, govornika i pjesnika,
Pljesku mnoštva kad se ulicom protegne Zmajeva Povorka.
Svake sam nedjelje prisjedao na pokroviteljsku klupu.
Nosio sam togu i zlatni lanac, dar sugradana.

Starao sam, znajući, da će moji unuci ostati vjerni gradu.

Kad bi uistinu bilo tako. Ali odvijelo me
Za more i oceane. Zbogom, izgubljena sudbino.
Zbogom, grade moga bôla. Praštajte, praštajte.

ISKRENI OPIS SAMOGA SEBE NAD ČAŠOM WHISKYJA U ZRAČNOJ LUCI RECIMO U MINNEAPOLISU

Moje uši sve slabije čuju, moje oči slabe, ali su i dalje nezasitne.

Gledam njihove noge u mini-suknjama, hlačama ili u lepršavim tkaninama,

Svaku promatram posebno, njihove stražnjice i udove, zamišljen, nošen porno maštarijama.

Stari požudni djede, vrijeme ti je za grob, ne za igre i zabave mladosti.

Nije istina, činim samo ono što sam uvijek činio, slažem scene ove zemlje po nalogu erotičnog umišljaja.

174

Ne žudim baš ta stvorena, žudim za svima,
a ona su kao znak ekstatičnog općenja.

Nije moja krivnja što sam tako načinjen, polovica od bezinteresne kontemplacije, a polovica od požude.

Ako poslije smrti dospijem u Nebo, tamo mora biti kao tu,
samo ču se lišiti tupih osjetila i otežalih kostiju.

Pretvoren u čisti pogled, i dalje ču gutati proporcije ljudskog tijela, boju perunika, parišku ulicu u lipanjski osvit,
svu nepojmljivu, nepojmljivu množinu vidljivih stvari.

NA MOJ 88. ROĐENDAN

Zgusnuti grad skrivenih prolaza, uskih
trgića, arkada,
niz terase spušta se morskom zaljevu.

I ja, zagledan u mladu ljepotu,
tjelesnu i prolaznu,
njezin razigrani ritam između starog kamenja.

Boje haljina prema ljetnoj modi,
lupkanje cipelica staro stoljećima,
veseli me svojim obrednim povratkom.

Davno sam iza sebe ostavio
razgledavanja katedrala i obrambenih kula.
Kao onaj sam koji vidi, a svejedno sâm ne prolazi,
duh krilati usprkos sjedinama i staračkim bolestima.

Izbavljen, jer s njim je vječna i božanska začudenost.

Genova, 30. lipnja 1999.

II

TRK

Radosni moj trk po tamnim jesenskim perivojima,
Dok su po stazicama iglice ili lišća šušketanje,
A proplanci pod hrastovima sve pustiji,
Trnu se modričave oči televizora.

175

Takvu lakoću koraka nikada nisam imao,
Možda davno, u moja jutra osmogodišnjaka.
Uznesen iznad zemlje, svjetлом opijen,
Ne stajem u vilovitom trku.

Mrzovoljno me pozdravlja probudena zbilja.
U dan o štapu polako puzim, astmatičan.
Ali noć me na duga putovanja otiskuje
A tamo, kao na početku, svijet nov i lijep.

NAD POTOKOM

Grgoljanje prozračne vode po kamenju
u jari sred visoke šume.
Svjetlucaju u suncu paprati na obali,
gomila se nesaglediva forma lišća
šiljastog, sabljastog,
srcastog, lopatastog,
jezičastog, perjastog,
faldastog, zubatastog,
nazubljenog — i tko bi sve izrekao.
I cvjetovi! Bjelkasti baldahini,

modre čašice, drečavožute zvijezde,
roščići, grozdovi.
Sjediti i gledati
vrzmanje bumbara, let kukaca,
zaskakivanje muholovki,
u spletu stabljika žurbu crnog kukca.
Čini mi se da čujem glas demiurga:
»Ili nijemi stjenjáci kao prvog dana stvaranja,
ili život, uz uvjet smrti,
i ta ljepota koja te ushićuje«.

O!

O, sreće! Vidjeti peruniku.

176

Indigo-boja kao nekad Elina haljina
i delikatni miris, kao miris njezine kože.

O, kakvo trabunjanje eda bi se opisalo peruniku,
koja je cvjetala kada nije bilo nikakve Ele
i nikakvih naših kraljevstava
i nikakvih zemalja.

O!

GUSTAV KLIMT (1862–1918), JUDITA (DETALJ),
ÖSTERREICHISCHE GALLERIE, WIEN

O, usta napol otvorena, oči malo zaklopljene, ružičasta
bradavica u obnaženoj tvojoj nagosti, Judito!

S predodžbom tebe ni, hrleći u
napad, komadani eksplozijama topovskih
punjenja, padajući u bezdan, u trulež!

O, liveno zlato tvoga ruha, kolajni s redovima
dragog kamenja, Judito, za takav njihov ispraćaj!

O!

SALVATOR ROSA (1615–1673), KRAJOLIK S OSOBAMA
YALE UNIVERSITY GALLERY

O, mir vode pod stijenama i žuta tišina popodneva, i odraženi
vodoravno oblaci!

Osobe u prvom planu odijevaju se poslije kupanja, ine
na drugoj obali majušne i u činima svojim tajnovite!

O, najsvakodnevniye uzeto iz svakodnevice i podignuto u scenu
zemaljskoj sličnu i nesličnu!

O!

EDWARD HOPPER (1882–1967), HOTELSKA SOBA,
THYSSEN COLLECTION, LUGANO

O, kakva tuga nesvjesna da je tuga!
Kakav očaj nesvjestan da je očaj!

Žena profesionalka, oko nje kuferi, sjedi na
krevetu, polunaga, u crvenoj podsuknji, počešljana je
besprijekorno, u rukama joj papirić s brojkama.

Tko je? — nitko neće upitati, ni sama ne zna.

177

Bilo gdje

Bilo gdje bio, na bilo kojem mjestu
na zemlji, skrivam pred ljudima uvjerenje
kako n i s a m o d a v d e.
Kao da sam poslan upiti što više
boja, okusa, zvukova, mirisa, iskusiti
sve što je
u svezi s čovjekom, pretvoriti doznano
u čarobni popis i odnijeti tamo otkud
sam došao.

VOYEUR

Bio sam putujući podvirivač na zemlji.
Šumjelo je, mijenjala je boju unutrašnjost galaktičkog mjehurića sapunice.

Njezin klobuk s lila cvijećem, nosila je čipkaste gaćice,
Svetkovao sam s njom uz ubrus s uzorcima sunčanih pjega.

Ili njezine napol gole grudi u Empire haljini.
Presvlačio sam se u frak s odličjem,
Samo da bih mogao gonetati njihov ukočeni dodir.

Uvijek sam razmišljao o onome što žene prikrivaju:
 Tamni ulaz u vrt spoznaje
 U pjeni podsukanja, nabora i sukanja.

A poslije umirale su one, njihovi sateni i ogledala.
 Duždevice, kraljevne, družbenice.
 Stiskalo me u grlu što se tako lijepo pretvaraju u leš.

Stvarno nisam tražio ljubavne igre s njima.
 Žudjele su ih moje oči, pohlepne, vrlo pohlepne,
 Pozvane na komičnu predstavu
 U kojoj su se filozofija i gramatika,
 Poetika i matematika,
 Logika i retorika,
 Teologija i hermeneutika,
 Te sva znanja mudraca i proroka
 Jatila kako bi skladali pjesmu nad pjesmama
 O baršunastoj neprispomljivoj životinjici.

TAKOZVANI ŽIVOT

Takozvani život:
 sve što je nudilo teme za operetu sapunicu,
 činilo mu se nedostojnim pripovijedanja,
 ili bi pak htio govoriti, ali nije znao.
 Čudili su ga zamršeni odnosi muškaraca i žena
 koji se otežu unedogled do ludila.
 Sâm je znao samo stiskati zube i trpjeti,
 čekajući da starost oduzme značenje drami
 i prsne operna sapunica
 ljubavi, mržnje, kušnji i prevara.

NAPUTAK

Samo ne ispovijed. Vlastiti život
 Toliko mi dotužio a da bih našao utjehu
 Pripovijedajući o njemu. I razumjeli bi me
 Nesretnici, a koliko njih! Koji se gradskim ulicama
 Klate, polusvjesni ili pijani,
 Oboljeli od gube sjećanja i krivnje postojanja.
 Što me, dakle, zadržava? Sram

Što moji jadi nisu dostatno živopisni?
Ili prkos? Jadanje je previše u modi,
Nesretno djetinjstvo, povrjeda i tako dalje.
Čak kad bih dostojan bio jobovske jadikovke,
Bolje je ušutjeti, hvaliti nepromjenljivi
Poredak stvari. Ne, to nešto drugo
Ne dopušta mi govoriti. Tko trpi, dužan je
Biti istinoljubiv. A tu, koliko pretvaranja,
Koliko komedija, samosažaljenja!
Prijetvornost osjećaja poznaje se po prijetvornosti fraze.

Previše mi je do stila da bih riskirao.

U CRNOM OČAJU

179

U crnom očaju i sumnjanju sivom
Pjesmom poklon skladam Nepojmljivom
Glumeći radost, premda je ponesta tako,
Jer umnažat tužbe bilo bi prelako.

Što odgovorit na nečiji upit:
Valjan bio čovjek — il' isto hipokrit?

PRIMJER

Osamdesetogodišnja, moja priateljica piše u sjećanjima
»Nisam imala vremena ni želje za tugovanja«.
Njezin dobri primjer jača me.

Sja večer predlagdanska, pun mjesec, iza pristaništa AZS-a
Volimo se. I taj trenutak često me tješi,
Premda je u mom životopisu i odveć gorčine.

Pjevati i plesati pred licem Gospodinovim!
Jednostavno stoga što jadanje ne koristi ničem,
Kako govorи моја hrabра, nepobjijedena Irena.

PROBUĐEN

U dubokoj starosti, pogoršanog zdravlja, probudio sam se usred noći i tada sam to osjetio. Bio je to osjećaj sreće tako goleme i savršene od koje su u proteklom životu postojali samo njezini predujmovi. I ta sreća nije imala nikakvog povoda. Nije narušavala prisebnost niti je nestajalo prošlosti koju sam nosio u sebi skupa s mojim jadom. Sada je iznenada bila uključena kao nužni dio cjeline. Kao da je nekakav glas govorio: »Ne brini, sve se zbilo onako kako se moralо zbiti, učinio si ono što ti je bilo namijenjeno i ne moraš više misliti o minulim stvarima.« Spokoј, što sam ga osjetio, bio je spokoј zatvaranja računa i spajao se s mišlju o smrti. Sreća na ovoj strani bila je kao nagovještaj tog istog na drugoj strani. Bio sam svjestan kako primam neočekivani dar i nisam mogao shvatiti zašto je na mene pala ta milost.

180

VIPERA BERUS

Htio sam reći istinu,
i nije išlo.
Kušao sam se ispovjediti,
ali ništa nisam znao priznati.
U psihoanalizu nisam vjerovao,
jer tu bih tek nalagao.
I dalje u sebi nosim sklupčanu zmiju krivnje.
A to za mene uopće nije apstrakcija.
Stojim na tresetištu u Raudonki kod Jaszuna¹⁵
i zmijski rep upravo nestaje u busenu mahovine
pod kržljavim borićem
dok pritiskam okidač
i izbacujem naboj sačme iz sačmarice.

Ni danas ne znam je li koje olovno zrno
pogodilo u gadljivi bijeli trbuh
ili u cik–cak crtu na hrptu *Vipera berus*.
U svakom slučaju to je lakše opisivati
nego duhovne pustolovine.

¹⁵ Raudonka i Jaszun, mjesačca u Litvi.

TEXAS

Vratio sam se iz Texasa,
Tamo sam čitao pjesme.
Nigdje za čitanje pjesama ne plaćaju tako dobro kao u Americi.
Uz autograf sam stavljao datum 2000.

Starost se lijepi za noge kao gusta smola.
Duh se brani, ali to znači svijest.
I što s njom učniti, otkriti je nekome?
Najbolja će strategija biti ništa ne govoriti.

Upoznao sam sram kad sam se prisjetio iluzije
ljubavi, nenavisti,
čekanja, stremljenja.

I teško mi je povjerovati
da sam uspio preživjeti život.

181

ZADUBLJENOST

Ta ne posreći se svakom istinska starost.
Urođeno joj je pretresanje
Tjelesne oholosti, koja se šepirila nekad
U nama, ovim istim, kao i u ostalim.
Bilo je naglašene komičnosti
U namještanju kose pred zrcalom,
U brizi pristaje li klobuk licu,
U vlaženju usnica vrškom jezika
I povlačenju krjôna po njima,
U vezivanju kravate pred zrcalom s grimasom kralja zvijeri.

Kako se poigravao s nama Zemni Duh!
Ako je jedinka forma, a vrsta materija,
Kako se odvažio misliti Duns Scotus,
Izvršavali smo što je nalagala vrsta, zaronjeni
U materiju, reklo bi se: do ušiju.

A poslije uznosi se iz fatamorgane sintetički grad.
Lastavičji let između gotičkih zvonika.
Na prozoru starac, koji je vidio brojne gradove,
Gotovo prosvijetljen, smije se
I nikamo se vraćati ne kani.

OPSJENAR

Opsjenaru, razgrni svoje instrumente.

Visoka jeka vraća se odozgo, čuje se huk proljetnih potoka.

Dječjim očima, kao nekada tvojim, objavljuje se prvi put
ljepota zemlje.

Opsjenaru, stvaraš zvijezdu koja će putovati
nebom tek rodenih.

U vrijeme kad se ti povlačiš bez tuge, razmišljajući o tome kako
je teško bilo preživjeti život.

182

I naučiti se da ne dobivamo ono što smo htjeli,
A dvije najveće kreposti su rezignacija i upornost.

I da spoznaja ne daje utjehu, jer je spoznaja lude
koji izvodi salto na sceni i žudi pljesak.

Nisi stekao nikakvog znanja o sebi i inima,
prepun si sažaljenja i divljenja.

Neka oni koji trebaju nastaviti tvoje djelo, započnu tamo
gdje si ti završio, majstore pobijedenog očaja.

Koji si slavio, obnavljao, liječio, zahvalan za to
što su za tebe bili i što će za druge biti izlasci sunca.

VI, POBIJEĐENI

Vi, pobijedeni i prognani,
Iz godine u godinu zagledani u fotografiju bijelog dvora
I društva u ljetnoj odjeći okupljenog ispred verande,
Oprostite meni, gospodičiću iz dobre obitelji,
Što sam vas još u školi izdao,
Otiskujući se na vratolomni pohod u strane intelekta,
U kojima se nad masama vjernih ne ljudiška nebnica na Tijelovo
I vijenci lišća ne rese unutrašnjost župne crkve.

Mjesečarska jalovost, samoća i srdžba
Postaju ipak potrebne

Kako bih na drugu potenciju mogao podignuti
Moj kotar i vas, moje sjene,
Koji stižete na moj poziv
Samo stoga što sam bio obilježen čovjek,
Isključen iz očinskih običaja,
I jer mi je pisana bila druga vjernost.

UZORCI

Uzorci ne znaju da su uzorci.
Viju se visoko nad livadom,
kojom gospodin u klobuku od pluta
ide noseći mrežicu za leptire.

Kako uvjeriti leptira da je uzorak?
O moćni, gramzivi vladaru! Maharadžo!
Proroče Ilija! Habakuku!
Položi svoja krila na oltar znanosti!

O Baziliso! Lady Makbet! Titanijo! Lenoro!
Umjesto da budeš samo sâm po sebi, možeš postati
Predstavnikom vrste,

I trajati uvijek u popisu
uz kraljevstva, spomenike i hramove,

Skupa s gospodinom u klobuku od pluta koji ide livadom
tisuću devetstote godine naše ere.

GODINA 1900.

Oteti se mislima o vlastitoj osobi,
to je prvi savjet u depresiji.
Prenosim se stoga u godinu 1900.

Ali kako se sporazumjeti s carstvom umrlih?
Zagledavam u zrcala,
u hodnike zrcala odraženih u zrcalima.
Zatreperi tamo klobućić s čapljinim perom, nabori,
ili bjelina nagosti u polumraku,

Mariola, Stefanija, Ljiljana
što duge češljaju vlasi.

Ako su ispale izvan vremena i prostora,
morale bi biti tamo gdje i cezar Tiberije,
ili lovci bizona otprije dvanaest tisuća godina.
Ali one su stalno u blizini i samo se polako
udaljuju, godinu po godinu,
kao da i dalje sudjeluju u našem nečistom balu.

TO JE RAZUMLJIVO

184

To je razumljivo da nisam govorio što uistinu mislim,
Jer smrtnici zavreduju štovanje
I nije dopušteno odavati govorom ni pismom
Tajne naše zajedničke tjelesne mizerije.
Kolebljivim, nejakim, nesigurnim dana je zadaća:
Uznijeti se dva centimetra nad svojom glavom
I nekome tko očajava smoći reći:
»Ja sam također tako plakao nad sobom«.

VLASTITE TAJNE

Sve moje nesretne tajne
Jedna za drugom bit će otkrivene.
I netko će reći: kakav ubog život.
I staze odavde do gore kako su strme!

AKO

Ako ne mognem zaslužiti Raj
(Jer nesumnjivo su previšoki pragovi za mene),
Htio bih u nekom krugu Čistilišta
Zaslužiti oslobođenje od fantoma uma,
Čiju vladavinu nad sobom pamtim,
Premda im nisam vjerovao.
Ljubomorne muke pod njezinim prozorom u pustoj ulici.
To je opet zazivanje savršene ljubavi,
Netjelesne, gotovo nezemaljske.

Smijati se ili plakati? Ali strši u tijelu
To iverje egzaltacije i nerazbora.
Samo kad bih još mogao vidjeti jasno,
Ne lagati nikome, pa ni sebi,
I dobre nakane, ako su bile,
Navoditi u svoju obranu.

III

Istina je strašna stvar. Za svakog treba
biti po mjeri, kakvu je tko kadar podnijeti,
kakvu je tko u stanju snositi. A naročito,
nikome svoju istinu ne preporučivati, ni-
koga nagovarati da je prihvati kao spoz-
naju stvari koje prekoračuju mogućnosti
bližnjega.

185

Zygmunt Mycielski¹⁶, *Tobože dnevnik*

PREŠUĆENE ZONE

To nije bilo tako.
Ali nitko se nije usudio govoriti kako je bilo,
i ja, dostatno star kako bih pamlio,
ponavljao sam kao i drugi riječi politički primjerene,
jer me ništa ne ovlašćuje
otkrivati stvari previše okrutne za ljudsko srce.

NA ŠTETU

Što manje škoditi. O tome sam brinuo.
Ipak malo tu znači naša volja.
Dostatno je spojiti dvije riječi, već lete,
Hvataju, nose na plemenski obred.
Pišemo za sebe, za par prijatelja,
Da bi ugodniji bio nedjeljni izlet:
Tako započinje. A potom barjadi,
Vrisci, proroštva, obrana barikada.

¹⁶ Zygmunt Mycielski (1907–87.), poljski skladatelj i glazbeni publicist; pisao eseje i feljtone o glazbi.

Moj veliki patron¹⁷ načinio je puno lošeg.
Bolje da je ostao uz svoje balade,
No i sonete. Nitko mu nije rekao:
Dosta je više, prestani. Uzeli su ga kao savjest
I vodili, držeći ga za ruku.
Radamo li se mi za mitologiju?
I zar uistinu bez vlastitog života?
Kakav demonizam u naravi jezika,
Da se može biti samo njegovim slugom!

I ja sam štetio, možda manje nego drugi.

U preodijevanjima, maskama, neprepoznatljiv,
Višezačan. To je već obrana
Prije recitiranja na godišnji blagdan.

186

BIRAJUĆI PJESME JAROSŁAWA IWASZKIEWICZA¹⁸ ZA VEČER NJEGOVE POEZIJE

Dok na papinskom tronu sjedi
Poljski romantik, kao dokaz kako sile
Poezije vrlo osobite mogu biti,
Obične zadaće prestaju biti obične,
Ja sam se također osjetio odgovornim.
Kako dakle predstaviti tvoje pjesme, Jarosławie,
Ljudima koji vjeruju ili želete vjerovati
U providnost povijesnog smisla?
Tvoja poezija, premda znamenita,
Sakuplja u sebe tako žalosne sadržaje
Koji štovateljima neće služiti na dobro.
Tako je, nažalost. Zar nisi podlegao
Slatkim kušnjama olakšanja u nepostojanju,
Bijegu u nebitak? Kad bi čak i bila
Istina da će od sanjarija naše vrste
Ostati samo golemi smijeh praznine,
A mi smo zasebni nebitci
Kao grudice sluzi na beskrajnoj plaži,

17 Moj veliki patron; pjesnik nesumnjivo misli na Adama Mickiewicza.

18 Jarosław Iwaszkiewicz, rođen 20. veljače 1894. godine u Kalniku (Ukrajina). Umro u Warszawi, 2. ožujka 1980. Poljski pjesnik, prozaik, eseist, dramatičar, glazbeni kritičar, te prevoditelj s engleskog, francuskog, španjolskog, talijanskog, danskog i ruskog jezika. Priputao pjesničkoj grupi *Skamander*.

Ta i tako slava pripada muževima
Koji su do konca ustrajali u prosvjedu
Protiv vjere rušilačke smrti.
Izabrat ču one pjesme koje uznose
Govor naraštaja, naše kućanstvo.
Jer ti si donio iz svoje Ukrajine
Boje i mirise cvatuće stepa,
Slane lahore s grčkoga mora
I bjelinu i zlato bizantskih sutona.
Nezasit i začuden ljepotom,
Slušao si ritmove dana i ritmove noći,
Pretvarajući se u podatno glazbalo.
U twojoj melodičnoj frazi čujemo
Dubinski ton, usprkos nevjerici.
I često nam se u usta vraćaju
Tvoje molitve upućene Dionizu.

187

ODA PRIGODOM OSAMDESETOG ROĐENDANA IVANA PAVLA II.¹⁹

Dolazimo k tebi, ljudi slabe vjere,
Da nas osnažiš primjerom svog života
I osloboдиš nemira
Pred sljedećim danom i godinama. Ovo se twoje dvadeseto stoljeće
Proslavilo prezimenima moćnih tirana
I obraćenjem u prah njihovih gramzivih država.
Da će tako biti, znao si. Učio nadi:
Jer samo je Krist gospodar povijesti.

Stranci nisu odgonetnuli, otkuda skrivena snaga
Klerika iz Wadowica. Molitva, proroštvo
Napredovanjem i novcem nepriznatih Pjesnika,
Premda su kraljevima bili ravni, čekali su Tebe,
Da umjesto njih objaviš urbi et orbi,
Kako povijest nije kaos nego sklad široki.

Pastiru nam dani, kad odlaze bogovi!
I u magli nad gradom bliješti Zlatno Tele.

¹⁹ Ivan Pavao II. Poglavar Rimokatoličke crkve, Poljak, pravim imenom Karol Wojtyła, rođen 18. svibnja 1920. u Wadowicama, umro 2. travnja 2005. u Vatikanu; pjesnik, dramatičar, etik, filozof, teolog...

Wadowice su mjesto u Poljskoj, između Krakowa i Bielsko-Białe (južna Poljska, dio Beskida, odakle su Hrvati, navodno, stigli u današnju domovinu). Pod pojmom Klerik iz Wadowica, pjesnik misli na papu Ivana Pavla II.

Nezaštićene mase jure, prinose na žrtvu
 Vlastitu djecu pred bliješće Molohove ekrane.
 I strepnja u zraku, neizrecivi lament:
 Jer nije dostahtno htjeti vjerovati, da bi se moglo vjerovati.

I iznenada kao čisti zvon zvona zornice,
 Tvoj znak neslaganja sličan čudu,
 Da se zapitkivalo: kako je to moguće
 Da obožavaju Tebe mladi iz nevjerničkih zemalja,
 Gomilaju se na trgovima glava do glave,
 Čekajući novinu otprije dvije tisuće godina,
 I privijaju se uz Namjesnikove noge,
 Koji je ljubavlju okrilio ljudsko pleme.

S nama si, i odsad uvijek bit ćeš s nama.
 Kada se oglase sile kaosa,
 A gospodari istine u hramove se zatvore,
 I jedino oni koji sumnjaju, ostanu vjerni,
 Tvoj portret u našem domu svaki dan će nas podsjećati
 Što može jedan čovjek i što čini svetost.

ŠTO SAM NAUČIO OD JEANNE HER SCH?

1. Da je razum veliki božanski dar i da treba vjerovati u njegovu sposobnost spoznavanja svijeta.
2. Da su griješili oni koji su podrivali povjerenje u razum, nabrajajući o čemu je ovisan: o klasnoj borbi, o libidu, o volji moći.
3. Da moramo biti svjesni svoje ograničenosti na krug vlastitih iskustava, ali ipak ne zato da bismo stvarnost svodili na snove i tlapnje našega uma.
4. Da je istinoljublje dokaz slobode, a da se poslije laži zapada u ropstvo.
5. Da je poštovanje ispravan stav prema postojanju, valja, dakle, izbjegavati društvo osoba koje unizuju postojanje svojim sarkazmom i slave ništavilo.
6. Da, makar nas optuživali za aroganciju, u duhovnom životu obvezuje načelo egzaktne hijerarhije.

7. Da je porok intelektualaca dvadesetog stoljeća bio »baratin«, ili neodgovorno blebetanje.
8. Da u hijerarhiji ljudskih djelatnosti umjetnost stoji iznad filozofije, ali loša filozofija može iskvariti umjetnost.
9. Da postoji objektivna istina, što znači da je od dvije suprotne tvrdnje jedna ispravna, a druga lažna, osim u iznimnim slučajevima, kada je održavanje suprotnosti ozakonjeno.
10. Da smo, neovisno o sudbini religijske pripadnosti, dužni sačuvati »filozofsku vjeru«, odnosno vjeru u transcendenciju kao temeljnu odliku naše čovječnosti.
11. Da vrijeme izdvaja i na zaborav osuduje samo ona djela naših ruku i uma koja se pokažu nekorisna uzdizanju, iz stoljeće u stoljeće, velike civilizacijske građevine.
12. Da se u vlastitom životu ne smije prepuštati očaju zbog osobne bijede i grijeha, jer prošlost nije zatvorena, nego smisao zadobiva onakav kakav joj daju naša kasnija djela.

OPREČNOST

Na jednoj strani svijet, na drugoj ljudi i bogovi.

Svijet je nepokolebljiv, neumoljiv, ravnodušan.

On je kamen o koji si, trčeći bosonog, ranio nožni palac.

Ljudi i bogovi su u stalnoj mijeni krivnje i oprاشtanja.

Njihova topla grla izgovaraju riječi prokletstva i blagoslivljanja.

Slabi su, nepostojani, očekujući pomoć jedni od drugih.

Ljubavi ljudi i bogova u stalnoj su opasnosti da se izgube.

Njihove odjeće, maske i koturne svjedoče kako oni ne žele ostati u Prirodnom poretku.

Istodobno smrtni i besmrtni, žive u vlastitoj zemlji
visoko iznad svijeta.

Ne zaboravljajte, vi, koji ste ljudi ili bogovi,
koji vam dio sunca i galaksije svijeta pripada.

ZDZIECHOWSKI²⁰

Procvale perunike. Još jedanput.
Kad ponovo procvjetaju, završit će moje stoljeće.
Jutros je ocean pokrila prozračna magla.

Na otvorenim vratima što u vrt vode
bavim se zaboravljanjem.

190

A ne znam zaboraviti njega, filozofa beznada,
koji je posumnjao u dobrotu Stvorenja.

Vidim pjeskovit put obrubljen brezama,
između Mińska i Wilna, s vijugavom kolotečinom po sredini.

Nije tada bilo automobila ni asfaltnih cesta, na postaju pred
goste išlo se konjima.

Mogao je ugostiti Vladimira Solovjeva²¹ i od njega slušati
o pomirbi katolicizma i pravoslavlja.

Kako također pretresaju, mogu li patke s njegovog ribnjaka
biti izbavljene,

Jesu li muha i mrav obuhvaćeni činom Otkupljenja.

Zakon patnje svega što živi
tko je odredio ovdje na zemlji?

Do danas pamtim njegove riječi: »I s godinama, što sam dalje
u život i svijet odmicao, sve sam jasnije i bolnije poimao kako

20 Zdziechowski, Marian (1861–1938.), poljski slavist, filozof, povjesničar kulture, veliki kritičar komunističkog i fašističkog totalitarizma. Pisao o književnosti i kulturi slavenskih naroda, te o ideologiji romantizma. Osoba naglašenih katastrofičnih predviđanja.

21 Vladimir Sergejevič Solovjev (1853–1900.), ruski filozof i pjesnik. Zagovornik stvaranja slobodne teozofije (sinteze filozofije, teologije i znanosti), te slobodne teokracije (pomirba katolicizma i pravoslavlja u granicama monarhije). Kao pjesnik, utjecao na razvoj ruskog simbolizma.

je ovaj svijet, ako ga se mišlu kao cjelinu obuhvati, kaos i
kako je lišen razuma, a ne, kako nas uče, djelo razuma: nije on iz Božjih ruku
izišao«.

Evo ide krakowskom ulicom na predavanje,
A s njim njegovi suvremenici: titula, aksamit, saten
Dodiruju ženska tijela slična stabljikama
Izmišljenih biljaka secesijske mode.
Pogled i dozivanje iz dubine noći.

U svemirskoj bitci sijevaju andeoski mačevi.
Princ Rebelije nadire, uzmiču sluge svjetla.

Okrutnost, kamena,
Kako drukčije objasniti? Premda on, profesor,
Nije mogao jasno govoriti da vjeruje u sotoničnost svijeta.

191

Usamljen na njihovom svijetu boja i dodira.

»Nema Boga — na sav glas viču i priroda i povijest... ali
se glas taj gubi u harmoniji psalama i himni, u tom velikom,
vječnom, iz najdublje dubine duha izvirućem vjerovanju, da je
kao 'zemљa bez vode' ljudska duša bez Boga. Bog jest. Samo
činjenica postojanja Boga jest nečim što prekoračuje granice
misli zauzete vanjskim svijetom, ono je čudo: *Le monde est
irrationnel. Dieu est un miracle*«.

Samo zvonjava zvona
Samo jâr monstranci,
Smrtni glasovi objavljiju slavu,
Kod Dominikanaca i Franjevaca
Podovi izlizani stopama naraštaja
Brane nas. Čak i ako nas obmana
Svijet je iracionalan. Bog je čudo.
Veže vjerom u beskonačno trajanje,

Zahvalimo, prah, za čudo vjernosti prahu.

Magnificiencio Rektore, pristupio sam ti, mladahan,
na stubištu Biblioteke pod Poczobuttovim²² tornjem urešenim znacima
Zodijaka.

²² Poczobut, u biti: Marcin Poczobut-Odlanicki (1728–1810.), jezuit, astronom, profesor na Sveučilištu u Wilnu u Litvi. Od 1780. do 1799. rektor sveučilišta i direktor njegovog astronomskog opservatorija. Pjesnik misli na toranj te promatračnice.

U gradu, koji su za boljševike osvojili poljski ulani, svjestan,
Čekao si »u obličju svršetka«.

Vidan si kako se voziš kolima, kopita konjskog para
odjekivala su na neravnoj kaldrmi, nisi priznavao automobil ni
telefon.

S plesovima, cvatom jorgovana i rašeljaka, vjenčićima na rijeci
propao je grad.

Umro si u pravom trenutku, tvoji prijatelji šaptali su kimajući
glavom: »Al' je imao sreću!«

Pretkazanje se ispunilo, sve što je do tada trajalo, potonulo je,
samo su crkveni zvonici stršili trenutak nad bezdanom.

Možda sam kao onaj koji se, kada nigdje nije bilo skloništa
pred odvoženjem u logore, sakrio na zvoniku Svetog
Ivana i tako se spasio?

Košuta s dvoje tek rodene lanadi pase
na travnjaku ispred kuće.

Neumoljivi tijek uništenja i radanja, Magnificencio.

Dugo je trajao moj nauk samosuzdržavanja.
Lukaviji od tebe, poznavao sam svoje stoljeće, pretvarajući se
da znam način i zaboravljam bol.

Citati prema: Marian Zdziechowski, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, 1915.
(Pesimizam, romantizam i osnove kršćanstva)

PROTIV POEZIJE PHILIPA LARKINA²³

Naučio sam živjeti s mojim očajem.
A tu dolazi netko, tko nepozvan,
Pjesmom nabraja razloge očaja.
Trebam li zahvaliti? Nema baš na čemu.
Ako spoznaja različite razine ima,
Na nižu me gura tko smrću me straši.

²³ Philip Arthur Larkin (1922–1985.); engleski pjesnik, pripadao pjesničkoj skupini *pokret*. Poeziju mu obilježava zamišljenost nad sudbinom suvremenog svijeta, ali je obojena notom naglašenog sarkazma i satiričnim elementima.

Ja također pamtim, tužni Larkine,
Da smrt nikog živog neće mimoći,
Ipak to nije prikladna tema
Niti za odu, a ni za elegiju.

UZ PJESENKOVOU SMRT

Zalupila su se za njim vrata gramatike.
Sada ga tražite u lugovima i prašumama rječnika.

O NEJEDNAKOSTI LJUDI

To nije istina kako smo meso
koje na trenutak brblja, kreće se, žudi.

193

Varljive su plaže s mravinjacima obnaženih tijela
i gomile na pokretnim stubištima metroa.

Na sreću ne znam, tko je taj čovjek pored.
Može biti junak, svetac, genij.

Jer ljudska jednakost je izmišljotina
I lažu statističke tablice.

Na svojoj osobnoj potrebi obožavanja
Temeljim uvjerenje o svakodnevno obnavljanoj hijerarhiji.

Hodam zemljom koja čuva izabrane pepele,
Premda neće trajati duže od pepela drugih.

Priznajem kako sam sklon zahvalnosti i divljenju,
Jer nema razloga da bih se sramio plemenitih osjećaja.

Da mi je biti dostojan visokog društva,
I ići s njima, noseći polovicu kraljevskoga plašta.

KRAVATA ALEKSANDRA WATA²⁴

Ta pletena kravata, debelog čvora,
u skladu s bojom tamne košulje
i sakoom od tvida
zadivila me.

Bio je to uistinu gospodin crnog brka
kratko podrezanog.

Netko me predstavio u Mazowieckoj²⁵, malo dalje
od Ziemiańska²⁶ i Mortkowiczeve knjižare (jedino
mjesto u Warszawi, gdje je bilo moguće dobiti moje
*Tri zime*²⁷ tiskane u 300 primjeraka).

Tko je povjeroval u Providnost, mora vidjeti Oko:
Jezdi jahač Pamira u ružama i ljubicama.

Ulica Benvenue u Berkeleyu i Wat na kauču.

Njegova zaprepaštenost dok kuša obuhvatiti svoju sudbinu.
Jer otkud Wat *v pritonach*²⁸ San Francisko,
*lilovyj niger*²⁹ Vertinjskog³⁰?

I ja s magnetofonom. Mladac iz provincije
imao je, pokazalo se, napisati svjedočanstvo.

Istini za volju skupa smo preživjeli tu večeru s Parandowskim³¹
na strašno Silvestrovo 1950. godine.

Jadni Watina³².

Napatio se po Kazahstanima i Tadžikistanima

Usprkos tome kravata
na ulici utvara, Mazowieckoj u Warszawi.

24 Aleksander Wat (pravo prezime: Chwat), rođen 1. svibnja 1900. u Warszawi, umro 29. srpnja 1967. u Antony (Francuska); poljski pjesnik, prozaik i esejist. Oputovavši u Sjedinjene Američke Države izgubio mogućnost povratka u domovinu. U Americi je, uz sudjelovanje Miłosza, nastao *Mój wiek* (Moje stoljeće), iznimno povijesno svjedočanstvo o iskustvima poljske intelektualnosti poslije Prvoga svjetskog rata.

25 Mazowiecka, vrlo popularna (i vrlo opjevana) ulica u Warszawi.

26 Ziemiańska, vrlo popularna (i vrlo opjevana) varšavska kavana.

27 *Tri zime*, naslov jedne od prvih Miłoszevih zbirki pjesama,

28 *v pritonach*, od ruskoga *priton*, što znači: brlog, jazbina, razbojnička špilja...

29 *lilovyj nigr* (ruski): ljubičasti crnac

30 Vertinjski, Aleksandar (1889–1957.), ruski estradni umjetnik, pjesnik i skladatelj; pretežito uglazbljivao, izvodio i pjevao vlastite stihove.

31 Parandowski, Jan, rođen 1895. u Lwowu (Lvuv, Lavov), umro u Warszawi, 1978. godine; poljski prozaik, esejist i prevoditelj klasične književnosti (Homer, Cezar), te francuske (Montherlanta, Rollana i inih). Na Olimpijskim igrama u Berlinu (1936.), u 41. godini života osvojio brončanu medalju u bacanju diska.

32 Watina, augmentativ od milja, izведен iz prezimena Wat.

PJESNIKU ROBERTU LOWELLU³³

Nisam imao pravo onako govoriti o tebi,
Roberte. Valjda je emigrantska ljubomora
Diktirala takvo ismijavanje
Tvojih depresija, stanja užasa,
Tobožnjih ferija u sigurnosti klinika.
Ne, to nije ponos zbog moje normalnosti.
Ludilo, znao sam, prikralo se u mene,
Išlo tankom niti do same sredine,
I samo na moje čekalo dopuštenje,
Da bi me povuklo u svoje mračne strane.
I bio sam budan. Kao čovjek hromi,
Koji prikriva sakatost, išao sam
Uspravljen kako nitko ne bi odgonetnuo
Što se uistinu zbiva tamo u sredini.
Ti nisi morao. Tebi je bilo dopušteno,
Ne meni, bjeguncu na tom kontinentu,
Gdje je toliko drugih nestalo bez traga.
Oprosti moju pogrešku. Utaman tvoja volja
Pred bolešću koja je bila kao žig.
Ispod mog gnjeva skrivala se
Neoprostiva oholost poniženih.
Stoga, sada, prekasno, ovo moje pismo tebi,
Za prevladavanje onog što nas dijeli:
Gesta, konvencija, obmana i narječja.

195

DEGASOVI³⁴ PASTELI

Ta leda. Stvar erotična uronjena u trajanje,
A ruke se uplele u ride spletove,
Tako bujne da češljanje vuče glavu k podu.
Bedro i pod njim stopalo druge noge,
Jer sjedi, šireći povijena koljena,
A pokret ruku otkriva obris jedne sise.
Tu, nesumnjivo, u stoljeću i godini
Što su prošli. Kako je dosegnuti?

33 Robert Lowell (Robert Traill Spence Lowell, 1917–1977.), američki pjesnik opsjednut propitkivanjem osobnosti, naslijeda, općih ljudskih pomračenja, te bremenom savjesti, ludilom.

34 Degas, Edgar (1834–1917.), francuski slikar impresionist, bavio se još grafikom i kiparstvom. Naročito uspješan prikazivač figura u pokretu.

I kako dosegnuti tu tamo u ružičastom kućnom ogrtaču?
Nanosi crnilo na trepavice pred zrcalom, pjevušeći.
Treća leži na krevetu, puši cigaretu
I prelistava modne žurnale. U spavaćici
Od muselina, obilna bjelina okruglo prosijava
I ružičaste bradavice. Slikarov klobuk
Visi među haljinama na medukatu.
Volio je tu sjediti, razgovarati, slikati.
Trpkog je okusa naše ljudsko općenje
Zbog poznatog dodira, pohlepnih usta,
Oblika bedara i nauka o besmrtnoj duši.
Uzima i odlazi. Val, vuna, večer.
I samo je riđa griva bljesnula u bezdanu.

196

Pjesma koja slijedi, baš tako naslovljena, kao da je tobožnji autor Torquato Tasso, bila je moj dar, brižno kaligrafijom ispisan, gospodji Anni Iwaszkiewicz za njezin imendan, 26. srpnja 1943. godine. Nije objavljena ni u jednoj mojoj zbirci poezije.

Torquato Tasso
SICILIA SIVE INSULA MIRANDAE

Na moru tamnoplavom bijeli otok svicé.
Ptice leteći vide njegove maslinike
I magarčića, na kojem sluškinja, Artemis,

Jaši doma putom među vinogradima.
Njezina gospodarica je Miranda. Dom stoji na brežuljku.
Kada jahači na mulama dojašu pred kapiju,
Dozivaju dugo, dlanove svijajuć pred usta
A jeka ponavlja jeku: Mirando, Mirando.
Iznad je vulkanski krater nad zelenilom šuma
I sunčana kola bliješteći valjaju se nebom.
Miranda silazi u sjaju. Vitice njezine kose
Tamne na dugoj haljini koju tijelo boji.
Na stubište već nadolaze gosti i u sobe
Odvodi ih, i doziva plješćući: hej, Artemis,
Donesi vina, uzmi onog što je zdesna.
A potom sjedaju na rezbarene stolce
Pod njezinim pogledom, sličnim pritvorenoj noći.

O POEZIJI, POVODOM TELEFONIRANJA POSLIJE HERBERTOVE³⁵ SMRTI

Ne bi trebala postojati
s obzirom na začeće,
embrio i porod,
brzo odrastanje,
odumiranje i smrt,
jer što ima od toga.

Ne može prebivati
u celijama srca,
u zajedljivosti jetre,
u sentencijama bubrega,
niti u mozgu prepuštenom na milost kisiku.

Ne bi trebala postojati, ali postoji.
Onaj koji joj je služio,
leži pretvoren u stvar
prepušten raspadanju na soli i fosfate,
koja tone
u svoj dom kaosa.

197

Jutros su se uzzvonili telefoni.
Slamnati klobuk, glatkih vlakana, krpice
provjereni su u zrealima
prije izlaska na plažu.
Taština i žudnja i dalje su zauzete sobom.

Oslobodena psihotičnih prividenja,
krika odumirućih vlakana,
muka na kolac nabijena

Putuje svijetom
Vječno svijetla.

³⁵ Herbert, Zbigniew (1924–1998.), istaknuti poljski pjesnik, esejist, dramatičar, prevodilac s francuskoga. Miłosz ga je vrlo cijenio i prevodio na engleski jezik.

UNDE MALUM

»*Odakle dolazi zlo?
kako odakle*

*iz čovjeka
uvijek iz čovjeka
i samo iz čovjeka«*

Tadeusz Różewicz³⁶

198

Nažalost gospodine Tadeusz
dobra priroda i zao čovjek
to je romantičan pronalazak
kad bi tako bilo
moglo bi se izdržati
na taj način pokazujete dubinu
svog optimizma

dostatno je dopustiti čovjeku
otrovati svoj rod
i nastupit će nevini izlasci sunca
nad oslobođenom florom i faunom

na posttvorničkim pustarama
izrast će hrastove šume
krv jelena kojeg su razderali vukovi
nitko neće vidjeti
jastreb će se obarati na zeca
bez svjedoka

sa svijeta će nestati zlo
kad nestane spoznaja

doista gospodine Tadeusz
zlo (i dobro) dolaze iz čovjeka

36 Tadeusz Różewicz, rođen 1921. godine. Poljski književnik (pjesnik, prozaik, dramatičar, čak kazališni reformator, eseijist) posebite duhovne specifične težine. Od Miłosza do najmladeg naraštaja poljskih književnika — svi mu ponešto duguju. Nije miljenik raznih odbora za dodjele nagrada. Manje ih je dobio nego zaslужio, pa i Nobelovu nagradu (nije dobio)! Czesław Miłosz, posredno ili neposredno, dedicirao mu je nekoliko pjesama, uglavnom apologetskih, što svjedoči o stanovitom njegovu grizodušu spram Różewicza.

RÓŻEWICZ

On je to uzeo ozbiljno
ozbiljni smrtnik
se ne igra

pali dvije debele svijeće
sjeda pred ogledalo
zaokupljen vlastitim licem

nema popusta
za frivolnost formi
smiješnost ljudskih vjerovanja
želi znati uistinu

ruje crnu zemlju
on je lopata i lopatom ranjena krtica

199

Preveo s poljskoga PERO MIOČ

Wolfgang Eschker

Njemački književnik Wolfgang Eschker rođen je 1941. godine u pruskom gradiću Stendalu. Studirao je slavistiku i etnologiju u Göttin genu, Beču, Beogradu i Sarajevu, a doktorirao je na temu bosanskih sevdalinki. Duže je boravio u Francuskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji, gdje osamdesetih nekoliko godina živi i radi u beogradskom Goethe-Institutu, a od 1995. do 2001. godine direktor je zagrebačke filijale iste ustanove.

Eschker piše poeziju, prozu, aforizme, k tomu prevodi s južnoslavenskih jezika. Za svoj književni rad dobio je više nagrada i stipendija. Član je njemačkoga P. E. N.-centra. Kod nas je još 1985. objavljena njegova knjiga aforizama *Otrov i protuotrov* (Znanje, Zagreb), a 1990. i zbirkica pripovijedaka *Smrt u Trstu* (Durieux, Zagreb).

Eschkerova poezija je posvećena mjestima u kojima je boravio i ljudima koje je u njima sretao, a ovaj je izbor načinjen prema našoj geografiji: prvih šest pjesama pripada zbirci *Stunden Tage ohne Zeit* (Sati, dani bez vremena, 2003.), ostale — osim dvije posljednje, koje još nisu objavljene na njemačkom jeziku — knjizi *Bilder aus Südost* (Slike s jugoistoka, 2006.). To je tanka, ručno slagana i ručno tiskana knjižica, bibliofilsko izdanje Nizozemca Erica van der Wala, objavljena 2006. godine u 90 numeriranih primjeraka, i lirska putovanje Wolfganga Eschkera po dobro znamenim i bliskim mu/nam prostorima.

ŠTEFICA MARTIĆ

Wolfgang Eschker

Pjesme

SARAJEVO

201

Nema čardaka
ni na nebu ni na zemlji.
Nijednog vladara, nijednog junaka
u šutnji tisuću jedne noći. Sreća
spava poput topa.

Uguši svoju mržnju
u samo jedinoj suzi i požnji
sol. I razdijeli kruh
između neba i zemlje
nema čardaka, nema saraja.

KLUPA NA KALEMEGDANU

Sastajalište
konspirativnih krugova.

Tu se
kralju radi o glavi.

Straga urezani
tajni znaci:
srce i strijela, uz njih
inicijali sljedeće žrtve.

U zasjedi,
sa šeširom na zatiljku,
državni neprijatelj R. Domanović.

KALEMEGDAN U JESEN

Tu oni zebu
na strateškim uglovima,
registriraju
padanje
lišća.

Kako važnom
postaje naša šetnja!

202

Dodi, najdraža, dodi,
do rimskog bunara!

Hajde
da bacimo
dinar,
duboko,
na dno.

KALEMEGDAN,
30. NOVEMBRA 1986.

Novembarski dan
bez glasa.

Magla je Zemun
izbrisala s plana grada.

Dva štakora — jedna
realna utvara?

Pojedinci, mamurni,
rekonstruiraju blagdan,
poput sjenā
tapkaju kroz san..

Dunav
nagriza svoje obale
i umornim udaranjem valova
čezne
za vodom.

IZLAZAK NA KOPNO, 1986.

Sovjetsko ordenje
napušta brod.

Bijeli grad
prima
crno more.

Pred očima pobjednika
nestaje
(po koju cijenu?)
dinarski obrok.

I skučno i grustno:
čak i beogradski bircuzi
zatvaraju vrata.

I postrojba galebova
se okreće.

Iz zbirke Sati, dani bez vremena

203

NA LJUBLJANICI

Strašljivo
se provlači
mrtvačkoga zvona zvuk
kroz Plečnikov portik.

Djetelina, četverolisna,
most, trokrak,
usne, na dvoje raspolućene, što
bi još bilo jednoznačno?

Zvuk?
Dvaput ga je već čulo
tvoje gluho uho,
osluhne Valvasor
i opet
strašljivo.

VEČER NA MORU

Za Johanna P. Tammena

Omnia mea mecum porto,
citira on izdaleka
Bijanta, možda i Simonida,
više za se, kako mi se činilo,
te mu ne htjedoh smetati dok je *u more prosipao svoj slabašni oproštajni pjev* —
zamišljen.

Ja, puno nedjelatniji, napisah
tad one retke koji
nikad ne stigoše na svoj cilj.

Tako je zamrla istarska večer.
Mještani
su odavno umuknuli;
samo se riba, pokatkad,
zalijetala na mjesecinom obasjani mol.

POLETI!

Za let si, dušo, stvorena

Tin Ujević

Za Željku Čorak

Za let si, dušo, stvorena —
tako je govorio pjesnik, veliki Tin.
Ti, dragi, nemaš ništa s tim,
oduvijek si pjevao samo: tintilin.

U treperavu svjetlu na vrelom brežuljku
opijen tetura leptir.

Za četrdeset dana gotovo je
s krilima. — Gotovo s novim godovima.

Poleti, visoko poleti! Presijeci konopce!
Vjetar života vjetar je
smrti; nije za kolebljivce,
bez korijena, ništavilu prepuštene

Za let si, dušo, stvorena!
Igra vjetra, lepršava tereta.

NA KUPI

Za Nedu

205

Zmije
vodom, zmije zemljom,
a u zraku
zlatna vuga
za nama fićuka:
Zbogom! Zbogom!
Dodi po me,
skelaru:
čak se i most
urušio.

Gdje? Tu? — Ne! Tu!
Prevezi me,
skelaru!

Kuga! Kuga!
fićuka vuga
kroz posljednji smiraj
nakon rata i bitaka
baš nizašto.

ZAGREB, 13. VELJAČE 1995.

Za Zlatka Crnkovića

Drezdenjani,
oduvijek stanovnici šume,
izveli su —
za uši vukova u bijegu
čudnovate tonove —
Beethovena i Brahmsa.

Hajdmo dovršiti
tu baroknu, barbarsku stvar
i u blindiranim limuzinama
krenimo za Vuko-
var,
prije nego koncert
završi!

206

HVAR

Za Viktora Žmegača

Ribanje
i petsto godina staro
ribarsko prigovaranje.

Lavanda
dolazi preko brežuljka,
miješa se
u rano vino.

Uskači,
viče Hektor,
na more, na more!
Ružmarinom i timijanom
zakrilit će otok,
zakriliti grad,
ali oni ne štite
od valova i bura.

BALKAN

U planinski vijenac zatvoren
grad, saraj.

Prvi je snijeg
odavno zatrpan drugim,
drugi trećim, dok
sve živo nije zameo.

Kroz mušebak pendžere,
kao iz starih vremena,
dopuhuje *balada*:
E da mi je papir, velik kano mostarska poljana,
E da mi je pero, čvrsto kano sokolovo,
I murećep, crn kano hladna voda dunavska,
Da, da sam i sâm bio Sarajeva kroničar,
I da pisah tri godine dana,
Ne bih svojih ispisao jada.

207

PRESLICA

Balkan. Gorski vijenac. S lanca planinskih vrhova
pogled se spušta na minarete,
tanke poput vlati preslice. Poneki ti detalj
pokazuje Sarajevo, saraj.

Zatim rat. On je uzeo i razorio ono
što je samo još ludog tudina zanosilo oko:
pa i sliku na koju mu je pogled svrnula
i još maloprije mu je poklonila.

EMINA

Vjeruju li u Allaha,
modri golubovi,
za kasna leta
oko minareta?

Široke mi dimije
ruku dotaknuše kao znak

i već otperja prvi
derviš kroz sumrak.

ZEMUN

I.

Nedokučivi
zamak, koji
to i nije bio.

Tako se i dalje bavim
snom koji
ostaje ono što jest.

208

II.

Zemun tone
u večernji sjaj, ulazi
u sjenā carstvo.

Tri želje je
prokockao
carević.

Oprosti mu,
Dunave, porumenjeli.

KALEMEGDAN

Doletjela dva gavrana
iz carstvine duž Dunava:
Lagarija! Sve je lagarija!
Ništa ne prolazi bez traga, sasvim bez traga, nikada.

Crkvice na Kalemegdanu,
one su nas očarale:
krov do zemlje (gdje takvo što još ima!)
utočište nam pruža, i ni za kog nalaznina.

KALEMEGDAN, DODATAK

Umorio si se,
vuče.

Dobro se još sjećam
kako si jurišao!
Jebem ti tvoj krf! —
urlao si ako sam te za zdravlje pitao.

Sada se vučeš ukrug,
piljiš ispred sebe, besmisleno
je bilo što te pitati, i ne znam
što to znači
da sam i sâm tako umoran.

209

O VUKOVIMA

Da velikog li junaka! Šešir
mu se skvrčio
na zatiljku, goli
strah od Vaskovih vukova.

Odavno su već u literaturi,
hramali su
kroz njemačku slavistiku,
usamljeni i suri, dok je on pohlepljeno
koliko i uzaludno
ležao u smiješnoj zasjedi.

ŽUTI NOĆURAK

Za Životu Filipovića

Na mračnoj ga ogradi
čeka noćna frajla: Kako si? — Pa kako se vidi!

On prolazi pokraj plota,
odavno mu je jasna ta rabota.

Registrira noćnu igru leptira
koji žutome cvijetu ne odolijeva.

UMUKLE JUNAČKE PJESME

Dvije stotine metara visok ponos
umuknuo u junačkoj pjesmi.

Stabla, tvrda,
nesavitljivo drvo,
stogodišnja —
slomljena.

Na vrhu brda grob,
obljeću ga gavrani
s uvijek novom viješću
o konju i konjaniku
na razbjješnjelim vilama,
o sokolu i vrapcu.

210

No šarac već odavno
po suhoj travi
traži milostinju.

BOŽURI NA KOSOVU POLJU

U vrtu ruže
od granata. Čemu
raonik?

Ispred diskoteke
glava kosovskog Albanca
u krvi što iz grkljana kulja: *ruže
rasute po putu,*

a zaboravljen
mač?
Zaboravljen ritual
na polju božura?

BILJANA

*Da vidam Ohrid,
Struga da vidam*

Biljana, bijeliš li
još uvijek svoje platno?

Oklijevajući pružaš
mi maramu,
već
izlizanu,
kojom si mene, s daleka sjevera,
tada u kolo pozvala.

Biljana, kako ide vrijeme...
Biljana, zašto blijediš?

211

Iz knjige *Slike s jugoistoka*

POD ORAHOM U VRTU

Tek sam ponekad vidio ekstreme
tako sasvim bez zloće
poslane u pakao.

Važnije od ljevice
ili desnice krčmaru je bilo
bijelo ili crno, rimovani
ili, za nevolju,
čak i nerimovani mono-
log: Ovdje su, citiram,
ovdje su sjedili Tito i Krleža.

Za čije zdravlje?

SFOR U SARAJEVU

U slavu Allaha
jablan cilja
visoko iznad minareta.

Kujundžije čekićem
aplaudiraju; turcizmi
lepršaju zrakom:
Sarajevo — saraj,
Balkan — planinski vjenac
round about.
Do you ...?

Na tajni znak
preko trga
već stiže
turska
u *outsourcing* bakrenim džezvama
i zaključuje posao.

212

Prevela s njemačkoga ŠTEFICA MARTIĆ

Stanka Hrastelj

Stanka Hrastelj rođena je 1975. godine, živi u Leskovcu kod Krškog. Gimnaziju je pohađala u Brežicama, a studij teologije u Ljubljani.

Iza sebe ima brojna revijalna i radijska objavlјivanja, a pjesme su joj uvrštene u zbornike i antologije (aktivna je od 1994. godine). Prošle joj je godine u Založbi Goga objavljena zbirka pjesama Niski tonovi, koja je proglašena najboljim književnim prvijencem u 2005. godini u Sloveniji. Godine 2006. sudjelovala je na književnim festivallima u Sloveniji (Dnevi poezije in vina — Medana, Urška — Slovenj-Gradec, Bistriški knjižni festival — Slovenska Bistrica, Herbersteinsko srečanje literatov — Velenje) i u inozemstvu (Festival urbane lirike, Novi Vinodolski, Hrvatska; Festival Etno Srbija, Zlatibor, Srbija; trilateralni literarni susreti Gmünd, Austrija).

U Založbi Goga iz Novog Mesta sudjeluje kao urednica i moderatorica književnih razgovora. Kao članica KUD Pranger sudjeluje pri organizaciji i izvedbi festivala Pranger — susreti pjesnika, kritičara i prevoditelja poezije. Uz to, članica je uredništva revije za poeziju i poetično Poetikon.

Pjesme koje su ovdje prevedene, uz autoričine sugestije, nalaze se u knjizi Niski tonovi.

DARIJA ŽILIĆ

Stanka Hrastelj

Niski tonovi

214

I USTA SU REKLA ADAM

Vidjela sam; najprije su bila neka usta
i stopala su se dotala boli kamenja
i usta su rekla *Adam*, rekla su po mačje,
rekla su konačnim jezikom, ime su imala

prikačeno uz meso. Bila je još neutabana
staza, ispisana mnogo kasnije — po njoj je došla,
pa se spuštala u dolinu po stopama gazela,
koje su tuda hodale ispred nje. Sunce

još nije izašlo, kad je rekla Adam, nije se na
pepeljastu zemlju natreslo medenjaka,
površinu horizonta, zanjihalo se u nj. Čekala sam
na njegove otiske u pijesku, očekivala

očima trojanskog konja — kako ne bi
smjela, jer *Ne smiješ ometati plimovanja*.
Ne smiješ ometati, kad se mjesec dotakne
prstima iz ebanovine svojih svetih.

Vidjela sam tad — istom snagom ga je željela,
kao kad kit udara po površini, vidjela sam to
na njenom vratu, kojeg je pružila

leptiru — ako htio bi ticalima ga ljubiti,
nožu, ako htio bi ubiti.

DOTAKNULA

Osjećam te. Na mojoj koži Tadž Mahal
bijelih zraka, koje još samo Ikar
može doseći. Tvoje oči su tako gorke
i tako blizu mene sjaje: kao kad bi svi

kolibri na svijetu mimo mene
prhnuli. Glavu si sagnuo uz moj

obraz. Tvoja lijepa obrva mog
se lica dotaknula

GLEDATI U OČI ZA VRIJEME LJUBLJENJA

215

I.

U podne kažeš *Sad idem*,
učiniš to s vjetrom,
propuh mi rastvara usta, a hladna su,
i sunce pridigne svoj teški plašt
od gustog tkanja, protkanog bršljanom,
kad sjeda na me kao na prostrijetu postelju,
gdje se dobro spava,
gdje se sanja o rukama djece, kako se šire.

I kažeš *Sada idem*, a ipak ostaješ,
jer misliš, da ču progovoriti,
ali u grlu je posaden oleandar.
Kad ne bilo božje zapešće gipko i okretno,
rodila bi sina
ovih dana.

Njegove vjede su pupoljci, koji rascvjetavaju se
medu mojim zubima,
i na mom jeziku je sladak nektar,
zato ti se približavam hladnim obrazima,
ali ti goriš i moramo se zagrliti,
prije no odes.

II.

Tvoj glas popodne
je pjesak, koji mi klizi medu prstima,
na svakom zrnu sjenka naše ljubavi –
kako nespretno si je izričemo.

Nekoć sam se našla slijepo,
htjela sam nasloniti uho na violinu,
ali ona je raširila krila
i odletjela u kupinjak,
kamo sam je slijedila
i zaspala u njenom gnijezdu.

Pokrio si me
i poljubio si me u čelo.

216

III.

Ponekad vidim svog sina,
kako gori i guši se u dimu,
ako tad čujem tvoje korake,
bojam te se.

Gledala sam mladu bukvu,
koju je jesen svukla.
Golubice su si čupale srebrno paperje
i lijepile su ga na grane.
Čitavu zimu je cvjetala.
Zatim si došao na nečujnom oblaku,
da se ne bih bojala.

IV.

Imena, koja nikad ne zazovemo,
su kao dragocjeni predmeti,
koji nam padaju iz ruku
i razbijaju se kao neiskusni val.

I moj sin je kršten
osatovim sjećivom.
Kada sam sama,
nadlijeće me njegovo izgorjelo ime.

Ostani koji sat duže, kao što si naumio,
govorit ču ti o mjesecu, kada gleda dalje,
te neke dijelove tijela ne obasja nikad,
jer drži do nekih riječi
i nekih blizina.

Ali kako si gledati u oči
za vrijeme milovanja
kad duša jeca mladunče
i čeka, da joj popijem suze.

O RESICAMA O HLADNOĆI

Htjela sam pitati, što znaš o resicama
u hladu kraških dvorana, o crvenim sjenama,
koje bajaju sa stropova, o kapljancu, koje vrijeme
u vapnenaste zavjese prevodi; kasnije sam

217

htjela reći Kod kuće imam bijelo grožde. (S kakvom
slašću bih ga zobala iz tvog naručja!)

Kroz odjeću se slute potankosti tijela,
nimfe su ga iz požude klesale.

IĆI U DUBINU

*To je priređen citat iz
Svetog pisma (Lk 5,4)*

Za čitav Jadran kiše je palo noćas
i još uvijek pada. Stojiš tamo, spokojan, i govorиш,
da bi trebalo ići u dubinu. Gledam te,
kako ti ne mariš za vodu, koja se lomi

iz oblaka; pa se otvaram
za dvije debele stijene, koliko smo
odvojeni. Opipam sol u ruci (dlanove umačeš
u more), osjetim školjku, u koju

se pretapam. I dajem ti glas, kojim
ne znam izreći; uzmi me sa sobom, predragi.

KAD KAŽEŠ SJEVER KAŽEŠ VODA

Dan je visok od pjevanja škržatovih.
Nazoveš radi tri riječi.
Kad kažeš *sjever*, kažeš voda. Živa,
hladna, meka na zatiljku.

I kažeš *pšenica*. Samo lagano
dotaknuta, jer je prošla molitva
kroz nju. Zlatna, jer se djeca
u njoj igraju. Topla od juga.

I još nešto, što pruža se preko ruba
neba. To ne izgovoriš.

218

SAMA KAO ŠAPAT

Sad ћu biti sama kao šapat
trčim u sklopljeni krug,
neću raniti niti jednu
glinenu posudu;

ona ћe mene
razbiti. Ti me nisi,

dragi krvniče, nikad znao.

IZ DALJINE

Ne znaš — a kad spavaš, s tobom
razgovaram. Bez blizine, koja se
izmjeri. Iz daljine. I ne slutiš,
samo moje nebo zažari se s tisuću
cvjetova, kad tvoje ime
prepozna oblike mojih riječi.

KAO KAD TITAN

Kad si me ujutro našao, tekli su mi Pompeji
medu prstima. Išla sam od njih, lakoćom
repatice u dubokoj travi, zagrlila te. Crven oblak
na nadlaktici. Kako volim ta obična,

obična jutra. Po glazbi, koja miriše iz slapa,
sam listala; u bljedoću je položio miris tvojih koraka
ka postelji. Kao šipkov grm je trzaj crnih trepavica,
kao goreći grm je blizina vjede. Koža u koži,
u takvom jutru, od gorenja zarumenjenom;
kao kad titan sretne titana. A tako drugačije.

Per Jacobsen

Otvoreno pismo predsjedništvu HAZU

220

Predsjedništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti objavilo je tekst »Po-ložaj hrvatskoga u europskim integracijama« u kojem ističe kako se treba odlučno usprotiviti pokušaju da se Hrvatima u ime »europske slobode za sve narode« opet nametne jaram nekog »zajedničkog i jedinstvenog jezika«. Kao izvor svojih tvrdnji o nametanju jezičnog jarma, predsjedništvo navodi pokusne balone pojedinaca i predstavnika nekih institucija na različitim razinama u Europi. Na takvim pretpostavkama i anonimnim izvorima najviša znanstvena ustanova Hrvatske gradi jedan scenarij po kojem će u svijetloj europskoj budućnosti Hrvatska morati promijeniti ime svog jezika, a čije će se jedinstvo diktirati »iz nekog centra, koji u tom već ima iskustva«. Predsjedništvo HAZU ne spominje koji je to centar, a nije ni potrebno, jer svako dijete u Hrvatskoj zna na koji se centar misli.

Istovremeno zabrinjava predsjedništvo HAZU što se ni na jednom sveučilištu »nekadašnje tzv. slobodne Europe« hrvatski jezik i književnost »ne mogu studirati bez prisilnog braka sa srpskim ili bosanskim«. I kako se navodi, što ne samo u Velikoj Britaniji i Francuskoj, nego i u Njemačkoj, Italiji, Nizozemskoj spominjanje »hrvatske jezične posebnosti često se prikazuje kao primitivno 'nacionalističko' bogohuljenje. Kao da je formulacija iz retorti bivših centralnih komiteta«. Ono što smo naslućivali iz početnih rečenica teksta HAZU, sada nam postaje prilično jasno: radi se o jednoj velikoj medunarodnoj, odnosno sve-europskoj zavjeri protiv Hrvatske.

A po predsjedništu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za sve to kriv je novac. Hrvati moraju u ime »europske slobode za sve narode« opet pod jaram »zajedničkog i jedinstvenog jezika, samo zato što se nekomu na Zapadu, vrlo slabo upućenom, drugačije rješenje može činiti skupim«.

Što se slabe upućenosti tiče i prije nego što se stvore mitovi o skupoci više-jezičnosti u EU, bilo bi možda umjesno skrenuti pažnju na činjenicu da su u 2005. godini troškovi za prevodenje (20 jezika) iznosili 1.123 milijuna eura, što

je 1% godišnjeg budžeta Unije, i samo 2,28 eura po stanovniku Unije. To ne bi bilo mnogo plaćati da se izbjegne pogubno »nezadovoljstvo cijelog jednog naroda«, ako ćemo to promatrati s čisto ekonomskog gledišta.

U odredbi Savjeta zajedničkog tržišta broj 1 od 6. listopada 1958. kaže se da su jezici članica »službeni i radni jezici« institucija Zajednice. Odredba je promijenjena prilikom primanja novih članica. Danas Europska unija ima 23 službena jezika: bugarski, češki, danski, engleski, estonski, finski, francuski, grčki, irski (gelski), talijanski, letonski, litvanski, madarski, malteški, nizozemski, njemački, poljski, portugalski, rumunjski, slovački, slovenski, španjolski i švedski. A na službenom sajtu Unije, gdje se pobliže tematiziraju važnija pitanja u vezi s institucijama Unije i njihovim funkcioniranjem, postavljeno je i pitanje da li Unija planira smanjiti broj službenih i radnih jezika. Odgovor na to pitanje je vrlo jasan i jednostavan: »Ne. Iz obzira prema demokraciji i otvorenosti odlučeno je da se zadrži sadašnji sistem.« Tražili smo na vlastitu inicijativu daljnje informacije u informacijskom centru Europske unije pri danskom parlamentu i u danskom Ministarstvu vanjskih poslova, čiji se službenik potom obratio svojim kolegama u (danskom) poslanstvu u Bruxellesu i izričito se raspitao o pitanju jezika kad Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora budu primljene u Uniju. I dobio je odgovor da predmet jezici balkanskih zemalja nije bio na dnevnom redu na sastancima radnih grupa Savjeta, gdje bi se inače o takvim pitanjima diskutiralo. Prema tome, strepnja predsjedništva HAZU izgleda neosnovana. I red bi bio da nam predsjedništvo HAZU otkrije tko su ti pojedinci i predstavnici »nekih institucija« koji šalju pokusne balone i koji navodno spremaju teren za uvodenje jedinstvenoga srpskohrvatskog jezika.

S tim i takvim odgovorom na tvrdnje predsjedništva HAZU pitanje bi za mene bilo završeno, i slegnuo bih ramenima, kad ne bi ton teksta HAZU bio tako uvredljiv prema onom dijelu Europe u kojem ja živim. Izjava HAZU ironizira nekoliko puta »slobodnu Europu«, koja navodno dopušta »narodima s europske treće galerije« da svoj jezik svojim vlastitim imenom mogu zvati i njegove posebnosti njegovati »samo u getu svoje sadašnje države (ako im se i to ne zabrani)«. Molim Vas, tko će Vama zabraniti da zovete svoj jezik i da njegujete svoje posebnosti kako želite? Ako je to stvarno stav predsjedništva HAZU, ne razumijem zašto »s radošću očekuje primanje u Europsku uniju«. Ja bih prije pomislio da bi Europska unija mogla očekivati primanje Hrvatske u Uniju sa strepnjom. Mislili smo da su prošla vremena za izjave poput »Mi ne klečimo pred Europom«. Ovaj prezir prema Europskoj uniji i Europi uopće, ne razumijem. Ipak je Europa priznala Hrvatsku i pomagala joj prvih teških godina. A i akademski svijet, tj. moj svijet, meta je ironije predsjedništva HAZU, jer se »ni na jednom sveučilištu nekadašnje tzv. slobodne Europe hrvatski jezik i književnost ne mogu studirati bez prisilnog braka sa srpskim ili bosanskim«. Kako se konstatira »javnosti nije poznato jesu li hrvatske vlasti, ili njihova legalna predstavništva išta poduzele da se takvo stanje promijeni«. Hrvatske vlasti će vjerojatno odgovoriti predsjedništvu HAZU na to pitanje. Ja mogu u jednoj vremenskoj perspektivi da podsjetim na to da su u 1990-im godinama hr-

vatske vlasti i njihova legalna predstavništva poduzele raznorazne mjere da se takvo stanje promijeni. Kao na primjer kad je tadašnji predsjednik hrvatskog Sabora, sadašnji predsjednik Republike Stipe Mesić u jesen 1992. posjetio Dansku i žalio se službeno danskoj vladi što je danski radio emitirao vijesti na srpskohrvatskom a ne na hrvatskom jeziku. Kao da je gospodin Mesić iz neke inercije mislio da vlada u jednoj demokraciji ima vlast nad medijima. Ili kad je tadašnja ministrica kulture gospoda Vesna Girardi-Jukić 1993. poslala kružno pismo sveučilištima i knjižnicama u inozemstvu u kojem se kaže da »Ne postoji (i u stvari nikad nije postojao) srpskohrvatski jezik ili srpskohrvatska književnost; postoje hrvatski jezik i hrvatska književnost s vlastitim identitetom koji se mora priznati u školama i knjižnicama u svoj službenoj uporabi«. I nešto manje uljudno kad je akademik Dalibor Brozović, u jednom intervjuu u Vjesniku 29. –30. svibnja 1996. izjavio da »strani sveučilišni stručnjak ima veći otpor i mrzovolju prema prihvaćanju hrvatskoga jezika jer on možda teško održava svoje radno mjesto«. Smatrali smo tada i još uvijek smatramo da ta izjava nije bila jako mudra, a u svakom slučaju nedostojna jednog znanstvenika, i da su se iza nje skrivale druge pobude od lingvističkih. Poduzeto je iste godine i ovo: na »Zagrebačkim književnim razgovorima« 1996. organizatori »Razgovora« tražili su od pozvanih inozemnih sudionika da se potpisom obavežu da će se u svojim zemljama založiti za osamostaljivanje hrvatskoga književnog jezika.

222

Predsjedništvo HAZU smatra da je posrijedi jedna zavjera protiv Hrvatske. Zar predsjedništvu HAZU nije poznato da je slavistika u svijetu u dubokoj krizi? Zna li da se slavističke katedre u svijetu ukidaju ili se spajaju u regionalne ili interdisciplinarne studije, gdje su čak i svjetski jezici mahom postali pomagala za druge studije i gdje se književnost njeguje zajedno s medijskim znanostima i kao dio većega kulturološkog kompleksa?

Sve to, po našem mišljenju, nema blage veze s navodnim planovima Europske unije da nametne Hrvatima jaram jedinstvenoga jezika, ali izgleda da je predsjedništvo HAZU izabralo da misli da su te dvije stvari povezane, i u stvari sastavni dijelovi jednoga velikog plana europskih moćnika da reetabliraju Jugoslaviju. I to u vrijeme kada je filologija, studij jezika i književnosti, dobila sasvim drugo mjesto i drugu funkciju u suvremenom svijetu. Iz Zrinjevca gledano Europom vladaju ili zle namjere ili nepoznavanje. Politikom — zle namjere; akademskim svijetom — nepoznavanje. Po shvaćanju predsjedništva HAZU primjer prvoga je Europska unija i njene institucije, a primjer drugoga je zapadnoeuropski akademski svijet. Zadnjih godina smo konstatirali kako su istaknuti hrvatski jezikoslovci izjavili da su hrvatski, bosanski i srpski jedan jezik, i sociolingvistički istraživači su utvrdili da je to policentrično normiran jezik. Ali ovo znanje nije, izgleda, stiglo do kuloara HAZU, gdje se očigledno vide antihrvatske zavjere čim netko samo nagovijesti da se ljudi zapadnoga Balkana medusobno razumiju.

Kad je neko društvo ili neka zajednica u krizi — ekonomskoj, političkoj, nacionalnoj — najlakša, najbanalnija, a i najopasnija reakcija je bacati krivnju na druge. Na unutarnje ili vanjske neprijatelje. U vrijeme kada Hrvati polako

napuštaju hrvatski new speech, ili se bune ili ismijavaju prijedlog zakona o jeziku koji kriminalizira upotrebu »nehrvatskih« riječi, i čude se kad se istaknutim hrvatskim jezikoslovcima uskraćuje financiranje lingvističkih projekata za to što su ti jezikoslovci protiv *grješke* i *ne ču*, jedino što predsjedništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti nudi javnosti jest da se na Zapadu spominjanje hrvatske jezične posebnosti prikazuje kao primitivno nacionalističko bohohuljenje i da Europska unija hoće u ime europske slobode za sve narode nametnuti Hrvatima jaram nekog jedinstvenog jezika.

Snježana Kordić

Kako HAZU pravi jezičnu paniku

224

Već početkom godine HAZU se bila obratila javnosti tekstom »Hrvatski jezik«, koji sam kritički analizirala za *Književnu republiku*. Nešto kasnije, 30. 5., HAZU se ponovo oglasila novim tekstom »Položaj hrvatskoga u europskim integracijama«, koji je prenijela Hina, i o čijem sadržaju je ovdje riječ.

Čitav tekst HAZU počiva na neistinitim postavkama, a cilj mu je praviti neutemeljenu paniku, širiti odbojnost prema Evropi i jačati nacionalizam. Bez navođenja dokaza predsjedništvo HAZU prikazuje EU kao neprijatelja koji će Hrvatima oduzeti jezik i slobodu. Zanimljivo je pritom koliko su kontradikcije u rečenicama akademika očite. Jedna od ključnih tvrdnji predsjedništva HAZU je sljedeća:

»Predsjedništvo ističe da su Austrijanci ishodili da se njihov njemački jezik u komunikaciji s Europom služi svojim karakterističnim rječnikom, a ne onim koji je obvezatan za Njemačku. To bi značilo da u EU, ako se primjeni načelo 'zajedničkog jezika za narode zapadnoga/Zapadnoga Balkana', kako se navodi, postoje narodi koji imaju pravo na svoje jezične posebnosti i vlastito ime svojega jezika i oni narodi koji to pravo, kao narodi s europske treće galerije neće imati, nego će svoj jezik svojim vlastitim imenom moći zvati i njegovati njegove posebnosti, eventualno, samo u getu svoje sadašnje države (ako im se i to ne zabrani).«

U citiranom odlomku HAZU pokazuje koliko potcjenjuje mentalne sposobnosti svojih čitatelja: uzima za uzor Austriju, zapaža i sama da se jezik Austrije zove njemački, a onda bi to trebao biti dokaz da neke nacije (konkretno Austrijanci) eto imaju pravo na vlastito ime jezika a mi nemamo. Primjer Austrije dokazuje upravo suprotno od onoga što HAZU tvrdi. Naime, iako su između Austrijanaca i Nijemaca kad govore standardnim jezikom veće razlike nego između Srba i Hrvata, nije uvedena oznaka 'austrijski jezik' u službene jezike EU, nego se postupilo u skladu s činjenicom da se radi o zajedničkom jeziku različitih nacija, austrijske i njemačke.

Premda EU nije uvela oznaku 'austrijski jezik', uvažila je, kako HAZU kaže, austrijske jezične specifičnosti kojih nema u njemačkoj varijanti zajedničkog

jezika. Zašto onda HAZU tvrdi da EU neće uvažiti hrvatske jezične posebnosti? Na osnovi čega nas HAZU zastrašuje getoiziranjem, čak nas plavi da će nam i u samoj Hrvatskoj EU zabraniti jezične specifičnosti?

Austrija nije getoizirana i nisu joj nametnute zabrane u vezi jezika. Neuvodenjem oznake 'austrijski jezik' u EU Austrija nije izgubila na državnosti ili nacionalnom identitetu ništa više od bile koje druge države ili nacije koja je ušla u EU. Ni Belgija nije bez državnosti ili nacionalnog identiteta iako se nijedan jezik ne naziva 'belgijski'. Kad HAZU lansiranjem izraza »narodi s europske treće galerije« želi prikazati kao nepravdu ako se jezik ne imenuje po naciji, onda ju je potrebno podsjetiti da se sasvim sigurno ni Belgija ni Austrija ne ubrajaju u »europsku treću galeriju«.

Osim toga, kad nekoliko nacija govori istim jezikom, ne radi se ni o kakvoj nepravdi: zašto bi bila nepravda što Amerika ne govori nekakav 'američki' nego engleski jezik? Pa i Americi i Velikoj Britaniji i Australiji i Kanadi i Južnoafričkoj Republici je samo od koristi što na svom vlastitom jeziku mogu međusobno komunicirati. A budući da svi oni govore istim, engleskim jezikom, taj jezik je dobio na prestižnosti pa ga masovno uče i pripadnici brojnih drugih nacija. I za druge jezike vrijedi isti princip: što više nacija odnosno ljudi govori nekim jezikom, to privlačniji on postoje za učenje i stranim govornicima, bilo zbog ekonomskih, bilo zbog turističkih, kulturoloških ili drugih razloga. Kad se ovo ima u vidu, jasno je da samo netko tko je donekle poremećen i otuden od interesa vlastitog naroda može napisati »treba se usprotiviti zajedničkom jeziku«, i to u situaciji kada zajednički jezik već odavno postoji.

A taj zajednički jezik čak i u nazivu ima i hrvatsku komponentu, dok npr. naziv *njemački* ne sadrži i austrijsku komponentu. Pa kad je HAZU toliko stalo da gleda našu etnonimsku oznaku u nazivu jeziku, onda je mogla uočiti da smo mi čak u privilegiranom položaju naspram Austrijanaca, čiji postupak prilikom ulaska u EU u vezi jezika HAZU navodi kao ideal koji trebamo oponašati. Usput rečeno, HAZU se poziva na navodno »pravo na svoje ime jezika, jedno od osnovnih ljudskih prava«. Međutim, već odavno je mogla sazнати da takvo pravo ne postoji ni u jednom popisu ljudskih prava (što je pokazao Bernhard Gröschel, vidi *Književnu republiku* 1/11–12, 2003, str. 196). Ali naravno da laici naspram znanstvenika mogu nazivati jezik kako god žele, kao što i kita mogu zvati ribom.

HAZU o nama koristi riječ »sitnež« želeći implicirati kako mi u očima EU nismo dovoljno veliki da bismo zaslužili različite jezike. Očito HAZU ne zna da se o različitom jeziku govori ne na osnovi količine govornika, nego na osnovi količine jezičnih razlika.

HAZU piše kao da jezik ne može biti naš ako tim istim jezikom govore i neke druge nacije. Zahtijeva »pravo na svoj jezik (bez obzira na postotak njegovih razlika prema drugim jezicima)«. Izgleda da predsjedništvu Akademije teško dopire do svijesti da imamo svoj jezik i da nam ga nitko ne oduzima, ali da je uslijed neznatnog postotka razlika očito da istim tim jezikom govore i neke druge nacije u drugim državama pa se stoga radi o zajedničkom jeziku

Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca. Ta činjenica ne dovodi u pitanje da svaka nacija samostalno kodificira svoje jezične posebnosti, kao što je to, uostalom, kod nas i radeno otkako je jezik standardiziran u 19. stoljeću.

HAZU kaže da zabrinjava što se ni na jednom zapadnoevropskom sveučilištu ne može studirati nekakav zaseban hrvatski jezik a da se studenti pritom ne upoznaju i sa srpskom, bosanskom i crnogorskom filologijom. Time HAZU pokazuje koliko nema dodira sa stvarnošću. Naime, na zapadnoevropskim sveučilištima je pravilo da se studira čitava slavistika, dakle svi slavenski jezici. Gotovo nigdje se ne može studirati samo istočna slavistika, samo zapadna ili samo južna, a studij pojedinačnog slavenskog jezika da i ne spominjemo. HAZU kaže da hrvatskoj »javnosti nije poznato jesu li hrvatske vlasti, ili njihova legalna predstavninstva, išta poduzele da se takvo stanje promijeni«. Javnosti to zaista nije poznato, ali nije joj poznato zato što HAZU i Hrvatsko ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa to od javnosti taje: naime javnost bi se zgrozila kad bi čula kolike novce iz poreza hrvatska država već godinama rasipava po nalogu HAZU na putovanja njenih članova po inozemstvu da drže govore o jeziku, pa čak i na plaćanje puta i smještaja čitavoj zapadnjačkoj publici samo da dode na njihova predavanja.

226

HAZU pozitivno ocjenjuje to što »većina bivših europskih socijalističkih zemalja na sveučilištima posebno podučava hrvatski jezik«. Ali takvo stanje u bivšim socijalističkim zemljama uopće ne iznenaduje jer se kod njih kao i kod nas prethodni režim oslanjao na misao Karla Marxa a Marx je jezik smatrao jednim od kriterija za naciju. Zato je u tim državama i danas proširen stav da kad postoji zasebna hrvatska nacija i država, već samim tim sigurno postoji i nacionalni jezik kojim ne govore druge nacije u drugim državama. Za razliku od bivših socijalističkih zemalja, na zapadu je već odavno, najkasnije nakon rušenja Hitlera s vlasti, u potpunosti odbačeno poistovjećivanje nacije i jezika. Naime, i Hitler je zastupao stav o neophodnosti podudaranja nacije, države i jezika.

Današnji sveučilišni profesori u istočnoj Evropi većinom su bili profesori već za vrijeme vladavine komunista (kao i naši akademici), kada je nepisano pravilo bilo da profesor treba služiti politici, pa zato, slijedeći takvu naviku i danas, mnogi među njima služe politici umjesto da javno iznose znanstvene istine i kad one nisu u skladu s vladajućom političkom ideologijom. Povodeći se za politikom zaboravljaju da u statutu svakog sveučilišta piše kao jedna od glavnih postavki znanstvenog rada da je znanost nezavisna od politike. I etički kodeksi sveučilišta govore o dužnosti članova akademske zajednice da javno istupaju i iskazuju znanstvene činjenice kada su one, bilo zbog politike bilo zbog drugih razloga, ugrožene u društvu.

Ali HAZU je daleko od toga da iznosi znanstvene istine. Čak zahtijeva i od drugih da istinu skrivaju. Npr. kad Hrvatska televizija ne primjenjuje »prevodenje« ekavskih izjava Haaškog suda jer ih hrvatska publika razumije, HAZU je proziva zašto »ropski ih izravno prenosi« jer to je »dokaz da su idiomi zapadnoga Balkana 'isti jezik': svi sve razumiju«. Dakle, HAZU želi da se pravi-

mo da ne razumijemo jer to je jedini način da tvrdnja HAZU da se radi o različitim jezicima postane uvjerljiva. Drugim riječima, Hrvatska akademija znanosti zahtijeva od čitave nacije da laže.

Jer poznato je da medusobna razumljivost dokazuje da se radi o istom jeziku. Već sam u *Književnoj republici* (1–2, 2007) citirala akademiku Daliboru Brozoviću radeve u kojima se pokazuje da je medusobna razumljivost lingvistički kriterij, opisuje se način njenog mjerjenja i navodi zaključak da se granica nakon koje se različiti idiomi svrstavaju u isti jezik nalazi između 75% i 85% medusobne razumljivost. Netko će se možda zapitati kako je dobiven zaključak da je granična zona između 75% i 85%. Do tog postotka se došlo nakon što su timovi lingvista desetljećima na primjerima brojnih jezičnih situacija širom svijeta ispitivali medusobnu razumljivost raznih idioma tako što su ispitanicima prezentirali ciljano sastavljen tekst i njegovu razumljivost testirali pomoću pitanja. Poslije izvršenog testiranja ispitaniku je postavljeno i pitanje da li mu je bilo lako ili teško razumjeti taj tekst. Nakon što su se odgovorili na to pitanje usporedili s dobivenim postotkom razumljivosti teksta, pokazalo se kao univerzalno pravilo da kad je razumljivost iznosila 85% ili više, to se podudaralo s izjavom ispitanika da im je lako razumjeti dotični idiom. A kad je postotak razumljivosti iznosio 75% ili manje, to se podudaralo s izjavom ispitanika da im je teško razumjeti dotični idiom. U zoni između 75% i 85% odgovori su varirali.

Kad je postotak niži a time i razumijevanje bitno otežano, onda je poželjno prevodenje. HAZU ne zna takve stvari pa se u vezi s prevodenjem obraća EU pitanjem »Zašto onda nije skupo prevodenje na estonski, litavski, letonski, slovenski itd.?«. Očito HAZU nije došla na ideju da se na te jezike prevodi jer su to medusobno različiti jezici. Nasuprot tome, u našem slučaju prevodenje nije potrebno jer se radi o jednom jeziku. Nije riječ, dakle, o skupoći nego o tome da se različiti jezici ne razumiju a isti jezik se razumije. Zato je na različite jezike potrebno prevoditi a na isti nije.

Priznati činjenicu da razumijemo jezik Srba i da nam zato ne treba prevodenje, bilo bi po riječima HAZU »nasilno jezično unijačenje«. No zašto bi to bilo unijačenje: ako nekoga razumijemo i ne treba nam prevodilac, to ne znači da se između nas moraju ukinuti jezične razlike, i to još nasilno.

Koliko je HAZU iracionalna vidi se i kad tvrdi u ime svih nas da ćemo radije preći na ruski jezik, na češki ili na esperanto nego priznati da razumijemo jezik kojim govore Srbi, Bošnjaci i Crnogorci i da prevodenje zato nije potrebno. Po riječima HAZU bi priznati da razumijemo jezik Srba, bilo nešto slično kao u 19. st. prihvatići nametanje madarskog ili njemačkog jezika. Izgleda da članovi HAZU nisu nikad čuli kako je to kad Vaš sugovornik govori madarskim jezikom ili njemačkim. Jer da jesu čuli, bili bi svjesni jedne ogromne razlike: sa sugovornikom koji govori madarski ili njemački ne bi mogli razgovarati bez prevodioca, a sa sugovornikom iz Srbije je prevodilac nepotreban. Ako sugovornik govori ruski, češki ili esperanto, opet bi nam trebao prevodilac, a HAZU ruski, češki ili esperanto želi u ime Hrvata »prigrliti kao svoj jezik«. Da

li je HAZU uopće provela anketu među Hrvatima i pitala nas jesmo li spremni učiti ruski, češki ili esperanto?

Istovremeno si HAZU populistički pripisuje da izražava glas naroda i kaže kako narod navodno strepi od EU da će mu EU oduzeti jezik. HAZU i prijeti u ime naroda ustankom: »Mnogo bi skuplje i pogubnije bilo nezadovoljstvo cijelog jednog naroda«. Znači, ili će EU prihvati tvrdnju HAZU o navodno različitim jezicima Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca, ili će HAZU nahuškati čitav narod na stvari pogubne za EU.

HAZU daje EU do znanja da je spremna jednako kao što je srušila bivšu Jugoslaviju tako sada srušiti i EU: »ako nam s nametnutim oblikom i imenom jezika u Jugoslaviji nije bilo dobro, i ako je to bio jedan od razloga raspada bivše savezne države, treba se odlučno usprotiviti pokušaju da se Hrvatima u ime 'europske slobode za sve narode' opet nametne jaram nekoga 'zajedničkog i jedinstvenog jezika'«. Iz tog citata se vidi koliko neistinitih tvrdnji HAZU ima u samo jednoj rečenici: nije točna tvrdnja HAZU da su u Jugoslaviji oblik jezika i ime jezika bili nametnuti (opsirne dokaze navela sam u *Književnoj republici* 3/9–12, 2005, str. 219–227; 4/9–10, 2006, str. 154–163), nije točno da danas postoje pokušaji da se nametne zajednički jezik jer ne može se nametnuti nešto što je stvarnost već preko stotinu godina, nije točno da je postojanje zajedničkog jezika »jaram«, nije točno da je zajednički jezik jedinstven jer je preko stotinu godina raslojen na današnje nacionalne varijante, i nije točno da postoje pokušaji da se nametne jedinstvo, naime niti je ikad prije bilo pokušaja da se ukinu varijante niti ih danas ima.

Potpuno je neutemeljeno zastrašivanje kojim se služi HAZU kad kaže da u EU »bi se jedinstvo zacijelo moralno diktirati iz nekog centra, koji u tom već ima iskustva«. U toj rečenici HAZU implicitira da je u prošlosti netko, sigurno Beograd, diktatom ukinuo hrvatsku, bosansku i crnogorsku varijantu da bi postigao jedinstven jezik, što nije točno. Čitavo vrijeme supostojale su ravnopravno jedna pored druge sve četiri varijante. U skupštini Jugoslavije svatko je slobodno govorio na svojoj varijanti, knjige su izlazile na četiri varijante, udžbenici takoder, mediji su bili na četiri varijante itd. Nije točno ni da danas netko želi ukinuti hrvatsku varijantu, kao što nije točno ni da je Beograd miljenik EU kojeg će EU zadužiti da diktira ukidanje hrvatske varijante.

Izražavanjem zabrinutosti zbog »nekadašnje tzv. slobodne Europe« HAZU izgleda želi sugerirati da u Evropi ne vlada sloboda. S istim ciljem ironično koristi sintagmu »u ime europske slobode za sve narode«. Poruka je dakle: trebamo zaboraviti neslobodnu Evropu i držati se uz skute HAZU jer samo onda možemo okusiti potpuno slobodan diktat da *grešku* moramo zamijeniti *po-grješkom*, da *neću* moramo zamijeniti pomoću *ne ču*, itd.

Kako bi nam omrznuła Evropu, HAZU sugerira da je čitava zapadna Evropa u rukama komunista iz bivše Jugoslavije. HAZU je naime iz tajnih izvora dočula da se u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Njemačkoj, Italiji i Nizozemskoj »spominjanje hrvatske jezične posebnosti često prikazuje kao primitivno 'nacio-

nalističko' bogohuljenje«, a to je »formulacija iz retorti bivših centralnih komiteta«.

Nema sumnje, Evropa nam je neprijatelj jer HAZU kaže da nas tamo očekuje »prisilni brak« na koji ćemo biti »primorani«, Evropa jedva čeka da nama »sitnežu« »nametne jaram«, ona nam želi »diktirati« »u getu«, tamo nas čeka »nasilno jezično unijačenje« pred čijim strahotama se »strepri« i kojem »se treba odlučno usprotiviti«.

Iako se iz Haaga ili iz EU nikada nije čulo nešto slično, HAZU u njihovo ime kaže da »na primitivnom zapadnom Balkanu ionako ne može biti standarnoga jezika«. Znači HAZU izmišlja da drugi o nama kažu da smo primitivni kako bismo mi omrznuli te druge. Izmišlja i da ti drugi poriču postojanje standardnog jezika na zapadnom Balkanu, opet da bismo ih mi zamrzili. A onda traži od hrvatske vlade da na to reagira u Haagu ili u EU: »Javnosti nije poznato je li Hrvatska na sve to pri Haaškom sudu i pri institucijama u EU reagirala«. No, kako bi bilo da vlada na sve to za promjenu malo reagira kod HAZU?

Velimir Visković

Smrt posljednjega hrvatskog pjesničkog barda*

U povodu odlaska Dragutina Tadijanovića

230

Umro je posljednji veliki hrvatski pjesnički bard.

Ima u Hrvatskoj još dobrih pjesnika, a zasigurno bit će ih i u budućnosti. Ali Dragutin Tadijanović po mnogo čemu bio je jedinstven: njega se doživljavalo i u najširim slojevima kao utjelovljenje poezije; rekao bih — on je bio svojevrsna metonimija za pojam pjesnika, pa i samog pjesništva. Čak i oni koji malo mare za suvremeno hrvatsko pjesništvo dobro su poznavali Tadijanovićev markantni, dugokosi, u starosti malo poguren lik, njegov duboki glas, čak su znali napamet i poneki njegov stih.

A svi mi koji smo ga dobro poznavali teško ćemo naći drugi primjer čovjeka koji je toliko fokusiran na poeziju, koji je i svoju osobnu biografiju modelirao kao pjesnički čin; njegove pjesme najčešće i govore o sjećanju na vlastito djetinjstvo i o dogadajima iz pjesnikove svakidašnjice. To je za lirika opasno tematsko područje, lako se isklizne u banalnost. Ali Tadijanović je imao rijetku sposobnost da naoko trivijalni životni detalj izdigne do razine simbola, da jednostavnim pjesničkim sredstvima neku životnu zgodu pretvori u dojmljivu pjesničku sliku protkanu univerzalnim značenjima.

Krasila ga je duboka vjera u iznimnu važnost pjesničkog čina, uvjerenje da poezija izražava najdublje spoznaje o biti čovjekova postojanja, da ona oplemenjuje ljudski život. Vjerovao je u te vrijednosti i posjedovao iznimnu sposobnost da svoju vjeru prenese na druge. Ni potkraj života nije mu bilo teško obilaziti škole, susretati se s ljubiteljima poezije, razgovarati o književnosti. Osobito se volio prisjećati svojih prijatelja iz mladosti — Gorana i Kozarčanina — čiji su životi prerano, na tako tragičan način prekinuti.

Čitav se život na različite načine bavio knjigama, ne samo kao pisac, već je izravno upoznao sve instancije izdavačkog posla: od korektorske do uredničke. S radošću i nekom vrstom strahopoštovanja primao je tek izišlu knjigu u ruke,

* Govor s Komemoracije u Starogradskoj vijećnici 2. srpnja 2007.

uživajući u njoj kao u artefaktu. Potom je pažljivo prelistavao. I s upravo nevjerljivim instinktom tragača našao bi neku tiskarsku pogrešku. Nikad se pogreškama nije rugao; predobro je znao da su u tom poslu pogreške neizbjegne. Ali, pomalo je i pod stare dane uživao u činjenici da ga oko i instinkt tragača još služe.

Sjećam se kako je došao u Leksikografski zavod kad smo objavili prvi svezak *Krležijane*. Prisjećam se s kojom je pozornošću listao stranice knjige. Vidjevši tu njegovu posvemašnju zaokupljenost Krležinom enciklopedijom, nisam izdržao da ga kroz polušalu ne upitam: »I što mislite, Tadija, hoće li jednog dana netko i o Vama pisati *Tadijanovićijanu*?«, na što je Tadija pomalo rezignirano odgovorio: »Ma, Vi ćete mene zaboraviti čim umrem kao što ste zaboravili i pokojnog Sašu Vereša?« I pokaže mi da u tzv. šifreru na početku knjige nije razriješena šifra kojom su potpisani članci Saše Vereša. U redakciji smo dotad bili sigurni da je edicija bez ikakve tehničke pogreške, sve je stoput provjereno, nitko dotad nije imao nijednu primjedbu. Ali Tadijanovićevu oku pogreška nije promaknula.

Ne znam hoće li i Tadijanović jednog dana dobiti *Tadijanovićijanu*, ali siguran sam da poslije smrti neće biti zaboravljen: ostat će u srcima svojih bezbrojnih vjernih čitatelja; njegovim stihovima bavit će se kritičari i sveučilišni profesori; a u sjećanju sviju nas koji smo ga poznavali ostat će kao osoba koja je utjelovila pojam pjesnika, posljednji hrvatski pjesnički bard.

Ima li ljubav semantičku dimenziju?

Dubravko Škiljan: *Vježbe iz semantike ljubavi*. Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2007.

Na koji način instrumentarijem lingvističke semantike dokazati, pa i iznijeti pojedine pretpostavke o tajnovitom, a ponekad i gotovo neproničnom univerzumu lirskog ljubavnog pjesništva, u njegovu zapadnjačkom odsječku od antike do naših dana, izazovno je pitanje koje stoji u pozadini ove knjige. Isprva radna hipoteza otvorena razmišljanju sa studentima u sklopu istoimene izborne radionice na zagrebačkom Filozofskom fakultetu tijekom akademске godine 2005/06., te odnedavna zaokružena u koherentnu cjelinu, *semantika ljubavi* pokazuje se kao topika gotovo neiscrpnoga značenjskog potencijala, i kao takva prikladna za uspostavljanje interdisciplinarnih dodira i višeslojnih interpretacija. Djelomično na tragu antropološko–lingvističke

teorije Della Hymesa, i u doslihu s teoretičarima književnosti od Aristotela do Lotmana, autor nastavlja samostalno nadogradivati terminologiju o modalitetima diskurzivnog strukturiranja ljubavne žudnje u poetskim iskazima, kao i mogućnostima iščitavanja. Prisjetivši se *vježbi* koje je na polju političke filozofije oblikovala Hannah Arendt, ponovno je u pitanju kreativni, hipotetički model, odnosno *exercise* kao traganje i imaginacija. Nakon što preliminarno ustvrđuje da je pojam ljubavi aksiomatske naravi, koji je u svojstvu totalnoga društvenog fenomena inherentan svim razdobljima, autor ostaje usredotočen na dinamiku koju ovaj doživljaj proizvodi u tekstu, čitljivu iz perspektive jezične i filološke vježbenice. Nije stoga riječ o pokušaju da se ocrtava obrije poetike ljubavi, ili ponudi prilog o srodnjoj i podjednako zanimljivoj sociosemiologiji ljubavnih očitovanja, u vidu znakova, rituala i kolektivnih imaginarija. Odustaje se također od proučavanja semantike ljubavnih pjesama ili lirskog diskursa u cjelini, kako bi se na ograničenom korpusu moglo iskušati učinkovitost stanovitih modela lingvističke analize. U promišljanju zakonitosti koje odlučuju o stvaranju smisla polazi se od rječnika kao materijalnog aspekta pjesničkog jezika. Iako je ovdje u prigodi uočiti

veliku raznovrsnost, autor ne promatra fonetske, fonološke i morfološke karakteristike lirskog sadržaja, nego zanimanje usmjerava prema njegovu sintaktičkom ustroju. Premda je poetski čin individualan, te ga nije moguće supsumirati pod kolektivni nazivnik, nastoji se ispitati postoje li semantičke konstante u lirskim izricanjima ljubavi, koje su shodno tome primjenjive i na ostale tipove izričaja.

Istraživanje se provodi na korpusu ljubavne lirike koji dijelom sačinjava i svojevrsnu osobnu antologiju (u minimalnom segmentu), a poticaj crpi iz opsežnih izdajanja koja sastavljaju Milićević (*Zlatna knjiga svjetske ljubavne poezije*) i Šoljan (*100 pjesnika svijeta*). Radi se o deset poznatih lirskih pjesama različitih autora i iz drugih epoha, koji se smatraju reprezentativnim za vrstu i vrijeme na koje se odnose, a predstavljeni su u dijakronijskom slijedu: Sapho, Katul, Vilim od Poitiersa, Petrarca, Camies, Quevedo, Goethe, Poe, Jesenjin, Éluard. Kao posebna vrijednost ove knjige nameće se činjenica da se ispitivanje obavlja na izvorniku uvijek drugačije jezične podloge (starogrčki, latinski, provansalski, talijanski, portugalski, španjolski, njemački, engleski, ruski, francuski), te ovjerava na temelju prepjeva, kojima su pridružene dvije autorove verzije (Škiljan, Slamnig, Delorko, Milićević, Cesarić, Šoljan, Pupačić). Poblže, u središtu znanstvenog zanimanja nalazi se Greimasov aktanski model kojim se opisuju narativne strukture zbijavanja u svijetu pjesme, semantičko-sintaktičke supstrukture, te semantička polja. U iscrpnim *Marginalijama* koje prate svako poglavlje ponudena su komplementarna objašnjenja, koja nisu lišena osjetljivosti za eventualne stvarne nakane onoga tko pjesmu piše. Pritom se upravo među stranicama ove knjige pronalazi pouka o lirskim licima kao istinskim protagonistima poetskog iskaza, mimo biografije pjesnika i simulakra primaoca, u potonjem slučaju još jednom prema uzoru na Greimasa. U svojstvu književne poruke, poetski izričaj se

ovdje promatra u kontekstu komunikacijskog procesa, prema tezi koju razraduje Jakobson. Uvodi se stoga metafora pozornice, kao kulise unutar koje se odvija lirska dogadaj, kojom se pruža mogućnost uvida u shemu odnosa među likovima (od kojih su neki zastupljeni *ex negativo*, kao »neprijatelji«), uz odrednice *prostora* i *vremena* kao nezaobilazne scenske didaskalije. Kada je riječ o procesu oblikovanja poetskih svjetova, nastoji se pokazati da svaki jezično konstruirani univerzum polazi iz točke subjekta, izdvajajući ujedno presupozicije i implikature, kao neizrečene, ali značenjski prisutne elemente. Pjesnički diskurs u svjetlu lingvistike generira povrtno pertinentna pitanja za proučavanje književnosti metodom tekstualne analize, poput onoga s pomoću kojih kriterija prepoznajemo pojedini iskaz upravo kao ljubavni. Poticajni su nadalje rubni upiti o semantičkim konotacijama »bojā ljubavi« ili o specifičnom »vremenu ljubavi« smještenom izvan kronoloških odredenja, u prostoru sna gdje se mijesaju dvije dimenzije. Postavlja se i problem je li moguće katalogizirati ovakvu motiviku u nekoj vrsti leksikona, što međutim ne znači tražiti nepronalazive »univerzalije ljubavi«. Naposljeku, iako cilj nije bio definirati fenomen, svaka predložena pjesma dopušta i provizoran odgovor o tipologiji, među kojima, kao autoru možda najsvojstveniji, izdvajamo onaj o napetosti lociranoj u samoj ideji ljubavi (Camies) koja je uvijek, što nije naodmet ponoviti, ponajprije odnos, uspostavljanje relacije. Prisjeća se istim povodom i fundamentalne Barthesove knjige o abecedi ljudavnog osjećaja (*Fragments d'un discours amoureux*). Iz kuta povijesti literature, kada je riječ o načinu odražavanja epohalnih tendencija u ljubavnoj lirici ukazuje se i ovim putem na potencijalne prijelomne trenutke, na prijelazu od srednjeg vijeka do petrarkizma, iz 17. u 18. stoljeće, te 20. stoljeće. Ostaje za autora dilema ima li druga polovica netom minuloga stoljeća velike pjesnike ljubavi, ali i

ona o uspostavljanju egzaktne metodologije na području humanističkih znanosti.

Riječju, potvrduje se da lingvistička analiza može korespondirati sa »stvarnom poetskom dimenzijom poruke«, tako da joj posluži kao nadopuna, a ponegdje i elementarna informacija. Izvedenjem jezičnih pitanja izvan uskih okvira matične discipline, iako nikada ne napustivši osnovnu domenu »čistog teksta«, autor poziva na plodan i dalekosežan dijalog, upozoravajući na problematska mesta, naglašavajući potrebu za nijansiranjem zaključaka te unaprijed odustajući od uopćavanja. U svojoj posljednjoj, ali nipošto oproštajnoj knjizi, profesor Škiljan (1949.–2007.) otvara i tumači nove smjernice, kao vrstan jezikoslovac, semiolog, klasični filolog, erudit od kojega treba uvijek iznova učiti.

234

VIŠNJA BANDALO

Pseudoznanost na djelu

Marko Samardžija: *Hrvatski kao povijesni jezik*. Vlastito izdanje, Zaprešić, 2006.

Knjiga o kojoj je riječ sastoji se skoro čitava od već objavljenih tekstova Marka Samardžije. Ali nije se uložilo nimalo truda da bi se tekstovi sadržajno barem donekle prilagodili objavljivanju u knjizi. Jednostavno su preuzeti, pa unutar knjige ima niz ponavljanja. Također se nije vodilo računa ni o tome da tekstovi trebaju tvoriti sadržajnu cjelinu, nego je uzeto sve što je bilo pri ruci. Zato u knjizi ima svega i svačega, od detaljne povijesti autorovog rodnog sela s navodenjem broja kuća i svih prezimena

u tom selu, pa preko teksta o popovima koji su u Budimu u 18. st. pisali katekizme, sve do razgovora s novinarama o jeziku, pravopisu, Srbima i politici. Ne samo knjiga, nego čak i pojedini članci u njoj, za koje i autor priznaje da su »tematski raznorodni« (9), sastavljeni su tako da su jedna na drugu nalijepljene nepovezane teme. Takav slučaj je već kod prvog članka, gdje autor iako se radi o tekstu od samo deset stranica nije uspio povezati njegov prvi i drugi dio (v. str. 16). Upravo taj članak ima ulogu nosećega za čitavu knjigu jer je po njemu dobila naslov. To je i jedini tekst u knjizi u kojem se iznosi teza o »hrvatskom kao povijesnom jeziku«.

Pa tko želi saznati na čemu se temelji ta Samardžijina teza, ne mora ni čitati knjigu nego samo prvi tekst u njoj, i to ne čitav nego samo jednu i pol stranicu. Nai-me, ukupno jednu i pol stranicu Samardžija je izdvojio za uvjeravanje u ispravnost teze iznesene u naslovu knjige. To je napravio tako što navodi Eugena Coseriua i citira rečenice iz dviju njegovih knjiga. Započinje tvrdnjom »Eugen Coseriu afirmirao je u jezikoslovju naziv *povijesni jezik* (*historische Sprache*)« (13). Pritom je propustio reći da taj naziv nije važeći za čitavu lingvistiku poput termina *standardni jezik*, *dijalekt*, *sociolekt*, nego je ograničen na Coseriua i njegove učenike. Zato ga i nema u lingvističkim leksikonima.

U Coseriuvu teoriji je najosnovnije to da *povijesni jezik* nije uniforman, nego unutar sebe varira, što je vidljivo i iz citata koje Samardžija navodi (22). Samardžija bi to htio predstaviti kao dokaz da može proglašiti povijesnim jezikom hrvatski, a ne spominje da bi na osnovi te teorije povijesni jezik bio baš srpskohrvatski jer on nije uniforman nego unutar sebe varira: hrvatska, srpska, bosanska i crnogorska varijanta, koje se govore u različitim državama, predstavljaju njegove varijacije. Samardžija ciljano ne citira iz Coseriuvove knjige rečenice koje pokazuju da se upravo srpsko-hrvatski točno uklapa u ono što Coseriu

opisuje kao »unutarjezičnu varijantnost u povijesnom jeziku« (1988, 145): Coseriu ističe da povijesni jezik ni u obliku standardnog jezika »nije svuda ujednačen [...]. To je pogotovo onda slučaj kada se jedan jezik kao zajednički govori u različitim državama« (1988, 143–144). Nakon što je to ilustrirao na primjeru različite austrijske i švicarske norme njemačkog jezika, Coseriu nastavlja: »Još bitno veća je unutarnja različitost između egzemplarnog [=standardnog] engleskog u Engleskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i drugim državama engleskog jezika ili između egzemplarnog španjolskog u Španjolskoj i Latinskoj Americi. Za niz činjenica postoji u tim jezicima određen regionalni oblik egzemplarnog jezika« (1988, 144). Jednako je i kod varianata srpskohrvatskog jezika, s tim da su, kao što je poznato, između njih varijacije manje.

Govoreći o španjolskom, Coseriu kaže: »U ovom slučaju razlike između varijeteta egzemplarnog jezika nisu male. One se odnose ne samo na rječničko blago, nego i na fonološki sistem, i dijelom na gramatiku. Usprkos tim razlikama sporazumijevanje je, naravno, bez problema moguće« (1988, 145). Coseriu time jasno kaže da mu je za pripadnost različitih varijeteta istom jeziku sporazumijevanje bitan kriterij, a ono je i u našem slučaju bez problema moguće.

Kad Samardžija citira i drugu Coseriuovu knjigu, opet preskače mjesta gdje Coseriu ističe da »razlike postoje i na razini zajedničkog jezika (koji je 'nadregionalan' ili 'naddijalektalan')« (1992, 281). Prešuće da nakon navođenja primjera za to iz standardnog talijanskog, gdje se prepoznaće iz kojeg dijela Italije je govornik, Coseriu nastavlja: »Postojaniji su, pa stoga jasnije i lakše razgraničljivi, ti varijeteti kod povijesnih jezika koji se govore u različitim, politički i kulturno nezavisnim državama: to je npr. slučaj kod engleskog, španjolskog i portugalskog u Evropi i Americi. Usprkos zajedničkim temeljnim tehni-

ka tih jezika, postoje između njihovih evropskih i američkih tipova izgovorne, leksičke i dijelom gramatičke razlike, i to baš na razini standardnog (i književnog) jezika« (1992, 281). Dakle, ponovo je očito da je po Ciseriuovoj teoriji srpskohrvatski povijesni jezik.

To pokazuju čak i citati koje Samardžija navodi: kad Samardžija kaže »Svaki je *povijesni jezik* složen entitet« pa citira Coseriuu kako stoga povijesni jezik ne može biti opisan »kao jedna jedinstvena i homogena struktura i to zbog toga jer on to nije« (22) — opet je to u potpunosti primjenjivo na srpskohrvatski jezik. Cose-riu ističe: »Nitko ne može (istovremeno) govoriti *čitav* talijanski ili *čitav* engleski jezik, engleski odnosno talijanski 'bez pridjeva' (npr. talijanski koji ne bi zvučao ni toskanski, ni rimske, ni milanske itd. [...])« (1992, 284). Usput rečeno, i Samardžija koristi pridjev kad spominje »(američki) engleski« (143). A jednako tako kad netko govoriti srpskohrvatski, ne govoriti istovremeno sve varijante tog jezika, ne govoriti 'bez pridjeva', nego govoriti ili hrvatsku, ili srpsku, ili bosansku, ili crnogorsku varijantu srpskohrvatskog jezika.

Uostalom, i sam Coseriu ne ostavlja nimalo sumnje kod toga što je u našem slučaju za njega povijesni jezik. Naime, u već spomenutoj knjizi iz 1992. koju Samardžija citira Coseriu govoriti isključivo o srpskohrvatskom a ne o nekakvom hrvatskom, npr. kaže: »kod srpskohrvatskog *r* u *rano* [...]. Zato ne želimo reći da je *r* u srpskohrvatskom *krv* vokal, nego da konstruktivno *r* tamo funkcioniра kao sonant« (1992, 152). Sedamdesetak stranica kasnije također: »Tako u slavenskim jezicima zvučni konsonanti na kraju riječi postaju bezvučni u ruskom, poljskom i bugarskom, a u (književnom) srpskohrvatskom ne« (1992, 224).

Samardžija sve to prešuće. Njegovi postupci pokazuju koliko se čitatelj u Hrvatskoj ne može osloniti na vjerodostojnost podataka u tekstovima najistaknutijih hr-

vatskih jezikoslovaca, nego sam mora svaki puta potražiti citirane knjige i provjeravati što u njima piše. Budući da mnoge knjige u Hrvatskoj uopće nisu pristupačne i da čitatelj ne zna nužno strane jezike na kojima su pisane, širom su otvorena vrata krivotvorenju podataka u Hrvatskoj.

Prešućivanjem odlučujućih mjeseta iz Coseriuovih knjiga, Samardžija po svaku cijenu želi riječ *povijesni* namijeniti jeziku ograničenom na Hrvate. Pomoću riječi *povijesni* htio bi čitatelju sugerirati da je današnji jezik Hrvata zadat davnom poviještu kao drugi jezik naspram jezika Srba. Pa ako je već u davnoj povijesti drugi jezik, podrazumijeva se da je i danas tako. Time se skreće pažnja od sadašnjeg stanja jezika, koje pokazuje da se u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori radi o jednom te istom jeziku raslojenom na nacionalne varijante. Od sadašnjeg stanja jezika nije moguće pobjeći jer upravo ono se u lingvistici promatra kada se traži odgovor na pitanje da li se radi o jednom ili o nekoliko jezika. I Coseriu se bavi sadašnjim stanjem jezika, u njegovoj teoriji povijesni jezici nisu grupa nekakvih odabranih jezika, nego u povijesne jezike ubraja sve nadregionalne jezike (izuzevši umjetne jezike poput esperanta).

Osim što se služi prešućivanjem, Samardžija se ne ustručava iznositi i netočne tvrdnje. Piše kao da od najstarijih vremena postoje Hrvati i s njima hrvatski jezik, a kontakti da su ga kvarili. Taj »jezik ima dugu, vijugavu i bogatu prošlost čiji početci sežu barem do kraja IX. stoljeća« (7). Ni IX. stoljeće Samardžiji nije dovoljno staro, pa u drugom tekstu postojanje »hrvatske jezične zajednice« pomiče još dublje u prošlost: »Od početka svojih početaka hrvatska je jezična zajednica, 'što milom, što silom', bila 'osudena' na kontakte s drugim jezicima, prvo s onima čije je govorike u VII. stoljeću zatekla na današnjem hrvatskom jezičnom prostoru« (142). Međutim, činjenice pokazuju suprotno. Prije 1.100 godina još uopće nisu postojali

različiti slavenski jezici, nego su svi Slave-ni govorili jednim zajedničkim jezikom. Od onda je postepeno dolazilo do nastajanja razlika, što je kroz stotine godina dovelo do nastanka različitih slavenskih jezika. To znači da je neistinita Samardžijina priča kako je prvo postojao nekakav čisti hrvatski jezik, koji se onda u dodiru s drugim jezicima kvario.

Također je neutemeljeno podrazumijevati da od davnina postoje Hrvati u današnjem smislu te riječi kad je znanstvenicima poznato da ni u 19. st. još nije bila oformljena hrvatska nacija. Umjesto da o 19. st. kaže da su Slaveni na Balkanu tek kretali u proces pravljenja nacija i da je bilo raznih opcija o broju i obimu budućih nacija, Samardžija napominje: »Temeljna je Karadžićeva teza da su svi štokavci Srbi, bez obzira na vjeru i prostor na kojem žive« (15). A prešućuje da je teza Ante Starčevića bila da su svi štokavci, bez obzira na vjeru i prostor na kojem žive — Hrvati. Uostalom, ni jedno ni drugo ne čudi kad se zna da je to doba pravljenja nacija: nacije još nisu formirane, moguća su razna rješenja. Samo netko tko neznačački pristupa povijesti pa misli da je oduvijek bilo ovako kako je danas, može biti iznenaden što je u prošlosti bilo drugačije.

Usput rečeno, Vatroslav Jagić 1859. navodi tko je najviše širio ideju o jednoj zajedničkoj južnoslavenskoj naciji (*Narodne novine* br. 25): »od sievera do juga, od iztoka do zapada, odzivao se Ilir Iliru, ili kako mi danas Jugoslaven Jugoslavenu; a u svemu tom prednjačiše svim — tko? Kajkavci Hrvati.«

Samardžijin neuki pristup povijesti očituje se i kad tvrdi da od pravremena kod ljudi koji različito govore postoji svijest da svi oni govore hrvatskim jezikom: »usprkos dugotrajnoj političko-upravnoj razdrobljenosti vlastitoga jezičnoga područja, dijelom velikim razlikama u jezičnome pejzažu, kao i različitim nazivima za vlastiti jezik [...], u hrvatskoj se jezičnoj zajednici sačuvala svijest o pripadanju je-

zično istomu« (14). Pritom Samardžija ostaje slijep i za kontradikcije u vlastitoj tvrdnji: kako može govoriti o »jezično istome« kad je i sam priznao »velike razlike u jezičnome pejzažu«. U želji za »jezičnom zajednicom« odstupa i od glavnog preduvjeta za njeno postojanje. Naime, logično je da jezična zajednica ne može postojati dok ne postoji zajednički jezik (dakle nadregionalni tj. standardni jezik). Ali Samardžija ne zna ni za logiku jer on piše: »Svaka jezična zajednica u nekome trenutku svoga postojanja [...] odlučuje o tome kakav će standardni jezik, na kojoj osnovi i kako izgradivati« (120). Po Samardžiji je postojala hrvatska jezična zajednica i onda dok još nije postojao zajednički jezik.

Uz takvo isključivanje zdravog razuma nastaju rečenice poput sljedeće: »Kad se kod pripadnika jezične zajednice počinje oblikovati svijest o pripadnosti istomu, razlike između pojedinih dijelova jezične zajednice mogu postati ozbiljnom smetnjom u komunikaciji« (118). Dakle, tom rečenicom se kaže da navodno već postoji jezična zajednica sa svijeću o istosti jezika, a istovremeno se kaže da su razlike toliko velike da su ozbiljna smetnja u komunikaciji. Na osnovi čega onda autor govorí o jezičnoj zajednici i o istosti jezika? Da bi odsutnost mozga bila potpuna, Samardžija i sam kaže da govorí o razdoblju kada još ne postoji zajednički, nadregionalni jezik (118–119).

Takve kontradikcije se mogu izbjegći samo ako se prihvati činjenica da u prošlosti nije postojala »jezična zajednica« s opsegom kakav joj Samardžija iz današnje perspektive pripisuje, nego je postojalo nekoliko jezičnih zajednica: kajkavska, čakavska i štokavska. U 19. st. su čakavska jezična zajednica i dio kajkavske jezične zajednice koji se nalazi na teritoriju današnje Hrvatske prihvatali da predu na štokavski. Potaknute prednostima nadregionalne komunikacije čakavska i kajkavska jezična zajednica su postupile kao i brojne druge jezične zajednice u svijetu, a o poticaju kojim su se rukovodile H. Kloss kaže

da je »u mnogo slučajeva doveo do toga da su se čitave jezične zajednice dobровoljno uključile u narode drugih jezika, odrekavši se toga da njihov vlastiti jezik bude u upravi, novinama, školama itd. priznat i njegovani« (306) (H. Kloss: »Abstandsprachen und Ausbausprachen«, J. Göschel i dr. (ur.), *Zur Theorie des Dialekts: Aufsätze aus 100 Jahren Forschung*, Wiesbaden 1976, 301–322).

Naime, kako bi se prevladale velike jezične razlike koje su otežavale i onemogućavale komunikaciju, dogovorile su se u 19. stoljeću kajkavska, čakavska i štokavska regija da za nadregionalni jezik uzmu štokavski. Uzimanjem štokavskoga za nadregionalni jezik svih slojeva društva ujedno su prevladane i jezične razlike između višeg i nižeg društvenog sloja koje su postojale u ondašnjoj Srbiji. Tako da se o nadregionalnoj jezičnoj zajednici može govoriti tek od druge polovine 19. stoljeća, a ni tada ona nije postala hrvatska nego srpskohrvatska jer je obuhvatila sve one Slavene koji su se u 20. stoljeću оформili u hrvatsku, srpsku, bošnjačku i crnogorsku naciju.

Kad govorí o uvodenju nadregionalnog tj. standardnog jezika, Samardžija namjereno iznosi bitno okrnjene podatke kako bi čitatelje naveo na pogrešne zaključke. Kaže o prijelazu iz 19. u 20. st. »jasno će se artikulirati otpor tomu standardnojezičnom modelu, kao i načinu na koji je namestan« (127). Ne navodeći dokaze ni za »otpor« ni za »nametanje«, nastavlja: »Taj je otpor nesumnjivo bio uperen protiv vukovskoga (novo)štokavskoga standardnojezičnoga modela koji su čakavci i kajkavci, ali i znatan dio štokavaca, s pravom mogli doživjeti, i doživljavali su, kao (jezičnu) diskriminaciju« (127). Ovdje je bio dužan reći da je nemoguće uzeti jedan jezik za nadregionalni, a da samim tim činom oni jezici koji su regionalni ne izgube na značaju. Uvijek je tako: npr. kad je za nadregionalni tj. standardni talijanski uzet toskanski, izgubili su rimski, milanski i dru-

gi regionalni jezici na značaju; kad je pariški jezik postao nadregionalni francuski, marginalizirani su valonski, normanski, burgundijski i drugi regionalni jezici. I kad je štokavski uzet za nadregionalni srpsko-hrvatski jezik, to je automatski značilo da kajkavski i čakavski gube na značaju. Jednako kao i slavjanoserbski pa su se zato pristalice slavjanoserbskog u Srbiji na čelu s pravoslavnom crkvom borile protiv »vukovskoga (novo)štokavskoga standardnojezičnoga modela«. Dakle, uzimanje jednog jezika za nadregionalni tj. standardni uvek znači potiskivanje regionalnih jezika. Usprkos tome, svuda imamo nadregionalne jezike jer su prednosti nadregionalne komunikacije očito toliko velike da se isplati usvajanje jednog zajedničkog jezika.

Onaj jezik koji postaje nadregionalni dobiva status standardnog jezika, a regionalni jezici na teritoriju koji opslužuje taj standardni jezik dobivaju status dijalekata. Umjesto da iznese ovakve lingvističke podatke o tome što je standardni jezik a što dijalekt, Samardžija čini sve kako bi čitateljima zamaglio stvari da slučajno ne bi došli do ispravnih zaključaka. S tim ciljem ne služi se lingvističkim terminom *dijalekt* nego, po vlastitim riječima, »suvremenim nazivom, *organski idiomi*« (16–17). Ali to ne samo da nije *suvremeno*, nego nikada nije bilo ni *lingvistički naziv*, i u skladu s tim nema ga ni u jednom internacionalnom lingvističkom leksikonu. Po Samardžiji je proučavanje »organskih idioma« dovelo do »nove jezikoslovne discipline — dijalektologije« (17). No i sam je mogao uočiti da se ona ne zove *organologija*. Ne zove se ni *narječologija*, a Samardžija koristi i izraz »narječja« umjesto *dijalekti*, iako na jednom mjestu i sam daje do znanja da »narječja« treba čitati kao *dijalekti*: »narječja (dijalekti)« (153). Umjesto da koristi ispravne, internacionalne sociolingvičke termine, Samardžija umnaža raznovrsne nazine kako bi onemogućio čitatelje da spoznaju veze.

Tako im tvrdi da je standardni jezik »neorganski« (119). Što bi to trebalo znatići: da nije sastavljen od organske, nego od anorganske materije? Ili to treba shvatiti kao tvrdnju da standardni jezik nije dijalekt? Pa zašto to onda nije tako i rekao. Zato što bi to onda bilo lingvistički ispravno i razumljivo čitateljima. A ovako riječ »neorganski« može svašta sugerirati, npr. može sugerirati da je to izmišljeni jezik koji nema uporište u stvarnom govoru pa da zato hrvatski jezikoslovci u njemu smiju raditi što god požele. Ali standardni jezik nije izmišljeni jezik, nego bivši regionalni jezik koji je uzet za nadregionalni.

Iznošenje takvih informacija Samardžija očito ne smatra korisnim. U njegovim očima korisne informacije izgledaju ovako: »korisno je ovdje podsjetiti [...]: 'Jezik se ne može zamisliti bez onih, koji govore, kao što se ni govor (dijalekt) ne može zamisliti bez tla, na kojem je nikao'« (8). Ali ni dijalekt ne niče iz tla kao mrkva, nego se također ne može zamisliti bez onih koji ga govore. Osim što pomoću nepotpunih informacija Samardžija zamagljuje stvari, koristi ih i kako bi čitateljima sugerirao da su Srbi na planu jezika činili velike nepravde Hrvatima. Npr. tematizira zašto Đuro Daničić kao urednik *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU nije u taj rječnik unio kajkavštinu (15), a prešuće da je to potpuno normalno jer nije kajkavština nego štokavština postala standardnim jezikom. Ni najnoviji rječnici standardnog jezika koji izlaze u Zagrebu ne sadrže kajkavštinu (v. npr. Šonjin *Rječnik* ili Aničev *Rječnik*). I kad Samardžija optužuje beogradski časopis *Naš jezik* i hrvatske suradnike u njemu da su s ciljem »unifikacije« proglašavali »hrvatske posebnosti« dijalektalnima (70–71), opet ne spominje da kajkavizmi i čakavizmi zausta jesu dijalektalni. Na drugom mjestu u knjizi vidi se da su baš najpoznatiji filolozi s hrvatske strane isticali kod kajkavskih i čakavskih riječi da su dijalektalne (127).

Činjenica je da je za standardni jezik uzeta štokavica, kako na području današnje Hrvatske tako i na području Srbije (i BiH i Crne Gore). To ne odgovara Samardžijinoj želji da Hrvati i Srbi govore različitim standardnim jezicima. Zato svoju želu pokušava prikazati kao stvarnost tako što daje neproporcionalan značaj zanemarivom udjelu kajkavskih i čakavskih elemenata u standardnom jeziku u Hrvatskoj i istovremeno potiskuje u drugi plan činjenicu da je standardni jezik u Hrvatskoj štokavski. Kaže da uzimanjem štokavice za nadregionalni, dakle za standardni jezik »nisu tom krupnom promjenom posve zatvorena vrata standardnoga jezika neštakavskim, dotično čakavskim i kajkavskim jezičnim elementima«, nego su zagovornici standardnoga jezika »svjesno nastojali integrirati jezične značajke svih triju hrvatskih narječja« (125). Medutim, čak S. Babić u svojoj knjizi *Hrvanja hrvatskoga* (Zagreb 2004, str. 150) priznaje da »hrvatski i srpski književni jezici [...] utemeljeni su na jednom narječju — štokavskome«. Neki u Hrvatskoj bi htjeli da zato odbacimo nadregionalni štokavski jezik i pređemo na čakavski ili kajkavski kako bismo se razlikovali od Srba. Ali zar onda ne bi bilo jednostavnije da svi nosimo npr. rančaste majice i tako se razlikujemo od Srba. Babić je svjestan da je nakon 150 godina nadregionalne štokavice kasno za čakavski i kajkavski pa kaže: danas »u raspravljanjima i razmišljanjima u leksičkome pogledu javljaju se i mišljenja da se u tome više oslonimo na naša narječja, čakavsko i kajkavsko, i da u većoj mjeri iz njih zahvaćamo. [...] Medutim kad se zapitamo što bi to konkretno značilo, tada pravih odgovora nema, a ne može ih ni biti jer su ta vrela svojom glavninom već iscrpena. Što su ta narječja hrvatskomu književnomu jeziku imala dati, to su već dala, i sad što imaju dati, to daju uglavnom kao stilski obilježene riječi kao što su *fešta*, *vrtnjak*, *norijada* i sl. U ispisu preko 400 novih riječi koje su se javile u 1997. godini,

našle su se samo dvije koje bi mogле biti kajkavske, *jezikovača* i *jetrenjača*, nazivi za vrste kobasicu, i jedna čakavska, *rogaćica* 'rakija od rogača'. Zbog toga je ta struja u našem jezikoslovju veoma slaba« (ibid., 19). O onima koji zastupaju ikavicu također kaže: »ali je i ta struja iz razumljivih razloga veoma slaba jer nakon 150 godina upotrebe jekavice za ikavicu je kasno« (ibid.).

Uslijed toga što je štokavica standardni jezik i Hrvata i Srba radi se o jednom policentričnom jeziku. Već i autori koji su u lingvistiku uveli pojam policentričnog jezika, Amerikanac W. A. Stewart i Nijemac H. Kloss, ističu da je riječ o policentričnom jeziku »kada postoje dva varijeteta istog standardnog jezika, koja oba počivaju na istom dijalektu ili na dva jako sroдna dijalekta« (H. Kloss, nav. dj., str. 310).

Iako je štokavica standardni jezik u Hrvatskoj, Srbiji, BiH i Crnoj Gori, postoje odredene razlike po kojima se prepoznaje iz koje sredine dolazi govornik. Dakle standardni jezik unutar sebe varira, a za tu pojavu se koristi naziv *varijante standardnog jezika*. Varijacije su takvog tipa da ne utječu bitno na stupanj međusobne razumljivosti niti dovode u pitanje zajednički jezični sistem. Zbog toga se ne može govoriti o različitim standardnim jezicima.

Samardžija sve to prešuće jer želi po svaku cijenu govoriti o različitim jezicima. Poziva se na Krstića, koji tvrdi da time što postoje razlike postoje dva jezika (75). Krstić u ono doba možda još nije znao da se kad postoje takve razlike radi o varijantama jednog policentričnog jezika, ali Samardžija je imao pola stoljeća vremena da to sazna. Kad Krstić kaže da je jezik »upravo onoliko dvoje, kolike su razlike — ni manje ni više« (75), tu je u pravu: na osnovi tipa i količine razlika dolazi se do zaključka da je riječ o dvije varijante jednog policentričnog jezika. Budući da Krstić nije bio dovoljno obrazovan, on je mislio da reći da to jedan jezik znači poricati

postojanje bilo kakvih razlika (75–76). Ali tko je dovoljno lingvistički obrazovan, zna da tvrdnja o varijantama jednog policentričnog jezika počiva baš na svijesti o postojanju razlika. Inače se ne bi govorilo o varijantama i policentričnom jeziku, nego o jednom monocentričnom jeziku bez varianata.

Na jednom mjestu Samardžija i sam priznaje da su hrvatsko–srpske jezične razlike beznačajne za komunikaciju. Naime, svjestan je da kad dolazi do standardizacije jezika »ključni su kriterij pritom *vlastite komunikacijske potrebe*, a ne želja za razlikovanjem ili težnja za sličnošću« (120). Ali već u sljedećem odlomku piše proturječnost kad kaže da »komunikacijska funkcija nije ni jedina, a vrlo često ni najvažnija funkcija standardnog jezika« (120). Kao dokaz za tu tvrdnju navodi: »Kad bi bila, opreke poput *sretan/srećan, vodstvo/voćstvo, redatelj/reditelj, kolegica/koleginica, asistentica/asistentkinja, vođa/vodj* bile bi zanemarive« (120). Ovdje je i sam priznao da su takve razlike za komunikaciju zanemarive.

Samardžija se, međutim, ne želi baviti komunikacijom, što bi priličilo jednom profesoru lingvistike, nego se bavi politiziranjem. Pa da bi nekako pridao težinu varijantskim razlikama i ujedno jačao mržnju Hrvata prema Srbima, tvrdi da su hrvatske jezične razlike u obje Jugoslavije bile zabranjivane. Umjesto dokaza nudi frazu kako su »općepoznate činjenice« da su »u objema Jugoslavijama« »hrvatske jezične posebnosti unitarnom jezičnom politikom [...] sustavno potirane, nerijetko izravnim zabranama« (182). Iстиće da je donošenjem Vidovdanskog ustava od 1921. na planu jezika »započelo desetljeće i pol (otprilike do sredine tridesetih godina) izrazito snažne, a nerijetko i otvoreno brutalne, centralizacije« (66). No, ako je bila »izrazito snažna« i »otvoreno brutalna«, kako je onda dopuštala da u to vrijeme u Hrvatskoj izlazi u novinama *Obzor* rubrika *Beograd nam kvari jezik* (1923.), da u Hrvat-

skom kolu izide tekst *Koje nam beogradske riječi ne trebaju* (1927.), da u Zagrebu 1925. postoji *Odbor za učenje i čišćenje hrvatskog jezika* i da on pokrene »list za praktično učenje, popravljanje i čišćenje hrvatskoga jezika« pod naslovom »Govori i piši hrvatski, kako treba« (67)? Kako je dopustila da u tom listu izide *Gramatika hrvatskoga jezika*, da »u hrvatskoj pisanoj praksi postoje tri pravopisa: tradicionalni, pretežito morfonološki kojim su objavljivana pravaška i izdanja HSS-a i dva fonološka: Boranićev i 'dogovorni'« (70)? Samardžija tvrdi: »nakupilo se veliko negativno iskustvo, nastalo navlastito između 1. prosinca 1918. i 9. listopada 1934.« (80–81). Ali čitavo vrijeme od početka 20-ih godina pa sve do nastanka NDH kontinuirano u Hrvatskoj izlaze puristički jezični savjeti, npr. Vatroslav Rožić ih objavljuje u »Nastavnom vjesniku« 1923., 1925., 1928., 1931/32., razni drugi autori ih objavljiju u »Jadranskoj vili«, »Književnim horizontima«, »Omladini« itd. (71). A »izrazita snađa« i »otvorena brutalnost« beogradske jezične politike očituje se u gledanju i u dopuštanju da se u Hrvatskoj postignu takvi rekordi u pisaju purističkih savjeta da oni čak i Samardžiju zadivljuju: ističe kako je jedan hrvatski purist »uz niz članaka o pojedinačnim nedoumnicama i problemima hrvatskoga jezika i njegova pravopisa u travnju 1932. u dnevniku 'Obzor' počeo objavljivati 'Antibarbarus hrvatskoga jezika'. Nezadovoljan sporošcu 'Obzorova' urednika nakon 32. nastavka (5. studenog 1932.) 'prenio' je svoje zapise u 'Hrvatsku stražu' objavivši do listopada 1935. ukupno nešto preko 2000 (dvije tisuće!) jezičnih savjeta i preporuka« (71). Toliko obasipanje jezičnim savjetima i preporukama izlazilo je na nos samim Hrvatima, pa Samardžija priznaje da ondašnji purizam »nije, naravno, nailazio na jednodušnu podršku među tadašnjim kroatistima, što je dovodilo i do polemika« (72).

Samardžija tvrdi da se nakon 1934. očituje iz Beograda želja »princa regenta

da se uhvati ukoštač s *hrvatskim pitanjem*« (72). Neutralan čitatelj nakon što pročita ovu tvrdnju očekuje dokaze za nju, npr. podatke tipa da je eventualno zabranjeno hrvatsko ime, naziv hrvatski jezik, časopisi s tim imenom i slično. Medutim, ništa od toga. Naprotiv, nude mu se podaci da »druga polovica tridesetih godina donosi utemeljenje Društva Hrvatski jezik« i osnivanje časopisa »Hrvatski jezik« (72). Samardžija očito poput svog učitelja Babića računa s tim da čitatelj ne koristi mozik dok čita. A ni sam izgleda nije koristio mozik dok piše kad nije bio u vremenu od 1918. do 1941. govore suprotno od njegovih vlastitih tvrdnji. Ti podaci pokazuju da jezična politika iz Beograda ni za vrijeme prve Jugoslavije nije bila u znaku nametanja i zabranjivanja, za razliku od današnje jezične politike u Hrvatskoj, koja se potpuno temelji na nametanju i zabranjivanju.

Kod današnje jezične politike u Hrvatskoj očite su podudarnosti s razdobljem ustaške države, za koju Samardžija priznaje da »je dosljedna direktivnost protkivana jezičnom cenzurom ostala temeljnom značajkom hrvatskoga jezičnog i pravopisnog stanja u NDH« (80). Ali pun je razumijevanja prema onim silnim jezičnim zakonima, zabranama i nametnjima u vrijeme NDH. Zanimljivo koliko mu je fleksibilan odnos prema nametnjima: oštro ih osuđuje na beogradskoj strani iako ih tamo nije bilo, a na hrvatskoj strani gdje se konkretno očituju čak i u ekstremnom obliku zakonskih naredbi, direktivnosti i jezične cenzure blagonaklono ih gleda kao korak »očekivan i razumljiv« (90).

No većina Hrvata u ustaškoj državi nije dijelila Samardžijinu sklonost prema jezičnom nasilju koje je nad njima sprovodila vlastita država s ciljem povećavanja razlika naspram jezika u Srbiji. I nakon izlaska Guberinih i Krstićevih *Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* oglasili su se »žestoki kritičari i

osporavatelji toga djela« prvenstveno na hrvatskoj strani (75).

Samardžija pripisuje velike zasluge ustaškoj državi: »U cijeloj svojoj povijesti do god. 1990. Hrvati u Bosni i Hercegovini samo su se jednom, zakratko, mogli slobodno služiti hrvatskim jezikom (od 1941. do 1945.)« (103). Znači, Hrvati u Bosni i Hercegovini su uvijek, osim u doba ustaša, morali govoriti na nekom stranom jeziku. U toj rečenici predstavlja NDH kao jezičnu slobodu, a sam je napisao na drugom mjestu (78–80) da je osnovno obilježje NDH jezična cenzura i direktivnost u obliku brojnih zakonskih naredbi i zabrana.

Stotinjak stranica kasnije opet zaboravlja što je prethodno napisao pa piše: »Pokazalo se da je ono što se dotada pisalo o hrvatskome jeziku u NDH bila obična laž sročena s namjerom da se politički diskvalificira hrvatski narod, kako bi mu se uvijek kad bude 'zgodno', tj. tadašnjim vlastodršcima potrebno, uz ostalo, moglo prigovoriti i zbog 'ustaškog jezika'« (182) — da li ovdje pod »obična laž« misli i na svoje konstatacije od prije sto stranica o promjenama u jeziku koje su sprovodile ustaše?

Kaže da su njegove knjige o jezičnoj politici u ustaškoj državi napravile da čitatelji »odbace barem dio neistina što su o Hrvatima i njihovom jeziku desetljećima sustavno i brižno odašiljane iz radionica jugoslavenske komunističke promidžbe« (182). Ali njegove knjige su baš potvratile da je vladao državni jezični purizam, sa zakonskim progonom riječi i kaznama. Očito je to bilo vrijeme jezične neslobode. A drukčija vremena od početka 50-ih godina, kada nema zakonskog progona riječi i kazna, za Samardžiju su »gorki plodovi Novosadskoga dogovora«, »unitarističke politike što je sve očitije jačala od početka pedesetih godina« (89). Ne navodi dokaze za to, što je i razumljivo jer uvid u tekst Novosadskog dogovora i u *Pravopis* i *Rječnik* dviju matica koji su izradeni na njegovim osnovama dokazuje suprotno, što

sam pokazala u tekstu *Filologija laži* povodom knjige Stjepana Babića *Hrvanja hrvatskoga* (*Književna republika* 9–10, 2006, 154–181). Umjesto da piše o činjenicama, Samardžija iznosi svoje pretpostavke, npr. da je zapisnik s Novosadskog dogovora »vjerojatno i cenzuriran« (93). Prešuće da je sudionik Novosadskog dogovora i izrade zajedničkog pravopisa Ljudevit Jonke nakon povratka s Novosadskog dogovora napisao pozitivan izvještaj o tome (*Jeziku* 3/3, 1955, 67–69) i da je redovito u *Jeziku* objavljivao svoje pozitivne izvještaje sa sastanaka na kojima se uređivao zajednički pravopis (3/5, 1955, 157–158; 4/2, 1955, 59). Braneći zaključke Novosadskog dogovora pred neutemeljenim napadima hrvatskih jezičnih aktivista, Jonke ih je podsjećao i četraest godina poslije (*Jezik* 16/1, 1968, 18): »Težnja je Novosadskog dogovora da se stvore tolerantni jezični odnosi«. Umjesto da navede te činjenice, Samardžija ponavlja neistinitu priču o jezičnom unitarizmu koja služi za učvršćivanje nacionalističkog stereotipa o Hrvatima kao jednim mučenicima i Srbima kao zlim mučiteljima. A deklaratивno osuđuje »krivotvorene prošlosti [...] ili, još gore, njezino prešućivanje« (188).

S obzirom da toliko krivotvorii bližu prošlost, jasno je da se ne ustručava isti postupak primjenjivati i na daleku prošlost. O Faustu Vrančiću, koji je na prijelazu iz 16. u 17. st. objavio rječnik, tvrdi da je napisao rječnik hrvatskoga jezika. Međutim, niti Vrančić jezik naziva hrvatskim niti ga vezuje samo za ono područje koje mu Samardžija namjenjuje tumačenjem da znači jedino hrvatski. Otkud si Samardžija uzima za pravo ograničavati jezik na hrvatski iz kojeg danas isključuje jezik kojim govore Srbi kad sam Vrančić u rječniku eksplicitno kaže da se radi o jednom zajedničkom jeziku: »jazik Dalmati(n)zki, Hrvatzki, Sarbski, ili Bosanski (jere ovo sve jedan jezik jest)« (31). Što je najbolje, i sam Samardžija to zna jer navedeni citat potječe iz njegove knjige.

Isti postupak prepravljanja naziva a time i opsega jezika Samardžija primjenjuje kad god govori o starim rječnicima i gramatikama. Od početka objavljivanja rječnika i gramatika u 16. stoljeću nijedno od tih djela ne sadrži u naslovu oznaku hrvatski jezik, nego oznaku ilirski jezik, slavonski, slovinski, dalmatinski ili neku drugu. Nastojeći to po svaku cijenu uklopiti u nacionalno poželjnu sliku prošlosti, Samardžija tvrdi da su te oznake značile hrvatski jezik (27). U znanosti je, međutim, poznato da je ilirski po pravilu označavao štokavski jezik, i prema tome obuhvaćao sve koji govore štokavski, a ponekad je obuhvaćao i šire od toga, sve južne Slavene. Također je poznato da je naziv hrvatski jezik od 17. st. do sredine 19. st. bio ograničen na kajkavski, i time suprostavljen štokavskom (više o tome v. u *Književnoj republici* 7–8, 2005, 182). Suprostavljen je bio i nazivu slavonski jezik, koji je označavao štokavski. Stoga tvrdnja da su nazivi ilirski jezik, slavonski, slovinski itd. stoljećima značili isto što i hrvatski jezik nije točna.

Tako npr. Reljković u svojoj gramatici *Nova slavonska i nimacska gramatika* 1767. slavonski jezik razlikuje od hrvatskoga, dalmatinskoga, poljskoga, češkoga i njemačkoga. Slavonskim naziva svoj štokavski, a hrvatskim naziva njemu strani jezik — kajkavski. Postoji niz potvrda da je i u prvoj polovini 19. st. slavonski značio štokavski, a hrvatski kajkavski, npr. 1831. prevodi se sa štokavskoga na kajkavski pod nazivom »Iz Szlavonzkoga na Horvatzki Jezik« (M. Grčić, *Književna republika* 1–2, 2006, 169).

O nazivu *ilirski* u 17. st. Samardžija na osnovi samo jednog teksta crkvenog suda iz 1655. st. kaže »da je ilirski jezik (lingua illyrica) — hrvatski jezik!« (194). No uz to je trebao dodati da je isti izraz u drugim tekstovima iz tog vremena imao drugo značenje jer inače svjesno navodi čitatelje na krive zaključke. Kao što sam u ovom časopisu već spominjala, H. Keipert

upozorava (*Zeitschrift für Slavische Philologie* 2005/2006, 177–180) da »su latinski izraz *illyricus* i njegovi slavenizirani ekvivalenti *ilirički* ili *ilirski* imali u povijesti pismenosti kod južnih Slavena vrlo širok spektar značenja«. Keipert ističe da »s pravom upućuje Kravar na to da Kašić 1640. u 'Ritualu rimskom' izraz *naša besidenja slovenska*, koji odgovara izrazu *lingua illyrica*, koristi kao nadpojam za jezik 'Hrvata, Dalmatina, Bošnjaka, Dubrovčanina, Srbljina'«. Takoder podsjeća da Kašićevu pismo iz 1633. pokazuje kako pojam *ilirske provincije* ne znači Hrvatska jer se u pismu pod tim pojmom nabrajaju Istra, Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Raguza, Hercegovina, Srbija, Slavonija, Srijem. Zato zaključuje u vezi s današnjim autorima kad pišu o 17. stoljeću: »Tko dakle želi sprječiti svoje čitatelje da anakronistički prenose današnje jezične pojmove u 17. stoljeće, taj treba kod prevodenja »Institutio-nes« izbjegavati riječ *hrvatski* i zadržati *ilirski*.«

Samardžija prepravlja ime i opseg jezika i kad govori o sredini 19. stoljeća. Navodeći godinu 1847. i 1848. kaže »Hrvatski je sabor u dva maha donosio odluku o proglašenju hrvatskoga jezika službenim« (53). Medutim, niti je sabor nazivao jezik hrvatskim niti ga je ograničavao na onaj opseg koji Samardžija podrazumijeva kad koristi taj naziv. Samardžija prešuće da je sabor u Zagrebu tek 1861. godine prvi puta odlučivao kako nazvati jezik, i da je izglasao naziv *jugoslavenski jezik*. A glasanje je teklo ovako: »Neka ustanu gospoda, koja su za imenovanje (jezika) 'narodni' (velika manjina). — Koji su, da se zove 'hrv. slavonski'? (nitko). — Koji su, da se zove 'hrv. ili srpski'? (manjina) — Koji su, da se zove 'jugoslavenski'? (većina)« (M. Okuka, *Srpski na kriznom putu*, Sarajevo 2006, 18). Prije glasanja su saborski zastupnici diskutirali o jeziku, npr. Matija Mesić je rekao: »Mi poznajemo u knjizi samo jedan jezik, pisao Srbin ili Hrvat; u jeziku dakle razlike nema. Ako i ima dvoja

pisma, ali jezik je ipak jedan« (ibid., 19). Zastupnik Ivan Vončina je rekao: »Trojedna kraljevina ima jedan jezik, kojega svi stanovnici njezini jednako govore, — u njemu neima razlikah tolikih, kolikih ima u jeziku njemačkom, i ja nenalazim shodnijega naslova, nego da mi svoj jezik nazivamo jezikom jugoslavenskim... Uostalom, želim da se podpunoma ravnopravnost cirilice s latinicom izreče i da se ta ravnopravnost ne samo u javnom životu nego i u školah udjelotvorí« (ibid.). Ivan Kukuljević je bio za naziv »hrvatsko-srpski« ili »hrvatski ili srpski« (ibid.). Na osnovi svega toga završni tekst zakona o jeziku koji je sabor donio glasio je: »Jezik jugoslavenski trojedne kraljevine izjavlja se ovim savokliku obseg trojedne kraljevine za jedino i isključivo službeni jezik u svih strukah javnoga života« (ibid.). Medutim, Beć je odbio taj naziv jezika i nije potvrdio odluke sabora u Zagrebu. Pa se sabor u Zagrebu 1867. odlučio za naziv *hrvatski ili srpski jezik*, a Beć je taj naziv prihvatio. Zakonom donešenim tada u Zagrebu se »jezik hrvatski ili srpski izjavljuje jezikom službenim u trojednoj kraljevini, a svakomu je prosto slučiti se pismom latinskim ili kirkilskim« (ibid., 20).

Samardžija govori o tome kako je od 1853. do 1860. Bogoslav Šulek pisao dvojezični Njemačko-hrvatski rječnik (53), a prešuće da se to odvijalo nakon što je Beć 1843. zabranio pridjev *ilirski* i da je ta zabrana bila presudna da se počnu širiti neke druge oznake za jezik, pa tako i oznaka *hrvatski*. Takoder prešuće da Šulek tu oznaku ne sužava poput Samardžije na jezik Hrvata, nego 1856. u pismu A. T. Brliću kaže da njome uključuje i jezik Srbija: »Ako se pako prizna, da Srbi i Hrvati imaju jedan književni jezik — a toga bar nećete nijekati — onda se dakako taj jezik može zvati i srbskim i hrvatskim« (M. Artuković: »Pisma Bogoslava Šuleka A. T. Brliću«, *Slavonski povjesni zbornik* 23, 1986, 210).

Nadalje, Samardžija ne spominje da Vatroslav Jagić također smatra da se radi o jednom jeziku i da u svojim tekstovima koristi dvodijelnu oznaku *hrvatsko-srpski* (*Rad JAZU*, 1870, 13), *Serbisch-Kroatisch* (*Archiv für slavische Philologie*, 1879, 4), *Serbokroatisch* (*ibid.*, 1882, 6). Ne spominje ni da je 1877. na 8. plenarnoj sjednici Dalmatinskog sabora izglasano da se jezik zove *hrvatsko-srpski* ili *srpsko-hrvatski* (Okuka, *ibid.*, 22).

Kao što Samardžija ne nudi objektivan uvid u prošlost, tako postupa i kad govori o sadašnjosti jer ni ona ne podržava njegovu tezu o ekskluzivno hrvatskome nacionalnom jeziku. Svaki neutralni promatrač na osnovi razlika između jezika Zaprešića i jezika Pećuha zaključuje da su to dva različita jezika, a na osnovi podudarnosti između jezika Zaprešića i jezika Zagreba zaključuje da je to isti jezik. A Samardžija tvrdi da podudarnosti nisu bitne kod utvrđivanja da li se radi o jednom ili o nekoliko jezika: ekskluzivno hrvatski jezik postoji »bez obzira na sličnosti i podudarnosti s drugim jezicima« (8). Kako? Tako što Samardžija kaže da postoji. Za Samardžiju nisu bitni objektivni kriteriji, on se ravna prema raspoloženju. To bi bilo sasvim u redu kad bi Samardžija bio seljak na traktoru koji ore svoju njivu. Ali Samardžija je sveučilišni profesor lingvistike, koji je stoga dužan iznositi znanstveno utemeljene tvrdnje. On ne vidi razlog zašto znanstveno braniti stajalište o jednom jeziku »usuprot raspoloženju nesumnjivo pretežita dijela hrvatske jezične zajednice« (73). Pa zato što raspoloženje nije znanstveni kriterij i zato što je Samardžiji kao profesoru zadatak obrazovati zajednicu. A da ne spominjemo da »raspoloženje« nije nastalo samo od sebe, nego su ga napravili ovakvi poput Samardžije, koji vide da im je karijeru lakše praviti politiziranjem umjesto znanstvenim radom.

Već smo pokazali u prvom dijelu prikaza da Samardžija, iako je šef katedre za standardni jezik, ne zna osnovne stvari o

standardnom jeziku. On tvrdi i da standardni jezik služi samo za službene situacije a nestandardni za privatne situacije (142), što nije točno jer mnogi koriste standardni jezik i u privatnim situacijama. Nadalje, po uzoru na svog učitelja Babića izbacuje iz standardnog jezika razgovorni jezik (19–21). A obojica su svjesni da je razgovorni jezik »jezik kojim se služimo za neposredno sporazumijevanje u svakidašnjim životnim prilikama: kod kuće, na ulici, na tržnici, u razgovoru s članovima obitelji, s rodacima, prijateljima i znancima« (19–21). Već iz tога se vidi da preko 90% našeg služenja jezikom otpada na razgovorni jezik. Također se vidi da standardni jezik bez razgovornoga ne bi mogao služiti za neposredno sporazumijevanje u svakidašnjem životu. A kakav bi to onda bio standardni jezik ako ne može opsluživati najznačajnije područje ljudske komunikacije? Bio bi u tolikoj mjeri defektan da ne bi ispunjavao polivalentnost i polifunkcionalnost, a one su bitna svojstva standardnih jezika. Polivalentnost se sastoji u tome da standardni jezik opslužuje sve sfere društvenog života, među kojima je sfera »neposrednog sporazumijevanja u svakidašnjim životnim prilikama« čak najbitnija. Polifunkcionalnost se sastoji u tome da je standardni jezik raslojen na funkcionalne stilove, a među njima se uz znanstveni, novinski, administrativni i književni nalazi i razgovorni stil. Kao i svaki drugi funkcionalni stil standardnog jezika, tako i razgovorni ima svoje karakteristike, a jedna od njih je da se na leksičkom planu ubacuju žargonizmi, dijalektizmi, uvećanice, umanjenice. No, kao i svaki drugi stil, tako se i razgovorni sastoji najvećim dijelom od elemenata zajedničkih svim stilovima i svim regijama koji pokazuju da se radi o jednom te istom jeziku. U dijelovima kajkavske ili čakavske regije se razgovori možda odvijaju na kajkavskom ili čakavskom dijalektu ili se odvijaju s povećanim udjelom dijalektalnih elemenata u standaru, ali time se ne poriče da odvojeno od

toga postoji i razgovorni stil standardnog jezika.

Razgovorni jezik se, dakle, ne može stavljati u istu grupu sa žargonom i šatrovačkim jezikom, kako to Samardžija čini (20), i ne može se zajedno sa žargonom i šatrovačkim izbaciti iz standardnog jezika, kao u Samardžijinoj knjizi (20).

Poput Babića Samardžija bi htio uvjeti sve stanovnike Hrvatske da ne znaju svoj jezik i »da se vlastiti standardni jezik [...] mora učiti« (186). Pritom ne vidi ni kontradikcije u vlastitim rečenicama. Nai-me, kaže da bi trebalo »govornicima hrvatskoga usvijestiti potrebu (zapravo, obvezu) o učenju vlastitoga standardnoga jezika« (9) — no ako su govornici toga jezika, onda ga već znaju. Pomoću priče da stanovnici Hrvatske ne znaju svoj jezik Samardžija želi sebi pridati važnost jer taj nepoznati jezik on, naravno, zna a svi drugi bi ga trebali učiti od njega.

Ugledajući se na Babića, Samardžija iskazuje nezadovoljstvo stanovništvom Hrvatske »s lako uočljivom nebrigom za hrvatski jezik i jezičnu kulturu« (178). Ne zaboravlja napomenuti da mu ne valja ni jezik u Hrvatskome saboru (178). Preuzima od Babića i pravopisne promjene *pōčetci* (127), *podatci* (102, 103, 105, 118), *predočaba* (115). Kao Babić, tuži se što smo još uvijek »bez zakona o hrvatskome jeziku« (178). A na drugom mjestu i sam kritizira prijedloge o donošenju takvog zakona kao »nesuvisle prijedloge da se novčanim kaznama osigura viša razina jezične kulture« (198).

Ignorirajući činjenicu da u Hrvatskoj postoji čitav niz institucija za jezik, Samardžija poriče njihovo postojanje (187), žali se zbog »neodgovarajuće, tj. neinstitucionalne skrbi za hrvatski standardni jezik« (144) i što smo »bez središnje nacionalne stručne ustanove za standardološka pitanja« (178). A stvar je zapravo u tome da tih ustanova ima toliko mnogo da je teško jednu proglašiti središnjom. Ili je stvar u tome da Samardžija svakoj poriče

status središnje dok on ne bude na čelu neke takve institucije. Obična borba za vlast.

Kao što je ignoriranje stvarnosti kada se poriče postojanja institucija, tako je ignoriranje stvarnosti kada se poriče postojanja zajedničkog jezika Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogorca. Javnim ignoriranjem stvarnosti Samardžija sugerira čitatelju da objektivna stvarnost nije bitna, nego da netko tko ima odredenu poziciju u društvu ima monopol na određivanje što je stvarnost. Drugim riječima, nije stvarnost ono što doista jest stvarnost, nego je stvarnost ono što on izjavlja da je stvarnost. Ako se takav netko u medijima ne proglaši halucinatom i javno ne ismije, sugerira se čitavoj populaciji da i ona preuzme takav pristup stvarnosti.

Samardžija iskazuje svoju lojalnost ideologiji koja zahtijeva izmišljanje dru-gačijeg jezika od onog kojim govore i Srbi. Od tri naslova cjelina u knjizi dva sadrže neuobičajene riječi poput *stalnice*, *promjenljivke*, *ljudikanja* itd., čime se potiče pozitivan odnos prema korištenju što neuobičajenijih riječi. U nekoj drugoj sredini bi službeno korištenje riječi takvog tipa bilo proglašeno infantilnim, a kod nas najveći »intelektualni« i politički autoriteti posežu za njima, predstavljajući takav rječnik kao neophodan za političku i intelektualnu karijeru.

S jedne strane Samardžija ističe »pravo uporabe vlastitoga (standardnog) jezika«, koje je ugroženo ako postoji »ometa-nje, otežavanje, ograničavanje (ili zabrana) te uporabe u školstvu, u javnome priopćava-nju, u poslovima državne uprave« (121). A s druge strane ignorira da je upravo takvo stanje danas kod Hrvata u Hrvatskoj. Zanimljivo je da svaki puta kad spominje »pravo na uporabu vlastitoga (standardnog) jezika« »u kontekstu ljudskih prava« (121), dodaje u zagradi »standardni«. Ali u dokumentima ljudskih prava na koje se poziva ne piše »standardni jezik«, nego »materinski jezik«. Samardžija to i sam

dobro zna jer na drugom mjestu u knjizi citira te dokumente (177), što znači da je i ovo prepravljanje sproveo sasvim svjesno. Jako mu je potrebna riječ »standardni« jer su hrvatski jezikoslovci izokrenuli značenje te riječi tako da pomoću nje opravdavaju vlastita proizvoljna nametanja.

Takvim nametanjima ograničavaju slobodu upotrebe jezika u Hrvatskoj, a sami kažu da »se onemogućavanje uporabe vlastitoga jezika s razlogom naziva vrlo teškom povredom tih prava« (121). HAZU rukovodi u svemu tome pa se Samardžija ugledava u nju i upućuje na »Izjavu HAZU« (121). Da se kod te Izjave ne radi o znanstveno utemeljenom tekstu nego o nacionalističkom pamfletu, pokazala sam u *Književnoj republici* (3–4, 2005, 226–231) pod naslovom »Komentar Izjave HAZU«.

Onima koji navode znanstvene dokaze protiv današnjih jezičnih nametanja u Hrvatskoj Samardžija ne uzvraća znanstvenim protudokazima jer ih nema, nego stavlja političku naljepnicu tipa: to su »oni koji još uvijek nisu prežalili neslavani kraj njima tako draga državnog okvira« (198). Umjesto da zastupa lingvističke argumente, kako bi se očekivalo od doktora filologije, Samardžija ih nastoji diskvalificirati tako što im pripisuje političke etikete. A žali se zbog »posvemašnje i pretjerane (pa i štetne) ispolitiziranosti hrvatskoga društva koja sve nekako mora 'etiketirati'« (199).

Jezična nametanja prikazuje društvu kao dio »strateškog interesa« države: »U devedesetim godinama više se puta, čak s politički vrlo visokih mesta, mogla čuti tvrdnja da je hrvatski jezik dio strateškog interesa Republike Hrvatske. Unatoč tim ne samo kroatističkom uhu ugodnim i ohrabrujućim rijećima [...]« (177). Taj »strateški interes«, o kojem ne kaže u čemu se sastoji, trebao bi očito biti pravljeno razlika naspram jezika u Srbiji. Ali ne navodi ni što bismo time dobili. Jasno je da nema što navesti jer ionako već imamo sve čemu teži svaki nacionalni pokret

— i naciju i državu. A što je najvažnije, ni nacija ni država se ne dobivaju pravljnjem različitog jezika, jer kad bi tako bilo onda ne bi postojala ni američka nacija ni država, ni austrijska, ni švicarska, ni brojne druge. Ono što se »dobiva« Samardžijinim »strateškim interesom« je da djecu u hrvatskim školama prisiljavaju da govore drugačije od svojih roditelja. Je li nam to zaista »strateški interes«?

Budući da je Samardžija profesor, trebao bi u javnosti otvoreno reći da činjenica što Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore istim jezikom nema nikakvih političkih posljedica: države i nacije postoje bez obzira što govore isti jezik kao druge nacije u drugim državama. Trebao bi otvoreno priznati da se politički baš ništa ne dobiva kad države govore različitim jezicima, i da je stoga neutemeljeno izmišljati nekakav »strateški interes«. Nikakva prednost ne bi nastala ni za hrvatsku državu kad bi njeni stanovnici zaista govorili jezikom različitim od svih drugih država, i kad bi današnje izjave o različitosti jezika bile opravdane. Trebao bi podsjetiti da govornici nekog jezika imaju samo korist od toga ako se tim jezikom služi što više ljudi. Madarski intelektualci konstatiraju sa žaljenjem činjenicu da se njihov jezik govori samo u Madarskoj naspram npr. njemačkog jezika koji se govori u nekoliko država ili naspram jezika kojim govore Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci. A hrvatski »intelektualci« poput Samardžije imaju naporan pristup. Ali i objašnjiv, jer s obzirom na to što pišu, shvatljivo je da bi oni najradije da ih intelektualci iz drugih zemalja ne mogu čitati. Pa zato Samardžijina doktorantica Vlatka Štimac po uzoru na Samardžiju priželjkuje »'nastavak hrvatskih napora za stvaranjem norme koja bi bila što je moguće različitija od srpske, iz čega onda proizlazi sve teža komunikacija'«, što će »konačno dovesti do konstatacije o hrvatskome i srpskome kao dvama različitim jezicima« (*Književna republika* 3–4, 2007, 204).

Time se ujedno priznaje da u današnje vrijeme konstatacija »o hrvatskome i srpskome kao dvama različitim jezicima« nije opravdana. Stoga ne čudi što i Samardžija primjećuje: »ne smije se ni na trenutak zaboraviti činjenicu kako su mnogi i dalje uvjereni da je naziv srpskohrvatski u redu i terminološki i znanstveno (lingvistički) i politički. Uostalom, postoji i u Republici Hrvatskoj dosta takvih koji će, istina, rijetko napisati ili izgovoriti tu riječ, ali će se zato zdušno boriti za *naš jezik* — usprkos prvom stavku 12. članka Ustava države čiji su državljeni« (189). Dodao je »i politički« jer želi stalno politizirati, iako opravdanost naziva *srpskohrvatski jezik* nema nikakve veze s politikom nego isključivo s lingvistikom. Želi politizirati i izraz *naš jezik*, iako ni on nije uvjetovan politički, nego je to kod mnogih naroda u svijetu uobičajen naziv jezika: *The Cambridge encyclopedia of language* navodi da se jezik kod mnogih naroda zove jednostavno *naš jezik* (D. Crystal, 1998, str. 287). Samardžija se u gornjem citatu poziva i na Ustav, što je potpuno neosnovano jer ustav nije lingvistički kriterij, kako je već pokazano u *Književnoj republici* 11–12, 2003, 194–197. Osim toga, pozivanjem na Ustav želi one Hrvate koji su njegovi neistomišljenici prikazati kao prekršioce Ustava, dakle kao protudržavne elemente, što znači da ih kriminalizira. Time pokušava nadomjestiti nedostatak dokaza za svoju tvrdnju da se radi o dva različita jezika.

U nizu politikantskih mjesta u Samardžijinoj knjizi nalazi se i tvrdnja da su od početka 19. st. do danas srpski filolozi i srpski političari »dvije strune istoga, velikosrpski ugodena glazbala čiji se zvuci, iz taktičkih razloga ponešto utišani, i danas razliježu ovim prostorima. Pitanje je, naravno, kad će ponovno postati glasni i hoće li to biti pouzdan nagovještaj ponavljanja svega onoga čemu smo bili svjedoci proteklih godina« (201). Samardžiji je očito potrebno postojanje bilo kakvog neprijatelja i mogućnosti rata kako bi stalnim politizira-

njem prikrio da se ne bavi lingvistikom iako je zaposlen kao sveučilišni profesor lingvistike. Ujedno pomoću usadivanja straha pred »pouzdanim nagovještajem ponavljanja svega onoga« želi kod stanovnika Hrvatske iznuditi podršku za svoja jezična nametanja.

Imenujući Vuka Karadžića, Samardžija podsjeća »kako je teško prihvaćana činjenica da su izvorni govornici štokavskih idioma pripadnici različitih etničkih zajednica (nacija), dotično i Hrvati i Srbi« (16). Samardžijini vlastiti stavovi, međutim, pokazuju koliko se teško i danas prihvaća činjenica da govornici istog jezika pripadaju različitim etničkim zajednicama (nacijama). Jer Samardžija ne može prihvati da i Hrvati i Srbi govore istim jezikom. Tvrđnjom »hrvatska je jezična (i etnička) zajednica« (95) poistovjećuje naciju s jezikom baš kao da je suvremenik Vuka Karadžića ili Karla Marxa. Ali on nije njihov suvremenik, i zbog toga ne postoji nikakvo opravdanje za njegovo nazadno rezoniranje. Što se tiče intelektualaca u 19. st., mnogi su smatrali da nacije nastaju na osnovi zajedničkog jezika, ali to je bilo doba kada su se tek počele praviti nacije i zbog toga još nije mogao postojati znanstveni uvid u to kako one nastaju. U 20. st. su se, međutim, već formirale mnoge nacije, a zajedno s tim i znanstveni uvid u njih, koji pokazuje da nacije ne nastaju na osnovi jezika i da je pogrešno poistovjećivanje naciju s jezikom. Pa kad Samardžija u 21. st. poistovjećuje naciju i jezik, to znači da je prespavao najmanje zadnjih pola stoljeća znanosti, otkako je takvo poistovjećivanje potpuno odbačeno u svijetu.

Ta Samardžijina zaostalost dolazi do izražaja kada postavlja »pitanje koji će tip srpskoga jezika upotrebljavati pripadnici onoga dijela srpske etničke zajednice koji živi u Republici Hrvatskoj« (199). Po Samardžiji, dakle, Srbin ne može govoriti istim jezikom kojim govore Hrvati jer on je Srbin. Dručje rečeno, ako Srbin govorи onako kako se govorи u Hrvatskoj, to je

onda tip srpskog jezika jer je govornik Srbin.

Nazadnjački poistovjećujući nacionalnu pripadnost s jezikom Samardžija piše kao da se u BiH govore tri jezika i kao da Hrvati u BiH ako studiraju u Sarajevu moraju studirati na stranome jeziku (104). Usto se svesrdno zalaže za jezični apartheid po školama u BiH (104).

Upravno-administrativne i političke granice Hrvatske, Srbije, Crne Gore i unutar BiH prikazuju kao podudarne s jezičnim, iako to one nisu. A tuži se »da se u nedavnoj političkoj prošlosti, nimalo slučajno [...] posve zanemarivala, upravo ignorirala, činjenica da su jezične granice toliko postojanje od upravno-administrativnih i političkih da se one tek iznimno podudaraju« (117).

Piše da je funkcija standardnog jezika »simbolička ili (etno)identifikacijska (koja se očituje u povezivanju nacionalnog identiteta i jezika)« (120–121). Međutim, trebao bi reći da je to pogrešno, kako se vidi iz primjera brojnih nacija koje govore isti jezik kao i neke druge nacije. Po njegovoj neodrživoj tvrdnji bi ispalo da Amerikanci nemaju nacionalni identitet, ni Austrijanci, Belgijanci, Švicarci, Kanadani itd. Također bi ispalo da jezik kojim govori nekoliko nacija nije *jedan* standardni jezik, a to ne bi bilo točno jer engleski je jedan standardni jezik iako njime govori više nacija, njemački isto tako, i francuski, arapski, portugalski, malajski i brojni drugi.

Budući da se standardni jezik očito ne mora podudarati s nacijom, neutemeljeno je Samardžijino ubacivanje nacionalne komponente u definiciju »standardnoga jezika kao iznadregionalnoga općenacionalnog komunikacijskog koda« (140).

Ni kultura se ne podudara s nacijom ili s državom pa je neopravданo što Samardžija spominje nekakvu hrvatsku kulturu (108). Znanstvenicima je poznato da se medu nekoliko kulturnih zona u jugoistočnoj Evropi nalazi npr. »zona talijansko-slavenske jadranske kulture uzduž

obale«, zatim »srednjoevropska kulturna zona u panonskom prostoru, koja Balkanski poluotok povezuje sa srednjom Evropom. Neovisno o tome da li se odabere ovo ili neko drugo raščlanjivanje na kulturne zone, obrisi kulturnih zona ni u jednom slučaju se ne podudaraju s etničkim, religijskim i konfesionalnim granicama, da ni ne spominjemo da se uopće ne podudaraju s državnim granicama« (M. Hatschikjan: »Was macht Südosteuropa aus?«, M. Hatschikjan/S. Troebst (ur.), *Südosteuropa*, München 1999, str. 19).

Osim toga, u jugoistočnoj Evropi »nijedna država, nijedna jedina zajednica nije u tom [=kulturnom] pogledu jednodimenzionalna, svuda ima elemenata onih nekolicinu najznačajnijih kulturnih zona« (ibid.).

Samardžija zajedno s drugim hrvatskim jezikoslovima pravi u Hrvatskoj iluziju da je hrvatska država i nacija defektna dok se svi fakulteti u svijetu ne navedu da podržavaju tvrdnju kako Hrvati i Srbi govore različitim jezicima. Zbog toga hrvatsko Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa rasipava novce u financiranje lektora hrvatskoga jezika širom svijeta (106–109, 191). Samardžija je tolikom potrošnjom novca vrlo zadovoljan: »Usporedimo li te podatke s podatcima drugih europskih jezičnih zajednica koje su po brojnosti bliže hrvatskoj (danska, finska, slovačka), postojeći broj lektora mogao bi biti dobrom podlogom za zadovoljstvo« (108). Međutim, iz tog citata se vidi da druge države ne troše novce za to, čak ni kad su bogate poput Danske ili Finske.

Kaže da hrvatska država na širenje tvrdnje da Hrvati i Srbi govore stranim jezicima treba trošiti novce »upravo onako kao što plaća svoju policiju, vojsku, carinu ili diplomaciju« (178). Zašto? Zato što hrvatski jezikoslovci tako žele. Oni su u domaćoj sredini već postigli da se njihova ideološka pozicija pomoći škola prenosi novim generacijama. Sada još samo postoji određeni strah da bi iz svjetske lingvistike mogli doći u domaću javnost spoznaje

koje osporavaju tezu da Hrvati i Srbi govore različitim jezicima. Kako bi smanjili takav rizik, Hrvatska financira lektorate u inozemstvu i na njih postavlja domaće kroatiste koji će širiti ideološke stavove hrvatskih jezikoslovcava.

Osim toga, više nije ni javna tajna da Hrvatska vrši direktne pritiske na inozemna sveučilišta. Profesor sa Sveučilišta u Kopenhadenu, Per Jacobsen (»Forum«, *Studi Slavistici* 3, 2006, 319) govoreći o danskim sveučilištima opisuje kako od 90-ih godina »bili smo izloženi pritisku, ponekad dosta primitivnom« kad su ih posjećivali hrvatski ambasadori s prijedlogom da uvedu hrvatske studije i podijele knjige u knjižnicama na hrvatske i srpske. Jacobsen navodi imena iz samog vrha hrvatskog političkog života i postupke kojima su se služili kako bi od stranih znanstvenika iznudili imenovanje jezika i studija po hrvatskoj naciji. Takvi pritisci se od 90-ih godina ponavljaju na raznim evropskim sveučilištima.

A poticaj za njih dolazi od ljudi poput Samardžije koji svoja profesorska mjesta ne koriste za prenošenje znanja nego za politiziranje pomoću kojeg prikrivaju vlastitu nestručnost. Iz Samardžijine knjige vidljivo je da njen autor ne raspolaže ni osnovnim znanjima o jeziku i povijesti iako se bavi upravo tim temama. Također se vidi da se ne ustručava primjenjivati metode suprotstavljene pravilima znanstvenog pisanja: služi se prešućivanjem činjenica i skrivanjem podataka, iznosi neistinite tvrdnje. Njemu nije cilj podizanje razine obrazovanja kod čitatelja, nego čak nastoji raznim tehnikama zamagljivanja onemogućiti čitatelje da dodu do ispravnih zaključaka. Ali s druge strane, na nizu mjesta u knjizi kao da ni ne računa da će publika primjenjivati određene mozgovne aktivnosti dok čita njegovu knjigu. Štoviše, kao da su te aktivnosti bile reducirane i prilikom pisanja jer autor je ostao slijep za kontradikcije u vlastitim tvrdnjama. Iako mu je jedna od centralnih tvrdnji u knjizi

da je za vrijeme prve Jugoslavije vladao strašan jezični unitarizam Srba, svi podaci koje u knjizi iznosi o tom vremenu pobijuju njegovu tvrdnju i dokazuju suprotno. Tako da je vrijednost knjige što dokumentira da ni za vrijeme prve Jugoslavije nije bilo jezičnog unitarizma. Ali cilj knjige je nešto sasvim drugo: pomoću mita o jezičnom nasilju raspirivati međunacionalnu mržnju. Autor koristi stereotipnu priču o jezičnoj ugroženosti i neprijateljskim namjerama s raznih strana kako bi huškao protiv Srba, raznih drugih nacija i protiv svakoga tko nije njegov istomišljenik. Na taj način Samardžija umjesto znanstvenog pristupa jeziku nudi politikantski pristup. Neuki pristup primjenjuje i kod teme povijesti, čija je jedina funkcija u knjizi da usaduje mitsku sliku prošlosti. Kako bi povijest prilagodio vlastitim nacionalističkim potrebama, on prepravlja naslove djela iz davnih stoljeća, prekraja sadržaj pojmove i izostavlja spominjanje dogadaja koji bi pomogli objektivnijem sagledavanju teme. Zato Samardžijina knjiga jednu stvar zorno pokazuje, a to je do kojih razmjera su autori poput njega spremni uništavati znanost i pervertirati je kada sebe stave u službu neke ideologije.

SNJEŽANA KORDIĆ

Domišljanje svijeta bez fige u džepu

Marina Šur Puhlovski: *Trojanska kobila — Antipojmovnik u praksi.*
Stajer graf, Zagreb, 2006.

Da knjige katkad imaju sudbinu baš poput živih bića, dokaz je i ovaj roman Marine Šur Puhlovski. Naime, prvo izdanje bilo 1991. i, prema svjedočenju autorice, roman nije dobio nijednu kritiku, ni pozitivnu ni negativnu. Jednostavno je ostao prešućen, ali naklada se potiho rasprodala — pa tako ispada da ipak nije ostao i nepročitan. Barem ne što se tiče anonimne čitateljske publike — koja je već od intrigantnog i duhovitog naslova prepoznala drukčiji izričaj. I tako eto drugog izdanja, tiskanog neposredno nakon autoričinih zapisa pod naslovom *Antipojmovnik*. To se čini dobrim parom knjiga: u prvoj je sadržan autoričin umjetnički manifest u kojem vrlo izravno iznosi svoj pledoaje za istinsku književnost/umjetnost, koja neće podlijegati nikakvim zamkama bilo ideološkim bilo teorijskim; neće zastraniti u kič i ružno, banalnost i besprizornost. Roman je pak primjena tih stajališta — ostvarenje njezina umjetničkog manifesta.

I kao što u *Antipojmovniku* u retrospekciji iščitane književne i filozofske literature te domišljanja svojih spoznaja i istina, tako ni u romanu *Trojanska kobila* Marina Šur Puhlovski ne upada u najčešće zamke domaće suvremene proze — biografizam ili dokumentarizam (ili što bi autorka rekla — novinarstvo), ali ni u zamku terapeutskog poopćavanja. Pisanje joj je kao disanje, a budući da je osvijestila i veliku premisu laćanja pera »Pisati se nauči u trenutku kad se nauči kako ne lagati, kako biti iskren. No to istodobno

znači pristati na proturječnosti.« — jasno je da se smjelo suočila sa svim posljedicama. Pa tako i posljedicom nerazumijevanja od strane kritike. Uzgred: autorica je vrlo kritična spram književne kritike, a još više književne teorije i teoretičara, kao onog čimbenika koji zatire umjetničku književnost a zagovara puku zanatsku (stvarnosnu, bestselerovsku, usko žanrovsku).

Ustvrdiši kako zadača pisca nije da zabavi nego da stvara nove vrijednosti, Marina Šur Puhlovski željela je pokazati kako istinska književnost ne može biti »grickanje čipsa«. Stoga je roman *Trojanska kobila* gusto štivo, zbijeno i žilavo od pojedinačnih egzistencija koje su u njemu stijesnjene poput vojnika u nutritini jednog od najznamenitijih simbola zapadne civilizacije na koji asocira naslov romana. Već od samog naslova, preokrenuvši rodnu određenosť metafore i simbola, autorica je odlučila pokazati kako djeluje njezina teorijska postavka o tome koliko je važna fraza u književnosti, tj. neobično je važna jer čuva književnost od banalnosti, ali i od nerazumljivosti. Usput se suptilno našalila s mnogim obrascima mišljenja, pisanja, doživljavanja kojima nas zasipaju sa svih strana. U Epilogu *Trojanske kobile* čak je napisanjetku i izravno sažela sve prethodno ispisane stranice, komentiravši sudbinu svoga protagonista: »... jedino Pisac nije zaboravio Ludaka, ni onda kad je ovaj ostalima već isčezenuo iz sjećanja, bilo zato jer im je Zaborav bio ugodniji od Sjećanja koje se nije htjelo pretvoriti u Znanje, bilo zato jer su i sami prešli u Zaborav, tj. — kako to s ljudima biva — umrli, te i danas vjeruje da se Ludak negdje pritajio, kao, recimo, bakterija ili virus, u knjigama, u zemljama...«

Tkivo romana načinjeno je od pojedinačnih egzistencija koje prianjaju jednu uz drugu izravno — bez »razvodnjavanja« de-skripcijama tj. ukrasima ili »zamagljivanju« metaforičkim poetskim slikama, pa čak i bez raspršivanja u dijalozima. Jer sve to odvlači pozornost od same biti. Pozicija

pisca, koji jest svojevrstan bog jer stvara novi svijet i ima prema njemu odgovornost koju nimalo ne umanjuje činjenica da je imaginaran, štoviše — omogućuje autorici da u vezu dovede svijesti koje ne znaju jedna za drugu, da poveže slučajnosti koje to nisu i prida smisao zbivanjima i osjećajima koji se protagonistima doimaju besmislenima. Kao da je željela pokazati kako je moguće danas na nov način ispisati realističan roman s povjesnom matricom, s krajnje ekonomičnim sredstvima izražavanja — a da pritom ipak nije riječ o npr. jezičnoj štrosti ili nepoznavanju palete stilskog repertoara. Naprotiv, recimo da je moguće primijeniti poznatu maksimu iz likovnih umjetnosti: nema dobrog ni istinskog apstraktnog umjetnika koji prije toga nije vrsno ovладao figuracijom. Tako je *Trojanska kobila* knjiga sazdana od svojevrsnih koncentrata, kako u sadržajnom smislu (samo povjesna esencija iz pojedinačnih života), tako i u smislu konstrukcije (elementarne, u značenju da je riječ o prirodnoj, tzv. čistoj formi) i uporabe grade (jednostavnost i funkcionalnost). Od prve rečenice u svojevrsnom *tour de force* nižu se životi tih »sardina« stješnjenih unutar korica romana: »Kad je gospodin Martin zaprosio gospu Rozaliju, najmladu kćer imućnoga n–skog bačvara, ona je rastom konačno uspjela nadmašiti metlu, već četiri godine mijenjala je u gaćicama krpe od kojih bi zaudarala na pljesan, znala je šivati, vesti, iskuhavati sapun i napraviti krvavice od syječe ispuštene krví... potajno je na sebi ispitivala krvine i raskršća koja su joj pružala potajne užitke... i potajno je mijenja svoje smede obojene poglede s pogledima Šegrta koji je kod njezina oca učio za bačvara...«

Gradeći roman od supstrata pojedinačnih egzistencija određenih vremenom (naraštaji od dvadesetih godina prošloga stoljeća preko rata, poraća i gradnje »novog društva« pa do suvremenosti), prostorom, društvenim ustrojem (čak i izoštrivši dihotomiju ruralno–urbano), autorica je

ujedno gradila još jedan važan sloj — sloj o višeslojnosti pojedinačnih egzistencija. Naime, poveznica ili svojevrsna os romana protagonist je kojeg otac naziva Ivanom, Pomaјka Sinom, selo Mojsijem, gospa Rozalija Suprugom, Kuća Susjedom, Pisac Ludakom, Vrijeme Palikućom. Ono što ne možemo u svakodnevici — razlučiti svaki naš sloj, razdvojiti identitete koje nosimo u sebi, sagledati kako nas sve i na koje načine doživljavaju drugi a u odnosu na koje i tako (nužno) određujemo vlastiti identitet — može učiniti književnost. Književnost sa stajalištem, čvrstim svjetonazorom i čistom savješću, bez fige u džepu. To je ta »kobila« u Trojanskom konju koju nije uvijek lako opaziti, a nije jednostavno ni s njom se suočiti.

Stvorivši junake kao tipove i njihove životopise kao arhivsku gradu (otuda velika slova za opće imenice koje nose taj sadržaj i zbivanja koja su tipična, pojedinačna ponašanja koja su uvriježeni obrazci), Marina Šur Puhlovski je izbjegla dvije slijepje ulice književnosti o kojima je pisala u *Antipojmovniku*: a) nije pisala književnost koja odbija domisljati svijet (vidom, ne razumom), koja gubi simbol uspostavljajući se na pukoj stvarnosti; b) nije pisala književnost koja sve svodi na simbol gubeći vezu sa stvarnošću.

Marina Šur Puhlovski ne samo da se svojom prozom odbija prikloniti uz masu (ili kako bi to ona rekla: stati na Hrpu, postati Hrpa »Znati pisati — a nemati što reći, djelo je famulusa. Vještina bez mudrosti apologija je Hrpe.«), nego ustaje protiv nametnutih obrazaca, i mišljenja i stvaranja.

JADRANKA PINTARIĆ

Kulturalni studiji — odredišta i rješenja

Dean Duda: *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturnih studija.*
Disput, Zagreb, 2006.

Negdje na pola vremenskoga puta između provirivanja kulturnih studija iz birminghamskog sveučilišta i njihova postupnog uvodenja u naše akademsko podneblje, jedan od njihovih vodećih predstavnika Richard Johnson sastavlja članak iz predavanja održanih u Napulju i Palermu te mu kao naslov odabire pitanje: »Što su uopće kulturni studiji?« U nastojanju da, dakle, sredinom osamdesetih, apsorbira njihovu dotadašnju teoriju i praksu pa na temelju njih ponudi neki relevantan odgovor, on ukazuje na nekoliko mogućih strategija definiranja kulturnih studija. Oni se mogu pojimati kao intelektualna i politička tradicija, također i sagledati kroz odnose prema drugim akademskim disciplinama, u kategorijama teorijskih paradigmi ili, napoljeku, definirati prema njihovim karakterističnim predmetima proučavanja.

Čini se da je Dean Duda, priredivač zbornika rasprava iz kulturnih studija *Politika teorije*, uzeo u obzir sve nabrojene identitetne čimbenike i potencijalna razlikovna obilježja ovog interdisciplinarnog pokreta pri strukturiranju svoje knjige. Šesnaest odabranih tekstova odnosno dvanaest autora tako ne ispisuju samo dijakijsku dimenziju radanja, institucionalnog kanoniziranja i širenja kulturnih studija, već posloženi unutar tri zasebne cjeline — *Osnove, Mjesto, Aspekti* — sugeriraju važnost prepoznavanja različitih komponenti unutar njihova pristupa kulturi. Isto tako, sam naslov zbornika *Politika teorije* već unaprijed upućuje na osjet-

ljivost problematike koju tekstovi iznose, podcrtavajući neodvojivost značenjske revizije pojma »kulture« od zauzimanja stava spram dotadašnjih znanstvenih tradicija i interesa u ovom segmentu društveno-humanističkog polja. Ukazivanje na »običnost« kulture, dekonstrukcija opozicije visoko-nisko i skretanje pozornosti na svakodnevni život iz današnje perspektive možda imaju pomalo banalan prizvuk, no prije četrdesetak i više godina u britanskom akademskom podneblju tomu nipošto nije bilo tako.

U tom smislu, autori poput Richarda Hoggarta, Raymonda Williamsa i Stuarta Halla odigrali su ključnu ulogu u afirmaciji svježih pristupa pluralnosti kulturnih praksi koje su se šezdesetih godina mogle itekako dobro prepoznati unutar britanskog društva. Valovi promjene na ovaj su ili onaj način morali naći svoj odraz, ili barem odjek, i u institucionalnim znanstvenim krugovima, što je na kraju rezultiralo postdisciplinarnim previranjima i priklanjanjem za ono vrijeme inovativnom, čak revolucionarnom poimanju kategorije »kulture« i njezinih terenskih uprizorenja. Nesumnjivo je na samim počecima britanske inačice kulturnih studija bilo neophodno odrediti pojmovlje i metodologiju, kao i prepoznati svakodnevnu popularnokulturalnu praksu, što su na najbolji način uradili spomenuti Hoggart i Williams u svojim knjigama *The Uses of Literacy* (1957.) odnosno *The Long Revolution* (1961.). Stoga je i logično da su dospjeli do pozicije dvaju uvodnih tekstova u zborniku, jer izabrani dijelovi njihovih knjiga postavljaju temelje za razumijevanje daljnjega razvojnog puta kako britanskih, tako i američkih i australskih kulturnih studija.

Za njima slijedi tekst s već citiranim Johnsonovim pitanjem kao naslovom, koji zajedno s Hallovim tekstom *Kulturalni studiji i njihovo teorijsko naslijede* čini drugu tematsku cjelinu *Mjesto*. Taj je dio knjige vjerojatno najmjerdavniji za tuma-

čenje naslova, poglavito i stoga što Hall, čija se još tri teksta nalaze u zborniku, ovdje propituje projekt kulturnih studija, kao i intervencije na njega, iznalazeći u nefiksiranosti njihova rubnog položaja i neuhvatljivosti njihova povijesnog utemeljenja moment, čak i potenciju političkoga. Hallov intelektualni angažman, koji bi se dao interpretirati kao »otpor kroz teoriju«, utjelovljuje birminghamski projekt koji je otvorio put postavljanju ključnih pitanja o promjenama u britanskoj kulturi.

Raspon analitičkog interesa birminghamskih kulturnih studija s vremenom se širio, a njihova tradicija preispitana u uvodna četiri teksta zbornika utjecala je i na razvitak australske i američke varijante ovog interdisciplinarnog pokreta. Tako najveće poglavje zbornika *Politika teorije*, naslovljeno *Aspekti*, okuplja dvanaest tekstova, koje uz većinsku skupinu britanskih autora potpisuju i Janice Radway, Meaghan Morris i James Clifford. Interes za popularnu kulturu u tim se tekstovima očituje na raznorodne načine. Neki polaze od književnosti, neki od medija, a ima ih koji se interesiraju i za svakodnevnicu, dokoliču i životne stilove. Sve ih objedinjuje odmak od elitističkih i konzervativnih koncepcija kulture prema simboličkim iskustvima i praksama običnih ljudi, drugim riječima utječu se socijalnoj odredbi kulture Raymonda Williamsa prema kojoj je ona »opis posebnoga načina života u kojemu se odredena značenja i vrijednosti ne izražavaju samo u umjetnosti i učenosti, nego također i u institucijama i u svakodnevnom ponašanju«. Uz propitivanje temelja kulturnih vrijednosti, ovi autori, zapravo njihovi tekstovi, ukazuju na mogućnost izazova tradicionalnom studiju književnosti otvarajući se prema pomnom čitanju popularnokulturnih fenomena. Ujedno i isertavaju smjernice za povezivanje različitih disciplina odnosno za metodološki pluralizam. Problemi klase, roda, rase i identiteta predmetnuti su u njima »čitanju« kulture koje s jedne strane stupa u dijalog s tradicijom, a s druge strane ostavlja puno prostora za nadogradnju, ne

baratajući odlučnim zaključcima i konačnim rješenjima. Skupljeni na jednom mjestu tvore dinamičnu cjelinu, jer veći dio tekstova u zborniku uspostavlja medusobnu interakciju, supostavljajući neupitni kronološki redoslijed vlastitih nastanaka fleksibilnijoj naravi vremenskog raspona kulturnih tvorbi i politika zastupljenih i tematski obradenih u njima.

Analiza muškosti unutar kulture tvorničkog pogona što ju provodi Paul Willis tako korespondira s mijenjom modusa ženskosti koju u časopisima i *rave* kulturi prepoznaje Angela McRobbie, dok se tekst Antonyja Easthopea koji razgraduje opreku između visoke i popularne kulture baveći se književnim djelima iz suprotstavljenih registara, *Srcem tame i Tarzonom među majmunima*, može dovesti u vezu s *Pisanjem »Čitanja romance«* Janice Radway kroz razliku koja se uspostavlja između tekstualnih interpretacija i etnografija čitanja kao istraživačkih metoda na sjećisu kulture i književnosti. Kao posljednji tekst u zborniku, Hallov pristup odmjeđivanju esencijalističkog pojma identiteta njegovom strategijskom i pozicijskom inaćicom na interesantan se način nadovezuje na probleme putovanja odnosno crnih putnika u tekstovima Jamesa Clifford-a odnosno Paula Gilroya koji Hallovom tekstu prethode.

O svim ovdje spomenutim autorima, kao i o onima preskočenim, u zborniku se mogu pronaći bibliografske bilješke, a kao popratna bilješka uz početke se tekstova nalaze i informacije o tome gdje su i kada ti tekstovi prethodno objavljeni, bilo kao dijelovi knjiga ili pak kao članci u zbornicima. No, čitateljima su uz te podatke ponudeni i naslovi drugih autora kao prijedlozi za čitanje koje bi bilo svojevrsno kritičko preispitivanje ili proširivanje problematike kojom se tekstovi u ovom zborniku bave. Predložena dodatna lektira uključuje autore, knjige i rasprave okupljene oko bliskih problema, ali podrijetlom iz različitih društvenih i humanističkih disciplina, čime se u duhu kulturnostudijske politike zagovara pluralizam znanstvenih pristupa. Filtriranje i prevodenje tekstova

za *Politiku teorije* s razlogom se ispostavilo nešto dužim procesom, jer knjiga ovakvog karaktera, a svakako i plejada istaknutih autora koja je našla mjesto u njoj, zaslužuje pedantnost pri objavljuvanju i ozbiljan urednički posao. Dojam je da su pojavljuvanje, a i sadržaj ovog zbornika zamisljeni kao drugi korak na putu uvodenja kulturnih studija na domaću znanstvenu pozornicu, načinjen s malom distancem u odnosu na Dudinu autorsku knjigu iz 2002. *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*. Tomu u prilog govori i kratkoća predgovora i njegova nepretencioznost da se upusti u opsežnije izlaganje i razjašnjavanje povijesti i teorijske pozicije kulturnih studija, koje je uostalom već odradeno.

254

OZREN BITI

Dva primjera teorije s ljudskim licem

Poetika pitanja: zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solaru. Ur. Dean Duda, Gordana Slabinac, Andrea Zlatar. FF press, Zagreb, 2007; *Gordana Slabinac: Sugovor s literarnim dävom: eseji o čitateljskoj nesanici*. Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.

Nedavno se na našemu književnoznanstvenome tržištu pojavio jedan zbornik radova nastao u povodu sedamdesetog rođendana jednog od najpoznatijih hrvatskih književnih teoretičara i komparatista Milivoja Solaru u kojem se, na nekoliko mesta, raspravlja o stanju suvremene znanosti o književnosti ili se pak neke novije anali-

tičke paradigmе stavljaju u pogon. Taj je zbornik, naslovjen *Poetika pitanja*, tek jedan u nizu zbornika posvećenih domaćim književnim znanstvenicima koji su se u akademском okružju pojavili u posljednje dvije godine. Valja ovdje spomenuti dobro pripremljen i metodološki raznolik zbornik 3–2–1, *kreni!* (2006.), u povodu sedamdesetog rođendana prvog imena hrvatske filologije Ante Peterlića, potom zbornik rada ova *Osmišljavanja* (2006.), nastao prigodom osamdesetog rođendana književnog povjesničara Miroslava Šicela itd. Zbornici ove vrste prigoda su da se revaloriziraju metodološke i analitičke postavke starije generacije književnih znanstvenika, što najmladi istraživači, prisutni u publikacijama toga tipa, nerijetko i čine. Od spomenuta tri zbornika koncepciski je, naime, možda najzaokruženiji onaj posvećen književnoznanstvenome opusu Milivoja Solaru. U njemu se, u pet uvodnih rasprava, revalorizira Solarov analitički sustav, i to iz nekoliko perspektiva. U prvom se eseju Davida Šporera, koji nosi naslov »Teorija s ljudskim licem«, razmatraju (dalekosežne) posljedice *pristupačnosti i nepretencioznosti* Solarova književnoteorijskoga diskurza te interpretativnog instrumentarija koji takav diskurz u stopu prati. Šporer ističe hvalevrijednu Solarovu usredotočenost na tekst, u moru (mahom angloameričkih) teorija koje se pretvaraju u alternativnu metodologiju proučavanja književnosti, odnosno koje pritom postaju:

»nekakva općenitija metametodologija humanističkih disciplina koja se bavi uvjetima mogućnosti pojedinih disciplina, demonstrira uzajamnu uvjetovanost interpretacije i predmeta proučavanja« (Šporer 2007: 14).

Autor je iznimno kritičan prema tom trendu u znanosti o književnosti, koji se nipošto ne odlikuje *trajnošću, autonomijom i dosljednošću* — a to su zapravo važne karakteristike Solarova opusa ili njegove analitičke »metode« — i ističe da se sastavnice kompendija »postmoderne

Teorije« neprestanim i neiscrpnim ponavljanjem najčešće banaliziraju, da bi naposljetku postale jednostavno dosadne. Solarova se teorija, upravo u takvom kontekstu protumačena, doima kao »teorija s ljudskim licem kod kojeg se iza pogleda ozbiljnog učitelja nazire smiješak mudraca« (Šporer 2007: 20). Andrea Zlatar u tekstu »Teorijski diskurs i znanstvena zajednica« usredotočuje se na žanr *pisanog predavanja*, koji se može smatrati jednim od najomiljenijih žanrova unutar književnoznanstvenog izražavanja kojim se Solar koristio. U tekstu se pak književnoznanstveni diskurz toga teoretičara razmatra ponajviše iz perspektive uspostavljanja i funkcionaliranja znanosti o književnosti kao znanstvene discipline. Andrea Zlatar tom je prilikom polifoničnost diskurza suvremene teorije, kao i »unutrašnji dijalogizam« svih Solarovih predavanja o književnosti, istakla kao kvalitativnu prednost. Jer, u Solara je to svakako slučaj, na taj se način, gotovo prirodno, znanje koje se akademskome krugu slušatelja i čitatelja, nai-me akademskoj zajednici korisnika, prenosi ili tradira, istodobno može preispitati, opovrgnuti, dovesti u sumnju i sl. Jer Solar nastoji, konačno zaključuje Zlatar, »vratiti smisao onome 'predavati', što upućuje na 'prenositi znanje', predavati ga da-lje«; trudi se zatim »vratiti smisao onome što pretpostavlja nasljedivanje, upisivanje u tradiciju, njezino nastavljanje« (Zlatar 2007: 24). Posljednja tri eseja u uvodnom dijelu zbornika nastoje pak rasvijetliti pojedine segmente Solarovih književnoznanstvenih analiza: naprimjer, Gordana Slabinić tumači njegovo osobito videnje postmoderne kao epohe, u svjetlu paradoksizma, ili, s druge strane, njegovo videnje avangardističkih tendencija u književnosti ili drugim umjetnostima u kontekstu apsurdističkih filozofema, Pavao Pavličić pro-pituje Solarov interes za gotovo »školničke« interpretacije lirske poezije u kojima do izražaja dolazi autorovo osebujno shvaćanje pjesničkoga jezika, kao visoko rafini-

ranoga *simboličkog sustava* (Pavličić 2007: 49–53) u kojemu valja tragati isključivo za dubinskim značenjima, Josip Užarević se usredotočuje na Solarove prinose analizi i istraživanju književnih mikrostruktura, posebice njegove prinose analizi viceva.

Drugu i treću cjelinu zbornika čine studije vrlo različitih metodoloških profila i interesa, najčešće na tragu Solarovih istraživanja, tradicionalne književnopovijesne i etnofolklorističke, teatrološke, kulturnostudijske i psihoanalitičke provenijencije. U tim se studijama analiziraju raznovrsni, književnopovijesno i književno-komparativno relevantni fenomeni, ne samo iz područja hrvatske književne kulture — iako tekstova posvećenih hrvatskoj književnosti ima najviše — nego i iz korpusa koji je Solar uvelike istraživao, osobito kanona »svjetske književnosti«. Naprimjer, Dunja Fališevac piše o raslojavanju u književnosti 18. stoljeća, posebice u Dubrovniku, a Lada Čale Feldman o problemu »narrativizacije« dramskoga diskurza u *Banke-tu u Blitvi* Miroslava Krleže i *Između činova* Virginije Woolf. Vladimir Biti piše o koncepciji i rekonceptualizacijama povijesnoga romana kao i o granicama povijesne poetike, Tatjana Jukić o problemima povijesnog dogadanja u »futurističkim programima« romanopisa Herberta Georgea Wellsa, kao i o sličnim odjecima u hrvatskome romanesknome diskurzu, Dean Duda analizira »modernističke forme putovanja« na primjerima putopisa Miroslava Krleže, Slavka Batusića i Marijana Matkovića. Jedan je od intrigantnijih tekstova u zborniku, ponajprije književnometodološke problematike, onaj Davora Dukića, koji nosi naslov »Rana *Völkerpsychologie* i pro-ucavanje književnosti i kulture«. Dukić se bavi utjecajem *Völkerpsychologie* na razvitak nekih dvadesetstoljetnih književnoznanstvenih sustava i možebitnim odjecima navedene paradigmе u novijim, antropološkim istraživanjima književnosti i kulturi, poglavito u kontekstu književne ili pak historijske imagologije. *Poetika pitanja*,

zbornik posvećen književnoznanstvenom radu Milivoja Solara, veoma je vrijedan projekt u kojemu su sjedinjeni različiti metodološki pristupi, a sve u svrhu revitalizacije i revalorizacije jednog od najvrednijih i najopsežnijih teorijskih opusa u hrvatskoj znanosti o književnosti. Vrijednost je tog projekta višestruka, kao što sam u nekoliko navrata ranije napomenuo. Prvo, u njemu se suvremena hrvatska znanost o književnosti ili njezine ne tako rijetke »pomoćnosti« polemički sagledavaju. Drugo, u njemu su ponudena nova čitanja različitih segmenata i hrvatske i europske književne kulture, bez pretenzije *sveobuhvatnosti* i *apsolutnoga znanja*, sasvim u maniri »Solarove metode«. I treće, u njemu su na okupljeni radovi metodološki, generacijski i interesno različitim znanstvenika iz područja humanističkih znanosti — književnih povjesničara, teoretičara, teatrologa, filozofa i općih lingvista — Solarovih učenika ili suradnika, koji se, svi odreda, prema profesorovu teorijskom naslijedu ne odnose samo apologetski i monumentalistički, nego s njime, odnosno s njegovim analitičkim (pret)postavkama, ulaze u nadasve plodan dijalog.

Solarovom *prvom učenicom* zasigurno se može smatrati književnu teoretičarku i komparatisticu Gordana Slabinac. Živo zainteresirana za avangardnu problematiku u zapadnoeuropskim književnostima, o čemu svjedoči i njezina prva autorska knjiga, posvećena hrvatskome avangardnome pokretu (*Hrvatska književna avangarda*, 1988.), u ovome je razdoblju svoja istraživanja okupila u knjizi simptomatična naslova *Sugovor s literarnim davlom: eseji o čitateljskoj nesanici* (2006.). Zbirka je to studija u kojoj autorica raspravlja o različitim fenomenima moderne i postmoderne kulture, pri čemu interes, gotovo intimistički živ(ahan) interes, za književnu produkciju prošloga stoljeća izbjeg na svakoj stranici, a analitičku pozornost Gordane Slabinac u istoj mjeri zaokupljaju i čisto teorijski problemi, poput pojmoveva bezda-

nosti i optimalne projekcije koji postaju karakterističima za modernističku spisateljsku praksu kao i opusi autora, primjerice onih višestruko kanoniziranih, poput Pavla Pavličića, Miroslava Krleže i Janka Polića Kamova. Međutim, ni u jednom trenutku autorica ne odustaje od svojega prvobitnog i metodološki simptomatičnog nauma — »Nastojala sam govoriti (sugovoriti) o nekim problemima modernističke, avangardističke i postmodernističke književnosti, koje su opasno izvragnute davoljoj provokaciji i osporavanju.« — što njezinu knjigu pretvara u monografiju o jednom djeliću dvadesetstoljetne književno-kultурне produkcije. Nije nipošto slučajno što autorica svoju knjigu otvara dužnjim tekstrom o rekonceptualizaciji pojma *bezdanosti* u dvadesetstoljetnome književnom i književnoteorijskom diskurzu, pri čemu u sjećanje doziva *Povijest Slavonije u sedam požara* Stanka Andrića, Brešanove kazališne komade, Pavličićevu romanesknu praksu i, naravno, Borgesa. Taj se pojam, koji u kulturi postmoderne zadobiva status fenomena, ako ne i književnoumajetničkog instrumenta, stoga dovodi u vezu sa srodnim mu pojmovima interteksta, metateksta, parateksta, metateatra, štoviše i ironije, odnosno s pojmovljem s kojime se Slabinčeva u nekoliko navrata u svojem istraživačkom radu susrela. (Treba li ovdje upozoriti na njezinu knjigu *Zavodenje ironijom* (1996.), koja sadrži nekoliko eseja o intertekstualnom potencijalu ironije i njezinim resemantizacijama u avangardi.) U drugom eseju knjige, naslovrenom »Diskurzivne mogućnosti *pronadjenog rukopisa*«, Slabinčeva progovara o jednom osobitom tipu književne mistifikacije, koji je karakterističan za sve žanrovske oblike i koji se pojavljuje u svim razdobljima književne povijesti. Riječ je o fikcijskom, ustvari o metafikcijskome postupku »pronalaženja rukopisa«, koji može ali i ne mora postati kompozicijsko načelo. Slabinčeva otkriva takav postupak, rudimentarno, već i u Cervantesovu *Don Quijoteu*, a potom i

u poznatome romanu *Ime ruže* Umberta Eca i pseudoautobiografskim *Zapisima iz mrtvog doma* Fjodora M. Dostojevskog. Možda su, pak, najintrigantnija dva teksta u ovoj knjizi »Optimalna projekcija postmodernizma« i »Hiperbolički diskurz avangarde«. U tim se studijama promatraju dva u mnogočem različita književnoperiodizacijska pojma s ciljem njihova međusobnoga *supostavljanja*, a da ne kažem i *sugovora*. Jer cilj bi prve spomenute autoričine rasprave bio postignut, barem prema njezinu osobnome svjedočenju, uspije li se demonstrirati »barem jedan od načina na koji postmodernizam, gotovo besprizivno sklon parodijskom kodiranju i ironijskom mišljenju [o tome je autorica u nekoliko navrata iscrpno pisala], rastvara jednu od vodećih poetičkih ideja avangardističke umjetnosti i pripadne joj kulture [tu će kulturu autorica podrobnije opisati na hrvatskome primjeru, također u ovoj knjizi, u studiji »Postoji li hrvatska književna avangarda?«], razvlašćujući je njezine veličine premještanjem u sferu uporabe, konzumacije« (Slabinac 2006: 61). Gordana Slabinac, u to nema sumnje, uspijeva raskrinkati sve »aporije« avangardne i postmodernističke svijesti, i to, u maniri ponajboljih književnih istraživača, radeći pomno na književnim predlošcima, dakle na Pavličićevim, Krležinim i Kamovljevim romanima (»Toplakov nezavršeni rukopis (Natuknica uz Kamovljev roman *Isušena kaljuža*)«, »Što je Pavličić radio u 19. stoljeću?« i, također iznimno zanimljiv tekst, »Ironija kao narativna figura u postmodernoj prozi (Primjer: Krležin roman *Na rubu pameti*)«. I iscrpnom studijom »Hiperbolički diskurz avangarde« autorica nastavlja analizu ikonoklastičkoga iskaza, koji je osobit za umjetničke tendencije u prošlom stoljeću, jer je njegova tendencija da prikaže ono što je, u okvirima »prirodnoga« ustroja kozmosa, »neprikazivo, u slučaju avangarde *novo*, dotad nepostojćeće, da premeti funkcioniranje ontološkog stroja i ustroja tradicije, da s pomoću pretjerivanja

prevlada omedenosti diskursa i temeljne zakonitosti ljudske opstojnosti« (Slabinac 2006: 164). *Sugovor s literarnim davlom* jedna je od najzanimljivijih knjiga o problematiči odnosa modernizma, postmodernizma i, s druge strane, avangardnih tendencija objavljena na domaćem književnoznanstvenom tržištu u posljednjih desetak godina. Po interpretativnom opsegu nevelika, zato što u obzir uzima tek nekoliko književnih djela i nekoliko problema, no po dalekosežnosti, iscrpnosti i lakoći argumentacije veoma kvalitetna, ova se knjiga može usporedivati s najboljim analizama europskih avangardističko-modernističkih tendencija, primjerice s onima Aleksandra Flakera. Gordana Slabinac ovom se knjigom upustila, kako sama kaže u predgovoru, u još jednu pustolovinu istraživanja suvremene kulture — koja, to valja napomenuti, predstavlja i njezin temeljni znanstvenički interes — otvarajući, tom prilikom, vrata i mladim generacijama sugovornika. Jer »kud i kamo je bolje kad vam na rame dode mali bijeli vrag i kaže: 'Hajde da čitamo zajedno...« (Slabinac 2007: 5).

LEO RAFOLT

Cvetnićev vijenac

Milivoj Cvetnić: *Lirika. Disput*, Zagreb, 2006.

Još jedan Cvetnić u hrvatskoj književnosti! Knjiga stihova objavljena 62 godine nakon smrti uvela je Milivoja Cvetnića (1921.–1944.) u hrvatsko pjesništvo: pariškoplavе korice, prikladne za prvu zbirku u sad već

dalekom ratu nestalog mladića, i na njima reprodukcija »žarkog pejsaža« Kostajnice slikara Davorina Radića datirana 2006. koja upućuje na pjesnikov zavičaj, omedjuju knjigu kao predmet koji čitatelj sada može uzeti u ruke. Ondašnji student koji bi danas, da je ostao živ, bio starac, ispisao je svoje stihove (nije ih nikada objavio!) unutar geografskih koordinata svoga kratkog postojanja: od rodne Kostajnice, preko Zagreba, Splita i opet Zagreba te Županje i Kostajnice do partizanskog hoda po ledenim ličkim vrletima gdje mu je neznani grob. Svjetloksi mladić s naočalama, krhkog zdravlja, napustio je studij medicine i odabrao književnost na zagrebačkom Sveučilištu (urednici Dubravka Sesar i Josip Užarević s pravom donose podatke iz životopisa i pjesnikove fotografije). Doznađemo da je bio zatvaran, mobiliziran, progonjen zbog svojih ideja. Ne piše o tome, u stihovima iz svoje pretposljednje zime priziva blistavo ljeto kao alternativu ljubavnoj boli: »Molio sam: Rijeko, / poteci / još blistavija! / I: voće, otežaj, / da se još niže / granje savija! // Sunce, narasti, / pripeci, / još plamnije. / Zrikavci, zričite, / cvrčite, cvrčci, / još pomamnije! // Ne tuguj zbog nje, / srce, zapjevaj / još radosnije. / I ljubi, ljubi / život taj / još zanosnije!«. U hrvatskoj poeziji klasičnim Nazorovim onomatopejama Mediterana Cvetnić daje vizualne i auditivne bljeskove iz porječja svoje Une, rijeke imena-znamena.

Urednici su Cvetnićevu liriku podijeli u tri cjeline: »Sonetni vijenac«, »Pjesme« i »Rijeka«, pri čemu prve dvije pripadaju ranom razdoblju (1936.–1942.), dok predegzistencijalistička »Rijeka« pripada dvjema posljednjim godinama pjesnikova života. Pomno strukturiran i stihovno elaboriran sonetni vijenac u kojem zadnji, četrnaesti stih svakog soneta biva ujedno i prvi stih idućeg obrće Prešernov model, pa tako ne završava nego počinje magistralom naslovljenom *Njoj koja to nije bila*, a slijedi joj četrnaest numeriranih, takoder naslovljenih soneta: Čežnja, Radost, Slavlje,

Mora, Trijeznost, Zanos, Strast, Muke i bol, Nadanja, Pobjeda, Sreća, Trnje jave, Strahota i Prkos. Ako su tematizirani sentimenti dijelom i predvidivi u kontekstu hrvatskog pjesništva na prijelazu iz 30-ih u 40-e godine prošloga stoljeća, Cvetnićev vijenac iznenadjuje svojom unutrašnjom koherentnošću. Akrostih vijenca je udvostručeno žensko ime i glasi: MIRJANA-MIRJANA. U svom predgovoru ovoj zbirci versolog Cvjetko Milanja zamjećuje da ovaj »ciklus određuje inače osnovna pjesnikova dihotomija, jer ljubavne ushite i ekstatične osjećaje vazda prate tamniji tonovi 'zlokobne ptice' i 'zlih ljudi', pa je ljubavni ushit časomice ponesen 'ludim snovima', ali mu odmah prijeti 'java kužna', pa se to raspoloženje predaje 'mjedi stiha', što znači da generičko i opće egzistencijalno pitanje postaje grada pjesme« (str. 9). Dodali bismo još: Cvetnić tim svojim odabirom upleće (oslonit ćemo se i na značenje upisano u pjesnikovo prezime!) u lirsko pletivo svog sonetnog vijenca jedno žensko ime koje — na tragu Danteove beatificirajuće Beatriče i Laure koja u Petrarkinoj lirici, kao što je znano, evocira i lovor, i zlato, i lahor, a ime odmila (LAURETA LAUREA) joj je sloganima upisano/upletono u V. sonet *Rasutih rima* — sobom donosi nove semantičke nanose imanentne ovom imenu slavenske tradicije: MIR kao ideju unutar koje kruži ideal ljubavi, ali i ideal prirode (»slijeva se mir, ko rijeka«) i opreka ratu (usp. stih: »... u Novu godinu četrdeset treću, / pa prošla ona u ratu, ili miru!«, iz prigodnice *Seki kao dar*). Istaknuli bismo još i središnji slog toga ženskog imena — JA — koje pak zrcali pjesničko 'ja' ostvarenio kao »rascvalo srce« (sonet I, IX, X, XIV), »srce rascvalo ko ruže« (I) »srce bogato« (XI), srce koje »biva vrtom« (I) i dalje se mimikrira u »zračne vrtove« (XII). Svojevrsni individualni stilnovizam (srce kao mjesto plemenite, uzvišene ljubavi), pa i oksimorone koji ga nadrastaju (»Ja pjevam, plačem, od sreće se smijem«, »radosne ptice«/»jata zlih strasti«, »ugasli

plam«) Cvetnić je baštinio iz vlastitoga emocionalnog iskustva. I pseudosonet *Zvjezdani*, premda manje uspio, nudi sličan ključ čitanja. Na ovoj vremenskoj udaljenosti teško je ili gotovo nemoguće rekonstruirati pjesnikove lektire, ali nam se i ovako rekonstruirana čini očiglednom Petrarckina (ne petrarkistička!) lekcija u kojoj je pjevanje »ublažavanje boli« i gdje težnja ka brušenju forme prati sadržajni nemir pjesničkoga ja, njegovu strepnju i žudnju, a naslovi soneta u vijencu asociraju na zaokruženost epizoda po uzoru na Petrarckine *Trijumfe*.

»Bić sudbe«, »bolna, kruta kob«, »rug opor«, »praćen sumnjom, nemiran« sintagme su koje svjedoče o pjevanju kao procesu i kao anticipaciji vlastite sudbine u završnom sonetu vijenca, *Prkos*: »Pod šutnjom neba i nad ljudskom zloćom, / Opito teškom i slatkom punoćom, / Moje se srce rascevalo ko ruže.« U strahoti ratne zbilje Cvetnićev o životu razgovara s vjetrom, simbolom slobode (*Poruka prijatelju vjetru*): »... O uzmi i moj! Pretvori u silu / glas moj, taj jecaj sa općeg stratišta« gdje se u pustoši čuje još samo »zvižduk nad brdom lješina« s nadom da će upravo on, vjetar donijeti »očišćenje novoga potopa«.

Cvetnićeva prva ljubavna iskustva ispisana su u katrenima (i ovdje u formalnoj udvojenosti, dva puta po pet strofal!) sastavka *Željeznička mala*, posvećenog kćerri nadzornika pruge: »Mala s tračnica, mala, sa okretom kotača / u oku, sa soptanjem strojeva u glasu, / mala s trakama žice mjesto opasača, / mala, sa zavojem pruge u tom pasu / što kliže pod rukom, što diše, što sanja, / što je ko rijeka, i zvjerka, ko maza, s kosom, tamnim slapom kraj polja obraza, / parom što sjene livadi poklanja« (str. 34–5). Ovdje željeznica nije sotonski stroj novoga doba, nego tek korelativ, raspšren na mnoštvo sastavnih elemenata koji uokviruju čudo prve ljubavi!

Treća cjelina, »Rijeka« nastavlja se na ranije stihove *Željezničke male* »Što volim tu rijeku, taj dah, tu usnu, ...« i tematizira

vodeni mikrokozmos koji oscilira između prisnog »Vodo roditeljko...« (*Vječna voda*) i fantastičnog »U nekom kraju, kojeg možda nema / rijeka čudesa poljem protiče« (*Pejsaž zaboravi*). Rijeka je prisian, ali i strašan pejsaž, ona je »draga čarobnica koja pjesničko ja može stopiti sa slikom svijeta u želji i ispunjenju: »U vječnoj mijeni prostoru kružiti / i biti početak i kraj«, ali i odijeliti ga od stvarnog svijeta: »Ko rijeka, iz tla istog ničem, / no plovim svojim rаем«, ali i kobni ponor iz kojeg vreba davljenikovo »oko ugaslo«.

Spomen na more tek je usputan u Cvetnićevu pjesništvu i zapravo je slika kopna: »Volim kad vjetar oblačine ziba, / kad stablo puca, al se ne sagiba, / Krošnje u buri ko stijezi vijore!« (*Zanos*). Naznake tog pejsaža oprečne su misteriju rijeke i njoj immanentnom usijecanju u prirodu, rijeke koja je zrcalo mijena dana i noći, sunčanog i tmurnog neba, koja je i »modrina svijetla, prozirna rijeka«, ali odmah zatim »ta voda glatka i crna«. U mijeni od kaplje do kaskade, od ponornice do pare — Pjesnik se poistovjećuje s vodenim transformacijama, a okovi forme, stiha, rima daju njegovim riječima snagu toga, struje, matice. Nastala prije toliko desetljeća a objavljena danas, njegova potraga za »čistim oblikom« isprepleće znano i neznano i otkriva se kao samosvojan prilog književnoj republici.

SANJA ROIĆ

Što je ideologija, a što umjetnost?

Ivan J. Bošković: *Orjuna — ideologija i književnost*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.

Napokon, bilo je krajnje vrijeme da dobijemo ozbiljnu studiju o ukletim hrvatskim književnicima, tzv. orjunašima. Pod utjecajem komunističke, pojednostavljene i politički determinirane, propagandne slike, pripadnike Orjune kvalificiralo se kao izdajnike, fašistoidne i zločinačke elemente koje se jedino može — uništiti. Takav odnos prema njima nastavljen je i nakon 1990. godine, bjesomučno i uglavnom tendenciozno, ali sa stajališta ekskluzivnog, kroatocentričnog hrvatstva. No dok su komunisti bili ti koji su stvarno, politički i fizički, obračunavajući s četništvom za vrijeme i poslije II. svjetskog rata, likvidirali orjunaštvo, dotle su hrvatski nacionalisti prigrabili rezultate te pobjede i uglavnom retorički nastavili napadati orjunaštvo, najčešće podrazumijevajući pod tim pojmom pročetničke elemente ili, čak, sve jugoslavenski orientirane Hrvate.

Boškovićeva knjiga, njegova doktorska disertacija (*Ideologija Orjune i njezini refleksi na književnost splitskog književnog kruga između dvaju svjetskih ratova*, 2006.), ispunjava trovrsnu zadaću, kako je navedeno u predgovoru. Prvo, »ova knjiga želi rasvijetliti neistražene procese, ideje, političke orijentacije i tendencije koje su oblikovale kulturnu i književnu povijest Splita u prvoj polovici 20. stoljeća«. Drugo, »istražiti odnos između ideologije Orjune i njezine književnosti, pokazati preobrazbu političkih ideja u književni tekst te rasvijetliti utjecaj prihvaćene ideološke orijentacije na političke i životne sudbine pojedi-

nih autora«. Treće, »u teorijskom smislu, knjiga želi biti doprinos istraživanjima kompleksnog odnosa ideologije i književnosti te pridonijeti otvorenoj književno–počvreskoj raspravi o utjecaju ideologije na hrvatsku književnost«. Zadaci, dakle, značajni i intrigantni, u knjizi koja po prvi put pokušava ozbiljno i meritorno analizirati Orjunu i orjunaštvo te njezin utjecaj na književnost. Zaključci koje Bošković izvlači nimalo se ne razlikuju od zaključaka koje su svojedobno formulirali komunisti političko–propagandno pokopavajući Orjunu. Međutim, gle čuda, po pojavi Boškovićeve knjige pročitali smo da »Orjunu treba sagledati u kontekstu vremena u kojem je nastala a inače je dugo bila gledana iz komunističke vizure koja je bila neobjektivna« (*Novi list*, 2. III. 2007).

Svakako smo za to da se Orjunu sagleda u svjetlu njezina vremena, a to će reći u odnosu spram fašizma, socijalizma, komunizma (boljševizma), marksizma, ustaštva te malogradanskoga hrvatskog nacionalizma, prvenstveno radičevštine, koja se ubrzo (Radićevom kapitulacijom od 27. III. 1925.) sama diskreditirala, te naravno netom stvorenoj državi Južnih Slavena i južnoslavenskom nacionalizmu. Neće biti bez određene težine i kuriozitetne zanimljivosti navesti kratke, leksikonske, definicije nekih tada dominantnih ideologija, kako bi se sagledao odnos prema tim ideologijama prije »komunističke vizure« koja da je bila neobjektivna.

Čuveni *Leksikon Minerva* (»praktični priručnik za modernog čovjeka«) iz 1936. donosi začudujuće iscrpne članke o nekim od spomenutih ideologija (a to je jedno sveščanik od svojih 1600 stranica!). O Orjuni, dakako, nema niti retka, ali o **fašizmu** čitamo: »nacionalistički politički i socijalno–ekonomski pokret, došao 1922. na vlast u Italiji. Talijansku fašističku stranku osnovao Mussolini u Milanu 1919, postepeno je vojnički organizirao (‘crne košulje’). Sve slabiji državni autoritet, unutarnji politički haos pogodovao provedbi

fašističkog državnog udara ('Pohod na Rim' 1922), s kojim je stranka preuzeala faktičku vlast i Mussolini došao na čelo države. Fašizam je revolucionaran politički pokret bez doktrinarnih osnova, s praktičnim ciljem osiguranja državnog autoriteta (oslon na teorije nacionalizma i imperializma) diktaturom odozgo. Nosilac državne vlasti je fašistička stranka, osnovana na ideji vode (u čijim je rukama sva vlast); uz njega veliki fašistički savjet. Fašizam ide za novim državnim i društvenim poretkom: parlamentarizam u demokratskom smislu nadomešten staleškim parlamentom; klasne opreke želi da riješi staleškim, korporativnim organizacijama (sindikatima) poslodavaca i posloprimaca i slobodnih zvanja (zakon 'carta del lavoro') i odredbama odozgo (zabrana štrajkova, samostalni pothvat za uredenje odnosa radnika i poslodavaca). Država preuzima nadzor nad gospodarstvom (ali ne ukida privatni kapital) i odgoj čitavog naroda u disciplini i radu. Srž stranke nacionalna milica, jednakopravna redovnoj vojsci. Iz talijanskog fašizma razvila se vremenom općenita političko-socijalna doktrina. Na osnovu ove doktrine razni fašistički pokreti: u Njemačkoj (nacionalsocijalizam), Austriji (Dolfuss–Schuschnigg), Španiji (Primero de Rivera), ČSR (Gajda) itd.«.

Nešto lošije je prošao **socijalizam**, za koji stoji: »nauka, traži kolektivistički društveni i ekonomski poredak. Ideja socijalizma nastala je kao negacija individualističko-kapitalističkog društvenog i ekonomskog poretku, razvojem industrijalizacije, modernog kapitalizma i paralelni stvaranjem proletarijata (od 19. vij.). Isprva utopistički socijalizam s fantazijama o idealnoj državi budućnosti (Morus) ili s prijedlozima o reformi društva (Proudhon, Saint-Simon); naučni (materijalistički) socijalizam, sa zahtjevom revolucionarne preobrazbe društva i gospodarstva pod vodstvom proletarijata. Ideolozi Marx i Engels.«.

Obradba **marksizma**, također, je u istom tonu: »po K. Marxu i F. Engelsu pokrenuti tzv. naučni smjer socijalizma, kojega osnov čine Marxov *Komunistički manifest* i *Kapital*. Marksizam je zaokruženi sistem općeg naziranja na svijet, nauke o državi, društvu, ekonomiji i filozofiji historije. Za razliku od starijeg utopističkog socijalizma izvodi svoje zasade samo iz analize postojećih ekonomskih prilika. Filozofski osnov marksizma je filozofija Hegela i Feuerbacha i Marxovo materijalističko shvaćanje historije, a metoda od Hegela preuzeta i preobražena dijalektika. Nacionalno-ekonomski osnov marksizma su teorije o višku vrijednosti i izrabljivanju radnika, koje vodi do nagomilavanja kapitala (akumulacija) i koncentracije u rukama sve manjeg broja kapitalista. Marx zbacuje sve privremene socijalne reforme i traži klasnu borbu, koja treba da postigne besklasno društvo i ukidanje privatne svnjine.«. O **kомунизму** i **boljševicima** ovaj inače solidni *Leksikon* izvještava u nekoliko zanemarivih redaka.

O Orjuni, pak, nalazimo oveći članak u tada jedinoj, na južnoslavenskom prostoru, *Narodnoj enciklopediji* S. Stanojevića: »ORJUNA (Organizacija Jugoslovenskih nacionalista) stavila je u program i zadatak, da pomoći svojih moralnih, intelektualnih, a po potrebi i fizičkih snaga svojih članova, bude obrana političkih, kulturnih i ekonomskih tekovina, koje je jugoslavenski narod postigao svojim ujedinjenjem, da svojim djelovanjem, iznad svih stranačkih, klasnih ili vjerskih, bilo koje grupacije u državi, podiže i širi u narodu jugoslovensku unitarnu misao i svijest o dužnostima prema zajednici, narodu i državi, da energetično istupa protiv svakog rada, koji bi mogao ugrožavati osnovne uslove narodne budućnosti, jedinstvo naroda i države, da se bori protiv svih pojava, koje su izraz težnje za separatizmom plemenskim ili vjerskim, da pomaže izgradivanje jedinstvenog nacionalnog jugoslovenskog tipa i

izrazite jugoslovenske nacije u smislu svoga programa.« (tom III, Zagreb 1929).

Dakle, u osnovi ništa drugačije od revolucionarnih zahtjeva i fašizma, i marksizma, i ustaštva, i četništva — samo je drugi neprijatelj o čijoj se glavi radi. Da je orjunaštvo ideološki izraz ondašnjega malogradanstva, prvenstveno hrvatskoga, iz čijih se ideoloških stranputica integralno jugoslavenstvo i iščahurilo, ne treba posebno ni dokazivati. No za ideologiju Orjune, kao i druge jugoslavenstvujuće struje, postojao je jedan nerješiv problem, kako je davno zamjetio lucidni i mudri Josip Horvat: »Od ilirizma su tri generacije propovijedale, čak i ispovijedale, zajedništvo Južnih Slavena. Ideju je prihvatio dio inteligencije, ni 1% pučanstva, pa kad je ideja ostvarena, nije bilo Jugoslavena. U prvi mah nije bilo ni njezinih izrazitih protivnika, možda i njih 1%.« (v. *Hrvatski panoptikum*, Zagreb 1965., str. 194). U hodu ih se, kako se pokazalo i u monarhičkoj i u socijalističkoj Jugoslaviji, nikako nije mogao stvoriti da bi predstavljali relevantnu kritičku masu. (Bit će zanimljivo promatrati kako će se od našega materijala stvarati Europoljane!)

U drugom dijelu knjige Bošković je prikazao najistaknutije književnike splitskoga književnog kruga, sljedbenike Orjune: N. Bartulovića, Đ. Vilovića, M. Koroliću, Č. Ćićin-Šaina, S. Miličića, I. Lahmana i B. Stanojevića. Izradujući njihove portrete prikupio je značajnu gradu i octrao njihove životne putove. No nije uspio izgraditi distancu od ubočenjena površnog i moralizatorskoga ocjenjivanja tih pisaca, koje su ocjene skovali uglavnom samozvani i patentirani branitelji hrvatstva, koje se vuku već desetljećima i ne govore ništa: »uhvaćeni u mrežu Orjune«, »u službi ideološke zablude i dogme«, »zasljepljenost jedne ideologije«, »kontradiktorne osobnosti« o kojima se »malo zna, prepuštenima zaboravu i šutnji« (kao da se onda na tim šturmim informacijama išta može znati o »osobnostima« i »kontradiktornosti«), »za-

bludjeli sinovi hrvatske književnosti« itd. A kao da takvih »zabludejelih sinova«, i prije i poslije Orjune, u hrvatskoj književnosti i uopće među Hrvatima nije bilo na tuceta! Krleža je za Ljubu Babića, poznatijeg kao K. Š. Gjalski, nabrojio petnaestak ideološko-političkih orientacija, od kojih su neke bile pravo potiranje hrvatstva, pa ga nitko, evo već pedesetak godina, ne proziva zbog toga. Današnji hrvatski pisci dobivaju književnu nagradu s Gjalskijevim imenom! Sve će se to kroz vrijeme poravnati i zaboraviti. A ako je koji od proskribiranih napisao vrijednu knjigu, odoljet će zubu vremena i ljudskoj kratkovidnosti.

NIKICA MIHALJEVIĆ

Dekodiranje kulturnih kodova

Slomi, sruši, sprži — Camille Paglia tumači 43 najljepše pjesme svijeta. Postscriptum, 2006.

Camille Anna Paglia je doktorica engleske književnosti na sveučilištu Yale, profesorka humanističkih znanosti na University of Arts u Philadelphi, piše i kolumnu na web portalu — onđe analizira američku kulturu i politiku, a objavljivala je i u Playboyu, te u Penthouseu. Treba istaknuti kako je ona jedna od najkontroverznijih feministica — naime, mnoge je feministice kritiziraju zbog tvrdnje o ženskoj biološkoj podvrgnutosti prirodi i mehanizmu rada-nja. Konzervativcima se pak zamjerila čestim spoticanjem o svete zapadnjačke institucije — crkve i države kao personifikacije muške snage uposlene u gušenju prirodno

nadmoćnih ženskih snaga. Njezina knjiga »Seksualna lica — umjetnost i dekadencija od Nefretiti do Emily Dickinson« dočekana je uz burne reakcije u akademskim i neakademskim krugovima jer u tumačenju povijesti zapadnjačke artističke tradicije ona kombinira antropologiju, literarni esej, psihoanalizu i senzacionalizam. Treba istaknuti kako je u toj knjizi već tumačila pjesništvo, posebno renesansnog engleskog pjesnika Edmunda Spencera i Emily Dickinson. I u knjizi *Slomi, sruši, sprži* autorka primjenjuje sličnu metodu u tumačenju pjesama. U uvodu Paglia ističe kako je ova knjiga namijenjena široj publici, pa već pomalo zaboravljenom metodom close readinga želi pružiti interpretacije pjesama, rasvijetliti pjesničke tekstove i tako omogućiti užitak u čitanju. Za razliku od proučavatelja koji se bave samo formalnim aspektima knjige, njen način tumačenja predstavlja upravo otpor prema novoj kritici. Naime, njezina se metoda oslanja na učenje Miltona Kesslera, profesora na Sveučilištu Washington čija se teorija poezije temeljila na osjetilnim reakcijama i tjelesnim ritmovima. Njegova su objašnjena, ističe Paglia, bila dramatična, svečana i ingeniozno asocijativna. A te se oznake mogu odnositi i na Paglino tumačenje »najljepših pjesama svijeta«. Velik poticaj njenu tumačenju poezije dao je i Harold Bloom, jer njegova predavanja pružila su joj uvid u duhovnu dimenziju književnosti. Ovom knjigom ona stoga želi dati važnost ne nekim opusima pjesnika, već želi staviti težište na samu pjesmu, na svaki detalj koji postaje objašnjen. Stoga je i izabrala pjesme koje mogu izdržati višekratno čitanje. Prvi dio knjige sadrži kanonske pjesme Shakespearea, Donna, Herberta, Wordswortha, Shelleyja, Coleridgea, Blakea, a zatim i pjesme suvremenijih autora poput Whitmana, Dickinson, Yeatsa, Williamsa, Roetke, Plathove, Lowela, Blackburna, Krauta. Paglia se odlučila samo za pjesme koje su pisane na engleskom jeziku, kako bi izbjegla prijevode, a sam na-

slov knjige preuzet je iz »Svetog soneta XIV« Johna Donne-a. Važno je istaknuti odlične prijevode pjesama na hrvatski-prevoditelji su Vivijana Radman i Simo Mraović. Paglin doživljaj poezije je pomalo mističan — poezija za nju »otvara slavinu iskonskih energija, ruši prepreke i odlučno preuređuje naš ubičajeni način gledanja«, zatim naglašava važnost povijesnosti, ističe gotovo tjelesni utjecaj poezije, njenu svest (otud i često spominjanje antropoloških struktura), zatim osluškuje ritam pjesama, analizira svaki stih. Upravo dok piše o metaforama, ona se nadovezuje vlastitim analogijama, pa njen tekst postaje neka vrsta proživljenog čitanja. Navedimo primjer: »Pri kraju kvartine, opustošeno se, kosturu nalik stablo pretapa u porušenu gradevinu.« Netko bi takve interpretacije shvatio kao odveć impresionističke, odveć subjektivne, jer se u interpretaciji pjesme očekuje tek opis stilskih figura i poneka ocjena. No Paglina nadahnuta čitanja višestruko su zanimljiva jer povezuju povijesna, antropološka, književna znanja u jednu cjelinu, a pritom u središtu ostaje pjesma. Njene interpretacije sadrže i spominjanje raznih dogadaja, činjenica iz povijesti filma, slikarstva, ali i iz svakodnevice odredenih razdoblja, te kritiku rigidnih feminističkih čitanja, zanosne opise prirode te važnosti umjetnosti. Autorica se zapravo postavlja kao ona koja dekodira kulturne kodove, stvarajući svoje asocijacije i nadopisujući se u pjesmu, te na taj način postaje njezin sustvaratelj. Pjesma biva shvaćena kao afirmacija života. Nije stoga čudno da Paglia preferira romantične pjesnike koji su prekidali s tradicijom, favorizira romantični način stvaranja umjetnosti, maštu, te ističe da je romantično nadahnuće slučajno i vulkansko, i da se umjetničko stvaranje oslanja na »primativne, amoralne erotske energije čije nepredvidljivo djelovanje iznenaduje i samog umjetnika«. U tom smislu Paglia i vidi umjetnika kao demijurga, koji se gubi u hipnotičkom sjaju vlastitog svijeta. Upravo

zato ističe važnost prirode, ali i imaginacije koja je cenzurirana u korist društvenog sklada i ravnoteže. A to, po njoj, i jest svrha umjetnosti. Zato je i uvrstila pjesmu »Woodstock« Joni Mitchell, jer predstavlja uspješan prijenos iz pjevanog oblika u tiskani. Čitajući knjigu, možemo saznati i o opusima nekih pjesnika npr. Donna.

Posebno su snažne interpretacije pjesama Emilyy Dickinson — otkrivanja i doslovnih i simboličkih značenja, posebno u pjesmi »jer po Smrti poči nisam mogla«. Naime, dramatičnost koja završava gušenjem svijesti, uvlači nas u zastrašujuću atmosferu, kad tradicionalne strukture ne podnose uznemirujuću temu pjesme. Paglia pritom pobija neke već uobičajene interpretacije pjesama te slavne pjesnikinje.

Treba istaknuti kako Paglia voli hipbole, pa odveć često spominje kako je nešto prvo ili »dosad nevideno« itd. Posebno je impresivno kako autorica osluškuje ritam pjesme, njenu »energiju« — spuštanja i padanja. Ne treba zaboraviti i na dramatičnost, gradaciju u njezinu eseiziranju. Na kraju, riječ je o važnoj knjizi koju naša kulturna javnost, nažalost, nije prepoznala. Štreberski suhoparna, formalna tumačenja književnosti još uvijek bolje kotiraju, kao i pisanje o knjizi koja postaje tek povod za pisanje o vlastitom neznanju.

DARIJA ŽILIĆ

Nevjera vjernog prijatelja

C. K. Stead: *Zvao sam se Juda*.
Prevela Ljiljana Šćurić. Profil,
Zagreb, 2007.

Od davnina je čovječanstvo voljelo iznova prepričavati stare priče, ali je tek naše doba od toga napravilo žanr i postavilo stvar na teorijske temelje. No, stvar je mnogo jednostavnija u korijenima: dijete u nama želi uvijek iznova slušati stare priče s nekim novim detaljima, ili ispričane na nov način. Kad god u nekoj prići koju je čulo stotinu puta djetetu promjenite samo jednu riječ, u mašti mu to pobuduje neku novu sliku i neka nova pitanja. Tako se, između ostalog, spoznaje svijet. Tja, možemo to sad zvati i postmodernizmom, ali činjenica jest da se još od postmoderne odveć često otkriva »toplu vodu«, a neki su pripisuju zasluge i za »toplji zrak«.

Između ostalog, prijelaz tisućljeća na neki je način žeće i raznovrsnije reaktualizirao temu koja ne prestaje intrigirati zapadni svijet otkako je odredio trajanje svojih vremenskih jedinica: Isusovu osobu, božansku narav njegove osobe, korijene i izvornost njegova učenja, podrijetlo i vjerdostojnost evandelja, prijepore oko važnosti i uvjerljivosti apostola i evangelista, brojne tajne koje se pletu stalno iznova oko začetaka kršćanstva. Golemi jaz između povijesnih činjenica i (stalno iznova rekonstruirane) legende, prije ili poslije svakog (iole) razumnog nagnu na neka pitanja i sumnje, ali ustroj pojedinačne psihe rezultira zaključkom. Na žalost, u pravoj poplavi takve literature, bilo da je riječ o senzacionalizmom popraćenim bijednim knjižuljcima za neuku, ali (za čudima) gladnu svjetinu (poput one kojoj je Isus propovijedao?), bilo da se nadobudni

amateri upuštaju u bistrenje mutnih teoloških voda, iznimno malo je toga vrijednoga i dostojnog pozornosti. Ne samo u teološkom smislu, nego čak i u nastojanjima oko književnih interpretacija.

Među intrigantnijim temama s tog područja jest i ona o Judi, osobi i liku kako je prikazan u Bibliji i potom u povijesti. Od srednjega vijeka on je arhetipski Židov kojem se ne može vjerovati, koji za šaku srebrnjaka prodaje dušu, izdaje prijatelja, odaje se zlu. Tradicionalno on je olicenje izdajice i prodane duše, koliko god da su misleći pojedinci izvikivali logično pitanje: »Ako je prvotni Božji naum bio da njegov sin mora umrijeti na križu za spas čovjekostva, kako onda Juda može biti izdajica? Kako jedan običan čovjek može pomrsiti Božje nakane?« Stoga će, primjerice, Jorge Luis Borges zaključiti da je Juda upravo suprotno: naime, naš spasitelj i iskupitelj. No, kršćanska je crkva moćna i njezine se dogme ni po koju cijenu ne smiju dovoditi u pitanje. Srećom, danas se to više ne plaća doslovce životom. Ipak, gle: još je 1970-ih u Egiptu pronadeno »Judino evandelje«, prijepis teksta iz drugog stoljeća na koptskom. Objavljeno je tek nakon trideset godina i govorilo je o tome kako je Juda samo bio u službi Božjoj zato da bi Isus mogao ustati iz mrtvih. Naposljetku, u *Judinom evandelju* (Macmillan, 2007.) to je priznao i ugledni katolički teolog, papinski savjetnik i svećenik Francis J. Moloney pišući rukom Jeffreyja Archera i s visokim blagoslovom kardinala Carla Maria Martinija.

No, pola godine prije toga, a sam će autor reći da je to bilo srećom, objavljen je roman C. K. Steada *Zvao sam se Juda*. Za razliku od Archera, on nije ni tražio ni očekivao visoka pokroviteljstva. »Thanks God!« Odlučio je napisati roman iz Judine perspektive, temeljito se pripremao nekoliko godina, izučavao povijesnu gradu i stalno iznova iščitavao Novi zavjet. Stoga je njegova priča ljudski izvorna i dojmljiva u detaljima. Stara priča ispravljena na

nov način romana–ideje, iz pera pisca sklonog filozofskom skepticizmu (priznat će, doduše, u razgovoru kako mu je taj skepticizam u djetinjstvu ulila baka koja je bila vatrema pristalica marksizma — što je za Novi Zeland ne samo kuriozum, nego i povelika bizarnost!).

Dakle, Novozelandanin C. K. Stead u zrelom je sedmom desetljeću života i s bogatim spisateljskim iskustvom iznova ispravljedao priču Jude Iškariota. Točnije, njegovu romanesknu priču pripovijeda Juda u pomirenu spokoju svoga sedmog desetljeća života, koji se na obalama Sredozemlja, sada kao Grk imenom Ida, oženjen Grkinjom i otac dvojice odraslih sinova, koji se povukao iz trgovačkih poslova, prisjeća djetinjstva i mladosti provedene s Isusom. Preživio je previranja u Jeruzalemu, pobjegao iz Judeje i nastanio se na obali južno od Sidona. Kroz njegovo mjesto tu i tamo prođu prinosioci riječi kršćanske vjere, a jedan ga slijepi propovjednik osobito gane te ga primi u svoju kuću na neko vrijeme. Naposljetku se pokaže da nitko nije onaj za kojeg se izdaje. Doslovce. Premda je inače u velikom dijelu priče riječ o tome da valja metafore gledati u svjetlu zbilje i da zbilju ne valja tumačiti u odveć slobodnim metaforama.

No, priča se odmotava postupno, počevši od davnih dana djetinjstva u Nazaretu, kada su Juda i Isus imali istog učitelja, igrali zajedničke dječačke igre i tajne, zajedno odrastali i spoznavali svijet, odnose među ljudima pa i vjerama. Juda je potjecao iz bogate loze, otac mu je bio trgovac, a stričevi rabini u Jeruzalemu. Isus je bio iz siromašne obitelji tesara s mnogo djece i izrazito dominantnom majkom. Učitelj je favorizirao Isusa zbog njegove buntovne pronicavosti i oštromnost, dok je Juda bio povučen i sklon dubljem promišljanju, ali u slobodno vrijeme dječaci su ravno-pravno stvarali svoje igre. Kroz Judine sumnjičave oči promatramo i Isusovu preobrazbu od putujućeg propovjednika, kakvih je u ono doba bilo mnogo, u (samozva-

nog) božjeg odabranika Mesiju. Vjeran drug iz djetinjstva postaje jedan od bliske dvanaestorice odabranika začetnika nove sljedbe. Međutim, odgojen na drevnim ju-dejskim svetim spisima i u kritičkoj misli grčke filozofije, Judina je priča ponajprije priča skeptika koji nije povjerovao u mesijansku misiju svoga prijatelja, čovjeka od krvi i mesa, odredenog podrijetlom i vlastitom naravi. Ipak, njegov skepticizam ne vrijeda kršćanstvo: u vjerodostojnu Judinu glasu, punom smirenosti i pomirenosti, nema razmetljivosti ni polemičkih tonova, nema revolta pa ni rezignacija. On zapravo silno želi vjerovati, ali snažan racionalan glas u njemu potiče ga na stalno pripitivanje svih riječi i tvrdnji, reinterpretaciju situacija i naknadno pripisanih im značenja (eto npr.: je li Lazar doista uskrsnuo iz mrtvih ili je »samo« bio teški depresivac na kojeg je Isus djelovao terapeutski?). Doista, morate doći do pitanja: traži li vjera od nas da se odrekнемo čak i zdravog razuma, sebe samih? I naposljetku, nije li sve samo stvar interpretacije — postmodernistički rečeno — odnosno ne-prestanog prepričavanja priča. Nedvojbeno, riječ je moćno oružje, pa kad nas zatrave nečije uvjerljive besjede, jesmo li u stanju razlikovati zbilju od tumačenja? Stead će vam dati misliti o tim temama! I tko to sebe naziva agnostikom?

Ujedno, to je priča o muškom prijateljstvu, koliko istodobno i o propitivanju mogućnosti prijateljskog odnosa s čovjekom iznimnih osobina i karizme; propitanje odnosa misleće i kritičke jedinke spram velikih povijesnih zbivanja. Prijateljstva iz djetinjstva koja prežive sve kušnje mladosti nisu samo rijetka, nego i osobita u očitovanju odanosti i kritičnosti. Koliko ima onih koji se usude sasuti istinu u lice prijatelju u velikoj zabludi? Jesu li to doista izdajnici? Ili ipak spasitelji?

Osobitost romanu daju pjesme koje na kraju svakog poglavlja sažimaju temeljne ideje poglavlja ili ga zrcale ili dovode u pitanje misli i iskustva koja su se pojavila,

te svjedoče o Steadovoј prvotnoj pjesničkoj naravi. Cijenjen kao vrstan stilist i vješt pripovjedač, Stead je i u ovom romanu iskazao još jednu indirektnu, delikatnu osobitost svoga stila: istančani humor; otmjenu distanciranost od sebe i od teme. To je onaj iznimno rijedak dogadjaj u književnosti kad autor postiže snagu izričaja kao da piše iz sebe (»iz pleksusa«), kao da mu je život ovisio o tom tekstu, a zapravo je snagom svoga genija i zanatskim umijećem stvarao djelo iz glave, iz posve usredotočenog uma (kojem je srce na miru).

Na kraju, samo još nešto. Valja se prisjetiti i kako je prije deset godina, nadahnut boravkom u Zagrebu i u Dalmaciji, prigodom predstavljanja svoga prvoga na hrvatski prevedenog romana, C. K. Stead napisao sjajan i neobičan roman *Makutu* u kojem daje sliku ratne i poratne Hrvatske. I u svijetu i u nas Stead je poznat ponajprije kao pisac pisaca i književnih šmeke-ra.

* * *

Medutim, ima još jedna priča o Karlu Steadu i njegovu romanu *Zvao sam se Juda*. I nije ništa manje književna ni važna od romana samoga. Ali, neće biti zabilježena u povijesti. Kao da je to, uostalom, važno.

Povijest je samo loše napisana književnost — i to zato što se uvijek piše kao su posve nevažni postupci običnih bezimennih ljudi na pozornici na kojoj se kočopere političari, a zapravo su oni samo siva pozadina naših običnih života koje moramo živjeti bez obzira na velike povijesne toroke. To je otrprilike parafraza misli koju je zapisao Stead u svome romanu *Svi posjetitelji na obalu!*. Bio je to prvi njegov na hrvatski preveden roman, a prijevod je, prije deset godina, potpisala Ljiljana Šćurić. Onomad, Stead je sa suprugom prisustvovao predstavljanju u Zagrebu i toliko se oduševio našom zemljom da se za nekoliko mjeseci vratio, pa smo ga Ljiljana kao prevoditeljica i ja kao urednica vodile na jug. Stali smo na Plitvicama i ostali cijeli

dan. Karl je bio očaran tom ljepotom, a mi ponosne što smo mu pokazale krajolik za koji je izjavio da je najljepši u njegovu životu. Slikali smo se. Tumarali smo Šibenikom i Primoštenom, kod majke moje prijateljice u Zatonu bili staroslavenski ugošćeni, otplovili do Prvića — zato što su ga svojedobno zvali Novozelandijom (budući da se više stanovnika iselilo na to kopno južne hemisfere nego što ih je ostalo na otoku, tako da je i Karl u mladosti upoznao neke vinare prvičkog podrijetla koji su bili začetnici vinarstva na Novom Zelandu).

Nadahnut tim putovanjem Karl je napisao roman *Talking about O'Dwyer* (u nas tiskan pod naslovom *Makutu*, što na maorskom znači kletva, a također u Ljiljaninom prijevodu) u kojem je od Ljiljane i mene načinio romaneskni lik — samo što ipak, osim nas troje, nitko ne zna čije su koje životne podrobnosti. U romanu se ocrтava ratna i poratna hrvatska zbilja. Na žalost, roman je više uspjeha imao na en-

gleskom tržištu, nego hrvatskom. Kako to već biva s pričama koje ne želimo čuti...

Kada je Karl početkom prošle godine Ljiljani i meni javio da ima neobičan novi roman, ponovno smo posredovale da bude preveden u nas. No, splet životnih okolnosti htio je da to bude Ljiljanin zadnji prijevod i njezina stota prevedena knjiga. Samo tri dana po izlasku hrvatskog prijevoda, njezin se život ugasio, tri dana prije pedeset i drugog rodendana. Zbog jedne životne tragedije, Ljiljane Šćurić više nema. Bila je članica Društva književnih prevodilaca i Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika. Ostat će zapamćena u svojim prevedenim knjigama i u sjećanju živa nasmijana na staroj fotografiji s Plitvica. Njezin prijatelj, Karl Stead, posvetio joj je pjesmu koja je objavljena u Novom Zelandu, a ja joj kao prijateljica i urednica posvećujem ovaj tekst.

JADRANKA PINTARIĆ